

महालेखापरीक्षकको सन्ताउन्नौ वार्षिक प्रतिवेदन २०७७ सारांश

महालेखापरीक्षकको कार्यालय
काठमाडौं, नेपाल

महालेखापरीक्षकको
सन्ताउन्नौ वार्षिक प्रतिवेदन
२०७७
सारांश

महालेखापरीक्षकको कार्यालय
काठमाडौं, नेपाल

दूरदृष्टि (Vision)

जनहितकालागि जवाफदेहिता, पारदर्शिता र निष्ठा प्रवर्द्धन गर्ने विश्वसनीय संस्था हुन प्रयत्नशील रहने ।

(We strive to be a credible institution in promoting accountability, transparency and integrity for the benefit of the people)

गन्तव्य (Mission)

सरोकारवालालाई सार्वजनिक कोषको दक्षतापूर्ण उपयोग सम्बन्धमा आश्वस्त पार्न स्वतन्त्र एवं गुणस्तरीय लेखापरीक्षण सेवा प्रदान गर्ने ।

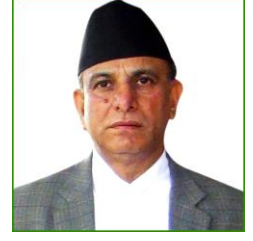
(Provide independent and quality audit service to assure our stakeholders that the public funds are efficiently used)

मूल्य मान्यता (Core Values)

निष्ठा	(Integrity)
स्वतन्त्रता	(Independence)
व्यावसायिकता	(Professionalism)
पारदर्शिता	(Transparency)
जवाफदेहिता	(Accountability)

प्राक्कथन

नेपालको संविधान र लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सबै सरकारी कार्यालय र पूर्णस्वामित्व भएको संगठित संस्थाको नियमितता, मितव्ययीता, कार्यक्षमता, प्रभावकारिता र औचित्यसमेतको विचार गरी महालेखापरीक्षकबाट अन्तिम लेखापरीक्षण हुने व्यवस्था छ। यस वर्षको नियमित र सोभन्दा अधिका लेखापरीक्षण गर्न बाँकीसमेत यस वर्ष ५ हजार ६९९ निकायको आर्थिक कारोबारको लेखापरीक्षण गरी लेखापरीक्षण नतिजा, निष्कर्ष र सुझाव समावेश गरी ५७ औं वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरिएको छ। लेखापरीक्षणको क्रममा विगतका अभ्यास र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन, सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन (इन्टोसाई) द्वारा प्रतिपादित मानदण्डसमेतको अनुसरण गरिएको छ। सार्वजनिक निकायबाट सम्पादित कार्यको स्वतन्त्र र निष्पक्ष मूल्याङ्कन गरी सरोकारवालालाई सुसूचित गराउने उद्देश्यले वार्षिक प्रतिवेदनका सारभूत विषय समावेश गरी यो सारांश तयार पारिएको छ।

यस वर्ष संघीय, प्रदेश सरकारी निकाय र स्थानीय तह, संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्था, जिल्ला समन्वय समिति समेतको रु.५१ खर्ब ७१ अर्ब ६४ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ। सोमध्ये ३ हजार ११० संघीय सरकारी निकाय र ७७ जिल्ला समन्वय समितितर्फ रु.१७ खर्ब ५६ अर्ब ४ करोडको लेखापरीक्षणबाट रु.७१ अर्ब ६ करोड अर्थात् ४.०५ प्रतिशत बेरुजू देखिएको छ। यो वर्ष प्रदेशतर्फ ९९८ कार्यालयको रु.१ खर्ब ८९ अर्ब २५ करोडको लेखापरीक्षणबाट रु.८ अर्ब २० करोड अर्थात् ४.३३ प्रतिशत बेरुजू कायम भएको र ७४७ स्थानीय तहको रु.७ खर्ब ४० अर्ब ६५ करोडको लेखापरीक्षणबाट रु.३८ अर्ब १३ करोड अर्थात् ५.१५ प्रतिशत बेरुजू देखिएको छ। यस्तै सार्वजनिक संस्था र अन्य समितिको रु.२४ खर्ब ९८ अर्ब ८७ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। सोको अतिरिक्त ३२ संगठित संस्थाको लेखापरीक्षणको लागि परामर्श उपलब्ध गराएबमोजिम रु.७ खर्ब ४७ अर्ब ८० करोडको लेखापरीक्षण भएको छ। सो समेत यस वर्ष रु.६१ खर्ब २२ अर्ब ४९ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएको छ।

गत वर्षसम्मको बाँकी बेरुजू रु.३ खर्ब ७७ अर्ब ४८ करोडमा फछ्यौट गरिएको अड्ड घटाई यो वर्ष थप भएको रु.४० अर्ब ८४ करोडसमेत रु.४ खर्ब १८ अर्ब ३२ करोड बाँकी रहेको छ। लेखापरीक्षण तथा सम्परीक्षणबाट यो वर्ष रु.७ अर्ब ४८ करोड असुल भएको छ। अद्यावधिक कारवाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने रकम गत वर्षसम्म रु.६ खर्ब ८३ अर्ब ६६ करोड रहेकोमा विगतको बेरुजू फछ्यौट भएको तदारुकता, राजश्व बक्यौता समयोजन एवं असुली, सौधभर्ना प्राप्तिसुधार लगायतका कारण यस वर्ष केही कमी भई रु.६ खर्ब ६४ अर्ब ४४ करोड कायम भएको छ।

लेखापरीक्षणको क्रममा बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयन, राजश्व प्रशासन, आयोजना एवं खरिद व्यवस्थापन, खर्च कटौती, अनुदान खर्चको अनुगमन र नियमन, सेवा प्रवाह, सूचना प्रविधिको प्रगोग, संस्थान सञ्चालन, लेखांकन र प्रतिवेदन प्रणाली, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, आन्तरिक र अन्तिम लेखापरीक्षण, सार्वजनिक सम्पत्तिको संरक्षण र उपयोग, संघीयता कार्यान्वयन, प्रदेश तथा स्थानीय तहको वित्तीय व्यवस्थापनलगायतका विषयमा रहेका कमी कमजोरी सुधारका लागि सुझावहरूसमेत प्रस्तुत गरिएको छ। यी सुझावहरूको कार्यान्वयनबाट वित्तीय व्यवस्थापन प्रणालीलाई जिम्मेवार, पारदर्शी, नतिजामूलक तथा उत्तरदायी बनाई सार्वजनिक प्रशासनमा वित्तीय उत्तरदायित्वलाई प्रवर्द्धन गर्ने विश्वास लिएको छ।

यो वर्षको वार्षिक लेखापरीक्षण योजनाबमोजिम तोकिएका निकायहरूको जोखिममा आधारित लेखापरीक्षण योजना तयार गरी २०७६ श्रावण देखि २०७६ फागुन मसान्त सम्ममा सम्पन्न गरी चैत्र मसान्तमा वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्ने कार्यतालिका रहेकोमा कोरोना भाईरसको विश्वव्यापी महामारीको कारण सिर्जित बन्दाबन्दीको कारण केही बिलम्ब हुन गएको छ। लेखापरीक्षण योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनका क्रममा सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू, संघीय संसद प्रतिनिधि सभाका सम्माननीय सभामुखज्यूबाट प्राप्त मार्गदर्शन एवं संघीय संसद, प्रदेश सभा संवैधानिक निकाय, सबै तहका सरकार, सार्वजनिक संस्था, लेखापरीक्षण सल्लाहकार समिति, प्राविधिक समिति, विकास साम्फेदार, नागरिक समाज, सञ्चारकर्मी, आम नागरिकलगायत प्राप्त सुझावप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु। साथै, हरेक परिस्थितिमा अहोरात्र खटिई लेखापरीक्षण समयमै सम्पन्न गरी प्रतिवेदन तयार गर्न योगदान पुऱ्याउनुहुने कार्यालयका सम्पूर्ण कर्मचारीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।

(टंकमणि शर्मा, दंगाल)
महालेखापरीक्षक

विषय-सूची

परिच्छेद	शीर्षक	पृष्ठ
१.	पृष्ठभूमि	१
२.	लेखापरीक्षण, बेरुजू र सम्परीक्षण	४
३.	लेखापरीक्षणबाट देखिएका केही व्यहोराको भलक	७
	• आर्थिक परिसूचक एवं आय-व्यय	८
	• सार्वजनिक हिसाबको यथार्थता	१२
	• राजस्व छुट तथा बक्यौता	१४
	• वैदेशिक सहायता	१६
	• बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयन	१८
	• ऋण तथा दायित्व	२०
	• सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन	२१
	• राजस्वको दायरा	२४
	• कर परिपालना	२६
	• राजस्व असुली	३७
	• स्रोत साधनको प्राप्ति, संरक्षण एवं उपयोग	४२
	• हानि नोक्सानी र मस्यौट	४४
	• बढी भुक्तानी एवं व्ययभार	४७
	• मितव्ययिता	४८
	• दक्षता एवं प्रभावकारिता	४९
	• जवाफदेहिता र पारदर्शिता	५५
	• कार्यक्षेत्र	५७
	• सेवा प्रवाह	५८
	• राष्ट्रिय गौरवका आयोजना	५९
	• सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन	६४
	• ठेक्का व्यवस्थापन	६६
	• आयोजना व्यवस्थापन	६९
	• अनुदान वितरण	७१
	• कोष परिचालन एवं सञ्चितकोष दाखिला	७२
	• अनुगमन र नियमन	७४
	• पुनःनिर्माण तथा पुनर्स्थापना	७६
	• दीगो विकास	७७
	• प्रदेश सरकारी कार्यालय	८०
	• स्थानीय तह	८३
४.	भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधार	९३

१. पृष्ठभूमि

१. **कानुनी व्यवस्था** - नेपालको संविधानको धारा २४१ मा महालेखापरीक्षकले संघीय र प्रदेशका सबै सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह तथा कानूनद्वारा तोकिएका अन्य संस्थाको निर्धारित तरिकाबमोजिम नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यको समेत विचार गरी लेखापरीक्षण गर्ने र धारा २९४ बमोजिम संवैधानिक निकायले वार्षिक प्रतिवेदन राष्ट्रपति समक्ष पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ ले महालेखापरीक्षकले लेखापरीक्षण गर्ने तरिका, क्षेत्र, परीक्षण गर्ने कुराहरु र नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहको पूर्णस्वामित्व भएको संगठित संस्थाको लेखापरीक्षण सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ। संविधान र लेखापरीक्षण ऐनद्वारा प्रदत्त कानुनी आधार अनुरूप वार्षिक लेखापरीक्षण योजना स्वीकृत गरी लेखापरीक्षण गरिएको छ।

२. **उद्देश्य** - सार्वजनिक स्रोतको प्राप्त तथा उपयोगका सम्बन्धमा नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यको आधारमा परीक्षण गरी देहायका विषयहरुमा सुनिश्चित भई उचित निष्कर्ष र सुझाव प्रदान गर्नु एवं वित्तीय प्रतिवेदनउपर उचित आश्वस्तता प्रदान गर्नु लेखापरीक्षणको उद्देश्य रहेको छ:

वित्तीय लेखापरीक्षण

- तोकिएको ढाँचामा वित्तीय विवरण तयार भई कारोबारको सही तथा यथार्थ स्थिति चित्रण गरेको,
- वित्तीय कारोबार र प्रतिवेदन प्रणाली स्वीकृत ढाँचामा तयार भएको,
- नगदी जिन्सी तथा अन्य सरकारी सम्पत्तिसमेतको हानि-नोक्सानी र दुरुपयोग हुन नपाउने गरी सम्पत्तिको अभिलेख, उपयोग र संरक्षणको पर्याप्त व्यवस्था मिलाएको र सोको अनुसरण गरेको,
- राजस्व, अरु समस्त आम्दानी र धरौटीसमेतको लेखा ठीक रहेको,
- आन्तरिक नियन्त्रण व्यवस्था प्रभावकारी रहेको।

परिपालनाको लेखापरीक्षण

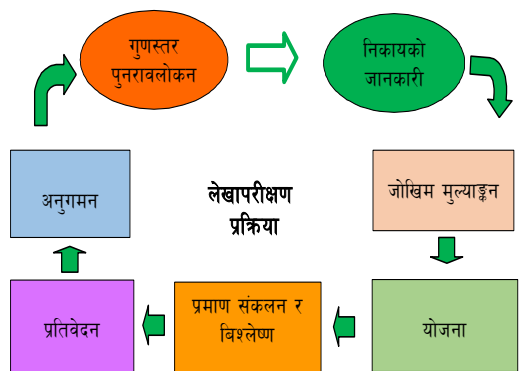
- विनियोजन ऐनबमोजिम स्वीकृत सीमाभित्र रही निर्दिष्ट प्रयोजनमा खर्च गरेको,
- जवाफदेहिता र जिम्मेवारी पूरा भएको,
- आर्थिक कारोबार गर्दा ऐन कानूनको परिपालना गरेको एवं पुष्ट्याई गर्ने यथेष्ट प्रमाण राखेको,
- कानूनसम्मत तवरले राजस्वलगायत समस्त आम्दानी धरौटी, निर्धारण, असुली र दाखिला गरेको,
- प्रचलित कानूनले व्यवस्था गरेअनुरूप अनुगमन भएको।

कार्यमूलक लेखापरीक्षण

- खर्च गर्दा मितव्ययी व्यवस्था अवलम्बन गरेको,
- कार्यक्रमअनुसार निर्धारित समयभित्र प्रगति हासिल गरेको,
- कार्यालयको कार्य प्रकृतिअनुसार सेवा प्रवाह स्तर उपयुक्त र प्रभावकारी रहेको,
- कार्यालय/निकायहरुको उद्देश्य, कार्यक्रमअनुसार लक्ष्य र उपलब्धि हासिल भएको,
- लक्ष्य प्रगति तथा लागत खर्चको अभिलेख राख्ने व्यवस्था पर्याप्त र भरपर्दो रहेको,
- लागतको तुलनामा प्रतिफल मनासिब रहेको,
- संगठन व्यवस्थापन उपयुक्त रहेको र कार्यमा दोहोरो नभएको,
- निर्धारित समयमा कार्यक्रम/आयोजना सम्पन्न भई प्रतिफल प्राप्त भएको,

३. **क्षेत्र** - यो वर्ष संवैधानिक अङ्ग, सबै संघीय र प्रदेश सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह, संगठित संस्था, समिति, बोर्ड, कोष, प्राधिकरण र विश्वविद्यालयसमेत कानूनले लेखापरीक्षण गर्नुपर्ने गरी तोकिएका निकायको आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को पेस भएसम्म बक्यौतासमेतको आर्थिक कारोबारको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। स्वीकृत वार्षिक लेखापरीक्षण योजनाअनुसार वित्तीय लेखापरीक्षणको साथै कार्यमूलक, वातावरणीय, दिगो विकास, सूचना प्रविधि एवं विशेष लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ। लेखापरीक्षणको क्रममा सेवा प्रवाहलगायत अन्य आवश्यक विषयवस्तु मूल्याङ्कन गर्दा लेखापरीक्षण अवधिसम्मको तथ्याङ्क सूचनासमेत प्रयोग गरिएको छ।

४. **पद्धति** - लेखापरीक्षण ऐन, २०७५, सरकारी लेखापरीक्षण मानदण्ड, सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन (इन्टोसाई) द्वारा प्रतिपादित लेखापरीक्षणका आधारभूत सिद्धान्त, लेखापरीक्षण मार्गदर्शन र असल अभ्यासको अनुसरण गरिएको छ । लेखापरीक्षण योजनाअनुसार जोखिम मूल्याङ्कन गरी पहिचान भएका विषयहरूको नियन्त्रण परीक्षण एवं विश्लेषण गरी पर्याप्त र सान्दर्भिक प्रमाण सङ्कलन गर्न आवश्यकताअनुसार नमूना छनौट एवं विस्तृत परीक्षण कार्यविधि अवलम्बन गरी लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । लेखापरीक्षण प्रक्रियालाई रेखाचित्रमा देखाइएको छ ।

५. **लेखापरीक्षण आधार** - लेखापरीक्षणको क्रममा प्रचलित ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि, नर्म्स, सम्झौता, निर्णय, निर्देशनलाई आधारको रूपमा लिइएको छ । लेखापरीक्षणमा देहायका मानदण्ड एवं मार्गदर्शन प्रयोग गरिएको छ ।

• महालेखापरीक्षकको कार्य योजना	• सरकारी लेखापरीक्षण नीति मानदण्ड
• आयोजना हिसाबको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन	• सार्वजनिक खरिद व्यवस्थाको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन
• कार्यमूलक लेखापरीक्षण मार्गदर्शन	• प्रशासकीय खर्चको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन
• सार्वजनिक संस्था लेखापरीक्षण मार्गदर्शन	• राजस्व लेखापरीक्षण मार्गदर्शन
• लेखापरीक्षण सम्बन्धी निर्देशन तथा परिपत्र	• स्थानीय तहको लेखापरीक्षण मार्गदर्शन
• गुणस्तर आश्वस्तता निर्देशिका	• लेखापरीक्षकको आचारसंहिता
• वित्तीय लेखापरीक्षण निर्देशिका	• सहभागितात्मक लेखापरीक्षण कार्यविधि

६. **गुणस्तर नियन्त्रण एवं पुनरावलोकन** - कार्यालयले सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाको लागि अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा विकास गरिएको गुणस्तर व्यवस्थापन संरचना अवलम्बन गरेको छ । जसअनुसार लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता प्रवर्द्धन गर्ने, सक्षम र क्षमतावान कर्मचारीको व्यवस्था गरी निरन्तररूपमा पेसागत ज्ञान सीप अभिवृद्धि गर्ने, लेखापरीक्षण मानदण्ड एवं मार्गदर्शन तयार गर्ने, वार्षिक योजनाको तर्जुमा गरी लेखापरीक्षण कार्यान्वयन र प्रतिवेदन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । लेखापरीक्षणको प्रत्येक चरणमा उच्च पदाधिकारीबाट सुपरिवेक्षण गर्ने, आचारसंहिताको परिपालना र आन्तरिक नियन्त्रणका गतिविधिको अनुगमन गर्ने गरिएको छ । कार्यालयको लागि उपलब्ध स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गरी सरोकारवालासँग कार्यगत सम्बन्ध राख्दै सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनमा सुधारको लागि लेखापरीक्षण नतिजाको सम्प्रेषण गर्ने प्रणालीको स्थापना भएको छ । लेखापरीक्षणको क्रममा उपत्यका बाहिर स्थलगत लेखापरीक्षणका लागि खटिएका लेखापरीक्षण टोलीको एक/एक प्रारम्भिक प्रतिवेदन पर्ने गरी ४९ लेखापरीक्षणको जारी हुनुपूर्वको गुणस्तर आश्वस्तता पुनरावलोकन गरिएको छ । यसवर्ष सबै लेखापरीक्षणको प्रारम्भिक प्रतिवेदनहरू इमेलमार्फत सम्बन्धित सुपरिवेक्षकलाई पठाई पुनरावलोकन भएपश्चातमात्र सम्प्रेषण गर्ने नीति अवलम्बन गरिएको छ ।

७. **संगठनात्मक व्यवस्था र बजेट** - कार्यालयको संरचना अन्तर्गत अर्थ तथा आर्थिक क्षेत्र लेखापरीक्षण विभाग, समाजिक सेवा र कार्यमूलक लेखापरीक्षण विभाग, पूर्वाधार विकास लेखापरीक्षण विभाग र शासकीय व्यवस्था लेखापरीक्षण विभागसमेत ४ लेखापरीक्षण विभाग, १४ महानिर्देशनालय र २९ क्षेत्रगत निर्देशनालय रहेका छन् । विगतमा कार्यालयको स्वीकृत दरबन्दी ४४८ रहेकोमा यो वर्ष थप भई जम्मा ६१४ दरबन्दी कायम भएको छ । थप दरबन्दी मध्ये ११४ पदपूर्ति भई बाँकी ६९ पदपूर्तिको प्रकृत्यामा रहेको छ । आगामी दिनमा लेखापरीक्षण कार्यलाई स्थलगतरूपमा प्रभावकारी बनाउन आवश्यकताअनुसार प्रदेशस्तरमा कार्यालय स्थापनागरी लेखापरीक्षण कार्य सञ्चालन गर्ने प्रयोजनको लागि संगठन तथा व्यवस्थापन सर्भेक्षण गरी आवश्यक थप दरबन्दी स्वीकृत गर्न सम्बन्धित निकायमा अनुरोध गरिएको छ । यसबाट लेखापरीक्षणकार्य छिटो छरितो र प्रभावकारी तवरले सञ्चालन भई लेखापरीक्षणको गुणस्तरमा अभिवृद्धि हुनेछ ।

कार्यालयको लागि २०७५/७६ मा रु.८६ करोड ८९ लाख बजेट विनियोजन भएकोमा रु.३७ करोड ८७ लाख (अर्थ बजेट बाहेक) खर्च भएको छ । जसअनुसार कार्यालयको तालिम र पुँजीगत खर्च कुल बजेटको क्रमशः

०.१५ र ३.३७ प्रतिशत रहेको छ। कार्यालयको खर्च र कार्यालयको जनशक्तिबाट सम्पन्न लेखापरीक्षणको अंक रु. ५१ खर्ब ७१ अर्ब ६४ करोड तुलना गर्दा लेखापरीक्षण खर्च प्रति लाखमा रु.७.३३ रहेको छ।

८. **लेखापरीक्षणको प्रभाव** - लेखापरीक्षणको माध्यमबाट आर्थिक कारोबार विकास निर्माण र सेवा प्रवाहको सिलसिलामा भएका कमी कमजोरी र सार्वजनिक नीतिको कार्यान्वयन पक्षलाई नियमितता, मितव्ययिता, कार्यदक्षता, प्रभावकारिता र औचित्यको दृष्टिकोणबाट मूल्याङ्कन गरी सजग गराउँदछ। फलस्वरूप राज्यको स्रोत साधनको अपव्यय, दुरुपयोग, हानि-नोक्सानी, चुहावट रोकथाम एवं स्रोत साधनको उपयोगबाट उच्चतम प्रतिफल प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ। कार्यालयले औल्याएका विषयहरूको सम्बोधनबाट सरकारी रकम असुल भई सञ्चित कोषमा जम्मा भएको तथा ऐन, नियम, नीति, संगठनात्मक सुधारको कारणबाट समेत राज्यलाई थप राजस्व प्राप्त भएको छ। राजस्व छुट एवं फिर्ता दिने व्यवस्थाको पुनरावलोकन पश्चात् राजस्व सङ्कलनमा वृद्धि हुने अवस्था सिर्जना भएको छ। सार्वजनिक खर्चमा मितव्ययिता, कार्यदक्षता र जनतालाई प्रवाह हुने सेवामा प्रभावकारिता आएको छ। तसर्थ आर्थिक अनुशासन कायम गर्न लेखापरीक्षणको योगदान रहेको छ।

घटी राजस्व असुल गरेको, कोषमा मौज्जात निष्क्रिय राखेको, बढी भुक्तानी गरेको र प्रचलित कानूनको पालना नगरी खर्च गरेको व्यहोरा असुलउपर गर्न लेखापरीक्षणले औल्याएपश्चात् असुल भई राज्यकोषमा २०७३।७४ मा रु.१४ अर्ब ९ करोड ११ लाख, २०७४।७५ मा रु.९ अर्ब ७० करोड ४ लाख र २०७५।७६ मा रु.७ अर्ब ४७ करोड ८० लाख असुल भएको छ। यससम्बन्धी व्यहोरा देहायमा उल्लेख छ:

(रु. लाखमा)

आर्थिक वर्ष	असुलउपर गर्नुपर्ने बेरुज	असुल भएको रकम
पचपन्नौँ प्रतिवेदन, २०७४	१८,७०,७९	१४,०९,११
छपन्नौँ प्रतिवेदन, २०७५	३२,०३,५२	९,७०,०४
सन्ताउन्नौँ प्रतिवेदन, २०७६	२३,०४,५७	७,४७,८०

२. लेखापरीक्षण, बेरुजू र सम्परीक्षण

१. **लेखापरीक्षण** - कार्यालयबाट यो वर्ष ५ हजार ६१९ निकायको रु.५१ खर्ब ७१ अर्ब ६४ करोड ९८ लाखको लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको निकाय र विषयगत अवस्था निम्नानुसार छः

(रकम रु. लाखमा)

लेखापरीक्षण गरिएका निकाय र विषय	संख्या	रकम	बेरुजू	बेरुजू प्रतिशत
(क) वित्तीय लेखापरीक्षण				
१. संघीय मन्त्रालय तथा निकाय	३११०	१७४२८६७१	७०६९५८	४.०५
२. जिल्ला समन्वय समिति	७७	१३१६८४	३६४९	२.७७
३. प्रदेश मन्त्रालय तथा निकाय	९९८	१८९२५४३	८१९८४	४.३३
४. स्थानीय तह	७४७	७४०६५४९	३८१२७९	५.१५
५. समिति र अन्य संस्था	५७७	१३०६२८०	१५६०८९	११.९५
६. संगठित संस्था	९३	२३५५०७७	-*	-
(ख) कार्यमूलक, सूचना प्रविधि र विशेष लेखापरीक्षण	१७	-	-	-
जम्मा	५६१९	५१७१६४९८	१३२९९५९	

टिप्पणी: * संगठित संस्थाहरूको लेखापरीक्षणबाट देखिएको बेरुजूको लगत राख्ने एवं सम्परीक्षण कार्य सम्बन्धित निकायबाट हुने भएकोले उल्लिखित अङ्कमा समावेश छैन ।

- १.१ यो वर्ष ३ हजार ११० संघीय सरकारी निकायको विनियोजन/राजस्व/धरौटी र अन्यतर्फ रु.१७ खर्ब ४२ अर्ब ८६ करोड ७१ लाख, जिल्ला समन्वय समितितर्फ ७७ को रु.१३ अर्ब १६ करोड ८४ लाख, सात प्रदेश सरकारी कार्यालयतर्फ ९९८ निकायको रु.१ खर्ब ८९ अर्ब २५ करोड ४३ लाख र महानगरपालिका ६, उपमहानगरपालिका १०, नगरपालिका २७४ र गाउँपालिका ४५७ समेत ७४७ (४ स्थानीय तहको बक्यौता समेत) स्थानीय तहको रु.७ खर्ब ४० अर्ब ६५ करोड ४९ लाखको लेखापरीक्षण गरिएको छ ।
- १.२ यो वर्ष ५७७ समिति र अन्य संस्थाको रु.१ खर्ब ३० अर्ब ६२ करोड ८० लाख, संगठित संस्थातर्फ ९३ इकाईको रु.२३ खर्ब ५५ अर्ब ७ करोड ७१ लाखको लेखापरीक्षण गरिएको छ ।
- १.३ यो वर्ष ३२ संस्थाको रु.९ खर्ब ५० अर्ब ८५ करोडको लेखापरीक्षणका लागि लेखापरीक्षक नियुक्ति गर्न परामर्श दिइएको छ ।
- १.४ यो वर्ष ११ विषयको कार्यमूलक, ३ विषयको सूचना प्रविधि, २ विषयको वातावरणीय र १ विषयको विशेष लेखापरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ ।
- १.५ सरकारी कार्यालयतर्फ गत वर्षसम्म २ हजार ९०० इकाईको रु.३ अर्ब ४० करोड २१ लाख लेखापरीक्षण बक्यौता रहेकोमा यो वर्ष कुनै पनि निकायले लेखापरीक्षण गराएका छैनन् । यो वर्ष परराष्ट्र र शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय लगायतका २ निकायको रु.२८ करोड ७ लाख थप भई रु.३ अर्ब ६८ करोड २८ लाख बाँकी रहेको छ । गत वर्षसम्म ७ संगठित संस्थाको ३३ आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेकोमा यो वर्ष ११ संस्थाको १४ आर्थिक वर्षको बाँकी रहेको छ ।

२. **बेरुजू** - आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ को दफा २(त) मा प्रचलित कानूनबमोजिम पुन्याउनुपर्ने रीत नपुन्याई कारोबार गरेको वा राख्नुपर्ने लेखा नराखेको तथा अनियमित वा बेमनासिब तरिकाले आर्थिक कारोबार गरेको व्यहोरालाई बेरुजूको रूपमा परिभाषित गरिएको छ ।

बेरुजूलाई असुल गर्नुपर्ने, अनियमित भएको, प्रमाण कागजात पेस नभएको, जिम्मेवारी नसारेको, शोधभर्ना नलिएको र पेस्की बाँकीमा वर्गीकरण गरिएको छ । पेस्की अन्तर्गत कर्मचारी पेस्की, मोबिलाइजेसन पेस्की, प्रतीतपत्र पेस्की र संस्थागत पेस्कीमा वर्गीकरण रहेको छ । यो वर्ष संघीय र प्रदेश, सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह, संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्थातर्फ लेखापरीक्षणबाट देहायअनुसार रु.१ खर्ब ३३ अर्ब बेरुजू औल्याइएको छ । बेरुजू वर्गीकरण अङ्क निम्नानुसार रहेको छः

(रु. लाखमा)

वर्गीकरण	सरकारी कार्यालय जिल्ला समन्वय समिति	प्रदेश सरकारी कार्यालय	स्थानीय तह	समिति/अन्य संस्था	जम्मा	कुल बेरुजुको प्रतिशत
१. असुल गर्नुपर्ने	१७४०६८	३८०२	५२५८७	१२८२७	२४३२८४	१८.२९
२. नियमित गर्नुपर्ने	२०३९०५	३८७७५	२४८११३	१३०९२०	६२१७१३	४६.७५
• अनियमित भएको	३७६३७	१२१७८	९८२४२	२४९७३	१७३०३०	१३.०१
• प्रमाण कागजात नभएको	१६४७९८	२६५९७	१४९४६०	१०५५९७	४४६४५२	३३.५७
• जिम्मेवारी नसारेको	०	०	२९८	३३८	६३६	०.०५
• शोधभर्ना नलिएको	१४७०	०	११३	१२	१५९५	०.१२
३. पेस्की	३३२६३४	३९४०७	८०५७९	१२३४२	४६४९६२	३४.९६
• कर्मचारी पेस्की	७६०	१६९९	१५४०५	४८०	१८३४४	१.३८
• मोबिलाइजेसन पेस्की	१८०८२०	३३२५१	०	०	२१४०७१	१६.१०
• प्रतीतपत्र पेस्की	१०५७६१	४९९	०	०	१०६२६०	७.९९
• अन्य पेस्की	४५२९३	३९५८	६५१७४	११८६२	१२६२८७	९.५०
जम्मा बेरुजू	७१०६०७	८१९८४	३८१२७९	१५६०८९	१३२९९५९	१००.००

दृष्टव्यः संगठित संस्थाहरुको बेरुजुको लगत राख्ने एवं सम्परीक्षण कार्य सम्बन्धित निकायबाट हुने भएकोले उल्लिखित अड्डमा समावेश छैन ।

३. **अद्यावधिक बेरुजू** - संघीय सरकारी कार्यालय, प्रदेश सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह, जिल्ला समन्वय समिति, अन्य समिति र संस्थातर्फ लेखापरीक्षणबाट औल्याइएको अद्यावधिक बेरुजू रु.४ खर्व १८ अर्व ३२ करोड रहेको छ । गत वर्ष भन्दा बेरुजू १०.८२ प्रतिशतले बढेको छ ।

(रु. लाखमा)

क्र.सं.	विवरण	गत वर्षसम्म	यस वर्ष थप/ घट	अद्यावधिक बेरुजू		
				पेस्की	अन्य	जम्मा
१	संघीय सरकारी कार्यालय	२८६००१२	-१२४२२९	१००९१७२	१७२६६१९	२७३५७९१
२	प्रदेश सरकारी कार्यालय	१९५९	८१९७५	४०४८३	४३४४३	८३९२६
३	स्थानीय तह	३५९९२५	३३८१८४	८०५७९	६१७५३०	६९८१०९
४	अन्य संस्था र समिति (प्रदेश समेत)	५५२८७७	११२४७०	०	६६६४२४	६६५३४७
	जम्मा	३७७४७६५	४०८४०८	११३०२३४	३०५४०९६	४१८३१७३

४. **कारबाही टुङ्गो लगाउनुपर्ने रकम** - संघीय तथा प्रदेश सरकारी कार्यालय, स्थानीय तह, जिल्ला समन्वय समिति, अन्य समिति र संस्थातर्फको बेरुजूका अतिरिक्त लेखापरीक्षण बक्यौता, राजस्व बक्यौता, शोधभर्ना लिनुपर्ने वैदेशिक अनुदान तथा ऋण रकमका सम्बन्धमा समयमा नै कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने अद्यावधिक रकम रु.२ खर्व ४६ अर्व १२ करोड रहेको छ । उक्त रकम गतवर्ष भन्दा १९.६२ प्रतिशत घटेको छ ।

(रु.लाखमा)

क्र.सं.	विवरण	गतवर्षसम्म	यसवर्ष थप । घट	अद्यावधिक
१	लेखापरीक्षण बक्यौता	३४०२९	१३३९१	४७४१२
२	राजस्व बक्यौता	२५२९३०९	-५४२८९०	१९७८४११
३	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक अनुदान	२०७६२६	-५८४५८	१४९१६८
४	शोधभर्ना लिन बाँकी वैदेशिक ऋण	२७८३६०	-१२६७१	२६५६८९
५	जमानत बसी दिएको ऋणको भाखा नाघेको साँवा ब्याज	२०५००	०	२०५००
	जम्मा	३०६९८०८	-६००६२८	२४६९१८०

उक्त रकममा अद्यावधिक बेरुजू रु.४ खर्व १८ अर्व ३२ करोड थप गर्दा कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने अद्यावधिक रकम रु.६ खर्व ६४ अर्व ४४ करोड पुगेको छ । गतवर्ष यस्तो रकम रु.६ खर्व ८३ अर्व ६६ करोड रहेको थियो । गत वर्षको तुलनामा कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने रकम २.८१ प्रतिशतले घटेको छ ।

कारबाही गरी टुङ्गो लगाउनुपर्ने रकम घटनुमा बेरुजू फछ्यौट भएको तदारुकता, दातृसंस्था तथा निकायबाट सोधभर्ना प्राप्त हुनु, अदालतको फैसलाबमोजिम कर निर्धारणमा समायोजन गरेको र सार्वजनिक संस्थानबाट भाखा नाघेको ब्याज तथा साँवा रकम बढी असुली हुनु रहेको छ । फलस्वरूप राजस्व बक्यौता र सोधभर्ना लिनुपर्ने रकममा रु.६० अर्ब कम हुन गई कारबाही टुङ्गो लगाउनुपर्ने रकम घटेको छ ।

५. तुलनात्मक बेरुजू स्थिति - संघीय सरकारी निकायतर्फ विगत ३ वर्षको लेखापरीक्षण र बेरुजू अङ्कको तुलनात्मक स्थिति निम्नानुसार छ:

(रु. करोडमा)

प्रतिवेदन	लेखापरीक्षण अङ्क	बेरुजू अङ्क	प्रतिशत
पचपन्नौं, २०७४	१७५२९२	९४८२	५.४१
छपन्नौं, २०७५	२००८८४	१०६३४	५.२९
सन्ताउन्नौं, २०७७	१७५६०४	७१०६	४.०५

लेखापरीक्षण अङ्कको तुलनामा बेरुजू गत वर्ष ५.२९ प्रतिशत रहेकोमा यो वर्ष ४.०५ प्रतिशत रहेको छ ।

- ५.१ प्रदेश सरकार कार्यालय र स्थानीय तहतर्फ लेखापरीक्षण अङ्कको तुलनामा बेरुजू गत वर्ष क्रमशः ७.२५ र ४.२२ प्रतिशत रहेकोमा यो वर्ष ४.३३ र ५.१५ प्रतिशत पुगेको छ ।

६. बेरुजू फछ्यौट - यो वर्ष बेरुजू फछ्यौट तथा सम्परीक्षणको स्थिति देहायबमोजिम छ:

(रु. लाखमा)

निकाय/विवरण	संघीय सरकारी कार्यालय	संगठित संस्था, समित, अन्य संस्था (प्रदेश समेत)	प्रदेश सरकारी कार्यालय	स्थानीय तह	जम्मा
विगतको बेरुजू	२८६००१३	५५२८७७	१९५१	३५९९२४	३७७४७६५
समायोजनाबाट थप (घट)	०	-३००	०	-३५९	-६५९
फछ्यौट तथा सम्परीक्षण	८३४८२९	४३३१८	९	४२७३५	९२०८९१
बाँकी	२०२५१८४	५०९२५८	१९४२	३१६८३०	२८५३२१४
चालु वर्षको लेखापरीक्षण बेरुजू	७१०६०७	१५६०८९	८१९८४	३८१२७९	१३२९९५९
अद्यावधिक बाँकी बेरुजू	२७३५७९१	६६५३४७	८३९२६	६९८१०९	४१८३१७३

यो वर्ष फछ्यौट तथा सम्परीक्षण भएको संघीय सरकारी कार्यालयको रु.८३ अर्ब ४८ करोड २९ लाखमध्ये खानेपानी, शहरी विकास, सिँचाइ, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको सम्परीक्षण भएको बेरुजू रु.२७ अर्ब ७० करोड ३९ लाख रहेको छ । उक्त बेरुजू सम्परीक्षणको ७८.६५ प्रतिशत हिस्सा अर्थात् रु.२१ अर्ब ७९ करोड ७ लाख मोबिलाइजेसन पेस्की रहेको छ । त्यस्तो पेस्की निर्माण कार्यको रनिड बिल भुक्तानी गर्दा कट्टा भई स्वतः फछ्यौट हुने र सोबाहेकका अन्य बेरुजू असुल फछ्यौट गर्न सम्बन्धित निकायहरूले पर्याप्त ध्यान नदिने विगतको प्रवृत्तिमा सुधार भएको पाइएन ।

मन्त्रिपरिषदको २०६९।६।११ को निर्णयानुसार २०५९।६० सम्मको बेरुजू लगत कुमारीचोक तथा केन्द्रीय तहसिल कार्यालयमा हस्तान्तरण भएकोमध्ये रु.८ करोड ५४ लाख फछ्यौट भएको छ ।

३. लेखापरीक्षणबाट देखिएका केही व्यहोराको भ्रलक

१. महालेखापरीक्षकको दृष्टिमा सार्वजनिक जवाफदेहिता

बजेट अनुशासन

- कानूनले तोकेभन्दा बढी रकमान्तर गरेको,
- वैदेशिक सहायता करिव एक चौथाई अंश बजेटमा समावेश नगरेको, लेखापरीक्षण नगराएको, वैदेशिक सहायताको न्यून उपयोग भएको,
- सोधभर्ना लिनु पर्ने रकम बढि रहेको,
- वर्षान्तमा खर्च गर्ने प्रवृत्तिमा सुधार नभएको,
- चालु खर्चको वृद्धि नियन्त्रण गर्न नसकेको एवं पूँजीगत खर्च अर्पक्षित रूपमा वृद्धि नभएको, आर्थिक सहायता वितरणको वस्तुनिष्ठ आधार नभएको,
- गैरसरकारी संस्थामार्फत वैदेशिक सहायता परिचालन गरेको र जवाफदेहिता र पारदर्शिताको अभाव देखिएको,
- राष्ट्रिय अनुदान नीति नभएको एवं अनुदान उपयोगको अनुगमन कमजोर रहेको ।

सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन

- डिजाइन/लागत अनुमान यथार्थपरक नरहेको,
- लागत अनुमान टुक्रयाई सोभ्रै खरिद गरेको,
- ठेक्का व्यवस्थापनभन्दा पहिले बातावरणीय अध्ययन, जग्गा प्राप्ती एवं साईट क्लेरेन्स लगायतका पूर्व तयारीका कार्य नगरेको,
- निर्माण क्षमता विश्लेषण नभएको
- व्यवसायिकता र स्वस्थ प्रतिस्पर्धाको कमी, पूर्णरूपमा विद्युतिय खरिदप्रणालीको प्रयोग नभएको,
- ठेक्का बन्दीबस्तमा हिलाई भएको,
- उपभोक्ता समितिबाट जटिल तथा प्राविधिक काम गराएको,
- खरिदका नवीनतम विधिको प्रयोग नगरेको ।

आन्तरिक नियन्त्रण, जिम्मेवारी र जवाफदेहिता

- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रभावकारी नभएको,
- लेखापरीक्षण र वेरुजू फल्लुयौट नगराउँदा कारबाही नहुँदा जिम्मेवारी र जवाफदेहिता कमजोर हुन पुगेको,
- कार्यसम्पादन सम्भौताको कार्यान्वयन प्रभावकारी नभएको,
- तीन तहका सरकार बीच वित्तीय हस्तान्तरणबाट आम्दानी र खर्चमा हुनसक्ने दोहोरोपन हटाउने व्यवस्थाको अभाव रहेको,
- नेपाल वित्तीय प्रतिवेदन मान पुर्णरूपमा कार्यान्वयन नभएको,
- कम्प्युटरमा आधारित लेखाप्रणाली लागू भइनसकेको,
- उद्देश्यअनुरूप कोष सञ्चालन नभई ठूलो रकम मौज्जात रहेको,
- अनुगमन र नियमन गर्ने संस्थाहरु धेरै र समन्वयको अभाव रहेको,
- समयमै लेखापरीक्षण नगराउनाले वित्तीय जवाफदेहिता कमजोर रहेको ।

स्थानीय तह व्यवस्थापन

- बजेट संघीय अनुदानमा निर्भर रहेको, अनुत्पादक तथा वितरणमुखी कार्यक्रम, कार्यक्रमको दिगोपनामा समस्या रहेको,
- संचितकोषको हिसाब तयार नगरेको,
- बजेट अनुशासन पालना नगरेको, अबण्डा बजेट राखी खर्च गरेको,
- जनशक्ति, क्षमता तथा कानून/निर्देशिकाको अभाव रहेको,
- दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरण नभएको, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन कमजोर रहेको,
- स्थानीयले प्रदेशमा चौमासिक आय-व्ययको प्रतिवेदन पेस नगरेको,
- लेखापरीक्षण वेरुजू फल्लुयौटमा स्वाथ्र् वाभिन्ने व्यवहार रहेको,
- प्रशासनिक खर्च अत्यधिक रहेको ।

संस्थान सञ्चालन

- सञ्चालक र कर्मचारीमा व्यावसायिकताको कमीले लगानीमा न्यून प्रतिफल,
- सम्पती, सेयर तथा ऋण लगानीको हिसाब अद्यावधिक र यथार्थपरक नरहेको,
- समय र लागतको विश्लेषण गरी वस्तु तथा सेवाको मूल्य निर्धारण नगरेको,
- सम्पत्ति व्यवस्थापनमा समस्या रहेको, अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण नभएको,
- निजीकृत संस्थाहरु सम्भौताअनुरूप सञ्चालन हुन नसकेको ।

ठेक्का व्यवस्थापन

- समयमा काम सम्पन्न नहुने, मनासिब आधारवेगर म्याद थप गर्ने,
- पूर्वनिर्धारित क्षतिपूर्ति असुल नगर्ने,
- क्षमताभन्दा बढी काम दिई अधुरो राखेको,
- भेरिएशनको औचित्य पुष्टयाई नहुने, नपाउने मूल्यवृद्धि भुक्तानी दिएको,
- कमजोर सुपरीवेक्षण, निर्माण र खरिद कार्यको गुणस्तरमा पर्याप्त ध्यान

सेवा प्रवाह व्यवस्थापन

- दरबन्दी अनुसार पदपूर्ति नभएको, टोकन प्रणालीको अभाव, मध्यस्थमार्फत सेवा लिनु परेकोले सेवा प्रवाहमा असर परेको,
- विद्युतीय माध्यमबाट सेवा प्रवाह गर्न नसकेको,
- उपकरण र जनशक्तिको कमीले स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा असर परेको,
- लाभान्वित वर्गको पहिचान प्रणाली प्रभावकारी नभएको,
- सेवाको नियमन, अनुगमन सन्तोषजनक नभएको,
- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई एकीकृत र प्रभावकारी बनाउन नसकेको,
- वायु लगायतको वातावरण प्रदूषणबाट जनस्वास्थ्यमा असर परेको,
- सार्वजनिक सुनुवाई, गुनासो व्यवस्थापन र अनुगमन प्रभावकारी नभएको ।

राजस्व प्रशासन

- कराधार संरक्षण एवं दायरा विस्तारमा पर्याप्त ध्यान नपुगेको,
- कर परिपालना कमजोर रहेको, करदाताले यथार्थ कारोवार नदेखाएको,
- उद्योगहरुको उत्पादनको जति सम्बन्धी भरपर्दो मापदण्ड निर्धारण नभएको,
- विवरण पेस नगर्ने करदाता र मूल्यअभिवृद्धि कर क्रेडिट रकम उच्च रहेको,
- फरक भन्सार दरबन्दी प्रयोगले महसुल कम उठने गरेको,
- भन्सार तथा बजारमा न्यून वीजकीकरणको समस्या यथावत रहेको,
- राजस्व बक्यौतामा निरन्तर वृद्धि एवं बक्यौता हिसाब अभिलेख व्यवस्थित नभएको,
- कर प्रशासनको अनुगमन र कर परीक्षणको गुणस्तर कमजोर रहेको,
- विद्युतिय कारोवारलाई करको दायरामा नल्याएको,
- सूचना प्रविधि प्रणालीबाट वित्तिय विवरणहरु तयार हुने नगरेको ।

प्रदेश सरकार व्यवस्थापन

- दिगो विकास लक्ष्य र आवधिक योजना मध्यकालिन खर्च संरचना अनुरुप कार्यक्रम तर्जुमा नगरेको,
- प्रदेशकानूनको संघीय कानूनसंग सामाञ्जस्यता नभएको,
- कार्यक्रममा दोहोरोपना रहेको,
- योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा समन्वय नभएको,
- अनुदानलाई बढावा दिएको तर अनुगमन कमजोर रहेको,
- राजस्व परिचालनमा प्राथमिकता नदिएको,
- चैमासिकरूपमा स्थानियतहको समेत आय-व्ययको प्रतिवेदन संघमा नपठाएको,
- प्रदेश तथा स्थानीय तहका पदाधिकारीको सुविधामा एकरूपता नभएको ।

आयोजना व्यवस्थापन

- पूर्वतयारीवेगरका आयोजनाहरु बजेटमा समावेश गरेको,
- समष्टिगत/क्षेत्रगत लक्ष्य अनुसार आयोजनाको प्राथमिकीकरण नगरेको,
- राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरु एवं अन्य आयोजनाहरुको कार्यान्वयनमा जटिलता रहेको, सम्पन्न आयोजनाको समयमा मर्मत सम्भार नहुने गरेको,
- कार्यान्वयन पक्ष कमजोर भएको अधिकांश आयोजनाहरु समयमै सपन्न नभई अधुरो रहने एवं समय र लागतमा वृद्धि हुने गरेको,
- आयोजना सञ्चालनमा अन्तर निकाय समन्वयको अभाव रहेको,
- परामर्शदाताप्रतिको अधिक निर्भरताले आयोजनाको दिगो सञ्चालनमा असर परेको ।

● **आर्थिक परिसूचक एवं आय-व्यय**

२. **समग्र आर्थिक अवस्था** - मुलुकको विद्यमान आर्थिक परिसूचकहरु आर्थिक वृद्धिदर, सरकारी खर्चको अवस्था, वैदेशिक सहायता परिचालन, मुद्रास्फिति, आयात निर्यात र शोधनान्तर स्थितिलगायत कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा भएको परिवर्तन जस्ता पक्षहरुको विश्लेषणबाट देखिएका व्यहोराहरु निम्नानुसार छन्:

विषय	चौधौँ योजना लक्ष्य	आधार बर्ष २०७२।७३	उपलब्धि		
			२०७३।७४	२०७४।७५	२०७५।७६
आर्थिक वृद्धिदर	७.२०	०.७७	६.९४	६.३०	७.१
मुद्रास्फिति	७.५०	९.९०	५.१०	४.२०	४.६
कुल राजस्व/गार्हस्थ्य उत्पादन	१९.५७	२०.५०	२२.३०	२४.६८	२४.८
कुल सरकारी खर्च/गार्हस्थ्य उत्पादन	३२.१२	३१.२०	३१.५९	३६.०१	३१.६
चालु खर्च/गार्हस्थ्य उत्पादन	२२.००	१९.३०	२३.६७	२४.५७	२०.६
पूँजीगत खर्च/गार्हस्थ्य उत्पादन	१०.१२	७.१०	७.९२	७.८०	६.८८
वैदेशिक अनुदान/गार्हस्थ्य उत्पादन	३.७६	३.००	१.५२	१.४१	०.४
वैदेशिक ऋण/गार्हस्थ्य उत्पादन	६.८५	२.६०	१.४८	२.८०	३.७५
आन्तरिक ऋण/गार्हस्थ्य उत्पादन	२.२८	३.९०	३.३६	४.७२	२.७७
व्यापार घाटा/गार्हस्थ्य उत्पादन	(३२)	(३१.८)	(३४.४०)	(३६.९६)	-३८.१
कुल उपभोग/गार्हस्थ्य उत्पादन	९३	९४.७०	८९.७०	८४.९९	७९.५
निर्यात/गार्हस्थ्य उत्पादन	३.५०	३.३०	३.००	२.७०	२.८
आयात/गार्हस्थ्य उत्पादन	३५.५१	३५.१०	३७.४०	४१.३३	४०.९
बजेट घाटा/गार्हस्थ्य उत्पादन	७	७.६०	६.५	८.९४	८.८

स्रोत: चौधौँ योजना, अर्थ मन्त्रालय, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय र नेपाल राष्ट्र बैङ्क।

उपर्युक्त तथ्याङ्कबाट चौधौँ योजनाको अन्तिम वर्षमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा मुद्रास्फीति दर तथा राजस्व वृद्धि लक्ष्यअनुसार प्रगति राम्रो देखिन्छ। चौधौँ योजनाअनुसार आर्थिक वृद्धि दर ७.२ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य रहेकोमा यस वर्ष ७.१ प्रतिशत रहेको छ। पूँजीगत खर्च कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको १०.१२ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य रहेकोमा ६.८८ प्रतिशत रहेकोले न्यून देखिएको छ। वैदेशिक अनुदानको उपयोग कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ३.७६ रहनुपर्नेमा ०.४ प्रतिशत मात्र रहेकोले अपेक्षित रूपमा परिचालन हुन नसकेको देखिन्छ। समग्रमा बजेट घाटालाई कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ७ प्रतिशतमा राख्ने भने पनि ८.८ प्रतिशत रहेको छ। आयात नियन्त्रण एवं निर्यात वृद्धि गर्न नसकेका कारण व्यापार घाटालाई कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा ३२ प्रतिशतमा सीमित राख्ने भनिए पनि ३८.१ प्रतिशत रहेको छ।

समग्रमा अर्थतन्त्रको अवस्थालाई मध्यनजर राख्दै आयात नियन्त्रण, निर्यात प्रवर्द्धन, सरकारी खर्च व्यवस्थापन, वैदेशिक सहयोगको परिचालन गर्न सरकारी तथा निजी क्षेत्रसमेतबाट समन्वयात्मक रूपमा प्रयास हुनु जरुरी छ।

३. **आय व्यय स्थिति**- नेपाल सरकारको विगत चार वर्षको आय व्ययको स्थिति देहायअनुसार छ:

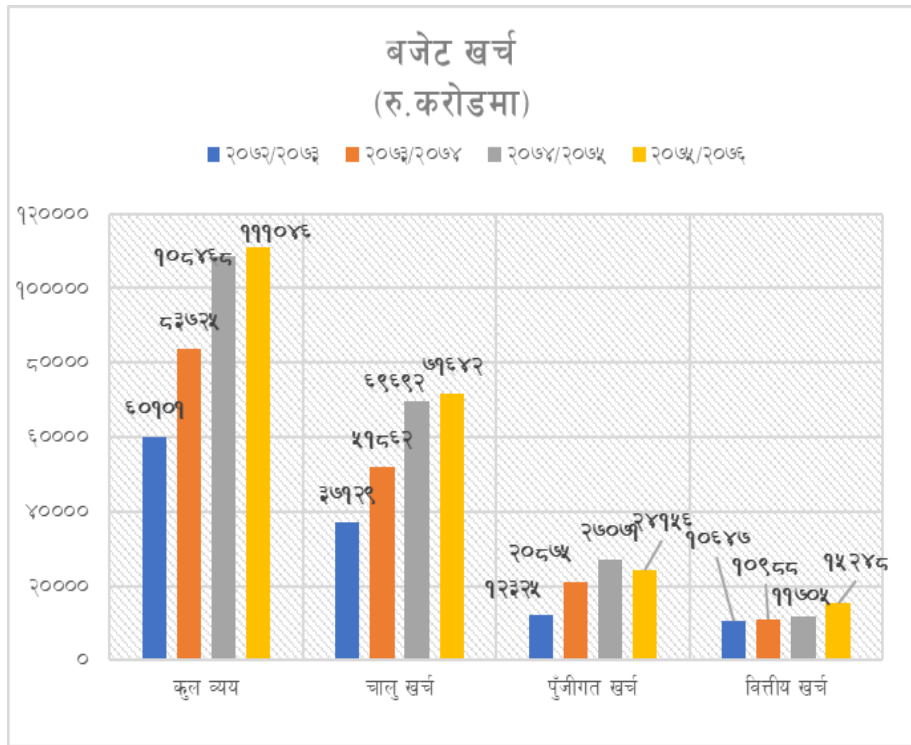
(रु.करोडमा)

विवरण	२०७२।७३	२०७३।७४	२०७४।७५	२०७५।७६	
				अनुमान	यथार्थ
कुल राजस्व	४,९८,९१	६,१५,४७	७,८२,३९	९,४५,५६	८,४२,७४
कर राजस्व	४,२१,०९	५,५३,८०	६,५९,४९	८,३८,३५	७,३७,२७
गैर कर राजस्व	६०,८६	५५,३१	६७,२३	१,०७,२१	१,०२,४०
साँवा फिर्ता	१३,७०	२,९४	५५,६७	०	३,०७
अन्य	३,२६	३,४२	०	०	०
वैदेशिक अनुदान	३९,५४	४०,८२	३९,३२	५८,८२	२२,९०
वैदेशिक ऋण	३३,२३	५९,०२	८९,६०	२,५३,०३	१,२४,३७
आन्तरिक ऋण	८७,५९	८७,५३	१४,४७	१,७२,००	९६,३८
कुल आय	६,५९,२७	८,०२,८४	९,२५,७८	१४,२९,४१	१०,८६,३९

विवरण	२०७२।७३	२०७३।७४	२०७४।७५	२०७५।७६	
				अनुमान	यथार्थ
चालु खर्च	३,७१,२९	५,१८,६२	६,९६,९२	८,४५,४५	७,१६,४२
पूँजीगत खर्च	१,२३,२५	२,०८,७५	२,७०,७१	३१,४,००	२,४१,५६
वित्तीय खर्च	१,०६,४७	१,०९,८८	१,१७,०५	१,५५,७२	१,५२,४८
कुल व्यय	६,०१,०१	८,३७,२५	१०,८४,६८	१३,१५,१७	११,१०,४६
बचत (न्यून)	५८,२६	(३४,४१)	(१,५८,९०)	१,१४,२४	-२४,०७

कुल खर्चमा चालु खर्च, पूँजीगत खर्च र वित्तीय खर्चको अनुपात क्रमशः ६४.५१, २१.७५ र १३.७४ प्रतिशत रहेको छ । सरकारी खर्चको ठूलो हिस्सा चालु खर्चले ओगटेको छ । आर्थिक वर्ष २०७२।७३ को तुलनामा

२०७५।७६ मा राजस्व ४९.६२ प्रतिशत बढेको र चालु खर्च ९२.९५ प्रतिशत वृद्धि भएको छ । आर्थिक वर्ष २०७२।७३ मा राजस्व असुलीले चालु खर्च र वित्तीय व्यवस्था खर्चलाई धानेको अवस्था थियो । चालु खर्च राजस्व असुलीको ७४ प्रतिशतमात्र रहेको थियो । तर २०७५।७६ मा चालु खर्च राजस्व असुलीको ९६

प्रतिशत रहेको र राजस्व असुलीले चालु र वित्तीय खर्च धान्न नसकेको अवस्था छ । जुन खर्च व्यवस्थापनकै दृष्टिले संवेदनशील विषय हो । विगत चार वर्षको कुल खर्च र कुल खर्चमध्ये चालु, पूँजीगत एवं वित्तीय खर्चको स्थिति संलग्न चार्टमा उल्लेख छ ।

४. **सरकारी खर्च** – सरकारी राजस्व र खर्चको विगत वर्षको स्थिति निम्नानुसार छः

(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	विनियोजन बजेट			पूँजीगतखर्च			राजस्व		
	अनुमान	यथार्थ	प्रतिशत	अनुमान	यथार्थ	प्रतिशत	अनुमान	यथार्थ	प्रतिशत
२०७१।७२	६१८१०	५३१५६	८६.००	११६७५	८८८४	७६.०९	४२४७५	४१३९३	९७.४५
२०७२।७३	८१९४७	६०१०१	७३.३४	२०८८८	१२३२५	५९.००	५०१९६	४९८९२	९९.३९
२०७३।७४	१०४८९२	८३७२५	७९.८२	३११९४	२०८७५	६६.९२	५७५८९	६१५४७	१०६.८७
२०७४।७५	१२७९००	१०८४६८	८४.८१	३३५१८	२७०७१	८०.७७	७४५०५	७८२३९	१०५.०१
२०७५।७६	१३१५१६	११२०४६	८४.४४	३१४००	२४१५६	७६.९३	९४५५६	८४२७४	८९.१३

सरकारले अधिल्ला चार वर्ष अनुमानकै हाराहारी वा सोभन्दा बढी राजस्व असुली गरेकोमा यो वर्ष अनुमानको तुलनामा ८९.१३ प्रतिशत मात्र असुल भएको देखिन्छ । सो अवधिमा व्ययतर्फ अनुमानको तुलनामा ८४.४४ प्रतिशत खर्च भएको छ । तथापि पूँजीगत खर्च अनुमानको तुलनामा ७६.९३ प्रतिशत भएको छ । यसबाट सरकारी स्रोत साधनको उपयोग क्षमता कम रहेकोले बजेट खर्च र राजस्व असुलीमा दक्षता बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

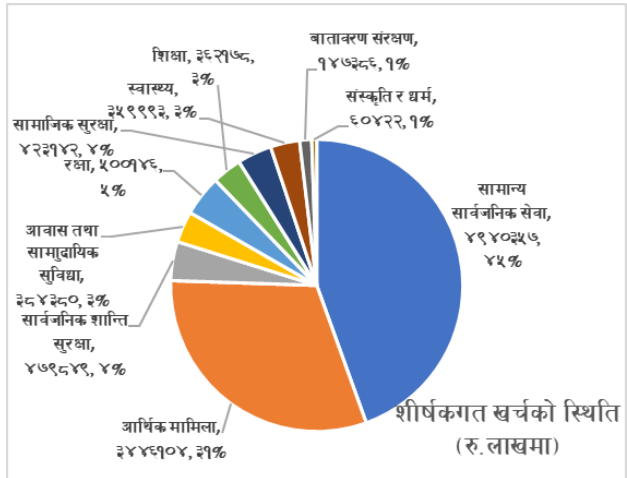
५. **खर्च शीर्षकगत विश्लेषण** - प्रमुख शीर्षकगत खर्च विवरण र सोको विश्लेषणबाट देखिएका व्यहोरा देहायबमोजिम रहेका छन्:

(रु.लाखमा)

खर्च शीर्षकको नाम	२०७२/७३ को यथार्थ खर्च	२०७३/७४ को यथार्थ खर्च	२०७४/७५ को यथार्थ खर्च	२०७५/७६			
				वार्षिक अनुमान	खर्च	अनुमानको तुलनामा खर्च प्रतिशत	कुल खर्चको तुलनामा प्रतिशत
पारिश्रमिक/सुविधा	८९२६८२	११८८३५४	१११४८३८	११७३३०४	९९९३५८	८५.१७	९.००
सेवा निवृत्त सुविधाहरु	३५७६२४	४७६२२८	५३७६७०	६८१९७७	६७७५६६	९९.२९	६.१०
कार्यक्रमसम्बन्धी खर्च	१९७७३	२४६६०२	२२५५२२	२९९४४३	१२५८७८	५७.३६	१.१३
वैदेशिक ऋणको व्याज	१८६१४७	३२६३५	३८६०४	४३३५६	४५०५१	१०३.९१	०.४१
आन्तरिक ऋणको व्याज	५०३३५०	६७६०२	१२३८६९	२२१२५६	१६२०९४	७३.२६	१.४६
प्रदेश अनुदान				१२३४३४१	११०४७१७	८९.४९	९.९५
स्थानीय तह अनुदान	३३८५८४	५४७३६९	८९०५०	२०५०५३१	२१०७१०७	१०२.७६	१८.९८
सामाजिक सेवा अनुदान	१८५२	१८९०१११	१५९१८२८	१६५९०३१	१०७९७०८	६५.०८	९.७२
सामाजिक सुरक्षा	१९०१९२	३७६१६१	४०९९९७	४४८६६८	४५३८४२	१०१.१५	४.०९
सवारीसाधन	२११९७	६७३४	६६१४५	१४४२६	५८६८२	४०६.७८	०.५३
मेसिनरी औजार	५१५३२	७७०४३	९७४३४	१४०९३०	१२२७८३	८७.१२	१.११
सार्वजनिक निर्माण	८८६६४८	१५१४५५२	१७७४७३७	१७०२८५२	१४८५८९९	८७.२६	१३.२६
ऋण लगानी	२४८१६६	२९०००९	१६५९७९	३८९७३	३९३६५७	१०१.०१	३.५५
सेयर लगानी	१२७००८	१९६१७८	४४७७७०	५८०८०५	५८६९८०	१०१.०६	५.२९
वैदेशिक ऋण साँवा भुक्तानी	१८६१४७	२२७०३२	१८५८९२	२३५९९७	२००३८९	८४.९१	१.८०
आन्तरिक ऋणको साँवा भुक्तानी	५०३३४९	३८५६१४	३७०८४६	३५०६४५	३४३१३१	९७.८६	३.०९

५.१. सरकारी बजेटको प्रमुख हिस्सा कर्मचारी तलब भत्ता तथा सेवा निवृत्तको सुविधामा खर्च भएको देखिन्छ । यस्तो हिस्सा यस वर्ष कुल बजेट खर्चको १५.१० प्रतिशत रहेको छ । यस्ता खर्च अन्य निकाय समिति एवं बोर्डलाई प्रदान गरिने चालु अनुदानबाट समेत व्यहोरिने गरेकोले कुल खर्चमा कर्मचारी पारिश्रमिक तथा सेवा निवृत्त सुविधाको हिस्सा अझै बढी हुने देखिन्छ ।

५.२. कुल खर्चको तुलनामा शीर्षकगत खर्चको विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी सामान्य सार्वजनिक सेवा र आर्थिक मामिलामा क्रमशः ४५ र ३१ प्रतिशत देखिन्छ । शिक्षा र स्वास्थ्यमा क्रमशः ३, ३ प्रतिशत मात्र खर्च भएको देखिन्छ ।

शिक्षा र स्वास्थ्यतर्फ स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराएको अनुदानको एकीकृत अभिलेख राख्ने व्यवस्था नमिलाएकोले यो क्षेत्रमा भएको खर्चको अद्यावधिक स्थिति यकिन हुन सकेको छैन ।

५.३. पुँजीगततर्फ सवारीसाधन खरिदको लागि यो वर्ष रु.१ अर्ब ४४ करोड २६ लाख विनियोजन भएकोमा रकमान्तरबाट थप गरी शुरु विनियोजनभन्दा ४०६ प्रतिशत बढी रु.५ अर्ब ८६ करोड ८२ लाख खर्च गरेको छ । उक्त रकमबाहेक मातहतका निकायबाट कन्टिन्जेन्सीको रकम विभागमा प्राप्त गरी एवं निर्माण ठेक्कामा समावेश गरेर समेत सवारी साधन खरिद हुने गरेको छ । स्थानीय तहले खरिद गरेको सवारी साधनको रकम समेत समावेश गर्दा सवारी साधनमा खर्च भएको रकममा अझ बृद्धि हुने देखिन्छ । यसप्रकारका अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

५.४. प्रदेश र स्थानीय तह अनुदानतर्फ प्रदेश र स्थानीय तह विशेष अनुदान एवं स्थानीय तह समपुरक अनुदानमा रु.५/५ अर्ब विनियोजन भएकोमा क्रमशः रु.२ अर्ब ८१ करोड १० लाख (५६.२२ प्रतिशत), रु.१ अर्ब ८० करोड ८७ लाख (३६.१७ प्रतिशत) र रु.२ अर्ब ९० करोड ७२ लाख (५८.१४ प्रतिशत) मात्र खर्च विनियोजनभन्दा कम अनुदान प्रदान गरेको देखिन्छ ।

६. **आयात निर्यात स्थिति** - व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्रले उपलब्ध गराएको विवरणअनुसार नेपालको विगत ३ वर्षको आयात निर्यातको अवस्था देहायवमोजिम छः

(रु.अर्बमा)

आर्थिक वर्ष	निर्यात	आयात	कुल व्यापार	व्यापार घाटा	अनुपात
२०७३।७४	७४.१२	९८५.९५	१०५९.०७	९१३.०५	१:१३.५
२०७४।७५	८१.३३	१२४५.१९	१३६३.५२	११६३.८६	१:१५.३
२०७५/७६	९७.११	१४१८.५६	१५१५.६७	१३२१.४५	१:१४.६

उल्लिखित तालिकाअनुसार २०७४।७५ मा निर्यातमा अघिल्लो वर्षको तुलनामा ९.७२ प्रतिशत वृद्धि भएकोमा २०७५।७६ मा १९.४० प्रतिशत रहेको छ । त्यस्तै आयात २०७४।७५ मा २६.३० प्रतिशत वृद्धि भएकोमा २०७५।७६ मा १३.९२ प्रतिशत रहेको छ । पछिल्लो ३ आर्थिक वर्षको आयात निर्यात अनुपात क्रमशः १:१३.५, १:१५.३ र १:१४.६ रहेकोले आयात बढी रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७५।७६ मा निर्यात १९.४० प्रतिशतले वृद्धि भएपनि कुल व्यापारमा निर्यातको हिस्सा अत्यन्त न्यून रहेकोले निर्यात वृद्धिको प्रभाव देखिँदैन । त्यस्तै २०७३।७४ मा व्यापार घाटा रु.९ खर्ब १३ अर्ब ५ करोड भएकोमा २०७५।७६ मा यो वृद्धि भई रु.१३ खर्ब २१ अर्ब ४५ करोड पुगेको छ । गत दुई आर्थिक वर्षको व्यापार घाटा वृद्धि प्रतिशत ४४.७३ रहेको छ ।

- ६.१. गत विगत वर्षमा निर्यात नभएको पाम आयल यस वर्ष रु.१० अर्ब ३३ लाखको निर्यात भएको छ । यो कुल निर्यातको १०.६३ प्रतिशत हो । गत वर्ष अदुवाको निर्यातमा २१७.३८ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा यस वर्ष ३३ प्रतिशतले घटेको छ । त्यस्तै मासु ५५.९, छाला ३७.९, जुत्ता २६.९, रोजिन एण्ड एसिड १३.३, ऊनी तथा पश्मिना सल १६.१, अलैची ११.७ प्रतिशतले निर्यात घटेको छ । चाउचाउ ३८.९, मुसुरोको दाल २६.९, फेल्ड २५.३, र हस्तकलामा सामान १६.४ प्रतिशतले निर्यात वृद्धि भएको छ । निर्यातमा वृद्धि भएका सामानको निर्यात परिमाण अत्यन्त न्यून भएकोले कुल निर्यातमा यसको प्रभाव न्यून देखिएको छ ।
- ६.२. आयाततर्फ यस वर्ष पामको कच्चातेल १५१.७, तयारी पोशाक ९८.२, कपास ६८.१, रसायन ३९.७, सेन्थेटिक यार्न ३९.५, विद्युतीय उपकरण ३६, फलाम तथा फलामका उत्पादनमा २५.२ प्रतिशतले आयातमा वृद्धि भएको छ । सिमेन्ट क्लिङ्कर ६१.३, भटमासको कच्चा तेल १०.६, दूर संचारका सामानको ७.७ प्रतिशतले आयात घटेको छ ।
७. **चौधौँ योजनाको उपलब्धि** - चौधौँ योजना अवधि (२०७३।७४-२०७५।७६) मा केही सूचकमा आशातीत सुधार आएको छ यद्यपि धेरै सूचकमा अपेक्षाकृत उपलब्धि हासिल गर्न सकिएको छैन । सूचकांक तथा उपलब्धिको स्थिति निम्नानुसार छ ।

क्र.सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०७२।७३)	२०७५।७६ सम्मको लक्ष्य	२०७५।७६ सम्मको प्रगति
१	वार्षिक औसत आर्थिक वृद्धिदर (आधारभूत मूल्यमा, प्रतिशत)	०.८	७.२	६.९
२	कृषि क्षेत्रको वार्षिक औसत वृद्धिदर (प्रतिशत)	१.३	४.७	४.२
३	गैरकृषि क्षेत्रको वार्षिक औसत वृद्धिदर (प्रतिशत)	०.६	८.४	८.०
४	वार्षिक औसत मुद्रास्फीति (प्रतिशत)	९.५	७.५	४.६
५	प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (रु. हजारमा)	७९.४	११६.५	११७.५
६	गरिबीको रेखामुनिको जनसंख्या (प्रतिशत)	२१.६	१७	१८.७
७	मानव विकास सूचकाङ्क	०.५४	०.५७	०.५७९
८	लैङ्गिक सशक्तीकरण सूचकाङ्क	०.५६	०.५८	०.५६८
९	अपेक्षित आयु (जन्मेको समयमा, वर्ष)	६९	७२	६९.७
१०	खानेपानी सेवा पुगेको जनसंख्या (प्रतिशत)	८३.६	९०	८९
११	माध्यमिक तहमा खुद भर्ना दर (प्रतिशत)	३७.७	४५	४६
१२	१५-२४ वर्ष उमेर समूहको साक्षरता दर	८८.६	९२	९२

१३	विद्युत उत्पादन (जडित क्षमता, मेगावाट)	८५१	२३०१	१२५०
१४	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार (प्रतिशत)	७४	८७	८८
१५	सिँचाइ (हेक्टर लाखमा)	१३.९	१५.२	१४.७
१६	इन्टरनेट सेवामा पहुँच प्राप्त जनसंख्या (प्रतिशत)	४४.४	६५	६५.९

माथिको तालिकाको अध्ययनबाट प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, मानव विकास सूचकाङ्क, माध्यमिक तहमा खुद भर्नादर, १५-२४ वर्ष उमेर समुहको साक्षरता दर, विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार, वार्षिक औसत मुद्रास्फीर्ति र इन्टरनेट सेवामा पहुँच प्राप्त जनसंख्या सम्बन्धी सूचाङ्कमा लक्ष्य हासिल भएको छ। वार्षिक औसत आर्थिक वृद्धिदर, कृषि क्षेत्रको वार्षिक औसत वृद्धिदर र गैरकृषि क्षेत्रको वार्षिक औसत वृद्धिदर २०७५।७६ सम्म क्रमशः ७.२ प्रतिशत, ४.७ प्रतिशत र ८.४ प्रतिशत हासिल गर्ने लक्ष्य लिएकोमा क्रमशः ६.९ प्रतिशत, ४.२ प्रतिशत र ८ प्रतिशतमात्र प्रगति भएको छ। यसैगरी गरिबीको रेखामुनिको जनसंख्या १७ प्रतिशतमा भाग्ने लक्ष्य लिएकोमा १८.७ प्रतिशत, लैङ्गिक सशक्तिकरण सूचकाङ्क ०.५८ पुऱ्याउने पूर्व लक्ष्य राखिएकोमा ०.५६८, अपेक्षित आयु ७२ वर्ष पुऱ्याउने लक्ष्य रहेकोमा योजनाको अन्तिम वर्षसम्ममा अपेक्षित आयु ६९.७, खानेपानी सेवा पुगेको जनसंख्या ९० प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य लिएकोमा ८९ प्रतिशत उपलब्धि हासिल भएको छ। विद्युत उत्पादन २ हजार ३०१ मेगावाट जडित क्षमता पुऱ्याउने लक्ष्य लिएकोमा १ हजार २५० मेगावाट मात्र पुगेको छ। सिँचाइ सुविधा १५.२ लाख हेक्टरमा पुऱ्याउने लक्ष्य लिएकोमा १४.७ लाख हेक्टरमा सिँचाइ सुविधा पुगेको छ।

● सार्वजनिक हिसाबको यथार्थता

८. सञ्चितकोष - संघीय सञ्चितकोषको आर्थिक विवरणअनुसार वैदेशिक ऋण प्राप्त गत वर्षभन्दा ५४.१३ प्रतिशत बढेको छ भने अनुदान प्राप्त ३०.२८ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ। वित्तीय व्यवस्थातर्फको खर्चमा समेत ३०.२६ प्रतिशत वृद्धि भएको छ। सञ्चितकोष सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन्:
  - ८.१. कानुनी व्यवस्थाअनुरूप सरकारी लेखा नगद आधारमा लेखाङ्कन गरिने व्यवस्थामा सञ्चितकोषको वार्षिक मौज्जात गत वर्षसम्म रु.१ खर्ब २३ अर्ब ६ करोड ४५ लाख ऋणात्मक भएकोमा यो वर्ष उक्त रकममा वृद्धि भई रु.२ खर्ब ३१ अर्ब ३ करोड ९७ लाख ऋणात्मक रहेको छ। स्रोतहरुबाट अनुमानअनुसार प्राप्त हुन नसकेको तर खर्च भने बढी हुन गई न्यून हुन गएको नगद रकम नेपाल सरकारका नाममा रहेको कार्यसञ्चालन कोष, धरोटीलगायतका विभिन्न खाताका मौज्जातका आधारमा खर्च गरेकोमा कुन खाताबाट कति रकम लिएको खुल्दैन र खर्च गर्नु पूर्व सापटी जनाउने गरेको देखिँदैन। अन्य खाताबाट खर्च गर्दा सापटी जनाई खर्च गर्ने एवं वर्षान्तमा हिसाब मिलान गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ।
  - ८.२. सम्पूर्ण वस्तुगत सहायतासमेत समावेश गरी सञ्चितकोषको हिसाब तयार हुनुपर्नेमा दातृ राष्ट्रले निर्माण कार्य सम्पन्न गरी हस्तान्तरण (टर्न की बेसिस) गर्नेगरी चक्रपथ विस्तार आयोजना निर्माण गर्न ३१ करोड २० लाख आरएमवी (ने.रु.४ अर्ब ९६ करोड) र दरवार हाइस्कूलको भवन निर्माण गर्न ५ करोड ५० लाख आरएमवी (ने.रु.८७ करोड ५० लाख) मा सम्झौता भएकोमा उक्त कार्यमा भएको खर्च सञ्चितकोषको हिसाबमा समावेश गरेको देखिएन। उक्त योजनाको कार्य सम्पन्न भई खर्च भैसकेको अवस्थामा विवरण प्राप्त गरी सञ्चितकोषको हिसाबमा नदेखाउँदा यथार्थ खर्च नदेखिने अवस्था छ।
  - ८.३. संघीय सञ्चितकोषबाट सशर्त, वित्तीय समानीकरण, समपूरक र विशेष अनुदान वापत प्रदेश तहलाई प्रदान गरिएको रु.१ खर्ब १० अर्ब ४६ करोड ६९ लाखमध्ये सम्बन्धित प्रदेश तहबाट खर्च नभई सम्बन्धित तहको सञ्चितकोषमा रु.३९ अर्ब २२ करोड ७२ लाख मौज्जात रहेको छ। यसै गरी स्थानीय तहलाई प्रदान गरिएको अनुदान रु.२ खर्ब २६ अर्ब ८७ करोड ४ लाख खर्च लेखिएको मध्ये रु.१ खर्ब ९५ अर्ब ५८ लाख खर्च भई रु.३१ अर्ब २८ करोड ६२ लाख मौज्जात रहेको छ। यसरी संघीय सञ्चितकोषमा खर्च देखाएको मध्ये रु.७० अर्ब ५१ करोड ३४ लाख खर्च नभई प्रदेश र स्थानीय तह सञ्चितकोषमा मौज्जात रहेको पाइयो।

अनुदानमार्फत वित्तीय हस्तान्तरण गरिएको रकम संघीय सञ्चितकोषमा खर्च लेखिए पनि यथार्थमा खर्च नभई प्रदेश स्थानीय तहमा बैङ्क मौज्जात नै रहने अवस्थाले संघीय सञ्चितकोषले खर्च देखाए पनि सेवा र कार्यमा यथार्थ रूपमा खर्च भएको छैन। यस्तो रकममध्ये सशर्त अनुदानतर्फको प्रदेश तहबाट रु.१९ अर्ब ७९ करोड र स्थानीय तहबाट रु.१४ अर्बसहित रु.३३ अर्ब ७९ करोड फिर्ता भई संघीय सञ्चितकोषमा

दाखिला समेत भएको देखिन्छ। यसरी संघीय सञ्चित कोषमा दाखिला भएको रकम विगत वर्ष खर्च देखिने र चालु वर्षमा राजस्व आम्दानी देखिने अवस्था छ। जुन यथार्थमा राजस्व होइन। अनुदान वा वित्तीय हस्तान्तरणको खर्च दोहोरो अभिलेखाङ्कन नहुने व्यवस्थाका लागि स्पष्ट नीति तय हुनुपर्दछ।

- ८.४. अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा भन्सार विन्दुमा सङ्कलन हुने मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक उत्पादनबाट उठने अन्तःशुल्क व्यवस्थापनका लागि संघीय विभाज्य कोष, प्रदेश विभाज्य कोष र स्थानीय विभाज्य कोष खडा गरी ३ खाता खोल्ने र उक्त खाताको सञ्चालन महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट हुने व्यवस्था छ। विभाज्य कोष खाता सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधिमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आन्तरिक उत्पादनबाट उठने अन्तःशुल्क सम्बन्धित दायित्व शीर्षकमा जम्मा हुने र भोलिपल्ट ७० प्रतिशत संघीय सञ्चितकोषमा र १५/१५ प्रतिशत प्रदेश विभाज्य कोष र स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। प्रदेश र स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको रकम मासिक रूपमा प्रदेश र स्थानीय तहमा बाँडफाँड गर्नुपर्ने उल्लेख छ। कार्यविधिमा उक्त प्रावधान भए तापनि २०७६ आषाढ २० गते पश्चात उठेको मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क रु.१९ अर्ब ७० करोड ६९ लाख संघीय सञ्चितकोषमा दाखिला गरी प्रदेश र स्थानीय सञ्चित कोषमा बाँडफाँड नगरी आषाढ मसान्तमा सम्बन्धित विभाज्य कोषमा नै राखेको पाइयो। उक्त रकम २०७६।७।२९ मा मात्र बाँडफाँड गरेको छ। यसबाट प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व रु.५ अर्ब ९१ करोड २० लाखले न्यून हुन गएको छ।

त्यसैगरी राष्ट्रिय वन, संरक्षित वन, खानी तथा खनिज जलविद्युत र पर्वतारोहण जस्ता रोयल्टीबापत प्राप्त हुने रकम शुरुमा दायित्व शीर्षकमा जम्मा हुने र भोलिपल्ट ५० प्रतिशत संघीय विभाज्य कोषमा र २५/२५ प्रतिशत प्रदेश विभाज्य कोष र स्थानीय विभाज्य कोषमा जम्मा हुने व्यवस्था छ। यसरी जम्मा भएको रकम वर्षको एक पल्ट विभिन्न निकायमा बाँडफाँड गर्नुपर्ने उल्लेख छ। यो वर्ष यस खातामा जम्मा भएको रु.५ अर्ब ७४ करोड ३४ लाख आषाढ मसान्तसम्म बाँडफाँड नगरी सम्बन्धित विभाज्य कोषमा नै मौज्जात राखेको पाइयो। सो रकम २०७६।८।१९ मा मात्र बाँडफाँड गरेको देखियो। राजस्व असुली भएको रकम समयमै बाँडफाँड नगर्दा प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्वमा समावेश नभै दायित्वमा रहेकोले सम्बन्धित तहको राजस्व हिसाब यथार्थपरक देखिदैन। यस्तो रकम समयमै बाँडफाँड गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

- ८.५. अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा सवारीसाधन कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेसन शुल्कलगायतको शुल्क स्थानीय तहको राजस्व हुने उल्लेख छ। आर्थिक ऐन, २०७५ को दफा २५ बमोजिमको सवारी साधन कर र घर जग्गा रजिष्ट्रेसन शुल्क उठाउन प्रदेश तथा गाउँपालिका वा नगरपालिकामा साधन, स्रोत, प्रविधि, जनशक्ति तथा कार्यालय व्यवस्थापन नभएसम्म नेपाल सरकारको तोकिएको कार्यालयले प्रदेशले निर्धारण गरेबमोजिमको दर अनुसारको कर तथा शुल्क उठाई सोही ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिमको सम्बन्धित विभाज्य तथा सञ्चित कोषमा दाखिला गर्ने उल्लेख गरेको छ। तर कृषि आयमा कर, भूमिकर तथा मालपोत, सवारी साधन कर, चालक अनुमतिपत्र सवारी किताब दस्तुर र अन्य सेवा शुल्क तथा विक्री कर समेत रु.१ अर्ब ४६ करोड ३३ लाख प्रदेश र स्थानीय तहको सञ्चित कोषमा जम्मा नगरी संघीय सञ्चित कोषमा नै जम्मा गरी खर्च गरेको पाइयो। यसरी प्रदेश र स्थानीय तहको राजस्व संघीय सञ्चित कोषमा जम्मा गरी खर्च गर्नु संविधान र कानूनसम्मत देखिदैन। ऐनको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्न आवश्यक समन्वय एवं हिसाब मिलाउन गरिनुपर्दछ।

- ८.६. आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५ मा खर्च गर्ने वा खर्चको निकासा दिने अधिकार प्राप्त अधिकारीले रकम स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्दछ, खर्च गर्न बाँकी छ र कुनै योजनाको सम्बन्धमा भए सो योजना स्वीकृत भइसकेको छ भन्ने विचार गरी खर्च गर्न वा निकासा दिनुपर्ने उल्लेख छ। अर्थ मन्त्रालयले स्वीकृत कार्यक्रम बेगर नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई सडकबत्ती बक्यौता र नेपाल-भारतबीच विद्युत खरिद सम्झौताबमोजिम खरिद गर्दा नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई भएको नोक्सानी बापत समेत रु.६ अर्ब ६० करोड ५० लाख सेयर लगानी शीर्षकबाट निकासा दिएको देखियो। यस्तो खर्च चालु खर्चबाट लेखी भुक्तानी दिनुपर्नेमा सेयर लगानी शीर्षकबाट दिनु खर्च सिद्धान्त विपरीत छ। साथै नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई सडक बत्ती बक्यौताबापत दिएको रु.३ अर्ब ३४ करोड प्राधिकरणबाट पुनः व्याज प्राप्त भएको भनी सोही रकम राजस्व आम्दानी बाँधेको देखिन्छ। यसबाट राजस्व तथा सेयर लगानीको हिसाब समेत यथार्थपरक देखिदैन। खर्चको आकार वृद्धि हुने गरी आम्दानी तथा खर्च देखाउने परिपाटी नियन्त्रण हुनुपर्दछ।

● राजस्व छुट तथा बक्यौता

९. **राजस्व छुट** - आर्थिक ऐन, २०७५ को दफा १८ ले विभिन्न मालवस्तु उद्योग व्यवसायी, संस्था, आयोजनालाई राजस्व छुट दिने व्यवस्था गरेको छ । यसबाहेका पैठारीमा लाग्ने महसुल दरसम्बन्धी द्रष्टव्य अनुसूची र पटके रुपमा गरिने निर्णयका आधारमा छुट दिने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका अन्य व्यहोराहरु निम्नानुसार छन्:
- ९.१. वैदेशिक सहायताका आयोजनामा निर्माण कार्यका लागि सम्झौतामा व्यवस्था भएबमोजिम आयात गर्ने निर्माण सामग्रीमा नेपाल सरकारको निर्णयबाट भन्सार महसुल, कर, शुल्क छुट दिने व्यवस्था अनुसार यो वर्ष रु. ३ अर्ब ४६ करोड ८३ लाख छुट दिएको छ । यस्ता सुविधामा आयात हुने सामग्रीमा लाग्ने राजस्व छुट रकमको अभिलेख राखेको छैन । छुटमा आयातीत सामान सम्बन्धित आयोजनामा नै उपयोग भएको अनुगमन हुने नगरेबाट तोकिएका शर्तानुसार उपयोग गरेको सुनिश्चित गर्न अनुगमन गर्ने प्रभावकारी व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- ९.२. आर्थिक ऐन, २०७५ को अनुसूची १ को दफा १४(१), १४(२) र १४(३) मा भन्सार महसुल पूर्ण एवं आंशिक छुट हुने तथा सोही ऐनको दफा १५ मा नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायको सिफारिसमा भन्सार महसुल पूर्ण वा आंशिक छुट हुने मालवस्तु उल्लेख छ । त्यसैगरी सोही ऐनले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ बमोजिमका सामानमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट हुने व्यवस्था गरेको छ । राजस्व छुटको उक्त विवरणमा भन्सार, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क छुट दिएको कारण, सो छुटले राजस्वमा हुन गएको कमीको रकमगत अभिलेख राखेको छैन । भन्सार विभागको आसिकुडा, आन्तरिक राजस्व विभागको तथ्याङ्कलगायतबाट सङ्कलित सूचनाअनुसार यो वर्ष रु.४४ अर्ब २१ करोड राजस्व छुट दिएको देखिएको छ । **आन्तरिक राष्ट्रिय मान्यताअनुरूप सबै प्रकारका राजस्व छुटको रकमगत अभिलेख बजेटसँगै पेस हुने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।**
- ९.३. कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको एक तिहाई अंश कृषि क्षेत्रले ओगटेकोले कृषि उत्पादनलाई टेवा पुऱ्याउन कृषि विकास मन्त्रालयमार्फत यो वर्ष रु.३ अर्ब ९१ करोड र रासायनिक मलमा रु.८ अर्ब ३८ करोडसमेत कृषकलाई रु.१२ अर्ब २९ करोड अनुदान उपलब्ध गराएको छ । कृषिजन्य पदार्थमा आत्मनिर्भर बनाउन यसप्रकारको अनुदान दिइरहेको अवस्थामा आयातमा पनि कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन लगायतमा रु.१ अर्ब २७ करोड भन्सार महसुल छुट दिएको देखियो । **आन्तरिक उत्पादन वृद्धिमा प्रोत्साहन पुऱ्याउन अनुदान दिने र कृषि तथा पशुजन्य सामग्रीको आयातमा समेत राजस्व छुट दिने व्यवस्थाबाट स्वदेशी उत्पादनमा पर्ने असरबारे अध्ययन हुनुपर्दछ ।**
- ९.४. आर्थिक ऐन, २०७५ को परिच्छेद २१ (६) मा सार्क मुलुकबाट उत्पादित सामानहरु प्रतीतपत्र खोली दक्षिण एसियाली स्वतन्त्र व्यापार सम्झौता (साफ्टा) अन्तर्गत प्रमाणपत्र संलग्न गरेर पैठारी भएमा २०६२।९।१७ मा कायम रहेको भन्सार महसुल दरमा निश्चित प्रतिशतले भन्सार महसुल छुट दिने व्यवस्था गरेको र यो व्यवस्था लागू भएको १५ वर्ष व्यतीत भैसकेको छ । साफ्टाको सुविधा उपयोग गरी २०७५।७६ मा विभिन्न व्यवसायीहरुले प्राइमरी पोलिमर अफ प्लाष्टिक, पेट्रोलियम कोक, प्राइमरी रेजिन एण्ड अदर, पोलिष्टर, ग्लासवेयर, पम्प, प्रिफेव हाउस, फलाम वा अमिश्रित स्यातका एङ्गलगायतका सामान पैठारी गर्दा भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि करसमेत रु.४ अर्ब १५ करोड १३ लाख राजस्व छुट भएको छ । साफ्टा छुटमा कच्चपदार्थ तथा पार्टपुर्जा लगायतको मालवस्तु पैठारी गरी तयारी मालवस्तुको स्वदेशमा उत्पादन वृद्धि गरेर निकासी गरी तुलनात्मक रुपमा फाइदा लिन सकेको छैन । **फलस्वरूप साफ्टा सम्झौताबाट आयातको राजस्व घट्ने, स्वदेशी उद्योगलाई असर पर्ने अवस्था भएकाले साफ्टा छुटबाट फाइदा लिन उपयुक्त रणनीति तयार गर्नुपर्दछ ।**
- ९.५. आर्थिक ऐन, २०७५ को द्रष्टव्य ७ बमोजिम एसेम्बल गरी सवारीसाधन उत्पादन गर्ने उद्योगले अनएसेम्बल अवस्थाका सवारीसाधन पैठारी गर्दा लाग्ने अन्तःशुल्कमा १० प्रतिशत र तयारी साधन बिक्री गर्दा लाग्ने अन्तःशुल्कमा पच्चीस प्रतिशत छुट हुने व्यवस्था छ । एक पैठारी कर्ताले भैरहवा भन्सार कार्यालयमा एक ब्राण्डका मोटरसाइकल तयार गर्न रु.४ अर्ब २९ करोड ११ लाख १२ हजार मूल्य बराबरको विभिन्न अनएसेम्बल मालवस्तु पैठारी गर्दा रु.५५ करोड १९ लाख अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर छुट लिएको देखिन्छ । पैठारी गरिएका र नेपालमा एसेम्बल गरिएका मोटरसाइकलको विशेषता र उपभोक्ताले खरिद गर्ने

मूल्यमा अन्तर देखिदैन । सिकेडी अवस्थामा ल्याई एसेम्बल गर्दा न्यून भ्यालु एड भएको (वित्तीय विवरणअनुसार बिक्री गरेको मूल्यको ५ प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र भ्यालु एड) भएको देखिन्छ ।

सरकारले दिएको राजस्व छुट बराबरको पनि भ्यालु एड नहुँदा एवं उपभोक्ताले प्राप्त गर्ने बिक्री मूल्यमा समेत अन्तर नदेखिँदा राजस्व छुटको फाईदा पैठारीकर्ताले मात्र प्राप्त गरेको अवस्था छ । फलस्वरूप यसबाट अर्थतन्त्र एवं उपभोक्तालाई योगदान पुगेको देखिँदैन । कम्तीमा पनि सरकारबाट दिएको छुट बराबर वा सो भन्दा बढि भ्यालु एड नभएको अवस्थामा छुट नदिने गरी व्यवस्था गर्न पुनरावलोकन हुनुपर्ने देखिन्छ ।

१०. **छुट सुविधा** - एकीकृत भन्सार दरबन्दीमा तयारी टेलिभिजन ल्याउँदा भन्सार उपशीर्षक नं ८५२८७२ मा २० प्रतिशत भन्सार महसुल, १० प्रतिशत अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने र भन्सार उपशीर्षक नं ८५२९ (शीर्षक ८५२५ देखि ८५२८ सम्मका उपकरणहरूको लागि पूर्णतया तथा मुख्यतया प्रयोगयोग्य पार्टपुर्जाहरू) अन्तर्गतको ८५२९९० (टेलिभिजन रिसिभरका) लागि अन्तःशुल्क १० प्रतिशत र मूल्यअभिवृद्धि कर लाग्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । विश्व भन्सार संगठनको हार्मोनाइज्ड कोड सिष्टमसम्बन्धी सामान्य नियमबमोजिम भन्सार विभागको २०७५।४।२४ को निर्णयमा एलइडी टीभी प्यानलको सम्बन्धमा च्यानल तथा भोल्युम बढाउने र घटाउने बटन जडान गरिएको टीभीकार्ड ट्युनर जोड्न मिल्ने गरी बनाइएको वस्तु प्याक गरेको कार्टुनमा नै एलइडी टीभी भनी उल्लेख भई आएको र तयारी टीभीमा हुनुपर्ने आधारभूत चरित्र ग्रहण गरिसकेकोले भन्सार उपशीर्षक ८५२८७२ बाट वर्गीकरण हुने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यस्तै भन्सार विभागको २०७६।०५।६ को निर्णयमा एलइडी प्यानल अफ एलइडी टीभी भनिएको मालवस्तु तयारी अवस्थामा नभई अर्ध तयारी वा अपूर्ण अवस्थामा रहेको भएतापनि तयारी टेलिभिजनको आवश्यक लक्षण वा विशेषता प्राप्त गरेको हुँदा भन्सार उपशीर्षक ८५२८७२ बाट नै वर्गीकरण गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ ।

उक्त शीर्षकबाट जाँचपास भएको कतिपय एलइडी टीभी प्यानलको परीक्षण गर्दा रु.१ लाख १६ हजारसम्म पर्ने लाई पनि पार्टस शीर्षकबाट जाँचपास गरेको देखियो । टेलिभिजनको मुख्य अङ्ग ल्याउने र सामान्य केही पार्टसहरू ल्याई फिटिङ्ग गरी टेलिभिजन तयार गर्ने गर्दा खासै मूल्य वृद्धि नहुने र यसरी पैठारी गरी ल्याइएका सामानबाट तयार भएका टेलिभिजन र तयारी अवस्थामा ल्याई सर्वसाधारणलाई बिक्री गरिने टेलिभिजनको मूल्यमा पनि खासै अन्तर रहेको देखिँदैन । अन एसेम्बल अवस्थाको टेलिभिजनको पार्टस पैठारी गरी ल्याउनको लागि भन्सार उपशीर्षकको व्यवस्था अवस्थामा नभएको टेलिभिजनको आधारभूत चरित्र ग्रहण हुने गरी पैठारी भएको एलइडी टीभी प्यानल, एलइडी प्यानल फर एलइडी टीभी जस्ता सामानलाई भन्सार उपशीर्षक ८५२८७२ बाट जाँचपास गरी २० प्रतिशत भन्सार महसुल, १० प्रतिशत अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनुपर्ने र सो सम्बन्धमा व्याख्या समेत भैसकेकोले कम दरको भन्सार उपशीर्षक ८५२९९० बाट जाँचपास गर्दा वीरगन्ज, सुख्खा बन्दरगाह, त्रिभुवन विमानस्थल र विराटनगर भन्सार कार्यालयसमेतबाट छुट भएको रु.४८ करोड ९६ लाख ९४ हजार असुल हुनुपर्दछ ।

११. **इन्टरनेट टेलिफोन** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६७(६) को (ज) अनुसार तार, रेडियो अप्टिकल्स फाइबरस वा भू-उपग्रह जस्ता सञ्चार माध्यमबाट सूचना सम्प्रेषण गर्ने व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्तिले नेपालमा स्थापित संयन्त्रबाट खबर वा सूचना सम्प्रेषण गरी प्राप्त गरेको भुक्तानी नेपालमा स्रोत भएको मानिने व्यवस्था छ । सोही ऐनको दफा ६७(६)ठ (२) मा नेपालमा सञ्चालित क्रियाकलापको सम्बन्धमा गरिएका भुक्तानीको स्रोत नेपालमा हुने व्यवस्था छ । इन्टरनेट सेवामार्फत इन्टरनेट टेलिफोन सेवा प्रदान गर्ने भाइबर, फेस बूक मेसेन्जर, स्काइप, ट्वाटस् एप, वीच्याट, इमो, जुम, वेभेक्स, सिस्को जस्ता एप्लिकेसनहरू नेपालमा निर्बाध रूपमा सञ्चालन भैरहेको र कतिपय सेवाको लागि अमेरिकी डलर खाताबाट रकम भुक्तानी समेत भैरहेकामा आयकर ऐनको दफा ६७ बमोजिम नेपालको कराधार क्षेत्रभित्र पर्ने भएकोले सेवा प्रदान गर्नुपूर्व दर्ता हुनुपर्नेमा कुनै पनि सेवाप्रदायक संस्था दर्ता भएको पाइएन । तसर्थ कानुनी तथा नीतिगत सुधार गरी यी सेवा प्रदायकलाई दर्ता गराई राजस्व असुल गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

१२. **गैरकर राजस्वको दर** - इन्टरनेट सेवा प्रदायक र टेलिफोन सेवा प्रदायकलाई बेग्लामेग्लै प्रकृतिको व्यवसायको रूपमा लाइसेन्स प्रदान, दर्ता, नवीकरण र सोबापतको शुल्क निर्धारण गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सोअनुसार इन्टरनेट सेवा प्रदायक दर्ता हुँदा रु.३ लाख र प्रत्येक ५वर्षमा नवीकरण बापत रु.२ लाख ७० हजार शुल्क बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । यसै गरी दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी नीति, २०७३ (संशोधन सहित) ले टेलिफोन र मोबाइलको एकीकृत लाइसेन्स लिँदा रु.५ करोड र ५ वर्ष भित्रमा नवीकरणबापत रु.२० अर्ब १३ करोड २७ लाख ५० हजार बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । टेलिफोन सेवा

प्रदायकले लाइसेन्स नवीकरण गर्दा ५ वर्षमा रु.२० अर्ब नवीकरण दस्तुर बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ । प्रविधिमा आएको परिवर्तनसँगै टेलिफोन सेवा प्रदायकबाट हुने भ्वाइस सम्प्रेषण इन्टरनेट सेवा प्रदायकले प्रदान गर्ने इन्टरनेटबाट समेत हुन थालेको छ । इन्टरनेटमार्फत भ्वाइसको अतिरिक्त भिडियो डाटा सम्प्रेषण हुने प्रविधि विकास भएको कारण यी दुई प्रकृतिका व्यवसायमा खासै भिन्नता रहेको देखिएन । तथापि गैरकर राजस्वबापत यी दुई सेवा प्रदायकको दर्ता र नवीकरणबापत सरकारले सङ्कलन गर्ने राजस्वमा अस्वाभाविक अन्तर देखियो । विगतमा इन्टरनेट प्रविधिको भ्वाइस र भिडियो सम्प्रेषण नहुने अवस्थालाई मध्यनजर राखी निर्धारण गरिएको दर्ता अनुमति र नवीकरण शुल्क हाल टेलिफोन सेवा प्रदायकले प्रदान गर्ने प्रकृतिका सेवासमेत इन्टरनेट सेवा प्रदायकबाट प्रदान गरिरहेको परिप्रेक्षमा इन्टरनेट सेवा प्रदायकले तिर्नुपर्ने लाइसेन्स दस्तुर र नवीकरण दस्तुरमा पुनरावलोकन गरी यसप्रकारको अत्यधिक अन्तर न्यून गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१३. **राजस्व बक्यौता असुली** - गत वर्ष सम्म राजस्व बक्यौता रु.२ खर्ब ५२ अर्ब १३ करोड रहेकोमा यस वर्ष २१.५३ प्रतिशत घटेर रु.१ खर्ब ९७ अर्ब ८४ करोड पुगेको छ । सोमध्ये सार्वजनिक संस्थान, समिति, बोर्ड र स्थानीय तहमा गरेको ऋण लगानीको भाखा नाघेको साँवा रु.४६ अर्ब ६४ करोड ४४ लाख र व्याज रु.४३ अर्ब ४ करोड ५४ लाखसमेत रु.८९ अर्ब ६८ करोड ९८ लाख राजस्व बक्यौता रहेको छ । भाखा नाघेको साँवा चुक्ता नगर्ने ७७ निकायमध्येमा सबैभन्दा बढी भाखा नाघेको साँवा हुने ६ निकायमा क्रमशः नेपाल विद्युत प्राधिकरण रु.२७ अर्ब २७ करोड ८९ लाख, नेपाल खानेपानी संस्थान रु.२ अर्ब ५२ करोड ३३ लाख, उदयपुर सिमेन्ट कारखाना रु.२ अर्ब २१ करोड, काठमाडौं उपत्यका खानेपानी बोर्ड रु.१ अर्ब ७७ करोड ८ लाख, जनकपुर चुरोट कारखाना रु.१ अर्ब ४५ करोड ४५ लाख र साना किसान विकास बैङ्कमा रु.१ अर्ब ३३ करोड ७० लाखसमेत रु.३६ अर्ब ५७ करोड ४५ लाख रहेको देखिन्छ । सञ्चालनमा रहेका तथा मुनाफा आर्जन गरिरहेका कतिपय संस्थाले समेत भाखा नाघेको साँवा चुक्ता गरेका छैनन् ।

भाखा नाघेको साँवा र व्याज बुझाउन बाँकी रहने सार्वजनिक संस्थान, समिति मध्ये खारेज भएका तथा सञ्चालनमा नरहेका २७ कम्पनीमा भाखा नाघेको साँवा रु.६ अर्ब १२ करोड ५१ लाख र भाखा नाघेको व्याज रु.५ अर्ब ६२ करोड ८६ लाख बाँकी रहेको देखिन्छ । उक्त भाखा नाघेको कुल साँवा र व्याजको क्रमशः १३.१३ प्रतिशत र १३.०१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । जुन उठने अवस्थामा छैन । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ सम्म कर बक्यौतामध्ये आयकर रु.७२ अर्ब १२ करोड, मूल्य अभिवृद्धि कर रु.२४ अर्ब ४३ करोडसमेत रु.९६ अर्ब ५६ करोड रहेको छ । उक्त बक्यौतामध्ये रु.५२ अर्ब ६३ करोड (५४.५० प्रतिशत) का सम्बन्धमा करदाता पुनरावेदनमा गएका छन् । निर्धारित कर रकमको ठूलो हिस्सा सङ्कलन नभई न्यायिक निकायमा विचाराधीन छ । करदाता पलायन भएको, करदाता मुद्दा मामिलामा गएको जस्ता कारण समयमा बक्यौता उठ्न सकेको देखिँदैन । नीतिगत एवं कानुनी व्यवस्था बमोजिम अभियानकै रूपमा बक्यौता असुली गर्नुपर्दछ ।

● वैदेशिक सहायता

१४. **वैदेशिक सहायता उपयोग** - यो वर्ष वैदेशिक अनुदान रु.५८ अर्ब ८२ करोड र वैदेशिक ऋण रु.२ खर्ब ५३ अर्ब ३ करोड समेत रु.३ खर्ब ११ अर्ब ८५ करोड प्राप्त गरिने अनुमान रहेकोमा वैदेशिक अनुदानतर्फ रु.२९ अर्ब ५८ करोड र वैदेशिक ऋणतर्फ रु.१ खर्ब २९ अर्ब ९० करोडसमेत रु.१ खर्ब ५९ अर्ब ४८ करोड प्राप्त भएको देखियो । बजेट वक्तव्यमा अनुमान गरिएको रकमको तुलनामा यो वर्ष वैदेशिक अनुदानतर्फ ५०.२८ प्रतिशत र वैदेशिक ऋणतर्फ ५१.३३ प्रतिशत प्राप्त भई समग्रमा ५१.११ प्रतिशत वैदेशिक सहायता उपयोग भएको देखिन्छ । गतवर्ष भन्दा वैदेशिक अनुदान ५४.४८ प्रतिशत प्राप्त भएकोमा यसवर्ष घटेको छ । वैदेशिक ऋण गतवर्ष ४१.८६ प्रतिशत प्राप्त भएकोमा यसवर्ष बढेको छ । वैदेशिक सहयोगको उपयोग न्यून हुँदा सोको प्रत्यक्ष असर विकास निर्माण र सेवाप्रवाहमा परेको छ । अतः समयमा विकास साभेदारसँग समन्वय गरी स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालन गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धी व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- १४.१. दातागत रूपमा विश्लेषण गर्दा ४० विकास साभेदारबाट अनुदानतर्फ रु.५८ अर्ब ८२ करोड र ऋणतर्फ १५ दाताबाट रु.२ खर्ब ५३ अर्ब ३ करोड सहायता प्राप्त हुने अनुमान गरेकोमा ३१ दाताबाट अनुदान रु.२९ अर्ब ५८ करोड र १५ दाताबाट ऋण रु. १ खर्ब २९ अर्ब ९० करोड मात्र प्राप्त भएको देखिन्छ । दातासँग समन्वय गरी सम्भौता भएको अनुदान प्राप्तमा ध्यान दिनु जरुरी छ ।
- १४.२. मन्त्रालय एवं निकाय गत विश्लेषण गर्दा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणबाट २०७५/७६ मा ५० प्रतिशतभन्दा न्यून अनुदान तथा ऋण उपयोग गर्ने केही निकायको अवस्था निम्नानुसार रहेको छः

(रु.लाखमा)

मन्त्रालय/निकाय	अनुदान			ऋण			जम्मा		
	शुरु बजेट	प्राप्ति	प्रतिशत	शुरु बजेट	प्राप्ति	प्रतिशत	शुरु बजेट	प्राप्ति	प्रतिशत
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय	१३८२९६	१७६४०	१२.७६	८८६९२४	३०३३९८	३४.२१	१०२५२२०	३२१०३८	३१.३१
उद्योग वाणिज्य आपूर्ति	६९९७	१३४५	१९.२३	७९११	२५६५	३२.४२	१४९०८	३९१०	३६.२३
उर्जा जलश्रोत	३२८१२	११५६०	३५.२३	७२१३२	३१५३२	४३.७१	१०४९४४	४३०९२	४१.०६
प्रदेश	३५६९८	७४४९	२०.८७	१२३०७५	४४७८८	३६.३९	१५८७७३	५२२३७	३२.९०
वन	३४०९३	१५०६०	६२.५१	९८००	६९९	६.३२	३३८९३	१५६८०	४६.२६

वैदेशिक सहयोगको उपयोग क्षमतामा आएको ह्रासको प्रत्यक्ष असर विकास निर्माण र सेवाप्रवाहमा परेको छ। अतः जिम्मेवार निकायका पदाधिकारीले परिचालन हुने सहायतालाई ध्यान दिई समयमा दातासँग समन्वय गरी स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालन गर्नुपर्दछ।

१५. **प्राविधिक सहायता** - बजेट बक्तव्यसाथ व्यवस्थापिका-संसदमा पेस गरेको प्राविधिक तथा अन्य सहायता सम्बन्धी विवरणमा १८ मन्त्रालय/निकायअन्तर्गत १३५ सम्झौतामा रु.२४ अर्ब ६३ करोड ३२ लाख प्राविधिक सहायता प्राप्त हुने उल्लेख छ। आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय जवाफदेहिता ऐन, २०७६ को दफा २९(१) अनुसार वैदेशिक सहायतासम्बन्धी विवरण केन्द्रीय लेखाको एकीकृत वित्तीय विवरणमा समावेश गर्नुपर्नेमा नगरेकोले सरकारको समग्र आयव्ययको चित्रण हुन सकेको छैन। सार्वजनिक लेखा समितिबाट प्राविधिक सहायताको लेखापरीक्षण गराउन निर्देशन दिएकोमा ती सहायताको आर्थिक विवरण एवं सेस्ता पेस गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन। ऐनको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ।

१६. **वैदेशिक सहायता** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम २७.२ अनुसार वैदेशिक सहायताको रकमलाई कार्यक्रम तथा बजेटमा समावेश गरी खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। वैदेशिक सहायताको रकमलाई राष्ट्रिय मूलधारमा ल्याई पारदर्शिता र जवाफदेहिता प्रवर्द्धन गराउन दाता समूहको पेरिस बैठकबाट समेत सहमति जनाएको अवस्थामा बजेटरी प्रणालीमा ल्याउने प्रक्रियामा गत वर्षको तुलनामा सुधार भई ७८.४ प्रतिशतमा पुगेको छ। तथापि २१.६ प्रतिशत विकास सहायता (अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाको कारोबार बाहेक) बजेट बाहिर रहेको अर्थ मन्त्रालयबाट प्रकाशित प्रतिवेदनबाट देखिन्छ। यस सम्बन्धी विवरण तालिकामा दिएको छः

(अमेरिकी डलर हजारमा)

दाता	बजेटमा समावेश	बजेट बाहिर	जम्मा
एसियाली विकास बैङ्क	२७७९९८	१५२८६	२९२४८४
युरोपियन युनियन (इ यु)	१०३७३	१५८०४	२६१७७
फिनल्याण्ड	९४७४	११४१	१०६१६
जर्मनी	१९७७२	१६३४४	३६११६
भारत	५६५५६	२३८९	५८९४४
जापान	९६४५८	१४०४५	११०५०२
नर्वे	६१०	२२९७५	२३५८५
स्वीट्जरल्याण्ड	२१४९७	४३८३	२५८८०
वेलायत	५७१३१	६०१०७	११७२३८
यु एस एड	१४०८१	६३४६५	७७५४५
वर्ल्ड बैंक	५०६७२८	२१५८५	५२८३१३
अन्य	१६८०२१	१०३०६२	२७१०८४
जम्मा	१२३७८९९	३४०५८६	१५७८४८५

एड म्यानेजमेन्ट प्लेटफर्म बमोजिम वैदेशिक सहायता २०७४।७५ मा अमेरिकी डलर १ हजार ६२३ मिलियन प्राप्त भएकोमा २०७५।७६ मा अमेरिकी डलर १ हजार ५७८ मिलियन प्राप्त भई गत वर्षको तुलनामा २.७ प्रतिशत कमी आएको छ। प्राप्त रकममध्ये अमेरिकी डलर ९४४ मिलियन ऋण, ४२४ मिलियन अनुदान र २१० मिलियन प्राविधिक सहायता रहेको छ। प्राप्त वैदेशिक सहायतामध्ये ३४१ मिलियन अमेरिकी डलरको अतिरिक्त अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाबाट अमेरिकी डलर २१५ मिलियनसमेत खर्च भएको छ जुन बजेटरी प्रणालीभन्दा बाहिर रहेको अवस्था छ। यसरी अफ बजेट र अफ ट्रेजरी खर्च गर्ने कार्यमा सुधार हुनुपर्ने भनी दिइएको सुभावाको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको छैन।

१७. **सहायता परिचालन** - अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६ को बुँदा ३.२.८ मा सामान्यतः सबै प्रकारको अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा समावेश हुने गरी स्वीकार गरिने र बजेटमा समावेश भएका सबै सहायताहरूको लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट हुने गरी व्यवस्था मिलाइने उल्लेख छ। तथापि यो वर्ष १९९ अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाले ४०२ विभिन्न क्षेत्रका आयोजनामा अमेरिकी डलर २१ करोड ५२ लाख ५० हजार निकासी दिएर आफै खर्च गरेको अर्थ मन्त्रालयको विकास सहायता प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। उक्त सहायता बजेट प्रणालीमा नआएको र लेखापरीक्षण पनि महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट हुने गरेको छैन। सो रकम सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाले आफ्नै संरचना खडा गरी आफै खर्च गर्ने गरेको पाइयो। सरकारी संरचनामार्फत सहायता परिचालन नहुँदा सबै रकम परियोजनाको काममा मात्र खर्च नभई ती संस्थाको स्वदेशी/विदेशी कर्मचारी, परामर्श विकास साभेदारहरूको तलब, भत्ता, सुविधा र त्यस्ता संस्थाको प्रशासनिक तथा अन्य शिरोभार खर्च समेतको दायित्व व्यहोनुपर्दछ। वैदेशिक सहायतालाई राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा ल्याई परिचालन गर्ने विषयलाई सहायताको प्रभावकारिताको लागि पेरिस घोषणापत्रबाट स्वीकार गरिसकेको अवस्थामा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र विकास साभेदारबाट प्राप्त रकम राष्ट्रिय प्रणाली वा सरकारी निकाय मार्फत नै कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ।

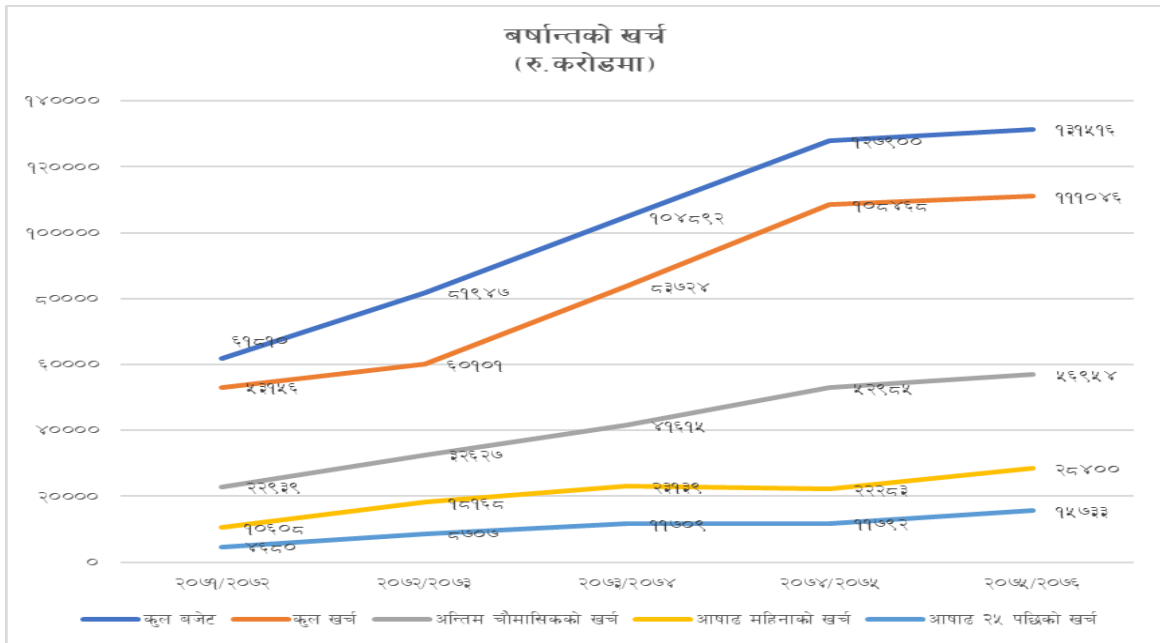
• बजेट तर्जुमा तथा कार्यान्वयन

१८. **खर्च व्यवस्थापन** - सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनमा कुशलता अभिवृद्धि गरी आर्थिक अनुशासन कायम गर्ने, चालु खर्चमा नियन्त्रण र पुँजीगत खर्चमा वृद्धि गर्ने नीति सरकारले लिएको छ। २०७५।७६ मा चालु, पुँजीगत र वित्तीय खर्च क्रमशः रु ७ खर्ब १६ अर्ब ४२ करोड ७६ लाख (६४.५२ प्रतिशत), रु २ खर्ब ४९ अर्ब ५६ करोड (२१.७५ प्रतिशत) र रु १ खर्ब ५२ अर्ब ४८ करोड (१३.७३ प्रतिशत) रहेको छ। चालु खर्च २०७३।७४ को तुलनामा ३८.१४ प्रतिशत, पुँजीगत खर्च १५.७२ प्रतिशत वृद्धि भएको छ भने वित्तीय खर्चमा ३८.७६ प्रतिशत वृद्धि भएको देखिन्छ। कुल खर्चमा चालु खर्चको हिस्सा २०७४।७५ को तुलनामा यथावत नै रहे पनि पुँजीगत खर्चको हिस्सा कुल खर्चको २४.९६ प्रतिशतबाट घटेर २१.७५ प्रतिशत रहेको छ भने वित्तीय खर्च १०.७९ प्रतिशतबाट बढेर १३.७३ प्रतिशत पुगेको छ। पुँजीगत खर्च अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेको छैन।

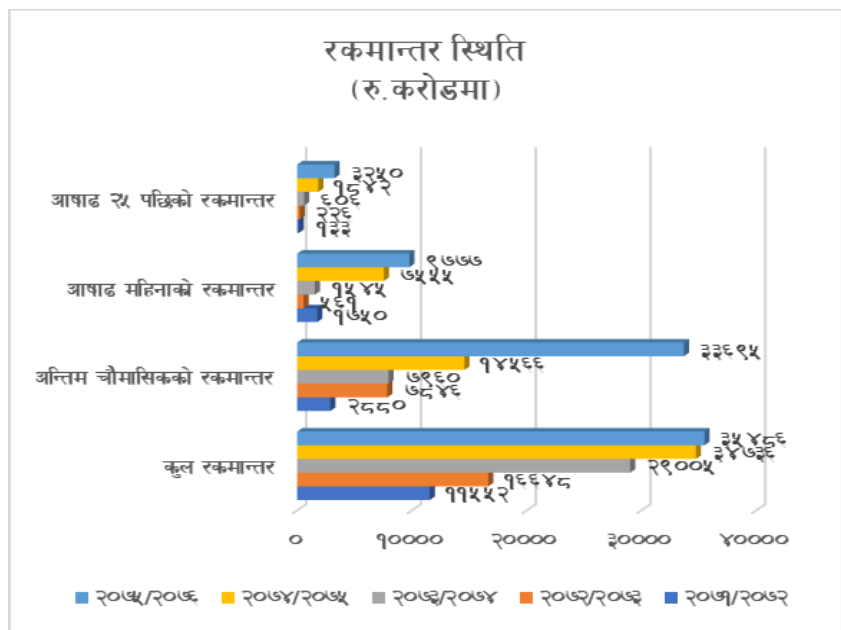
अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट जारी सरकारी वित्त तथ्याङ्क (जीएफएस) कोड प्रयोग गरेका कारण कतिपय सार्वजनिक निर्माणसँग सम्बन्धित पुँजीगत प्रकृतिका खर्चहरू चालु खर्च र वित्तीय खर्चमा समेत समावेश हुने, प्रदेश तथा स्थानियतहलाई प्रदान गरिएको पुँजीगत अनुदानबाट चालु र चालु अनुदानबाट पुँजीगत प्रकृतिका खर्च गर्ने अवस्थाले उपर्युक्तबमोमिजको चालु, पुँजीगत र वित्तीय खर्चले यथार्थ स्थिति विश्लेषण गर्ने अवस्था छैन। तसर्थ यथार्थ प्रतिवेदनको अतिरिक्त विकास निर्माण एवं सेवाप्रवाहमा ध्यान दिई पुँजीगत खर्चको लेखाङ्कन एवं परिचालनमा सुधार गर्नुपर्दछ।

१९. **अर्थ बजेटबाट निकासी** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५(२) मा खर्च गर्ने वा खर्चको निकासी दिने अधिकार प्राप्त अधिकारीले रकम स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्दछ भने मात्र निकासी दिनुपर्ने उल्लेख छ। विनियोजन ऐनले छुट्याएको रकम सोही प्रयोजनमा खर्च गर्नुपर्नेमा बजेट उपशीर्षक ६०२ (अर्थ विविध) मा एकमुष्ट रु.७० अर्ब ७० करोड ३० लाख विनियोजन गरेकोमा रु.५० अर्ब ५९ करोड ८० लाख रकमान्तर गरी खुद बजेट रु.१९ अर्ब ५५ करोड ३९ लाख कायम गरेको छ। उक्त रकमान्तर र निकासामध्ये अर्थ मन्त्रालयको पटके निर्णयको आधारमा भौतिक पूर्वधार तथा निर्माण मन्त्रालय अन्तर्गत पूर्वाधार निर्माण प्रयोजनमा रु.२५ अर्ब ७ करोड, संघ संस्थामा सेयर तथा ऋण लगानीमा रु.१८ अर्ब ८९ करोड, प्रदेश तहलाई अनुदान रु.८ अर्ब ७५ करोड, स्थानीय तहलाई अनुदान रु.७ अर्ब २० करोड र नेपाली सेनाको जहाजको बाँकी रकम भुक्तानी गर्न रु.१ अर्ब ३९ करोड ३९ लाख उल्लेखनीय रहेका छन्। अर्थ विविध शीर्षकमा रकम विनियोजन गरी पटके निर्णयको आधारमा निकासी दिने तथा सम्बन्धित कार्यक्रम र शीर्षकमा विनियोजन नै नगर्ने वा कम विनियोजन गरी अर्थ बजेटबाट वर्षान्तमा निकासी तथा रकमान्तर गरी रकम थप गर्ने परिपाटी बजेट सिद्धान्त विपरीत छ। यस्तो स्थितिमा बजेट उपर व्यवस्थापिकालाई जानकारी नहुने तथा नियन्त्रण कमजोर हुने, अनुगमनमा कठिनाई हुने, पारदर्शिता नहुने, अभिलेखनमा समस्या पर्ने देखिन्छ। यस प्रकारको प्रचलनमा सुधार गरिनुपर्दछ।

२०. **वर्षान्तको खर्च/भुक्तानी** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३ मा आर्थिक वर्ष समाप्त हुनु अगावै आषाढ २५ गते खाता बन्दी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष रु.१३ खर्ब १५ अर्ब १६ करोड विनियोजन भई रु.११ खर्ब १० अर्ब ४६ करोड खर्च भएकोमा आषाढ महिनामा रु.२ खर्ब ६३ अर्ब ४१ करोड (२३.७२ प्रतिशत) खर्च भएको छ। खर्चमध्ये आषाढ २५ पछि ३१ गतेसम्म रु.१ खर्ब ५७ अर्ब ३३ करोड (कुल खर्चको १४.१७ प्रतिशत) खर्च भएको छ। विगत ५ वर्षको कुल बजेट एवं खर्च, खर्च मध्ये अन्तिम चौमासिक, असार महिना र असार २५ पछिको खर्चको स्थिति रेखाचित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ। जसअनुसार वर्षान्तमा खर्च गर्ने प्रकृत्याले प्रत्येक वर्ष निरन्तरता पाएको देखिन्छ। **नियमावलीको व्यवस्था पालना गरी वर्षान्तमा खर्च/भुक्तानी गर्ने कार्यमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ।**

२१. **रकमान्तर-** आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ को दफा २० मा विनियोजन ऐनमा तोकिएको कुनै एक अनुदान संकेत अन्तर्गतको बजेट उपशीर्षकमा रकम नपुग भएमा सोही ऐनमा तोकिएको कुनै एक वा एक भन्दा बढी अनुदान संकेतबाट विनियोजन ऐनको सीमाभित्र रही अर्थमन्त्रालयले रकमान्तर गर्न सक्नेछ। कुल बजेट रु.१३ खर्ब १५ अर्ब १६ करोडमध्ये वर्ष भरिमा रकमान्तर रु.३ खर्ब ५४ अर्ब ८६ करोड मध्ये आषाढ महिनामा रु.९७ अर्ब ७० करोड र आषाढ २५ पछि रु.३२ अर्ब ५० करोड रकमान्तर गरी विभिन्न शीर्षक उपशीर्षकमा रकम थप गरेको छ। आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५ अनुसार रकम स्वीकृत बजेटबाट मात्र खर्च गर्न मिल्ने व्यवस्था विपरीत शुरुमा बजेट व्यवस्था नगरी रकमान्तरबाट रु.४१ करोड ६९ लाख खर्च गरेको छ। विनियोजन ऐन, २०७५ अनुसार कुनै पनि शीर्षकमा विनियोजन भएको रकमको १० प्रतिशतभन्दा बढी रकमान्तर गर्न नपाइने

उल्लेख छ । तर अर्थमन्त्रालयले सो व्यवस्था विपरीत संघीय संसदमा ११७१ गुणासम्म रकमान्तर गरी विनियोजन ऐनको प्रावधानको पालना गरेको देखिएन । रकमान्तर वर्षान्तमा बढी हुने गरेको छ । विगत ५ वर्षको रकमान्तर, रकमान्तर मध्ये तेस्रो चौमासिक, असार महिना र असार २५ पछिको रकमान्तर स्थिति संलग्न चार्ट उल्लेख गरिएको छ । आवश्यक पर्ने बजेट सुरुमा विनियोजन नगरी यसरी गरिने रकमान्तरमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।

२२. **बजेट अवण्डा** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम २० मा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको नाममा रु.६ अर्ब ३९ करोड ४७ लाख एकमुष्ट बजेट समावेश गरेको देखियो । त्यसरी शुरु बजेटमा रकम समावेश गर्दा केही शीर्षकमा कार्यक्रम र केही शीर्षकमा स्वास्थ्य संस्थाको नाम समेत (१०२ कार्यक्रम तथा संस्था) उल्लेख गरेको छ । उक्त शीर्षकमा रकमान्तर पछि कायम भएको बजेट रु.६ अर्ब ७५ करोड ९९ लाखमध्ये अर्थ मन्त्रालय मार्फत प्रदेश सरकार र स्थानीय तहलाई तलव भत्ता तथा आमा सुरक्षा कार्यक्रममा रु.३ अर्ब ७८ करोड ६० लाख वित्तीय हस्तान्तरण भएको उल्लेख छ । शुरु कार्यक्रम २०७६।३।३१ सम्म २६ औं पटक संशोधन गरी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको नाममा रु.२ अर्ब ९७ करोड ३९ लाख खुद बजेट कायम गरेकोमध्ये रु.२ अर्ब ५६ करोड ९४ लाख मात्र निकास खर्च भएको छ । प्रदेश तथा स्थानीय तहको बजेट सम्बन्धित निकायको नाममा समावेश नगरी अवण्डा रूपमा मन्त्रालयको उपशीर्षकमा समावेश गर्नु उपयुक्त देखिदैन । **तसर्थ अवण्डा बजेट राख्ने परिपाटी अन्त्य गरिनुपर्दछ ।**

२३. **बजेटभन्दा बढी खर्च** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५(२) मा खर्च गर्ने वा खर्चको निकास दिने अधिकारीले रकम स्वीकृत बजेटभित्र पर्छ र खर्च गर्न बाँकी छ भने मात्र खर्च गर्न र खर्च गर्न निकास दिनुपर्ने उल्लेख छ । नियमावलीको व्यवस्था विपरीत चालु खर्चतर्फ ६ उपशीर्षकमा रु.१ अर्ब २५ करोड ५५ लाख ७७ हजार र पूँजीगत खर्चतर्फ ३ बजेट उपशीर्षकमा रु.८० लाख र वित्तीय व्यवस्थातर्फ १ बजेट उपशीर्षकमा रु.२४ करोड ७१ लाख स्वीकृत बजेटभन्दा बढी खर्च हुने गरी निकास तथा खर्च लेखेको पाइयो ।

सोही नियमावलीको नियम ३८ मा बजेटमा रकम भए पनि निकास भएको रकम अपर्याप्त भएमा सम्बन्धित सचिवको सिफारिसमा अर्थ मन्त्रालयले रकमान्तर वा खर्च समर्थनबाट निकास दिई त्यस्तो खर्च भएको रकम नियमित गरिदिन सक्ने उल्लेख भए पनि सो बढी खर्चको नियमितसमेत भएको छैन । त्यस्तै एकल खाता कोष प्रणाली लागू भएको अवस्थामा स्वीकृत बजेटभन्दा बढी निकास दिन नमिल्नेमा बजेटभन्दा बढी निकास हुन गएकोले एकल खाता कोष प्रणालीको विश्वसनीयतामा असर पर्ने देखियो । विनियोजन बजेटभन्दा बढी हुने गरी निकास दिनु र खर्च लेख्नु विनियोजन ऐन विपरीत देखिएकोले यस्ता कार्यबाट आर्थिक अनुशासन कायम नहुने हुँदा नियन्त्रण हुनुपर्ने देखियो ।

२४. **कार्यक्रम विपरीत खर्च** - लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोषको स्वीकृत कार्यक्रमअनुसार पूँजीगत प्रकृतिको केन्द्रीय नहर मर्मत संहार, सरसफाई साथै ध्यान सेड निर्माण गर्न र लुम्बिनी लगायत कपिलवस्तु, देवदह र रामग्रामको पुरातात्विक क्षेत्रहरुको सरसफाई र सुरक्षालगायतका कार्य गर्न रु.१ करोड ५० लाखको बजेट व्यवस्था भएकोमा सरसफाई ज्याला तथा सुरक्षा गार्डको तलव भत्तालगायत चालु प्रकृतिका काममा रु.१ करोड ४८ लाख १२ हजार खर्च गरेको देखियो । पूँजीगत कार्यमा खर्च गर्न प्राप्त रकम तलव, भत्ता र ज्यालामा खर्च गरेको उपयुक्त देखिएन ।

● ऋण तथा दायित्व

२५. **समष्टिगत ऋण** - महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त ऋण हिसाब विवरणमा २०७५।७६ सम्म नेपाल सरकारको कुल ऋण दायित्व रु.१० खर्ब ४८ अर्ब १५ करोड रहेको छ । जसमध्ये आन्तरिक ऋण रु.४ खर्ब ५३ अर्ब २३ करोड र वैदेशिक ऋण रु.५ खर्ब ९४ अर्ब ९२ करोड रहेको देखिन्छ । ऋण दायित्व गत वर्षको तुलनामा १४.५१ प्रतिशतले अर्थात् रु.१ खर्ब ३२ अर्ब ४ करोड वृद्धि भएको देखिन्छ । आषाढ मसान्तको कुल जनसंख्या २ करोड ९६ लाख ७५ हजारलाई आधार मान्दा यो वर्षसम्म प्रतिव्यक्ति कुल ऋण दायित्व रु.३५ हजार ३२९ रहेको छ । उक्त ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) रु.३४ खर्ब ६४ अर्ब ३१ करोडको ३०.२५ प्रतिशत रहेको छ । कुल ऋणमध्ये आन्तरिक ऋण ४३.२४ प्रतिशत र वैदेशिक ऋण ५६.७६ प्रतिशत रहेको छ ।

२६. **शोधभर्ना बाँकी** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३७ को उप-नियम ३ र ४ मा विभिन्न दातृपक्षसंग भएको सम्झौताको आधारमा प्रत्येक आयोजनाले शोधभर्ना माग गर्ने, भएको निकास खर्च दातृपक्षबाट शोधभर्ना प्राप्त भएको र शोधभर्ना प्राप्त हुन बाँकीको अभिलेख राखी अनुगमन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को अन्तसम्ममा रु.२६ अर्ब ५६ करोड ८९ लाख ऋण र रु.१४ अर्ब ९१ करोड ६७ लाख अनुदान गरी रु. ४१ अर्ब ४८ करोड ५६ लाख शोधभर्ना लिन बाँकी छ। शोधभर्ना लिन बाँकी रकम गतवर्षको तुलनामा १४.६४ प्रतिशतले घटी देखिन्छ। यस सम्बन्धमा निम्नानुसार देखिएको छ:
- २६.१. वैदेशिक ऋणबाट शोधभर्ना हुने गरी गत विगतमा खर्च भएको रु. २७ अर्ब ८३ करोड ६० लाख बाँकी रहेकोमा यो वर्षको खर्च रु.५८ अर्ब ८१ करोड ९६ लाखसमेत शोधभर्ना हुनुपर्ने रु.८६ अर्ब ६५ करोड ५६ लाखमध्ये यो वर्ष रु.६१ अर्ब ९६ करोड ५२ लाख प्राप्त भएको तथा रु.१ अर्ब ८७ करोड ८५ लाख हिसाब मिलान गरी वर्षान्तमा रु.२६ अर्ब ५६ करोड ८९ लाख शोधभर्ना बाँकी छ। गत वर्षसम्म रु.२० अर्ब ७६ करोड २६ लाख अनुदानतर्फ शोधभर्ना लिन बाँकी रहेकोमा यो वर्ष खर्च भएको रु.१३ अर्ब ४९ करोड ९८ लाखसमेत रु.३४ अर्ब २६ करोड २४ लाखमध्ये यो वर्ष रु.१९ अर्ब ३९ करोड ३४ लाख प्राप्त भएको र रु.४ करोड ७७ लाख हिसाब मिलान भई वर्षान्तमा रु.१४ अर्ब ९१ करोड ६७ लाख शोधभर्ना लिन बाँकी रहेको छ। गत वर्षभन्दा ऋण र अनुदान शोधभर्ना बाँकी रकम क्रमश ४.५५ र २८.१६ प्रतिशतले घटेको छ।
- २६.२. वैदेशिक ऋणशोधभर्ना हुन बाँकी रकम बढी रहेका मन्त्रालयहरूमा अर्थ मन्त्रालयको रु.१२ अर्ब १३ करोड ४८ लाख, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको रु.८ अर्ब ७४ करोड ४९ लाख, शहरी विकास मन्त्रालयको रु.२ अर्ब १३ करोड ११ लाख, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको रु.१ अर्ब ६० करोड ४१ लाख, खानेपानी मन्त्रालयको रु.७१ करोड ५० लाख, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयको रु.६९ करोड ३५ लाख रहेको छ। अनुदानतर्फ शोधभर्ना हुन बाँकी रकम बढी रहेका मन्त्रालयहरूमा शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको रु.५ अर्ब ८२ करोड ७४ लाख, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको रु.५ अर्ब ५२ करोड ४६ लाख, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको रु.२ अर्ब २२ करोड ६८ लाख, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको रु.९८ करोड ६ लाख, उर्जा जलश्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयको रु.३६ करोड ६६ लाख, शहरी विकास मन्त्रालयको रु.१५ करोड ५६ लाख देखिन्छ।
- २६.३. यो वर्ष नेपाल सरकारले दाताको संयुक्त कोष, यू.एस.ए.आई.डी. लगायतबाट प्राप्त सहायतामध्ये शोधभर्ना हुने अनुदान रु.४ अर्ब ४८ करोड ११ लाख र एस.एस.डी.पी.को ऋण रु.४ अर्ब १८ करोड ८२ लाख समेत रु.८ अर्ब ६६ करोड ९१ लाख स्थानीय तहहरूलाई उपलब्ध गराएको थियो। उक्त अनुदान तथा ऋणको लेखाङ्कन एवं खर्च गरेपछि दाताको शर्त अनुसार प्रगति विवरण एवं शोधभर्ना माग गर्नुपर्नेमा सो रकमलाई दातागत विवरणमा नदेखाई सिधै सरकारी स्रोतको रूपमा लेखाङ्कन एवं खर्च गरेको छ। दातालाई विवरण दिएर शोधभर्ना माग नगरेकोले सो रकम नेपाल सरकारको स्रोतमा व्यभार परेको छ। कार्य प्रगतिको आधारमा शोधभर्ना माग गरी दाताको रकम खर्च हुनेगरी लेखाङ्कन पद्धति शुरु गर्नुपर्दछ।
- २६.४. महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयबाट पेस भएको विवरणबाट बन्द भइसकेका आयोजनामा शोधभर्ना हुन बाँकीको विवरणमा गत वर्षसम्म अनुदानतर्फ रु.२२ करोड ३६ लाख र वैदेशिक ऋणतर्फ रु.३५ करोड २ लाख बाँकी रहेकोमा यो वर्ष कुनै पनि रकम प्राप्त नभएकोले सोही रकम शोधभर्ना हुन बाँकी रहेको देखिन्छ।

शोधभर्ना लिनुपर्ने रकम समयमा शोधभर्ना नलिँदा नेपाल सरकारको स्रोततर्फ भार पर्ने भएकाले कानुनले तोकेको म्यादभित्रै खर्च गर्ने मन्त्रालयसँग समन्वय गरेर ऋण अनुदान शोधभर्ना लिने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ।

● सार्वजनिक संस्थान सञ्चालन

२७. **सेयर लगानी प्रतिफल** - महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार नेपाल सरकारले गत वर्षसम्म विभिन्न ११३ संस्थामा रु २ खर्ब २६ अर्ब ८० करोड सेयर लगानी गरेकोमा यो वर्ष थप बोनस सेयर प्राप्त र समायोजनबाट समेत यो वर्षसम्म रु.२ खर्ब ९६ अर्ब ९२ करोड सेयर लगानी भएको देखिन्छ। सेयर लगानीबाट यो वर्ष नेपाल आयल निगमबाट रु.१० अर्ब ६४ करोड ९९ लाख र नागरिक लगानी कोषबाट रु.४ करोड ९४ लाखको बोनस सेयर र नेपाल राष्ट्र बैङ्क, नेपाल टेलिकम, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणलगायत १० संस्थाबाट रु.२० अर्ब ४२ करोड ९० लाख नगद प्रतिफल प्राप्त भएको देखिन्छ। ती

बाहेक १०३ संस्थामा गरेको लगानी रु.२ खर्ब १६ अर्ब ८२ करोडबाट यो वर्ष कुनै प्रतिफल प्राप्त गरेको नदेखिँदा संस्था सञ्चालन व्यवस्थापनमा दक्षता ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

२८. **भाडा असुली** - नेपाल रोजिन एण्ड टर्पेन्टाइन कम्पनीमा नेपाल सरकारको सेयर लगानी रु.२ करोड ७७ लाख ५२ हजारका अतिरिक्त ऋण लगानी रु.४२ लाख ९६ हजार भएकोमा रु.३७ लाख ३३ हजार व्याज असुल गर्न बाँकी देखिन्छ । एक पश्मिना उद्योग तथा नेपाल सरकारबीच २०६३।१।२९ मा भएको १० वर्षे जग्गा भाडा सम्झौता अनुसार प्रतिवर्ष रु.३० लाख १२ हजार अग्रिम रुपमा बुझाउनु पर्नेमा २०६३।१।६ मा पहिलो किस्ता रु.३० लाख १२ हजार बुझाएपछि यस वर्ष (२०७५।७६) सम्मको १३ औँ किस्तासम्म रु.३ करोड ९१ लाख ३२ हजार र सोमा प्राप्त हुनुपर्ने व्याज रु.१ करोड ४७ लाख ५९ हजार र हर्जाना रु.२ करोड २१ लाख ३८ हजार समेत रु.७ करोड ६० लाख २९ हजार हालसम्म असुल गरेको छैन । दश वर्षको जग्गा भाडा सम्झौता अवधि समाप्त भएतापनि जग्गा फिर्ता लिएको वा सम्झौता नवीकरण गरेको छैन । **सम्झौता बमोजिम भाडा असुलीमा सम्बन्धित निकायले तदारुकता देखाउनु पर्दछ ।**
२९. **सेयर स्वामित्व** - नेपाल सरकारबाट लगानी गरी निर्माण गरेको भवन र सरकारको स्वामित्वमा रहेको जग्गाको स्वामित्व समेतको मूल्याङ्कन गरी सम्बन्धित संस्थानको सेयर संरचना कायम नगरेको व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- २९.१. नेपाल सरकार उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, साल्ट ट्रेडिङ्ग कर्पोरेसन लिमिटेड र जापान सरकारबीच आयोजना कार्यान्वयन गर्न भएको त्रिपक्षीय सम्झौतामा नून भण्डारणको लागि कर्पोरेसनको स्वामित्वको जग्गामा गोदाम निर्माण गर्ने र सो गोदामको स्वामित्व मन्त्रालयको हुने उल्लेख छ । गोदामको प्रयोग र मर्मत सम्भार कर्पोरेसनले गर्ने, गोदामको स्वामित्व मन्त्रालयको हुने र कर्पोरेसनले नूनको व्यवसाय गर्न छाडेमा वा सरकारले बन्देज गरेमा आयोजनाबाट निर्मित गोदामको मूल्याङ्कन गरी मन्त्रालयसँग फरफारक गर्नुपर्ने व्यहोरा सम्झौतामा उल्लेख छ । कर्पोरेसनले २०७३।७।४ मा रु.१ करोड ६३ लाख ६४ हजारको वोनस सेयर जारी गरेको र विभिन्न वर्षमा लाभांशसमेत वितरण भएको देखिन्छ । नेपाल सरकारसँगको सम्झौता अनुसार प्राप्त गोदामको प्रयोग गरी आय आर्जन गर्ने तर सोबापतको प्रतिफल नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको छैन । त्रिपक्षीय सम्झौताको शर्तअनुसार निर्मित गोदामको स्वामित्व नेपाल सरकारको हुनाले अर्थ मन्त्रालयले गठित समितिको प्रतिवेदनको आधारमा उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयलाई गोदामको परल मूल्य रु.८५ करोड ८६ लाख १९ हजार बराबरको सेयर स्वामित्व नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्न पत्राचार गरिएको तर कायम गरेको छैन । **सम्झौताबमोजिम नेपाल सरकारको नाममा सेयर स्वामित्व कायम र प्रतिफल प्राप्त हुनुपर्दछ ।**
- २९.२. सार्वजनिक संस्थानको वार्षिक स्थिति समीक्षा २०७६ अनुसार विराटनगर जुट मिलको कुल सेयर पुँजी रु.१ करोड ६ लाख ७० हजारमध्ये नेपाल सरकारको प्रत्यक्ष लगानी रु.४९ लाख ६३ हजार (४६.५१ प्रतिशत) उल्लेख छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयको सेयर तथा ऋण लगानीको वार्षिक प्रतिवेदन २०७६ अनुसार उक्त उद्योगमा नेपाल सरकारको रु.७२ करोड ४८ लाख सेयर लगानी र रु.१ अर्ब १७ करोड ४६ लाख ऋण लगानी भएको देखिन्छ । उक्त मिलमा कायम भएको सेयर संरचनालाई सञ्चालक समितिले सेयर स्वामित्व परिवर्तन गरी निजी क्षेत्रको लगानी थप गरी नेपाल सरकारको स्वामित्वमा संकुचन गरेको विषयमा उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगले जुट मिलमा नेपाल सरकारको लगानी पुँजीकरण गरी सेयर संरचना बदल्न सुझाव दिएकोमा सुझावअनुसार नेपाल सरकारको लगानी पुँजीकरण गरी सेयर संरचना परिवर्तन गरेको देखिएन । **नेपाल सरकारको नाममा सेयर स्वामित्व कायम गरिनुपर्दछ ।**
३०. **घटी सेयर कायम** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३५ मा रकम स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्दछ र खर्च गर्न बाँकी छ भने खर्च गर्ने निकासा दिनुपर्ने उल्लेख छ । यस सम्बन्धमा देखिएको व्यहोरा देहायबमोजिम छन्:
- ३०.१. नेपाल जलविद्युत लगानी तथा विकास कम्पनीको चुक्ता पुँजी रु.५ अर्ब भएकोमा २०७४।७।५ र २०७५।७.६ मा पुँजी वृद्धि योजना नभए पनि नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयले रु.५ अर्ब ५० करोड सेयर लगानी थप गरी रु.१० अर्ब ५० करोड पुऱ्याएको कानूनसम्मत देखिएन । साथै उक्त थप पुँजी रु.५ अर्ब ५० करोडलाई कम्पनीले सेयर पुँजीमा नदेखाई एडभान्स अन सेयरमा उल्लेख गरी बैङ्कमा राखेर व्याज आर्जन गरेको छ । फलस्वरूप २०७५।७.६ मा उक्त कम्पनीले प्रदान गरेको १० प्रतिशत वोनस सेयर बापतको रु.५० करोड बराबरको वोनस सेयर र उक्त कम्पनीले २०७५।७.६ को मुनाफाबाट प्रदान गर्ने रु.५ अर्ब ५० करोडको १२

- प्रतिशत नगद लाभांश रु.६६ करोडसमेत नेपाल सरकारलाई प्राप्त नभएको स्थिति छ । यसरी नेपाल सरकारले सेयर लगानी गरे पनि सम्बन्धित संस्थाले पुँजी वृद्धि एवं सेयर लगानी नदेखाएका कारण नेपाल सरकारलाई रु.१ अर्ब १६ करोड प्राप्त हुन नसकेको उपर छानविन गरी उक्त लगानी रकमको वोनस सेयर तथा नगद लाभांश प्राप्त गर्नुपर्दछ । अन्यथा रु.५ अर्ब ५० करोडको ब्याजसहित फिर्ता लिनुपर्ने देखिन्छ ।
- ३०.२. यो वर्ष नागरिक लगानी कोषमा पुँजी वृद्धि योजना बेगर रु.१६ करोड ५५ लाख १३ हजार सेयर लगानी गरेको छ । उक्त संस्थाले उक्त रकम सेयरमा नदेखाई लगानी गरी व्याज आमदानी गर्ने तर नेपाल सरकारले उक्त संस्थाले प्रदान गर्ने लाभांश प्रतिफल प्राप्त नहुने स्थिति छ । गत विगत वर्षमा कोषले वितरण गरेको २२ प्रतिशतको वोनस सेयरको आधारमा उल्लिखित लगानीको प्राप्त हुने प्रतिफल रु.३ करोड ६४ लाख १२ हजार प्राप्त नहुने स्थिति छ । लगानी प्रतिफल यकिन गरी प्राप्त गर्नुपर्दछ ।
३१. **पूर्ण स्वामित्वका संस्थाको लेखापरीक्षण** - यस वर्ष लेखापरीक्षक नियुक्ति गरिएका संगठित संस्था ४५ मध्ये १३ संस्थाले १४ आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण गराएका छैनन् । गुठी संस्थान, गोरखापत्र संस्थान, तारागाउँ विकास समिति, सांस्कृतिक संस्थान, वन पैदावार विकास समिति, द टिम्बर कर्पोरेशन, नेपाल रेल्वे कम्पनी, मोदी जलविद्युत कम्पनी, राष्ट्रिय आवास कम्पनी लिमिटेड, राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड र हेटौडा सिमेन्ट उद्योगको यो वर्षको र नेपाल खानेपानी संस्थानको विगत २ वर्षको लेखापरीक्षण बक्यौता रहेको छ । लेखापरीक्षण नगराउने संस्थाका जिम्मेवार पदाधिकारीलाई लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ बमोजिम कारवाही गर्नुपर्दछ ।
३२. **वस्तु तथा सेवाको मूल्य निर्धारण** - संगठित संस्थाबाट सरकारले मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर तथा वोनस संकलन गर्ने गरेकोमा संस्थालाई बजार मूल्य अनुसार सेवा शुल्क तोक्न स्वतन्त्रता प्रदान नगरेको र कतिपय संस्था विगतदेखि घाटामा सञ्चालन भएकोमा संस्था सुदृढीकरणको लागि थप पहल नगरेको कारण सरकारको लगानीको तुलनामा प्रतिफल न्यून रहेको छ । सरकारको तर्फबाट त्यस्ता संस्थाले आम जनतामा पुऱ्याएको सेवा र अर्थतन्त्रमा गरेको योगदानको मूल्यांकन एवं लगानीको समीक्षा गरी व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने वा अन्य उपयुक्त विकल्प अवलम्बन गर्नु जरुरी छ ।
३३. **लगानी हिसाब र सुरक्षा** - नागरिक लगानी कोषले लगानी नीति तथा आधार तयार नगरी सञ्चालक समितिको बैठकको पटके निर्णयको आधारमा लगानी गर्ने गरेको छ । कोषको केन्द्रीय हिसाब र लगानी विभागको अभिलेखमा लगानी हिसाब रु.१ अर्ब ६५ करोड ७३ लाख फरक परेको छ । समस्याग्रस्त घोषित ११ वित्तीय संस्थामा रहेको मुद्दति निक्षेप रु.१ अर्ब १२ करोड मुद्दती निक्षेप जोखिमको परेको छ । कोषको लगानी अभिलेखमा भन्दा अभौतिकीकरण (डीम्याट) अभिलेखमा ८२ लाख ८८ हजार ६१३ कित्ता शेयर घटी देखिएको छ । लगानी नीति तयार गरी लगानी हिसाब अद्यावधिक र सुरक्षित गर्नुपर्दछ ।
३४. **भाडा असुली** - कर्मचारी सञ्चय कोषले विभिन्न स्थानमा रहेको भवन बहाल तथा महसुल वापत २०७६ असार मसान्तमा रु.४९ करोड ९४ लाख असुल हुन बाँकी मध्ये बढी जोखिम महशुस गरेको रु.२२ करोड ५४ लाखको व्यवस्था कायम गरेको छ । यसैगरी नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधीकरणले विमानस्थलको प्रस्थान र आगमन कक्षमा भाडामा लगाएको फर्मबाट रु.८ करोड ७२ लाख भाडा असुल गर्न बाँकी देखिन्छ । सम्भौताबमोजिम बक्यौता बहाल तथा महसुल असुल गर्नुपर्दछ ।
३५. **कर्जा अपलेखन** - नेपाल बैंक लिमिटेडले अपलेखन गरिएको ५४६ ऋणीबाट असुल गनुपर्ने साँवा रु.२ अर्ब ३६ करोड तथा व्याज हर्जाना शुल्क रु.५९ अर्ब २ करोड समेत रु.६१ अर्ब ३८ करोड रहेको छ । सञ्चयकर्ता र शेयरधनीका रकम ऋणीहरूले अपचलन गरेकोमा बैङ्क व्यवस्थापनबाट रकम असुल गर्न पर्याप्त प्रयास नगरी अपलेखन गरेकोले कर्जा असुली प्रक्रिया सन्तोषजनक मान्न सकिएन ।
३६. **सम्पत्ति तथा दायित्व** - उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लिमिटेडले चुनढुङ्गामा रु.१ करोड ८३ लाख घटी तथा क्लीङ्गरमा रु.१२ करोड ५५ लाख बढी मौज्जात लेखाङ्कन गरेकोले सोको यकिन गर्नुपर्दछ । यसैगरी उद्योगले उपदानमा रु.६४ करोड १२ लाख १७ र औषधी उपचारमा रु.१६ करोड ९४ लाख दायित्व व्यवस्था गरेकोमा नागरिक लगानी कोषमा क्रमशः रु.८ करोड २३ लाख र रु.६५ लाख मात्र जम्मा गरेको छ । कर्मचारी दायित्व वापतको रकम दाखिला गर्नुपर्दछ ।

३७. **डेडिकेटेड लाइन महशुल** - नेपाल विद्युत प्राधिकरणले औद्योगिक, व्यापारिक एवं अन्य केही प्रतिष्ठानलाई उपलब्ध गराएको डेडिकेटेड फिडर एवं ट्रंक लाईनको अतिरिक्त महशुल लगायतका विषयमा अध्ययन गर्न गठन गरेको उपसमितिको प्रतिवेदन अनुसार यस्तो सेवा प्राप्त ग्राहकहरूबाट रु.६ अर्ब ३४ करोड १० लाख डेडिकेटेड फिडर लाईनको महसुल प्राप्त हुनुपर्ने उल्लेख छ। **उक्त रकम असुल गर्नुपर्दछ।**
३८. **वित्तीय स्थिति** - नेपाल सरकारले नेपाल वायुसेवा निगममा शेयर पुँजी रु. १६ करोड २२ लाख र लगानी रु.२ अर्ब ९४ करोड १५ लाख समेत रु.३ अर्ब १० करोड ३७ लाख लगानी गरेको छ। निगमको २०७५।७६ सम्मको सञ्चित नोक्सानी रु.५ अर्ब ५३ करोड ५१ लाख रहेको छ। निगमले रु.७ अर्ब ४७ करोड ५२ लाख रिभ्यालुएसन रिजर्व व्यवस्था गरेको छ। दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन ऋण रु.३७ अर्ब ६ करोड ८९ लाख, चालु सम्पत्ति रु.७ अर्ब २७ करोड ३५ लाख र स्थिर सम्पत्ति रु.४३ अर्ब ६९ करोड ४६ लाख सहित जम्मा सम्पत्ति रु.५० अर्ब ९६ करोड ८१ लाख रहेको छ। निगमको खुद चालु सम्पत्ति रु.१ अर्ब ५९ करोड ३४ लाख ऋणात्मक रहेको छ। गत वर्ष रु.१८ करोड ३ लाख नाफा रहेकोमा यो वर्ष रु.१ अर्ब ९६ करोड ५३ लाख नोक्सान भएको देखिन्छ। नेटवर्थतर्फ गत वर्ष रु.७ अर्ब १८ करोड ४० लाख रहेकोमा यो वर्ष रु.५ अर्ब ४ करोड ३९ लाख पुगेको देखिन्छ। **नेटवर्थ तथा मुनाफा घट्दो अवस्थामा रहेकोले निगमको वित्तीय अवस्था जटिल बन्दै गएकोले आवश्यक सुधार गर्नुपर्दछ।**

● राजस्वको दायरा

३९. **करको दायरा** - आयकर नियमावली, २०५९ को नियम २३ मा निर्धारण योग्य आय आर्जन गर्ने वा आयकर ऐनको परिच्छेद १७ अन्तर्गत कर कट्टी गर्नुपर्ने दायित्व भएका जुनसुकै व्यक्तिले त्यस्तो आय आर्जन गर्नु वा कर कट्टी गर्नु अगावै स्थायी लेखा नम्बर लिनुपर्ने व्यवस्था छ। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १० मा कुनै कारोबारमा संलग्न हुन चाहने व्यक्तिले कारोबार शुरु गर्नु अघि कारोबार दर्ताको लागि मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने व्यवस्था छ। अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ८ मा अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुको उत्पादन, पैठारी, बिक्री वा सञ्चय गर्न वा अन्तःशुल्क लाग्ने सेवा प्रदान गर्न चाहने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाले इजाजतपत्र लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- ३९.१. करको दायरा विस्तारको लागि स्थायी लेखा नम्बर प्रदान गर्ने कार्यलाई अभियानका रूपमा सञ्चालन गर्ने, भुक्तानीमा कर कट्टी गर्ने व्यक्तिहरूलाई स्थायी लेखा नम्बर प्रदान गर्ने, सबै किसिमका व्यवसायहरूलाई समेट्ने गरी परिमार्जित व्यवसायिक संकेत नम्बर तयार गर्ने कार्यक्रम रहेको छ। करदाता संख्या गत वर्षको तुलनामा २०७४।७५ मा ११.२० प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा यो वर्ष २३.६७ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। कुल करदाताहरूमध्ये ९ लाख ९६ हजार ०४१ अर्थात् ४४.६२ प्रतिशतलाई व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर प्रदान गरेको छ। त्यस्ता करदाताले विवरण बुझाउनु नपर्ने भएकाले ती करदाताहरूको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने गरिएको छैन।
- ३९.२. व्यवसायिक कारोबार पारदर्शी तथा सूचनामूलक बनाउन व्यवसाय स्थापना गर्दा, सेयर, सवारीसाधन, घरजग्गा खरिद गर्दा, बैङ्क खाता खोल्दा, बैङ्क ऋण प्राप्त गर्दा अनिवार्य रूपमा व्यक्तिगत लेखा नम्बर लिनुपर्ने व्यवस्था लागू भएको छैन। चिकित्सक, इन्जिनियर, वकिल, सल्लाहकार, कलाकार, खेलाडी, शिक्षण संस्थामा प्राध्यापन गर्ने व्यक्तिले स्थायी लेखा नम्बर लिए तापनि यस्तो आय भएका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूले आय विवरण दाखिला गरेको अवस्था छैन। पेसाविद्हरूले आफ्नो पेसालाई निरन्तरता दिन प्रत्येक वर्ष पेसागत प्रमाणपत्रलाई नियमनकारी निकायमा नवीकरण गर्दा कर चुक्ता वा कर दाखिला प्रमाणपत्र माग गर्ने गरेको छैन। **तसर्थ नियमनकारी निकायमा सदस्यता नवीकरण गर्दा स्थायी लेखा नम्बर र कर चुक्ता वा दाखिलाको प्रमाण देखाउनुपर्ने, रकम भुक्तानी गर्दा अनिवार्य स्थायी लेखा नम्बर लिई भुक्तानी गर्ने व्यवस्था लागू गर्नुपर्ने भनी गत वर्षको प्रतिवेदनमा औल्याइएकोमा अपेक्षित सुधार हुन सकेको छैन।**
४०. **विद्युतीय व्यापारमा कर** - विश्वमा भौतिक उपस्थिति बेगर ई-कमर्स र डिजिटलाइजेसनको माध्यमबाट हुने व्यवसाय बढ्दै गएको सम्बन्धमा निम्नानुसार देखिएका छन्:
- ४०.१. फेसबुक, मेसेन्जर, भाइबर, इमो, ह्वाट्स एप, लगायतका सामाजिक सञ्जालहरूमार्फत गरिने विज्ञापनहरूको माध्यमबाट राज्यको ठूलो धनराशि विदेशिएको अवस्था छ। यस्ता सामाजिक सञ्जालहरू नेपालमा दर्ता नभएको र नेपालबाट वैधानिकरूपमा ती सञ्जाल सञ्चालकहरूलाई भुक्तानी गर्ने पेमेन्ट गेटवे समेत नभएकोले स्वदेश र विदेशमा रहेका व्यक्ति वा व्यवसायीले पेटिएम, पेपाल क्रेडिट कार्ड लगायतका

अन्तर्राष्ट्रिय विद्युतीय भुक्तानी माध्यम प्रयोग गरी सम्बन्धित सञ्जालका सञ्चालकलाई रकम भुक्तानी गरेपश्चात् विज्ञापन अपलोड हुने गरेको स्थिति छ । यसरी अपलोड हुने विज्ञापनको पहुँच वा विज्ञापन हेरिएको आधारमा विज्ञापन शुल्क सम्बन्धित सामाजिक सञ्जाल सञ्चालकले असुल गर्दछन् । उक्त विज्ञापन सेवा नेपालमा प्रदान गरिएकोले आयको स्रोत सिद्धान्तको आधारमा सो बापतको भुक्तानी जहाँ भए पनि नेपालमा कर तिर्नुपर्ने हुन्छ । तर कारोबारको पहिचान हुन नसकेको र ती सञ्जालहरु नेपालमा दर्ता नभएकोले यस कारोबारबाट राज्यलाई कुनै पनि कर प्राप्त हुन सकेको छैन । त्यस्ता सञ्चालकलाई गरेको दायरामा ल्याउने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

४०.२. डिजिटल व्यवसायलाई कर लगाउने सम्बन्धमा ओइसिडी, युरोपियन युनियनबाट प्रशस्त अध्ययन भएको देखिन्छ । युरोपियन युनियनले सन् २०१५ देखि टेलिकम्युनिकेशन सप्लायर्स, सूचना सम्प्रेषण र इलेक्ट्रोनिक सेवा उपलब्ध गराउने गैरबासिन्दलाई समेत मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने व्यवस्था गरेको छ । चीन, मलेसिया, बंगलादेश र थाइल्याण्डले डिजिटल व्यवसायको नाफामा समेत कर लगाउने गरी कानुन तर्जुमा गरेका छन् । नेपालमा ईकमर्सको कर निर्धारणसम्बन्धी संरचना नीति नियम र कानुनी व्यवस्थाको अभावमा यस्तो कारोबार भए तापनि कर प्रशासनको दायरामा आएको पाइँदैन । यसबाट राज्यलाई के कति कर सङ्कलन हुनुपर्ने हो र त्यस्तो कारोबार कति छ भनी औपचारिक रूपमा अध्ययन समेत भएको पाइँदैन ।

४०.३. ईकमर्सबाट हुने व्यापारलाई गरेको दायरामा ल्याउने ऐन, नियम, संरचना र पूर्वाधार तयार गर्ने र तत्सम्बन्धी ज्ञान, सीप, क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा ईकमर्स सञ्चालन गर्ने व्यवसायीलाई नेपालमा दर्ता गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था मिलाउने वा स्थायी संस्थापनको परिभाषालाई परिमार्जन गरी निकाय जसले भौतिक उपस्थिति बेगर नै अन्य देशहरुबाट व्यवसाय गरेको अवस्थामा समेत स्थायी संस्थापन मान्न सकिने व्यवस्था गर्ने र त्यस्ता कम्पनीको आम्दानी र कराधारलाई व्यवसायिक क्रियाकलाप सम्पादन भएको स्थानको आधारमा बाँडफाँड गर्ने वा स्थानगत आम्दानी प्राप्तिको आधारमा बाँडफाँड गर्ने विकल्प प्रयोग गरी कानुन संशोधन गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ओइसिडीले तयार गरेको कराधार क्षयीकरण तथा नाफा हस्तान्तरणको कार्ययोजना कार्यन्वयन गरी राजस्व सङ्कलन व्यवस्था मिलाउन अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पहल गर्नुपर्दछ ।

४१. **वैदेशिक अध्ययन स्वास्थ्य बीमा** – आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८९(३)(ख) मा गैरबासिन्दा बीमा कम्पनीलाई प्रिमियम भुक्तानी गर्दा १.५ प्रतिशत कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । नेपालबाट विदेशमा उच्च शिक्षा अध्ययनको लागि शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट वैदेशिक अध्ययन अनुमति लिनुपर्ने व्यवस्थाअनुसार अष्ट्रेलियामा अध्ययनका लागि २०७३७४ देखि २०७५७६ सम्म ५७ हजार ५२० नेपाली विद्यार्थीले अनुमति लिएको देखिन्छ । वैदेशिक अध्ययनमा जाने विद्यार्थीले मुख्यतः आवेदन शुल्क, शिक्षण शुल्क र बीमा शुल्क शीर्षकमा वैदेशिक मुद्रा भुक्तानी गर्ने गरेको देखिन्छ । स्वास्थ्य बीमा पोलिसीका सम्बन्धमा नमूना परीक्षण गर्दा औसतमा एक विद्यार्थीले २४ महिनाको लागि स्वास्थ्य बीमा पोलिसी नेपालमा रहेका बखत अष्ट्रेलियाबाट खरिद गर्नुपर्ने र सो बापत औसतमा अष्ट्रेलियन डलर १ हजार ७५ लाग्ने गरेको देखिन्छ । उक्त रकम बीमा पोलिसीको भुक्तानी उल्लेख गरी शिक्षा सेवा शुल्क असुल गरेको छैन । यस्तो कारोबारमा उक्त ३ वर्षको अवधिमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ को दफा ८(२) बमोजिम रु.१ अर्ब ३ करोड ६८ लाख ७४ हजार मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरेको देखिँदैन । शिक्षा तथा विज्ञान प्रविधि मन्त्रालयबाट प्राप्त विद्यार्थीको विवरणमा औसत स्वास्थ्य बीमा कभरेजका आधारमा हिसाब गर्दा ३ वर्षमा स्वास्थ्य बीमा कभरेजबापत रु.७ अर्ब ९७ करोड ५९ लाख भुक्तानी भएको देखिन्छ । उक्त रकममा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८९(३)(ख) बमोजिम १.५ प्रतिशतले हुने कर रु.११ करोड ९६ लाख ३९ हजार छुट भएकाले सोमा नियमानुसार लाग्ने शुल्क एवं ब्याज सम्बन्धमा छानबिन गरी असुल गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

४२. **वैदेशिक अध्ययनमा शिक्षा सेवा शुल्क** - आर्थिक ऐन २०७५ को दफा ८(१) मा विदेशमा अध्ययन गर्न जाने विद्यार्थीलाई शिक्षण शुल्कबापत विदेशी मुद्राको सटही सुविधा दिँदा त्यस्तो सटही रकममा दुई प्रतिशत शिक्षा सेवा शुल्क लगाइने र असुल उपर गरिने व्यवस्था छ । यस्तो सटही सुविधामा प्राप्त गरेको शिक्षा सेवा शुल्कको अभिलेख नराखेको र मित्र राष्ट्र भारतमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीबाट यस्तो शिक्षा सेवा शुल्क असुल नभएको अवस्था छ । त्रिभुवन विश्वविद्यालयको समकक्षता अभिलेख अनुसार २०७५७६ मा १० हजार ५०० विद्यार्थीले भारतमा गई स्नातक तहको अध्ययन गरेपश्चात समकक्षता लिएको देखिन्छ ।

गत वर्षको तथ्याङ्कअनुसार विभिन्न संकायमा प्रतिविद्यार्थी खर्च व्यापार प्रशासनमा रु.८ लाख, इन्जिनियरिङमा रु.१० लाख र फार्मेसीमा रु.१२ लाख औसत खर्च लागेको देखिन्छ। तसर्थ यसवर्ष समकक्षता लिन विद्यार्थीहरूको प्रतिविद्यार्थी औसत खर्च रु.१० लाखले जम्मा खर्च रु.१० अर्ब ५० करोड हुने देखिन्छ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट प्राप्त विवरणबमोजिम विद्यालय तहमा अध्ययन गरी २०७५/७६ मा दश कक्षा र १२ कक्षा उत्तीर्ण गरी समकक्षता प्रमाणपत्र लिने विद्यार्थी संख्या ११ हजार ६५४ रहेको छ। उपर्युक्तबमोजिम २०७५/७६ को तथ्याङ्कलाई आधार लिँदा १ वर्षको अवधिमा ती विद्यार्थीले भारतस्थित विद्यालय र विश्वविद्यालयमा तिरेको औसत शिक्षण शुल्कको आधारमा न्यूनतम पनि रु.१३ अर्ब ८७ करोड ८१ लाख ७५ हजार शिक्षण शुल्क खर्च भएको देखिन्छ। उक्त रकमको २ प्रतिशतको मात्र हिसाब गर्दा पनि राज्यले आर्थिक ऐन नियमबमोजिम लाग्ने रु.२७ करोड ७५ लाख ६३ हजार राजस्व असुल गर्न सकेको छैन। तसर्थ भारतमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी र शिक्षण शुल्कको अभिलेख राख्ने संयन्त्रको विकास र अनुगमन गरी राजस्व असुलीको दायरा बढाउनुपर्दछ।

४३. **म्युचुअल फण्ड** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ड)(३) मा “कम्पनी” भन्नाले कर प्रयोजनको लागि प्रचलित कानून बमोजिम दर्ता भए वा नभएको युनिट ट्रस्ट समेतलाई कम्पनी सरह व्यवहार गरिने उल्लेख छ। ऐनको अनुसूची १ को दफा १(२) अनुसार वित्तीय संस्था वा यस्ता निकायको करयोग्य आयमा ३० प्रतिशत कर लाग्ने व्यवस्था छ। त्यस्तै दफा ८८(४)(ड) अनुसार सामुहिक लगानी कोषमा अग्रिम कर कट्टा गर्नु नपर्ने व्यवस्था गरेतापनि त्यस्ता निकायलाई कर छुट हुने देखिँदैन। सामुहिक लगानी (म्युचुअल फण्ड) को आयलाई ऐनको दफा १० अनुसार कर छुट दिएको छैन। नेपालमा हाल १७ वटा सामुहिक लगानी फण्ड रहेको देखिन्छ। यस्ता निकायहरूले व्यवस्थापन शुल्क लिई म्युचुअल फण्ड व्यवस्थापकको रूपमा स्कीम सञ्चालन गरेको देखिन्छ। सामुहिक लगानीमध्ये नमूना परीक्षणको आधारमा परीक्षण गर्दा ४ म्युचुअल फण्डले रु.४३ करोड १ लाख नाफा कमाएको देखिन्छ। सबै म्युचुअल फण्डलाई करको दायरामा ल्याई कर असुल गर्नुपर्दछ।

• कर परिपालना

४४. **मूल्य अभिवृद्धि कर** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १८ मा करदाताले प्रत्येक महिना आफूले बुझाउनुपर्ने कर रकम स्वयं निर्धारण गरी सो महिना समाप्त भएको २५ दिनभित्र विवरण बुझाउनुपर्ने व्यवस्था छ। विभागले पेस गरेको वार्षिक प्रतिवेदनअनुसार २०७६ असार मसान्तको मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनको अवस्था निम्नानुसार देखिएको छ:

विवरण	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६
क्रेडिट रकम (रु.अर्बमा)	२६.४	२९.१६	३८.१९	३९.७४
क्रेडिट रिटर्न (सरकारले दिनुपर्ने विवरण) प्रतिशत	५१.११	५१.१४	५१.९७	४५.९
डेबिट रकम (रु.अर्बमा)	४४.८	४९.३२	६९.८५	१२.६९
डेबिट रिटर्न (सरकारलाई तिर्नुपर्ने विवरण) प्रतिशत	१३.३०	१३.२५	१४.०६	२५.६
शून्य रिटर्न प्रतिशतमा	३५.५८	३५.६१	३३.९७	२८.५
डेबिट र क्रेडिट रकम तुलना	०.५९	०.५९	०.५४	३.१३
मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता (रु.अर्बमा)	४.२३	४.७६	४.५९	४.११
विवरण पेस नगर्ने प्रतिशत	३०	३०	२४.००	२५.१०

४४.१. यो वर्ष विवरण पेस गर्नेमध्ये ४५.९ प्रतिशतले सरकारबाट लिनुपर्ने (क्रेडिट), २८.५ प्रतिशतले शून्य (कारोबार नगरेको) र २५.६ प्रतिशतले मात्र सरकारलाई बुझाउनुपर्ने (डेबिट) विवरण बुझाएका छन्। विवरण नै पेस नगर्नेको संख्या २५.१० प्रतिशत रहेको छ। ठूलो संख्यामा सरकारसँग लिनुपर्ने र कारोबार नै नभएको विवरण बुझाउने वा विवरण नै नबुझाउने अवस्थाले मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयन प्रभावकारी भएको छैन।

४४.२. मुलुकमा उपभोगको मात्रा बढिरहेको अवस्थामा आन्तरिक उपभोगमा सङ्कलन गरिएको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.८८.१९ अर्ब कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा २.५४ प्रतिशत रहेको छ। आन्तरिक राजस्वको मुख्य आधारको रूपमा रहेको मूल्य अभिवृद्धि करको ६३.५४ प्रतिशत आयातबाट असुल भएको छ। मूल्य अभिवृद्धि करको महत्वपूर्ण हिस्सा आयातमा निर्भर रहनु उपयुक्त होइन। आन्तरिक उपभोगमा सङ्कलन गर्ने मूल्य अभिवृद्धि करको दायरा बढाउनुपर्दछ।

- ४४.३. राजस्व प्रशासनले नीतिगत सुधार गरेर सैद्धान्तिक रूपमा कर सङ्कलनमा सहजता र तीव्रता देखाए तापनि व्यावहारिकरूपमा दर्तावेगार कारोबार गर्ने, दर्ता हुनेले पनि विजक जारी नगर्ने, न्यून विजकीकरण गर्ने, समयमा विवरण नबुझाउने, बुझाउनेले पनि बढी मौज्जात, सम्पत्ति खरिद, न्यून मूल्य वृद्धि देखाई क्रेडिट विवरण जारी गर्ने, डेबिट विवरण पेस गर्नेले पनि लाग्ने कर नतिरेको बजार अनुगमन, बिलिङ इन्फोर्समेन्ट कार्यमा तदारुकता नआएको अवस्था विद्यमान छ । बिलिङ इन्फोर्समेन्ट तथा बजार अनुगमन कार्यलाई निरन्तर एवं प्रभावकारी बनाउनु जरुरी छ ।
४५. **कर परीक्षण व्यवस्थापन** - आयकर ऐन २०५८ को दफा १०१ मा ऐनको उद्देश्यबमोजिम न्यायोचित आधारमा आन्तरिक राजस्व विभागले संशोधित कर निर्धारण गर्न सक्ने व्यवस्था छ । विभागको वार्षिक प्रतिवेदन २०७५।७६ अनुसार व्यावसायिक स्थायी लेखा नम्बर लिने १२ लाख ३५ हजार ४१२ र व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर लिने ९ लाख ९६ हजार ४१ रहेकोमा विभागबाट भएको कर परीक्षण सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- ४५.१. विभागअन्तर्गत गत वर्ष छनौट भई बक्यौता रहेका ४ हजार ४९७ करदातामध्ये यस वर्ष १ हजार ७३४ अर्थात् ३८.५५ प्रतिशत कर परीक्षण भई २ हजार ७६३ अर्थात् ६१.४५ प्रतिशत करदाताको कर परीक्षण हुन नसकी पुनः अर्को वर्षलाई सारिएको छ । यसरी विगतमा छनौट भएका करदाताको समेत कर परीक्षण आगामी वर्षलाई साँदै चारवर्ष नाघ्ने अवस्थामा पुगेपछि मात्र कर परीक्षण हुनुले विभागीय कार्यसम्पादन कमजोर देखिन्छ । कार्यालयगत रूपमा हेर्दा आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ठमेलले एउटामात्र यस वर्ष छनौट भएको कर परीक्षण गरी बाँकी सबै विगतमा छनौट भएकोलाई परीक्षण गरेको छ । ठूला करदाता कार्यालयले २१५ मध्ये १७७ विगतमा छनौट भएका करदाताको परीक्षण गरेको देखिन्छ । यसरी छनौट भएका करदाताका फाइल सोही वर्ष परीक्षण हुने अवस्था न्यून देखिन्छ । यो वर्ष छनौट भएका ४ हजार ३६० करदातामध्ये १ हजार ४५० अर्थात् ३३ प्रतिशतमात्र यो वर्ष कर परीक्षण भएको छ । छनौट गर्ने तर परीक्षण नगरी जिम्मेवारी सार्ने परीपाटी बन्द गरी छनौट भएका करदाताको समयमा नै करपरीक्षण गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- ४५.२. आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०१ बमोजिमको संशोधन कर निर्धारण, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २० बमोजिम अन्तिम कर निर्धारण र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १०९।१० बमोजिम अन्तिम कर निर्धारण गर्ने व्यवस्था छ । कर निर्धारण गर्न २०७१।७२ देखि २०७५।७६ मा औसत क्रमशः ९० दिन, ९१ दिन, ७८ दिन, ७४ दिन र ७४ दिन लागेको देखिन्छ । कर निर्धारण गर्न सबैभन्दा बढी समय ठूला करदाता कार्यालयलाई लागेको र उक्त कार्यालयले औसतमा २०७१।७२ मा २२५ दिन, २०७२।७३ मा २५५ दिन, २०७३।७४ मा १३५ दिन र २०७४।७५ मा १०५ दिनमा कर निर्धारण कार्य सम्पन्न गर्न सकेको देखिएको छ । करदाताको कर परीक्षण गरी कर निर्धारण गर्न प्रति करदाता अधिकतम ९ महिनासम्म समय लगाउने गरेको र पछिल्ला वर्षहरूको औसत कर निर्धारण प्रकृया टुंग्याउन पनि करिब ७४ दिन लागेको देखिन्छ । यसबाट संख्यात्मक रूपमा न्यून प्रगति भई तोकिएको लक्ष्य पूरा नगरी अर्को वर्षलाई जिम्मेवारी सारेकोले कार्यदक्षतामा सुधार गर्नुपर्ने देखियो ।
४६. **करपरीक्षण गुणस्तर** - पूर्णकर परीक्षणतर्फ ४ हजार ३५८ फाइल परीक्षणबाट रु.९ अर्ब ५२ करोड आयकर र रु.२ अर्ब ४ करोड मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ३ हजार १८४ परीक्षण सम्पन्न भई रु.४७ अर्ब ८७ करोड आयकर र रु.२ अर्ब ४७ करोड मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण भएको प्रगति प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । आयकरतर्फ लक्ष्यभन्दा बढी कर निर्धारण हुनुमा सर्वोच्च अदालतको फैसलाबाट विगतको कर निर्धारण खारेज गरी पुनः संशोधित कर निर्धारण भएको कारण प्रमुख रहेको छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट कर निर्धारण भएको रकमगत लक्ष्य पूरा भए पनि विगत वर्षदेखि ५ हजार ८४९ करदाता पुनरावेदनमा जाँदा रु.५२ अर्ब ६२ करोड ४७ लाख बक्यौता रहेको छ । यसैगरी मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालय ववरमहल, आन्तरिक राजस्व कार्यालय बानेश्वर, भैरहवा समेत पाँच कार्यालयका १८ करदाताको रु.१ अर्ब ३७ करोड ८९ लाख ६ हजार कर निर्धारण भएकोमा तत्पश्चात् नै करदाता पलायन भएको अवस्था छ । निर्धारण भएको कर स्वीकार नगरी पुनरावेदनमा जाने वा व्यवसाय नै छाडेर पलायन हुने अवस्थाले करपरीक्षणमा सुधार गर्न जरुरी देखिएको छ ।
४७. **हवाई यातायात सेवामा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७० अनुसार नेपालबाट प्रस्थान हुने यात्रु र नेपालबाट चलान गरिएको मालसामानको ओसारपसार गर्दा गैरबासिन्दा व्यक्तिलाई हुने भुक्तानीमा ५ प्रतिशत र नेपालबाट अर्को विदेशी मुलुकमा पुग्ने गरी प्रस्थान नहुने हवाई यातायातमा २ प्रतिशतका दरले

कर लाग्ने व्यवस्था छ । जसअनुसार नेपालबाट उडान भर्ने एअरलाइन्सको टिकट जुनसुकै देशबाट जारी भएपनि नेपालबाट प्रस्थान भएको आधारमा हवाई सेवामा कर लाग्ने देखिन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय पुतलीसडकको कार्यक्षेत्रका ५ हवाई कम्पनीले २०७४।७५ मा नेपालबाट उडान भर्दा प्राप्त तथ्याङ्कको आधारमा उडान भरेको यात्रु र औसत भाडा अनुसार दाखिला गर्नुपर्ने कर घटी दाखिला गरेको रु.३४ करोड ३७ लाख ५१ हजार छानबिन गरी कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्दछ । त्यसै गरी ५ आन्तरिक राजस्व कार्यालयअन्तर्गतका १४ करदाताहरूले २०७४।७५ मा विभिन्न जहाज कम्पनीमार्फत कार्गो हुवानी गरी रु.३ अर्ब ३६ करोड ४ लाख ८७ हजार भुक्तानी गरेकोले छानबिन गरी छुट भएको कर रु.१६ करोड ८० लाखमा शुल्क र व्याजसमेत असुल गर्नुपर्दछ । नेपालबाट उडान भएकोमा कनेक्टिड फ्लाइटबाट दोस्रो गन्तव्यको भाडा रकम थप गर्दा उल्लिखित रकम अझै बढी आउने देखिएकोले सो समेत छानबिन गरी कर दायित्व यकिन गर्नुपर्दछ । उपर्युक्त बाहेक अन्य हवाई कम्पनीको समेत छानबिन हुनुपर्दछ ।

४८. **वैदेशिक शिक्षण शुल्कमा कर** - नेपाल राष्ट्र बैङ्कले आन्तरिक राजस्व विभागसँग नेपालमा अध्ययन अध्यापन गराए बापतको शुल्क विदेशी संस्थालाई भुक्तानी गर्दा के कति दरले अग्रिम कर कट्टा गर्नुपर्ने हो भनी सोधनी भएकोमा विभागबाट २०७६।७।२६ मा जारी पत्रमा विदेशी सम्बन्धन प्राप्त विश्वविद्यालयले नेपालको विद्यार्थीबाट लिने रकममा दफा ८८(१) बमोजिम १५ प्रतिशतका दरले कर कट्टा गर्नुपर्ने उल्लेख छ । शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट २०७५।७।६ मा रु.७ करोड ९३ लाख ६८ हजारको विदेशी मुद्रा विदेश पठाउन स्वीकृति दिएको देखिन्छ । ऐनको व्यवस्थाअनुसार उक्त रकममा कर कट्टा नगरेकोले १५ प्रतिशतले हुने कर रु.१ करोड १९ लाख ४ हजारमा लाग्ने शुल्क र व्याजसहित छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

आन्तरिक राजस्व कार्यालय, त्रिपुरेश्वरका एक कलेजबाट सो कलेजमा अध्ययनरत विभिन्न विद्यार्थीले बेलायती पाउण्ड घटीमा १७५ देखि बढीमा १ हजार ७०० सम्म गरी २०७५।७।६ मा जम्मा बेलायती पाउण्ड ६ लाख ३० हजार ८४८, शुल्क सङ्कलनको लागि एक विदेशी संस्था एक विदेशी संस्था खडा गरी बेलायत पठाएको देखिन्छ । सो रकम कलेजले सङ्कलन गरेर पठाउनुपर्नेमा कर छल्ने उद्देश्यले विद्यार्थीबाट व्यक्तिगत तवरले शिक्षा तथा विज्ञान प्रविधि मन्त्रालयको स्वीकृति बेगर एक मध्यस्थ विदेशी संस्था खडा गरी पठाएको देखिन्छ । उक्त रकममा कुनै प्रकारको कर कट्टी गरेको देखिएन । तसर्थ २०७६ आषाढ मसान्तको विनिमय दर रु.१३७।२५ ले हिसाब गर्दा सो बेलायती पाउण्ड बराबर रु.८ करोड ६५ लाख ८४ हजारमा १५ प्रतिशतले हुने कर रु.१ करोड २९ लाख ८८ हजारमा व्याज तथा शुल्कसमेत छानबिन गरी कर निर्धारण हुनुपर्दछ ।

४९. **सेयरको लागत खर्च** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९५(क(२क)) मा उपदफा २ को खण्ड (क) बमोजिम लाभ गणना गर्दा जुन निकायको हित निसर्ग हुने हो त्यस्तो निकायमा सो मितिमा सो व्यक्तिको स्वामित्वमा रहेको हितको भारित औसत लागतको आधारमा गर्नुपर्ने व्यवस्था थप गरेको छ । विगत वर्षहरूमा लागत मूल्य बढी दाबीको कारणले कर असुल गर्न छुट भएको व्यहोरा प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेपछि भारित औसत लागतसम्बन्धी व्यवस्था भए तापनि कार्यान्वयन पक्षमा सुधार भएको छैन । कानून बमोजिम दर्ता भई धितोपत्रको खरिद बिक्रीको फरफारक गर्न स्थापित सिडिएस एण्ड क्लियरिंग लिमिटेडले उल्लिखित उपदफा २क बमोजिमको भारित औसत लागत गणनाका लागि मेरो सेयर एप्लीकेशन प्रयोग गरेको छ । उक्त प्रणालीको औसत लागत स्वीकार्य नभएमा प्रमाणका आधारमा सेयरधनी आफैले मूल्य राख्न पाउने गरी प्रयोगकर्तालाई सुविधा दिएको छ । यस सुविधा अनुसार प्रयोगकर्ताले प्रणालीमा देखाएको डिम्याट, वोनस सेयर, आईपीओ र हकप्रद सेयरको मूल्यभन्दा बढी लागत उल्लेख गरेको कारण सिष्टमले देखाएकोभन्दा बढी लागत रु.१४ अर्ब १५ करोड ७६ लाख उल्लेख भएको अवस्था छ । यसबाट रु.७० करोड ७९ लाख कर कम असुल हुने देखिन्छ । आधारबेगर लागत घोषणा गराउने व्यवस्था उपयुक्त देखिएन । तसर्थ यथार्थ औसत लागतको आधारमा लागत गणना हुन व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।

५०. **मुनाफा बाहेकको लाभांशमा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५६(३) अनुसार कुनै निकायले कुनै हिताधिकारीलाई लाभांशको रूपमा मुनाफा बाहेकको लाभांश वितरण गरेमा त्यस्तो लाभांश (निकायबाट हुने वितरण) को रकमलाई सो निकायको आय गणना गर्दा समावेश गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी दफा ७(२)(ज) र दफा ९(२)(ज) मा कुनै व्यक्तिको कुनै आयवर्षमा व्यवसाय सञ्चालनबाट भएको मुनाफा र लाभको गणना गर्दा सो व्यक्तिले सो वर्ष दफा ५६ बमोजिमको रकम समावेश गरी गणना गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यसर्थ निकायको व्यवसाय सञ्चालनको सिलसिलामा भएको मुनाफा बाहेकको लाभांश वितरण गरेमा आय गणनामा समावेश

हुने देखिन्छ । त्यस्तै आयकर निर्देशिका, २०६६ को पेज नं. २५० मा कुनै निकायको नाफा नोक्सानमा प्रतिविम्बित नभएको मुनाफा वा लाभ वा आयको उल्लेखनीय उदाहरण सेयर प्रिमियम भएको उल्लेख छ । उपर्युक्त व्यवस्था बमोजिम ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतका ६ करदातालाई विभिन्न मितिमा फर्दर पब्लिक अफरिङ्ग (एफ.पी.ओ.) बाट सेयर प्रिमियममा जारी गरी प्राप्त रकमबाट हिताधिकारीलाई २०७४।७५ र २०७५।७६ मा वोनस सेयरको रूपमा रु.७ अर्ब १३ करोड २३ लाख लाभांश वितरण गरेकोले सो रकमलाई करयोग्य आयमा समावेश गरी ३० प्रतिशतले हुने कर रु.२ अर्ब १३ करोड ९७ लाख शुल्क एवं ब्याजसमेत छानविन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

५१. **अवकाश भुक्तानीमा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८(१) मा बासिन्दा व्यक्तिले नेपालमा स्रोत भएको कमिसन, बिक्री वोनस र अन्य कुनै प्रतिफल भुक्तानी गर्दा भुक्तानी रकमको पन्ध्र प्रतिशतका दरले अग्रीम कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । विभिन्न कम्पनीहरूले नागरिक लगानी कोषमा अवकाश भुक्तानीका लागि एकमुष्ट रकम जम्मा गरेको मध्ये रु.१० लाखभन्दा बढीको रकममा २०७४।७५ मा रु.९९ करोड ३६ लाख र २०७५।७६ मा रु.१ अर्ब ३१ करोड ८७ लाखसमेत रु.२ अर्ब ३१ करोड २३ लाख कोषले ब्याज भुक्तानी गरेको देखिन्छ । उक्त भुक्तानीमा उपर्युक्त व्यवस्थाबमोजिम १५ प्रतिशत अग्रीम कर कट्टा नगरेकाले रु.३४ करोड ६८ लाख कर असुल हुनुपर्दछ ।
५२. **हितको निसर्गमा प्राप्त लाभकर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९५क(२)(ख) मा नेपाल धितोपत्र बोर्डमा सूचीकरण नभएको निकायको हितको निसर्गबाट प्राप्त लाभको हकमा बासिन्दा निकायको हकमा लाभ रकमको १५ प्रतिशत र गैरबासिन्दाको हकमा लाभ रकमको २५ प्रतिशतका दरले कर लाग्ने व्यवस्था छ । यस्तो अग्रीम कर दाखिला भएको प्रमाण पेस भएपछि मात्र कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयले सेयर अभिलेखीकरण गर्नुपर्ने व्यहोरा सोही दफाको उपदफा (३) मा उल्लेख छ । यस सन्दर्भमा देखिएका व्यहोराहरू निम्नानुसार रहेका छन्:
- ५२.१. ठूला करदाता कार्यालय अन्तर्गतका एक स्थायी बासिन्दा कम्पनीको वार्षिक प्रतिवेदन, २००८ मा सो करदाताले एक पावर लिमिटेडको ३ लाख ४८ हजार १६८ कित्ता सेयर रु.४७१.९१ मा खरिद गरेको उल्लेख छ । सो पावर लिमिटेडको सेयर होल्ड गर्ने नर्वेको एक गैरबासिन्दा कम्पनीले २०७१।२।१० मा दुई विदेशी कम्पनीलाई १६ लाख ५३ हजार ९८४ कित्ता र एक स्वदेशी कम्पनीलाई ३ लाख ४८ हजारसमेत जम्मा २० लाख २ हजार १५२ कित्ता सेयर बिक्री गरेको सेयर अभिलेखबाट देखिन्छ । तर उक्त कारोबारमा भएको लाभकर दाखिला भएको देखिएन । सो पावर लिमिटेडको सेयरको बजार मूल्य रु.४७१.९१ लाई आधार लिई सेयरको अंकित मूल्य रु. १०० कट्टा गर्दा सो नर्वेस्थित गैरबासिन्दा कम्पनीले प्रतिसेयर रु.३७१.९१ लाभ प्राप्त गरेको देखिन्छ । उक्त सेयर कारोबारमा रु.७४ करोड ४६ लाख लाभ भएकोले छानविन गरी सो बापत आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम लाग्ने कर रु.१८ करोड ६२ लाखमा शुल्क एवं ब्याजसहित असुल हुनुपर्दछ ।
- ५२.२. ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतको एक करदाताको लगानीकर्ता एक विदेशी कम्पनीको २०१७ को वार्षिक प्रतिवेदनमा एक नामको विदेशी कम्पनीको सम्पूर्ण सेयर अर्को नामको कम्पनीमा हस्तान्तरण भएको उल्लेख छ । यस्तो किनबेच हुँदा करदाताको ५० प्रतिशत स्वामित्व हस्तान्तरण भएको उक्त कम्पनीको विवरणबाट देखिन्छ । उक्त कारोबार पश्चात एउटा विदेशी कम्पनी पूर्णरूपमा अर्को विदेशी कम्पनीको लगानीमा गएको देखिन्छ । यस अवधिसम्ममा उपर्युक्त २ विदेशी कम्पनीले जलविद्युत कारोबार गर्ने करदाताको ५७.१० प्रतिशत स्वामित्व ओगटेकोमा २८.५५ प्रतिशत सेयर स्वामित्व एक कम्पनीबाट अर्को कम्पनीमा हस्तान्तरण हुँदा दफा ९५क(२)(ख) बमोजिमको पुँजीगत लाभकर असुल भएको छैन । प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष खरिद बिक्रीको लागतमा पुँजीगत लाभकर असुल हुनुपर्ने कानुनी प्रावधान छ । तसर्थ करदाताको जम्मा सेयर १ करोड ७६ लाख ४१ हजार ४३९ को २८.५५ प्रतिशत अर्थात् ५० लाख ३६ हजार ६३१ सेयर स्वामित्व परिवर्तन भएको देखिन्छ । करदाताको २०१६ को प्रतिसेयर नेटवर्थ रु.४०१।२० मा लागत रु.१०० घटाउँदा प्रतिसेयर रु.३०१।२० लाभ हुने देखिन्छ । तसर्थ हस्तान्तरण भएको ५० लाख ३६ हजार ६३१ सेयरमा रु.१ अर्ब ५१ करोड ७० लाख ३३ हजार पुँजीगत लाभ प्राप्त गरेकोले दफा ९५क(२)(ख) बमोजिम २५ प्रतिशतले लाग्ने कर रु.३७ करोड ९२ लाख ५८ हजार छानविन गरी असुल हुनुपर्दछ ।
- ५२.३. ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतका एक डिस्टिलरिजको वित्तीय विवरण तथा लेखा टिप्पणीअनुसार डिस्टिलरिजको १०० प्रतिशत सेयर स्वामित्व एक प्लानर्स प्रा.लि. ले २०७४।४।१६ बाट लागु हुने गरी खरिद गरेको उल्लेख छ । साथै सो मिति भन्दा अघि सो डिस्टिलरिजमा सो प्लानर्स प्रा.लि. को स्वामित्व ५५.३०

प्रतिशत रहेको व्यहोरा २०७३।७४ को लेखा टिप्पणीमा उल्लेख छ । यसरी सो प्लानर्सको सहायक कम्पनीको रुपमा उक्त डिष्टिलरिज रहेकोमा २०७४।७५ बाट भने उक्त दुवै प्रा.लि.बीच एक्विजिसन सम्झौता सम्पन्न भै डिष्टिलरिज प्रा.लि.को नामबाट कारोबार सञ्चालन गर्दै आएको देखिन्छ । कम्पनी खरिदबापत प्राप्त गरेको खुद सम्पत्तिभन्दा बढी मूल्य तिरेको रकमलाई रु.६५ करोड २८ लाख ख्यातीको रुपमा लेखाङ्कन गरी सो प्लानर्स प्रा.लि.का सेयर होल्डरलाई सो रकम बराबरको सेयर जारी गरेर भुक्तानी गरेको व्यहोरा डिष्टिलरिज प्रा.लि.को वित्तीय प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । यसरी लेखाङ्कन गरिएको ख्यातीलाई २०७५।७६ देखि १० वर्षभित्र अपलेखन गर्ने व्यहोरा पनि कम्पनी खरिद बिक्री सम्झौतामा उल्लेख छ ।

कम्पनी गाभिनुपूर्व उक्त डिष्टिलरिज प्रा.लि.मा सिंगापुरको एक कम्पनीको ४४.७० प्रतिशत सेयर स्वामित्व रहेकोमा कम्पनी गाभिएपछि सो सेयर स्वामित्व ७५ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । कम्पनी गाभिनुपूर्व ५५.३० प्रतिशत सेयर स्वामित्व भएका सेयर होल्डरहरुको भने कम्पनी गाभिएपछि सेयर स्वामित्व घटेर २५ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । यसरी साविक ५५.३० प्रतिशत सेयर स्वामित्व भएका सेयरहोल्डरले ३०.३० प्रतिशत सेयर स्वामित्व सिंगापुरको कम्पनीलाई बिक्री गरेबापत भएको लाभ रु.६५ करोड २८ लाखलाई ख्यातीको रुपमा लेखाङ्कन गरे पनि प्राप्त भएको पुँजीगत लाभमा अग्रीम कर असुल गरेको देखिएन । साथै कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयले सो ख्याल नगरी सेयर अभिलेखिकरण गरेको देखिन्छ । यसैले आयकर ऐनको अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशत कर रु.१६ करोड ३२ लाख र दफा ११९ बमोजिम ब्याज र दफा १२० बमोजिम शुल्कसमेत छानबिन गरी असुल हुनुपर्दछ ।

५२.४. आन्तरिक राजस्व कार्यालय पुतलीसडकका एक करदाताको २०६९।८।२६ मा पेस गरेको लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा दफा ५७ अनुसार त्रिशूली नदीमा २१६ मेघावाटको माथिल्लो त्रिशूली-प्रथम जलविद्युत आयोजनाको लाइसेन्स प्राप्त निकायको स्वामित्व २०६८।२।१९ देखि ७५ प्रतिशतले परिवर्तन भएको व्यहोरा उल्लेख छ । यस क्रममा ७५ प्रतिशत स्वामित्व परिवर्तनमध्ये दक्षिण कोरियाको एक कम्पनीले ३१ डिसेम्बर २०१२ मा ५० प्रतिशत र ३१ डिसेम्बर २०१३ (२०७०।९।१६) मा ४३.६ प्रतिशत स्वामित्व रहेको व्यहोरा उक्त कम्पनीले सोही मितिमा प्रकाशन गरेको एकीकृत वित्तीय विवरणबाट देखिन्छ ।

दक्षिण कोरियाको उक्त कम्पनीले ३१ डिसेम्बर २०१३ मा प्रकाशित एकीकृत वित्तीय विवरण अनुसार यस करदाता निकायमा सो कम्पनीको ४३.६ प्रतिशत स्वामित्व रहेको र एक संस्थापक प्राकृतिक व्यक्तिबाट दक्षिण कोरियाको कम्पनीलाई ८० हजार थान सेयर बिक्री गरेको कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको अभिलेखबाट देखिन्छ । कोरियाली कम्पनीको वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार सो सेयर स्वामित्व खरिद बापत तिरेको कोरियाली वन १२ अर्ब ५४ करोड ३९ लाख ३८ हजारमा ३१ डिसेम्बर २०१३ को १०० दक्षिण कोरियाली वनको रु.९.४२ का दरले रु.१ अर्ब १८ करोड १६ लाख ४० हजार हुने देखिन्छ । उक्त सेयरको लागि संस्थापक प्राकृतिक व्यक्तिको लागत रु ८० लाख मात्र भएकोले निज बिक्रेता प्राकृतिक व्यक्तिलाई रु.१ अर्ब १७ करोड ३६ लाख ४० हजार लाभ प्राप्त भएको देखिन्छ । यसैले माथि उल्लिखित ७५ प्रतिशत स्वामित्व परिवर्तनमा हित निसर्ग (सेयर बिक्री) गर्नेलाई भएको लाभ यकिन गर्न छानबिन गरी सोमध्ये ४३.६ प्रतिशत सेयर स्वामित्वको कोरियाका कम्पनीलाई निसर्ग गर्दा भएको उक्त लाभ रकममा दश प्रतिशतले हुने रु ११ करोड ७३ लाख ६४ हजार कर लाग्नेमा यस करदाता निकायले ऐनको दफा ९५क.(२)(ख) अनुसार सेयर बिक्रेताबाट अग्रीम कर समेत कट्टा नगरेकोले ऐनअनुसार ब्याज तथा शुल्क समेत छानबिन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५२.५. आन्तरिक राजस्व कार्यालय पुतलीसडकका लगानीसम्बन्धी कारोबार गर्ने एक प्राइभेट लिमिटेड कम्पनीको २ लाख ५५ हजार थान सेयर एक प्राकृतिक व्यक्तिले विभिन्न ३ प्राकृतिक व्यक्तिबाट २०७१।९।२ मा खरिद गरेको कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयको सेयर लगत किताबबाट देखिन्छ । उक्त सेयर बिक्री गर्दा बिक्रेतालाई भएको लाभमा कर तिरेको देखिएन । उक्त दिनको कम्पनीको अन्तिम मौज्दातको रुपमा रहेको धितोपत्रमा सूचीकृत बिक्री योग्य सेयरको बजार मूल्य तथा कम्पनीको सञ्चित नोक्सानी कट्टा गर्दा हुने कम्पनीको खुद सम्पत्तिको मूल्यका आधारमा प्रति सेयर मूल्य रु.५०२।९५ रहेकोले सो मा लागत रु.१००।- घटाउँदा रु.४०२।९५ सेयर बिक्रेतालाई लाभ भएको देखिन्छ । सोअनुसार जम्मा लाभ रु.१२ करोड ८२ लाख ५२ हजार हुन आउँछ । उक्त लाभ रकममा दश प्रतिशतले हुने रु.१ करोड २८ लाख २५ हजार कर लाग्नेमा यस करदाता निकायले ऐनको दफा ९५क.(२)(ख) अनुसार अग्रीम करसमेत कट्टा नगरेकोले ऐनअनुसार ब्याज तथा शुल्कसमेत छानबिन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५३. **हकप्रद सेयर मनोनयन र हस्तान्तरण** - धितोपत्र दर्ता तथा निष्काशन नियमावली, २०७३ को नियम १२ मा साविकको सेयरवालाले हकप्रद सेयर अन्य व्यक्तिले खरिद गर्न पाइने गरी मनोनयन गर्न सक्ने व्यवस्था छ। आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९५क मा नेपाल धितोपत्र बोर्डमा सूचीकरण भएको निकायको हितको निसर्गबाट बासिन्दा प्राकृतिक व्यक्तिलाई प्राप्त लाभमा ५ प्रतिशत अग्रीम कर असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। सोही ऐनको अनुसूची-१(४) मा यस्तो लाभमा पाँच प्रतिशत कर लाग्ने व्यवस्था छ। अनुसूची-१(२) मा निकायको करयोग्य आयमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा २७(१)(क) बमोजिम कुनै एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई सम्पत्ति हस्तान्तरण गरी भुक्तानी (कुनै एक व्यक्तिबाट सिर्जित सम्पत्ति सो सम्पत्तिको सिर्जनापछि, अर्को व्यक्तिको स्वामित्वमा भएमा) गरिएको हकमा हस्तान्तरित सम्पत्तिको बजार मूल्य बराबरको रकम परिमाणीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। विभिन्न हिताधिकारी (सेयरहोल्डर) ले मनोनयनबाट सेयरको हक हस्तान्तरण गर्दा हुने लाभ गणना तथा यस्तो लाभमा कर तिर्ने तिराउने गरेको पाइँदैन। यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोराहरु निम्नानुसार रहेका छन्:
- ५३.१. आन्तरिक राजस्व कार्यालय नयाँसडकका एक ट्रेडिङ करदाताले २०७३।७४ मा एक वाणिज्य बैङ्कको डिम्याट गरिएको ३ लाख ५४ हजार ५२२ र डिम्याट नगरेको १ लाख ४५ हजार ४७८ समेत ५ लाख कित्ता हकप्रद सेयर एक प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा मनोनयन गरी हस्तान्तरण गरेको छ। नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडको अनलाइन सिष्टमबाट २०७३।७४ को पछिल्लो १८० दिनको साधारण सेयरको बजार मूल्य औसतमा रु.९३४।- रहेको देखिन्छ। हक हस्तान्तरण पाउने व्यक्तिले हकप्रद सेयर खरिद गर्न खर्च गर्नुपरेको प्रति सेयर मूल्य रु.१००।- कटाउँदा प्रतिसेयर हुन आउने लाभ रु.८३४।- देखिन्छ। उक्त लाभलाई आयकर ऐन, २०५८ अनुसार बजार मूल्यमा चारित्रीकरण गर्दा औसत लाभ रु.४१ करोड ७० लाखमा २५ प्रतिशत कर रु.१० करोड ४२ लाख ५० हजार र शुल्क तथा ब्याजसमेत असुल गर्न छानबिन गर्नुपर्दछ।
- ५३.२. आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर १ का एक करदाताले २०७५।७६ मा एक बीमा कम्पनीको ४ लाख ५५ हजार ९६ कित्ता सेयर एक प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा मनोनयन गरी हस्तान्तरण गरेको छ। नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडको अनलाइन सिष्टमबाट २०७५।७६ को पछिल्लो १८० दिनको साधारण सेयरको बजार मूल्य औसतमा रु.१०७७।२९ रहेको देखिन्छ। हक हस्तान्तरण पाउने व्यक्तिले हकप्रद सेयर खरिद गर्न खर्च गर्नुपरेको प्रति सेयर मूल्य रु.१००।- कटाउँदा प्रतिसेयर हुन आउने लाभ रु.९७७।२९ लाई आयकर ऐन, २०५८ अनुसार बजार मूल्यमा चारित्रीकरण गर्दा औसत लाभ रु.४४ करोड ४७ लाख २४ हजारमा २५ प्रतिशत कर रु.११ करोड ११ लाख ८९ हजार र शुल्क तथा ब्याज समेत असुल गर्न छानबिन हुनुपर्ने देखिन्छ।
- ५३.३. आन्तरिक राजस्व कार्यालय पुतलीसडकका एक करदाताले एक बीमा कम्पनीका डिम्याट गरिएका १ लाख ३९ हजार ५६८ र नगरिएको १ लाख ७६ हजार ६३२ गरी ३ लाख १६ हजार २०० कित्ता हकप्रद सेयर मनोनयन गरी एक प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा सेयर हक हस्तान्तरण भएको नेपाल धितोपत्र बोर्डको अभिलेखबाट देखिन्छ। तर उक्त सेयरको हक हस्तान्तरण वा निसर्गमा भएको लाभ खुलाएको र लाभमा कर लगाइएको देखिँदैन। उक्त बीमा कम्पनीको २०७३।७४ को पछिल्लो १८० दिनको साधारण सेयरको बजार मूल्य औसतमा रु.१ हजार ७७ रहेको नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेडको अनलाइन सिष्टमबाट देखिन्छ। हक हस्तान्तरण गर्न पाउने करदाताले हकप्रद सेयर खरिद गर्न खर्च गर्नुपरेको प्रति सेयर मूल्य रु.१००।- कटाउँदा प्रतिसेयर हुन आउने लाभलाई बजार मूल्यमा चारित्रीकरण गर्दा औसत लाभ रु.३० करोड ८९ लाख ९४ हजारमा २५ प्रतिशत कर रु.७ करोड ७२ लाख ४८ हजार र शुल्क तथा ब्याजसमेत असुल गर्न छानबिन हुनुपर्ने देखिन्छ।
- ५३.४. विभिन्न हिताधिकारी प्राकृतिक व्यक्ति (सेयरहोल्डर) ले १० हजार भन्दा बढी कित्ता सेयरको २०७३।७४, २०७४।७५ र २०७५।७६ मा गरी विभिन्न कम्पनीको ३६४ व्यक्तिले ३ करोड ८ लाख १९ हजार १०८ कित्ता सेयर हक हस्तान्तरण गरेको नेपाल धितोपत्र बोर्डको अभिलेखबाट देखिन्छ। सोअनुसार उपरोक्त तीन वर्षको मनोनयनबाट हक हस्तान्तरण भएको सेयरको पछिल्लो १८० दिनको साधारण सेयरको औसत बजार मूल्यका आधारमा रु.१७ अर्ब ८६ करोड १८ लाखबाट हक हस्तान्तरण पाउने व्यक्तिले हकप्रद सेयर खरिद गर्न खर्च गर्नुपरेको प्रति सेयर मूल्य रु.१००।- का दरले ३ करोड ८ लाख १९ हजार १०८ हकप्रद सेयरको खरिद मूल्य रु ३ अर्ब ८ करोड १९ लाख लागत कटाउँदा हुन आउने लाभ रु.१४ अर्ब ७७ करोड ९९ लाखमा आयकर ऐन, २०५८ अनुसार बजार मूल्यमा चारित्रीकरण गर्दा हुने ५ प्रतिशत कर रु.७३ करोड ९० लाख र शुल्क तथा ब्याजसमेत असुल गर्न छानबिन हुनुपर्ने देखिन्छ।

५४. **नियन्त्रणमा परिवर्तन** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५७(१) अनुसार विगत ३ वर्षको स्वामित्वको तुलनामा ५० प्रतिशत वा सोभन्दा बढी स्वामित्व परिवर्तन भएमा सो निकायले आफ्नो स्वामित्वको सम्पत्ति वा आफूले वहन गरेको दायित्व निसर्ग गरेको मानिने, त्यस्तो निसर्गलाई दफा ४१ अनुसार थमौती सहितको निसर्ग मानिने व्यवस्था छ। आन्तरिक राजस्व कार्यालय, पुतली सडकका लगानीसम्बन्धी कारोबार गर्ने एक प्राइभेट लिमिटेड कम्पनीको २०६६।३।२२ मा पहिलो पटक ५० प्रतिशतभन्दा बढीको स्वामित्व परिवर्तन भएको छ। त्यस पश्चात २०७१।९।२ मा पुनः ५० प्रतिशत भन्दा बढीको स्वामित्व परिवर्तन भएको छ। यसरी स्वामित्व परिवर्तन हुँदा ऐनको दफा ५७(३) को व्यवस्था अनुसार सो आय वर्षको स्वामित्व परिवर्तन अधि र पछिको भागलाई छुट्टा छुट्टै आयवर्षको रूपमा मानी आय विवरण पेस गर्नुपर्नेमा गरेको छैन। पछिल्लो पटक ५१ प्रतिशत सेयर स्वामित्व परिवर्तन हुँदा करदाताको अन्तिम मौज्जातको रूपमा रु.११ करोड ८८ लाख ५० हजारको एक सूचीकृत कम्पनीको साधारण सेयर ३ लाख ४३ हजार ६९६ र प्रोमोटर्स सेयर ९ लाख ४ हजार २२८ गरी जम्मा १२ लाख ४७ हजार ९२४ सेयर रहेको देखिन्छ। उक्त सेयरको सम्बन्धित दिनको औसत बजार मूल्यले हिसाब गर्दा रु.४५ करोड ९ लाख ४४ हजारबाट करदाताले देखाएको अन्तिम मौज्जात घटाउँदा रु.३३ करोड २० लाख ९४ हजार लाभ हुन आउँछ। उक्त लाभमा ऐनको अनुसूची १ अनुसार २५ प्रतिशत कर रु.८ करोड ३० लाख २४ हजारमा ब्याज तथा शुल्क एवं अधिल्लो पटकको स्वामित्व परिवर्तन हुँदाको समयको समेत छानविन गरी कर निर्धारण हुनुपर्दछ।
५५. **आय लेखाङ्कन** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७(१) मा कुनै व्यक्तिको कुनै आय वर्षमा कुनै व्यवसाय सञ्चालनबाट भएको मुनाफा र लाभ सो व्यक्तिको सो व्यवसायको सो वर्षको आय हुने उल्लेख व्यवस्था छ। त्यस्तै अनुसूची १ को दफा २(६) मा कुनै आय वर्षमा कुनै गैरबासिन्दा व्यक्तिको नेपालस्थित विदेशी स्थायी संस्थापनले विदेश पठाएको आयमा ५ प्रतिशतका दरले कर लाग्ने व्यवस्था छ। मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालयका ३ र आन्तरिक राजस्व कार्यालय, बानेश्वरका एक करदाताले एक हाइड्रोपावर कम्पनी लिमिटेडको निर्माण कार्य गर्नका लागि नेपाली रुपैयाँ र वैदेशिक मुद्रामा ठेक्का सम्झौता गरेको देखिन्छ। ती करदाताहरूले पेस गरेको आय विवरणमा नेपाली अंशको मात्र आय देखाएको छ। करदाताले स्थायी लेखा नम्बर लिएर नेपाली रुपैयाँ एवं वैदेशिक मुद्रामा भुक्तानी लिने गरी सम्झौता गरेको र भुक्तानीसमेत लिएको तर आय विवरणमा नेपाली अंश मात्र समावेश गरेको छ। वैदेशिक मुद्रामा भुक्तानी गरेको अंशमा भुक्तानी दिने कम्पनीले अग्रिम कर कट्टासमेत गरेको छैन। तसर्थ ती करदाताले २०७६ आषाढ मसान्तसम्म रु.१५ अर्ब ९० करोड ९९ लाख ५६ हजार भुक्तानी लिएकोमा न्यूनतम रूपमा कारोबारमा आधारित गरेको दर १.५ प्रतिशतले पनि रु.२३ करोड ८६ लाख ४९ हजार असुल हुनुपर्नेमा रु.५ करोड ६ लाख ९९ हजार असुल गरेकाले बाँकी रु. १८ करोड ७९ लाख ५० हजार छानविन गरी असुल हुनुपर्दछ।
५६. **विदेशी संस्थाबाट अनुदान** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७(२)(ड) मा व्यवसायका सम्बन्धमा कुनै व्यक्तिबाट प्राप्त गरेको उपहार व्यवसायको आयमा समावेश गरिने उल्लेख छ। आन्तरिक राजस्व कार्यालय ललितपुर २ का स्कुल सञ्चालन गर्ने करदाताले २०७३।७।४ मा एक विदेशी संस्थाबाट रु.३८ करोड ८२ लाख ८१ हजार पुँजीगत अनुदानको रूपमा प्राप्त गरेको छ। यस्ता रकम व्यवसायको करयोग्य आयमा समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ। आयकर ऐनले यस्ता अनुदानमा कर छुट नदिएको र करयोग्यमा आयमा समावेश नगरेको यस्तो रकम आयमा समावेश गरी करदाताले देखाएको नोकसानी रु.१ करोड ७ लाख ४ हजार समायोजन पश्चात बाँकी हुने आय रु.३७ करोड ७५ लाख ७७ हजारमा ऐन अनुसार २५ प्रतिशत कर रु.९ करोड ४३ लाख ९४ हजार र शुल्क तथा ब्याजसमेत छानविन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ।
५७. **रोजगारीको आयमा खर्च दाबी** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८(२) ले रोजगारदाताहरूबाट कुनै आय वर्षमा ज्याला, तलब, अतिरिक्त समय काम गरे बापतको शुल्क, कमिसन र अन्य सुविधा बापतको रकमलाई पारिश्रमिकमा गणना गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। ठूला निजी अस्पतालहरूले चिकित्सक तथा अन्य पदाधिकारीलाई अस्पतालमा काम गरे बापतको पारिश्रमिकलाई परामर्श सेवाको रूपमा खर्च लेखी १५ प्रतिशत अग्रिम कर कट्टा गरेको छ। अस्पतालबाट प्राप्त रकमलाई आयमा देखाई आय विवरण दाखिला गर्ने परामर्शदाता चिकित्सकले अस्पतालमा सेवा दिँदा अन्य स्रोत साधन र सहयोगी कर्मचारीको सेवा सुविधाको रकम अस्पतालले नै व्यहोर्ने अवस्थामा पुनः परामर्श प्रदान गर्ने चिकित्सकले आफूले छुट्टै कर्मचारी राखेको उल्लेख गरी खर्च दाबी गरेको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा अस्पतालबाट प्राप्त आय मात्र देखाई आय विवरण पेस गर्ने ठूला करदाता कार्यालय, आन्तरिक राजस्व कार्यालय बानेश्वर, त्रिपुरेश्वर, चावहिल, बत्तीसपुतली, टंगाल, ललितपुर १, पोखराअन्तर्गत रहेका २८ चिकित्सकहरूलाई रु.३१ करोड २६ लाख ४ हजार रोजगारीको

आयलाई परामर्श सेवा आय देखाई २०७४।७५ मा रु.१३ करोड २३ लाख ५५ हजार नपाउने खर्च कट्टी लिएकाले सो अमान्य गरी सोही ऐनको अनुसूची १ बमोजिम ३५ प्रतिशत कर रु.४ करोड ६३ लाख २४ हजार छानबिन गरी असुल हुनुपर्दछ ।

५८. **घर जग्गा व्यवसायमा कर** - आयकर ऐन २०५८ को दफा २(द) मा गैरव्यावसायिक करयोग्य सम्पत्तिको परिभाषा गरिएको छ । जसमा व्यावसायिक कारोबारसँग असम्बन्धित तर करयोग्य सम्पत्तिलाई मान्नुपर्ने देखिन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भैरहवाअन्तर्गतका एक करदाताले २०७३।७४ मा विभिन्न २१ कित्ता जग्गा बिक्री गरी व्यवसायिक कारोबार गरेको सम्बन्धमा घोषणा गरेको मुनाफा रु.१० करोड ६७ लाख ८० हजारमा गैरव्यवसायिक करयोग्य सम्पत्ति उल्लेख गरी ५ प्रतिशत कर तिरेकोले व्यवसायिक कारोबारसँग सम्बन्धित बिक्री हुनाले ३० प्रतिशतले नपुग कर रु.३ करोड २० लाख ३४ हजार र सोको व्याजसमेत असुल गर्न छानबिन हुनुपर्दछ ।

मालपोत कार्यालय सुनसरी, कैलाली र ललितपुरले उपलब्ध गराएको विवरणअनुसार २०७४।७५ मा आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर १ का व्यवसायिक कारोबार गर्ने ४ करदाताले मालपोत कार्यालयबाट बिक्री गरेको जग्गा तथा सम्पत्तिको बिक्री आम्दानी आय विवरणमा समावेश गरेको नदेखिएकोले सोलाई करयोग्य आयमा समावेश गरी लाग्ने कर रु.७ करोड ८६ लाख ८७ हजार छानबिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।

५९. **आयकरतर्फ ननुफाइलर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९६ बमोजिम प्रत्येक व्यक्तिले आय वर्ष समाप्त भएको ३ महिनाभित्र दफा ९७, ९८ र १०० को अधीनमा रही आय विवरण दाखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । ठूला करदाता कार्यालयका ५ करदाताहरू २०७४।७५ देखि ननुफाइलरको अवस्थामा देखिन्छन् । ती करदाताहरूले करोडौं कारोबार गरी मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ विवरण पेस गरे तापनि आयकरतर्फ विवरण पेस नगरेको अवस्था छ । करदाताको २०७४।७५ को रिटर्न डिटेल अनुसारको कारोबार अङ्ग रु.४ अर्ब ६४ करोड ९२ लाख ४ हजारको लाग्ने कर असुल भएको छैन । ती करदाताहरूको अधिल्लो आर्थिक वर्षमा पेस गरेको कुल मुनाफा प्रतिशत समावेश गर्दा हुन आउने रकममा आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ बमोजिम लाग्ने कर रु.४६ करोड ७० लाख ५६ हजार कर असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६०. **करको दर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११(३)क मा कुनै व्यक्तिलाई कुनै आय वर्षमा विशेष उद्योग र सूचना प्रविधि उद्योगबाट भएको आयमा एक सयभन्दा बढी नेपाली नागरिकलाई वर्षभरि नै प्रत्यक्ष रोजगारी दिएमा सो वर्षको आयमा लाग्ने करको ९० प्रतिशत, तीनसय वा सोभन्दा बढी रोजगारी दिएमा ८० प्रतिशत, पाँचसय वा सोभन्दा बढी रोजगारी दिएमा ७० प्रतिशत कर लाग्ने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा देखिएका प्रमुख व्यहोराहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

६०.१. केवल नेट सेवा प्रदान गर्ने प्रमुख उद्देश्य रहेको ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतको एक कम्प्युनिकेसन सम्बन्धी कार्य गर्ने करदाता दफा ११(३) बमोजिम विशेष उद्योग र सूचना प्रविधि उद्योगको परिभाषाभित्र पर्ने देखिँदैन । प्रस्तुत करदाताले २०७३।७४, २०७४।७५ तथा २०७५।७६ मा पेस गरेको वित्तीय विवरण तथा आयविवरणमा करदाताले लाग्ने करको दरमा छुट लिएको देखिन्छ । ठूला करदाता अन्तर्गत दर्ता भएका सूचना प्रविधि सेवा प्रदान गर्ने सबै करदाताहरूले छुट नलिई कर दाखिला गरेको देखिन्छ । उक्त करदाताको कारोबार सूचना प्रविधि सेवा भएकाले उद्योगको रूपमा छुट दिन मिल्ने देखिँदैन । तसर्थ निज करदाताले ३ वर्षको अवधिमा छुट लिएको रकम अमान्य गरी नपुग कर रकम रु.११ करोड ९७ लाख ९६ हजार छानबिन गरी असुल हुनुपर्ने देखिन्छ ।

६०.२. ठूला करदाता कार्यालय र आन्तरिक राजस्व कार्यालय, कोटेश्वरअन्तर्गतका दुई क्यासिनो तथा विविध मनोरञ्जनात्मक सेवा प्रदान गर्ने करदाता दफा ११(३) बमोजिम विशेष उद्योग र सूचना प्रविधि होइन । २०७२।७३, २०७३।७४ र २०७४।७५ को वित्तीय विवरण तथा आय विवरणबमोजिम करयोग्य आय रु.७६ करोड ८१ लाख ९८ हजार देखाई लाग्ने कर २५ प्रतिशतमा ३०० जना भन्दा बढीलाई रोजगारी प्रदान गरेको भनी दफा ११ बमोजिम ७.५ प्रतिशत उद्योगले पाउने छुट लिएको देखिन्छ । क्यासिनो व्यवसाय सञ्चालन गर्ने यस्तो करदाताले छुट पाउने नदेखिँदा रु.७६ करोड ८१ लाख ९८ हजारको ७.५ प्रतिशतले हुने रु.५ करोड ७६ लाख १५ हजार शुल्क र व्याजसहित असुल हुनुपर्दछ ।

६१. **ब्याज खर्च कट्टी** - आयकर ऐन २०५८ को दफा १४ अनुसार कुनै व्यक्तिले कुनै आय वर्षमा व्यवसाय वा लगानीबाट भएको आयको गणना गर्ने प्रयोजनको लागि सो व्यक्तिको व्यवसाय वा लगानीबाट आय आर्जन

हुने कार्यका लागी सिर्जना भएको ऋण दायित्वको ब्याज खर्च कट्टी गर्न पाउने व्यवस्था छ । करदाताले एकातर्फ आफ्नो उठ्नुपर्ने रकम नउठाउने र ऋण लिई बढी ब्याज खर्च दावी गर्ने, व्यवसायिक प्रयोजनबेगरको कार्यमा प्रयोग भएको ऋणमा तिरेको ठूला करदाता कार्यालय, आन्तरिक राजस्व कार्यालय बानेश्वर, कालिमाटी, हेटौडा, नयाँसडक, ठमेल, धरानसमेत १० कार्यालयका ३३ करदाताको ब्याज खर्च अमान्य गरी नोक्सानी समायोजन रु.२ करोड ७० लाख २२ हजार तथा बाँकी आयमा कर रु.७ करोड ५९ लाख ८९ हजार र शुल्क एव ब्याजसहित छानवीन एवं करनिर्धारण हुनुपर्दछ ।

६२. **ब्याजको पुँजीकरण** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४ अनुसार व्यवसायमा प्रयोग भएको ऋणमा तिरेको ब्याज खर्च दावी गर्न पाउने व्यवस्था छ । व्यवसायिक प्रयोजनमा नआएको पुँजीगत सम्पत्तिको ब्याज पुँजीकरण गर्नुपर्दछ । ठूला करदाता कार्यालय, आन्तरिक राजस्व कार्यालय बानेश्वर, चितवन, विराटनगर, महाराजगञ्जसमेत ९ कार्यालयका २३ करदाताले पुँजीगत सम्पत्तिमा प्रयोग भएको ऋणको ब्याज खर्च रु.२२ करोड ५० लाख २३ हजार कट्टी लिएकोले सोलाई अमान्य गरी नोक्सानी समायोजन रु.१ करोड ३९ लाख ८७ हजार गर्नुपर्ने र कर रु.१० करोड ८७ लाख ८९ हजार शुल्क एवं ब्याजसहित छानविन एवं असुली हुनुपर्दछ ।

६३. **कारोबारमा आधारित कर (डे.२)** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १०(२) बमोजिम इँटा उत्पादन, मदिरा डिस्ट्रिब्युटर, वाइन सप, सफ्टवेयर, ट्रेकिङ्ग, ज्याफिटङ्ग, पर्यटक, सवारी, क्रसर, बालुवा खानी, स्लेट र ढुङ्गा उद्योगसम्बन्धी व्यवसाय सञ्चालन गर्ने व्यक्ति अनिवार्य मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, धरान, धनगढीसमेत चार आन्तरिक राजस्व कार्यालयका ५२ करदाताले २०७५।७६ मा कारोबारमा आधारित कर (डे २) विवरण बुझाउने करदाताको आय विवरण हेर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १० बमोजिम ती करदाताले देखाएको कुल कारोबार रु.२२ करोड ८३ लाख ६८ हजारको कारोबार रहेको र अनिवार्य मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनुपर्ने देखिन्छ । उपर्युक्तअनुसार ती करदाताहरू अनिवार्य रूपमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भई मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण र कर दाखिला गर्नुपर्नेमा हालसम्म दर्ता नभएको र आन्तरिक राजस्व कार्यालयले यसतर्फ अनुगमन गरी दर्ता अनिवार्य गराउन सकेको पाइएन । यस्ता करदाताको अनुगमन गरी अनिवार्य दर्ता गराई मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ ।

६४. **दर्ता बेगरको कारोबार** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २०(१)(छ) मा दर्ता हुनुपर्ने दायित्व भएको व्यक्तिले दर्ता नगरी कारोबार गरेमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्नसक्ने व्यवस्था छ । मूल्य अभिवृद्धि कर निर्देशिका ९.२.७ मा यसरी दर्ता हुनुपर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले दर्ता नगरी कारोबार गरेको पाइएमा कर अधिकृतले कर निर्धारण गर्दा सो व्यक्तिको कुल विक्रीलाई मूल्य अभिवृद्धि करसहितको विक्री मान्नुपर्ने, सो विक्रीलाई ११३ ले भाग गरी आउने भिन्नलाई १०० ले गुणन गर्दा हुन आउने रकमलाई कर बाहेकको विक्री मानी सोको १३ प्रतिशतका दरले हुने रकम कर निर्धारण गर्नुपर्ने र यसका अतिरिक्त त्यस्ता व्यक्तिलाई मूल्य अभिवृद्धि कर प्रयोजनको लागि दर्ता गर्न आदेशसमेत दिनुपर्ने उल्लेख छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, पुतलीसडकअन्तर्गत एक ट्रेकिङ्ग एजेन्ट एसोसिएसनले नेपाल पर्यटन बोर्डसँग सम्झौता गरी उक्त बोर्डबाट टिम्स कार्ड खरिद गरेर विक्री गर्ने गरेको देखिन्छ । यस्तो कार्डको कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने हुँदा नेपाल पर्यटन बोर्डले सो कर सङ्कलन गरी सरकारलाई बुझाउँदै आएको देखिन्छ । उक्त करदाता मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभै मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन नगरेको कारण २०७२।७३ देखि २०७४।७५ सम्म तीन आर्थिक वर्षको मात्र कुल विक्री रु.४६ करोड ८३ लाख १४ हजारमा मूल्य अभिवृद्धि कर बापत रु.५ करोड ३८ लाख ७७ हजार नेपाल सरकारलाई तिर्नुपर्ने देखिएकोले ऐनअनुसार ब्याज र थप दस्तुरसमेत कर निर्धारण गर्नुपर्दछ ।

६५. **ट्रेक्टरको मूल्य अभिवृद्धि कर** - आर्थिक ऐन, २०७४ मा मूल्य कर अभिवृद्धि करसम्बन्धी संशोधन ज्येष्ठ १५ बाट लागु हुने व्यवस्था छ । मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ६ बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर लगाइने र असुलउपर गरिने उल्लेख छ । उक्त ऐनको अनुसूची १ को समूह ४ मा ट्रेक्टरहरूलाई विगत वर्षहरूमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिँदै आएकोमा २०७४।७५ देखि मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था गरेको छ । सो व्यवस्था श्रावण १ देखि लागु हुने उल्लेख छ र मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तु विक्रीमा सो कर सङ्कलन गर्नुपर्दछ । ट्रेक्टरको कारोबार गर्ने २ आन्तरिक राजस्व कार्यालयअन्तर्गतका ५ करदाताले किस्ताबन्दीमा ट्रेक्टर विक्री गर्ने गर्दछन् । अधिल्ला वर्षहरूमा ग्राहकबाट प्राप्त किस्ता पेशकी जनाई पूरा मूल्य प्राप्त भएपछि मात्र विक्री

लेखाङ्कन गर्ने गरेकोमा आर्थिक ऐन, २०७४ जारी भएपछि श्रावण १ देखि मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन गर्नुपर्नेमा मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन नगर्ने मनसायले ग्राहकबाट पूरा मूल्य रकम प्राप्त नभएका ट्रेक्टरको समेत बिक्री लेखाङ्कन गरेकोले आपाढ महिनाको बिक्री अस्वभाविक रूपमा बढी छ।

मूल्य अभिवृद्धि करसम्बन्धी उक्त दफा ६ तुरुन्त लागु नगर्दा, २०७४ श्रावणदेखि ट्रेक्टरमा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने कुरा अग्रिम जानकारी भई करदाताले विगतका आफ्ना लेखाङ्कनका तरिका परिवर्तन गरेको देखिन्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर सङ्कलन नगर्ने मनसायले ट्रेक्टर बिक्री लेखाङ्कन गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ दफा २२ क(१)ख बमोजिम करको दायित्व कम गर्ने वदनियतले कुनै कार्य गरेमा कर निर्धारण गर्ने व्यवस्था अनुसार मूल्य अभिवृद्धिकर रु.२० करोड ९९ लाख कर निर्धारण गरी असुल गर्नुपर्दछ। आयकर ऐन, २०५८ को दफा २२ (५) मा लेखाङ्कन गर्ने तरिकामा परिवर्तन गर्न आन्तरिक राजस्व विभागबाट स्वीकृति चाहिने उल्लेख छ। यसरी विभागको स्वीकृति बेगर लेखाङ्कनका तरिका परिवर्तन गरिएकोले यसबाट करदायित्वमा पर्ने असरसमेत यकिन गरी ऐनबमोजिम शुल्क ब्याजसहित आयकर निर्धारण हुनुपर्दछ।

६६. **दर्ता स्थगनको कर-** मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७ (४) अनुसार कर कट्टी सुविधा प्रदान गरिएका वस्तुको तोकिएको उपयोगिता अवधि समाप्त हुनु अगावै कर लाग्ने कारोबारमा प्रयोग हुन छाडेमा तोकिएबमोजिमको वस्तु तत्काल बजार मूल्यमा बिक्री भएको मानी कर निर्धारण गरिने व्यवस्था छ। यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोराहरु निम्नानुसार रहेका छन्:

६६.१. आन्तरिक राजस्व कार्यालय, महाराजगन्जको कार्यक्षेत्रमा पर्ने एक मेडिकल इन्स्टिच्युटले सामान्य सर्जिकल सामग्रीको बिक्री कर योग्य देखाई अस्पताल सेवाको आयलाई कर छुटमा देखाउने गरेको छ। निज करदाताले गर्ने प्रमुख कारोबारमा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने र मूल्य अभिवृद्धि कर कट्टी लिएको रकम करदाताले डेबिट समायोजन गरी राजस्व दाखिला गरेको देखिँदैन। विगतमा स्वास्थ्य सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने अवस्थामा निर्मित संरचना हाल मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने प्रयोजनमा प्रयोग भएको देखिँदा २०७५ असारमा हास खर्च कट्टा गरेपछिको सम्पत्तिको मूल्यलाई नै बजार मूल्य कायम गरी सोही आधारमा आउने रकम रु.७ करोड ८२ लाख ३१ हजारमा मूल्य अभिवृद्धि कर रु.१ करोड १ लाख ७० हजार र थप दस्तुर तथा जरिवाना र ब्याजसमेत हिसाब गरी कर निर्धारण एवं असुल गर्नुपर्दछ।

६६.२. आन्तरिक राजस्व कार्यालय, त्रिपुरेश्वरका एक स्वास्थ्य सेवा प्रदायक करदाताले पहिले अस्पताल स्थापनाको समयमा भवन र उपकरण थप गर्दा कर कट्टी लिएकोमा आर्थिक ऐन, २०७५ मा स्वास्थ्य सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर नलाग्ने व्यवस्था गरेको छ। यसैले अस्पतालले २०७५ श्रावणदेखि मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण पेस गरेको पनि छैन। तर २०७५ आषाढमा मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट रु.४ करोड ३४ लाख ७५ हजार बाँकी रहेको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा छानविन गरी उक्त क्रेडिट अमान्य गर्न कर निर्धारण हुनुपर्दछ।

६७. **संयुक्त उपक्रमको मूल्य अभिवृद्धि कर बक्यौता** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७ अनुसार कर लाग्ने वस्तुमा तिरेको कर उठाएको करबाट कट्टा गरी दाखिला गर्नुपर्दछ। मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १०(ख)(४) मा संयुक्त उपक्रममा संलग्न व्यक्ति आफु संलग्न रहेको संयुक्त उपक्रमको कर दायित्व भुक्तान गर्ने प्रयोजनका लागि संयुक्त वा छुट्टाछुट्टै रूपमा जिम्मेवार हुने व्यवस्था छ। निश्चित कामको लागि दर्ता भएका संयुक्त उपक्रमले सो काम सकिएपछि उठाएको कर दाखिला नगरी वर्षौसम्म बक्यौता राखेका छन्। तर उक्त संयुक्त उपक्रम सञ्चालन गर्ने प्रमुख र सहायक साभेदारहरुले नियमित व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेकोमा राजस्व प्रशासनले संयुक्त उपक्रमले दाखिला नगरेको कर यस्ता साभेदारबाट ऐनअनुसार असुल गरेको छैन। विगत २ वर्षदेखि डेबिट विवरण बुझाई रु.८ करोड २४ लाख २९ हजार मूल्य अभिवृद्धि कर राज्यकोषमा दाखिला नगरेका ४ आन्तरिक राजस्व कार्यालयका ९५ यस्ता संयुक्त उपक्रमका प्रमुख तथा सहायक साभेदारहरुबाट ऐनअनुसार ब्याज तथा थपदस्तुर र जरिवानासमेत असुल गर्न कर निर्धारण हुनुपर्दछ।

६८. **सामाजिक परिचालनमा कर छुट** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची-१ मा सामाजिक परिचालन गर्ने कार्यलाई कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाअन्तर्गत सूचीकृत गरेको छैन। मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने वस्तु तथा सेवाको सन्दर्भमा करदाताले सम्भौता गरेका संस्थाहरुको पत्रमा मूल्य अभिवृद्धि कर बाहेकको भुक्तानी दिएको उल्लेख भए पनि उक्त सेवा र सामाजिक परिचालन कार्यक्रमको लागि भुक्तानी भएको रकमलाई मूल्य अभिवृद्धि करसहितको रकम मानी मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ अनुसार करदाताले स्वयम् निर्धारण गरी विवरण पेस गर्नुपर्ने हुन्छ, भनी आन्तरिक राजस्व विभागको २०७३।५।१९ को परिपत्रमा उल्लेख गरिएको

छ । करदाताले एउटा प्याकेजको रूपमा सेवाको कार्य गर्ने गरी प्राप्त गरेको सेवाको सम्पूर्ण रकममा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने हुन्छ । आयकर छुट पाउने संस्थाले समेत मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने कारोबार गरेमा कर लाग्ने नै हुन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय महेन्द्रनगर, धनगढी, सुर्खेत, भद्रपुर र धरानका कार्यालयका ९ करदाताको रु.२९ करोड ७९ लाख कारोबारमा रु.३ करोड ८८ लाख मूल्य अभिवृद्धि कर दाखिला गरेको नदेखाएकाले छानबिन गरी असुल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६९. **तोरीको तेलमा कर फिर्ता** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा व्यवस्था भएकोमा आर्थिक ऐन, २०७५ देखि तोरीको तेल उत्पादन तथा विक्रीमा दिइएको ५० प्रतिशत मुल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिने व्यवस्था खारेज गरेको थियो । ठूला करदाता कार्यालय र मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालयमा दर्ता भएका क्रमश दुई र एक तेल उद्योगले हालसम्म पनि मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट समायोजन गरी दावी गरिरहेको देखिन्छ । उक्त क्रेडिट ती करदाताले पछिल्ला वर्षमा सङ्कलन गरेको रकमबाट डेबिट समायोजन मार्फत फिर्ता प्राप्त गर्दछन् । तसर्थ प्रोदभावी लेखा प्रणालीअन्तर्गत यस्तो फिर्ता लिनुपर्ने रकम करदाताको २०७४।७५ मा आय गणना गर्नुपर्नेमा आम्दानी नदेखाएकोले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७(२) बमोजिम मुनाफा र लाभमा समावेश गरी ऐनको अनुसूची १ बमोजिम हुन आउने कर रकम रु.३ करोड ९९ लाख ९९ हजार शुल्क तथा व्याजसहित कर निर्धारण एवं असुल हुनुपर्दछ । यस्तै अन्य तेल उत्पादक उद्योगहरूले समेत प्रोदभावी आधारमा आम्दानी देखाए नदेखाएको छानबिन हुनुपर्दछ ।
७०. **मोबाइलमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २४(३) तथा मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को नियम ३९(४) अनुसार लगातार ६ महिना क्रेडिटको आधारमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ को समूह ११ को प्रकरण १९ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम सेलुलर मोबाइल फोनसेट उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योग तथा पैठारीकर्ताले सेलुलर मोबाइल फोन सेटको कच्चापदार्थ वा तयारी सामानमा तिरेको कर त्यस्ता सामान मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदाताहरूलाई विक्री गरेको प्रमाण पेस गरेमा विभागले तोकेको प्रक्रिया बमोजिम ४० प्रतिशत फिर्ता दिइने व्यवस्था आर्थिक ऐन, २०७४ मा व्यवस्था भएकोमा आर्थिक ऐन, २०७५ देखि सेलुलर मोबाइल फोन सेटको उत्पादन तथा विक्रीमा दिइएको फिर्ता खारेज गरेको छ । ठूला करदाता कार्यालयअन्तर्गतको ३ मोबाइल फोन विक्रेताहरूले हालसम्म पनि मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट समायोजन गरी दावी गर्दै आएको र २०७४।७५ मा रु.११ करोड ८६ लाख ९० हजार दावी गरेको देखिन्छ । उक्त क्रेडिट ती करदाताले पछिल्ला वर्षमा सङ्कलन गरेको रकमबाट डेबिट समायोजन गरी फिर्ता प्राप्त गर्दछन् । तसर्थ प्रोदभावी लेखा प्रणाली अन्तर्गत यस्तो रकम करदाताको २०७४।७५ मा आय गणना गर्नुपर्नेमा नगरेकोले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७(२) बमोजिम मुनाफा र लाभमा समावेश गरी करयोग्य आय कायम गरी सोही ऐनको अनुसूची १ बमोजिम २५ प्रतिशत कर रु.२ करोड ९६ लाख ७३ हजार तथा दफा ११९ बमोजिम व्याज र दफा १२० बमोजिम शुल्क समेत असुल हुनुपर्दछ ।
७१. **कपडाको मूल्य अभिवृद्धि कर समायोजन** - मूल्य अभिवृद्धि कर, २०५२ को अनुसूची १ मा स्वदेशी कपडा उद्योगले आफ्नो उत्पादन विक्री गर्दा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करमा ७० प्रतिशत कर फिर्ता दिइने व्यवस्थाअनुसार व्यवसायीले कर फिर्ता दावी गरेका छन् । यसरी फिर्ता दिने कानुनी व्यवस्था आर्थिक ऐन, २०७५ ले हटाइएको छ । करदाताले विक्रीमा उठाएको कर फिर्ता पाउँदा आयमा समावेश गरे तापनि फिर्ता नभएको रकमलाई क्रेडिट समायोजन गर्दा भने आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७(२) अनुसार आयमा समावेश गर्नुपर्नेमा गरेको छैन । प्रोदभावी लेखा प्रणालीअन्तर्गत यस्तो फिर्ता लिनुपर्ने रकम करदाताको २०७४।७५ मा आय गणना गर्नुपर्नेमा नगरेकोले आन्तरिक राजस्व कार्यालय, वीरगन्जका २२ र मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालयका १ गरी २३ कपडा उद्योगीहरूले यसरी मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट समायोजन गरेको रु.४९ करोड ३४ लाख ६४ हजारलाई आयमा समावेश गरी ऐनअनुसार आयकर रु.९ करोड ८५ लाख ९२ हजार शुल्क तथा व्याजसमेत असुल गर्न कर निर्धारण हुनुपर्दछ ।
७२. **नपाउने क्रेडिट** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७ अनुसार कर लाग्ने वस्तुमा तिरेको कर उठाएको करबाट कट्टा गरी दाखिला गर्नुपर्दछ । दफा १७(३) मा कर लाग्ने र कर नलाग्ने वस्तुमा प्रयोग भएको वस्तुको कर समानुपातिक रूपमा कर लाग्ने वस्तुको हदसम्म मात्र कट्टी गर्नुपर्ने उल्लेख छ । विजिनेस कम्प्लेक्स निर्माण, वासस्थान योग्य घर निर्माण तथा विक्री र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको होटेल तथा रेष्टुराँ स्थापना गर्न आन्तरिक राजस्व कार्यालय, महाराजगञ्जमा मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता भएको एक करदाताको २०७४।७५

मा मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट रु.११ करोड १६ लाख ६४ हजार देखिन्छ । करदाताले गर्ने कारोबारमध्ये विजिनेस कम्प्लेक्स निर्माण सञ्चालन र वासस्थान योग्य घर निर्माण तथा विक्री कारोबारमा यस्तो कर लाग्दैन । करदाताको उक्त उल्लिखित होटेल तथा रेष्टुराँ कारोबारमा मात्र यस्तो कर लाग्नेमा हाल निर्माणसँग सम्बन्धित खरिदमा तिरेको सबै कर क्रेडिट पाउने देखिँदैन । क्रेडिट नपाउने कर रकम समानुपातिकरूपमा समायोजन गरेको पनि छैन । यसैले होटेल तथा रेष्टुराँसँग सम्बन्धित देखिने बाहेकका अन्य निर्माण तथा खरिदसँग सम्बन्धित मूल्य अभिवृद्धि कर क्रेडिट छानबिन गरी अमान्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७३. **फिर्ता क्रेडिट अमान्य** - मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूचीमा स्वदेशी कपडा उद्योगले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका करदातालाई विक्री गरेको अवस्थामा उठाएको मूल्य अभिवृद्धि करको ७० प्रतिशत आन्तरिक राजस्व विभागले तोकेको प्रक्रियाबमोजिम फिर्ता पाउने व्यवस्था रहेको छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, वीरगन्जअन्तर्गतको कपडामा छपाई र प्रिन्टिङसम्बन्धी काम गर्ने एक करदाता उत्पादनमूलक उद्योग नरहेकोले उक्त करदाताको २०७२।७३ र २०७३।७४ को मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापत क्रेडिट समायोजन नपाउने भनी बेरुजू औल्याइएकोमा कार्यालयले २०७३।७४ को पूर्ण करपरीक्षण सम्पन्न गरी, उत्पादनमूलक उद्योग नरहेको कारण जनाई बेरुजूमा औल्याइएको २०७२।७३ र २०७३।७४ को मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ताबापतको क्रेडिट समायोजन अमान्य गरी शुल्क ब्याज र जरिवानासहित असुल हुन कर निर्धारण गरेको छ । यसरी करदाताले नपाउने मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता क्रेडिट लिएको सम्बन्धमा कार्यालयले विगत वर्षको सम्बन्धमा समेत छानबिन गरी कर निर्धारण गर्नुपर्नेमा नगरेकोले २०७१।७२ सम्मको मूल्य अभिवृद्धि कर रु.२ करोड ४२ लाख ३८ हजार फिर्ताबापत क्रेडिट समायोजन गरेकोमा सो फिर्ता क्रेडिट अमान्य गर्न छानबिन गरी लाग्ने, शुल्क, ब्याज र जरिवाना रकम समेत असुल हुनुपर्दछ ।

७४. **फ्लोमिटरको जर्ती** - अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३(क) मा बियर उत्पादन गर्ने उद्योगलाई तयारी बोटलबन्दी गर्दा फ्लोमिटरले देखाएको परिमाणभन्दा बोटलबन्दीपछि बोटल गणनाबाट देखाएको मौज्जात कमी भएमा बढीमा १.५ प्रतिशतसम्म र पाश्चाराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाम भण्डारण गर्दा टुटफुट बियरको भौतिक परीक्षण गर्दा बढीमा २ प्रतिशतसम्म मिनाहा दिन सक्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरका उक्त करदाताले फ्लोमिटर विग्रिएको अवस्थामा समेत पाश्चाराइजेसन र प्याकिङ्गतरफ २ प्रतिशतभन्दा बढी करदाताको नोक्सानी बियरतरफ ३.०७८९ प्रतिशत र साइडरतरफ ३.०३७७ रहेको छ । नियमानुसार मिनाहा दिन सक्ने सीमा २ प्रतिशतभन्दा बढीको बियरतरफ रु.१३ करोड १० लाख ८६ हजार र साइडरतरफ रु.१७ लाख २२ हजार जर्ती दावी अमान्य गरी रु.१३ करोड २८ लाख ८ हजार अन्तःशुल्क र सोमा लाग्ने शुल्क र ब्याजसमेत असुल गर्नुपर्दछ ।

७५. **प्याकिङ्ग मेटेरियलको अन्तःशुल्क कट्टी** - अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३क(५) मा अन्तःशुल्क कट्टा गर्दा सहायक कच्चा पदार्थ, प्याकिङ्ग सामग्री तथा भन्सार महसुल माफी भएका कच्चा पदार्थ र पार्टपुर्जा पैठारी गर्दा तिरेको अन्तःशुल्क कट्टा गर्न नपाइने व्यवस्था रहेको छ । चाउचाउ, भुजियाको उत्पादन गर्ने आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरको एक फुड्स प्रा.लि.ले प्लाष्टिकजन्य पदार्थ प्रयोग गरी प्याकिङ्ग सामग्री उत्पादन गर्दा खरिदमा तिरेको अन्तःशुल्क २०७३।७४, २०७४।७५ र २०७५।७६ मा रु.१ करोड ६६ लाख ५१ हजार क्रेडिट लिएकोले छानबिन गरी नपाउने अन्तःशुल्क कट्टी लिएको रकममा छानबिन गरी जरिवाना समेत असुल गर्नुपर्दछ ।

७६. **स्वास्थ्य सेवा कर** - आर्थिक ऐन, २०७४ को दफा ७ अनुसार नेपाल सरकार र सामुदायिक अस्पतालहरु बाहेकका संस्थाले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवामा ५ प्रतिशत स्वास्थ्य सेवा कर लगाउने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालय भद्रपुर, चावहिल, कोटेश्वर, त्रिपुरेश्वरसमेत ६ कार्यालयले स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाको रूपमा दर्ता भएका १३ करदाताले २०७४।७५ मा पेस गरेको कुल आय रु.१ अर्ब ५२ करोड २८ लाख १० हजारमा ५ प्रतिशतले लाग्ने स्वास्थ्य सेवा कर रु. ७ करोड ६१ लाख ४१ हजार असुल हुनुपर्नेमा रु.१ करोड ५१ लाख १९ हजारमात्र असुल गरेकोले घटी असुल भएको स्वास्थ्य सेवा कर रु.६ करोड १० लाख २२ हजार असुल गरी दाखिला गर्नुपर्दछ ।

● राजस्व असुली

७७. **अग्रीम लाभकर** - आन्तरिक राजस्व विभागको परिपत्रानुसार लाग्ने अग्रीम लाभकर असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । सो बमोजिम कर असुल नगरेको निम्नानुसार देखिएका छन्:

- ७७.१. आन्तरिक राजस्व विभागको च.नं. १०४ मिति २०७५।१२।१ को पत्र बमोजिम कुनै एकलौटी फर्म, कम्पनी, गैर सरकारी संस्था लगायतका निकायहरु र घर वा फ्ल्याट निर्माण गरी बिक्रीको कारोबार गर्ने व्यवसायीले आफ्नो स्वामित्वको जतिसुकै मूल्यको जग्गा वा भवन निःसर्ग गर्दा भएको लाभमा रजिष्ट्रेसनका बखत १० प्रतिशतका दरले अग्रीम कर असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । आन्तरिक राजस्व विभागको परिपत्र बमोजिम २०७५।१२।१ देखि मालपोत कार्यालय, चावहिल र सांखु अन्तर्गतका ७ निसर्गकर्ताले निःसर्ग गरेको रु.२० करोड ४४ लाख ९३ हजारमा लागत खर्च घटाई १० प्रतिशतले हुने कर रकम असुल गर्नुपर्दछ ।
- ७७.२. रियल स्टेट बाहेकका संस्थागत निसर्गकर्ताको गैरव्यवसायिक करयोग्य सम्पतिमा आन्तरिक राजस्व विभागको २०७३।४।९ को परिपत्रबमोजिम १० प्रतिशत अग्रीम कर असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । मालपोत कार्यालय ललितपुर, कलंकी, मनमैजु, दमक र जसपुरा रौतहट समेत ५ कार्यालयका १८ वटा संस्थाको रु.२३ करोड ५४ लाख ९ हजार निसर्गमा खर्च कट्टा पछिको पुँजीगत लाभमा रु.१ करोड ९५ लाख ६४ हजार अग्रीम कर असुल नगरेकोले असुल गर्नुपर्दछ । सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा आय विवरण पेस गरी कर तिरेको प्रमाणबेगर भूमिसुधार तथा मालपोत कार्यालय ललितपुरले ३० निसर्गकर्ताको रु.९ करोड ४७ लाख, कलंकीले ७ निसर्गकर्ताको रु.७२ लाख ४८ हजार, बुटवलले एक निसर्गकर्ताको रु.८० लाख समेत रु.१० करोड ९९ लाख ५० हजार अग्रीम कर असुल गरेका छैनन् । आन्तरिक राजस्व कार्यालयको परिपत्रबमोजिम अग्रीम कर असुल गर्नुपर्दछ ।
- ७७.३. जग्गा तथा घरजग्गा निसर्गमा पुँजीगत लाभ करसम्बन्धी निर्देशिका, २०७२ को परिच्छेद ३ मा कुनै प्राकृतिक व्यक्तिको घरजग्गा (घर तथा घरले ओगटेको जग्गा) गैरव्यवसायिक करयोग्य सम्पतिको रूपमा पहिचान नहुन प्राकृतिक व्यक्तिको निजी भवनको स्वामित्व १० वर्षभन्दा बढी अवधि रहेको अवस्थामा सम्पति निःसर्ग गर्दा पुँजीगत लाभकर नलाग्ने उल्लेख छ । मालपोत कार्यालय ढिल्लीबजारको ३२ निसर्गकर्ता, कलंकीको ३ निःसर्गकर्ता र ललितपुरको ४ निसर्गकर्ता समेत ३९ निःसर्गकर्ताको निःसर्गमा भवन र भवनले ओगटेको क्षेत्रफल बराबरको जग्गा भन्दा बढी जग्गाको मूल्यमा समेत पुँजीगत लाभकर छुट दिएको कारण रु.५७ करोड ९९ लाख १९ हजारको जग्गा निःसर्गमा २.५ प्रतिशतका दरले हुने पुँजीगत लाभकर रु. १ करोड ४४ लाख ९८ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।
७८. **घरबाटो सिफारिस** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा वडा समितिले जग्गा मूल्यांकनको सिफारिस गर्ने व्यवस्था छ । स्थानीय निकायले घरबाटो सिफारिस गर्दा वास्तविक अवस्था खुलाई सिफारिस गर्नुपर्ने र सोही सिफारिस बमोजिम न्यूनतम मूल्यांकन पुस्तिकाको आधारमा घरजग्गाको थैली अंक कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । गलत सिफारिशको कारण निम्नानुसार घटी कर असुल भएको छ:
- ७८.१. लिखत पास भएका कित्ताहरुको नापी नक्सा भिडान गर्दा नक्सामा देखिए भन्दा फरक सिफारिश भई आएको कारण मालपोत कार्यालय कलंकीका ५ निःसर्गकर्ताको रु.६ करोड ८४ लाख १९ हजार, भक्तपुरका ६ निःसर्गकर्ताको रु.५ करोड १९ लाख १२ हजार, टोखाका ३ निःसर्गकर्ताको रु.५ करोड २५ लाख ५७ हजार समेत ५ कार्यालयका २८ निःसर्गकर्ताको रु.२४ करोड २९ लाख २६ हजार थैली रकम घटी कायम हुन गई रजिष्ट्रेसन दस्तुर रु.१ करोड ६ लाख १६ हजार र पुँजीगत लाभकर रु.१ करोड ३७ लाख ३० हजार समेत रु.२ करोड ४३ लाख ४६ हजार घटी असुल भएको छ । सम्बन्धित सिफारिसकर्तालाई जिम्मेवार बनाई घटी राजस्व असुल गर्नुपर्दछ ।
- ७८.२. मालपोत कार्यालय कलंकी अन्तर्गतको एक प्रा.लि.ले साविक मच्छेगाउँ गाउँ विकास समिति वडा नं.९ स्थित १७ रोपनी ४ आना १ पैसा जग्गाको स्थानीय तहले घरबाटोको सिफारिश गर्दा बाटो नभएको सिफारिस गरी सोहीबमोजिम रु.२ करोड ७ लाख १९ हजार थैली अङ्क कायम गरी कारोबार भएको छ । लेखापरीक्षणको क्रममा स्थलगत निरीक्षण गर्दा कित्ता नं.६५ मा पक्की बाटो जोडिएको र उक्त कित्तामा कित्ता नं.६४, २२ र १०८ समेत जोडिएको छ । त्यसैगरी नापी कार्यालयबाट प्राप्त नक्शा अनुसार कित्ता नं. २६ मा कच्ची बाटो जोडिएको र उक्त कित्तासँग कित्ता नं. ५२ र ५३ समेत जोडिएको हुँदा क्रमशः पक्की बाटो र कच्ची बाटोको मूल्यांकन बमोजिम न्यूनतम मूल्यांकन रु.६ करोड २४ लाख ५० हजार थैली कायम गरी कारोबार गर्नुपर्नेमा रु.४ करोड १७ लाख ३१ हजार घटी थैली कायम हुन गएको देखिन्छ । घरबाटोको सिफारिसकर्ता समेतलाई जिम्मेवार बनाई रजिष्ट्रेसन शुल्क, बाग्मती सभ्यता शुल्क र पुँजीगत लाभकर समेत रु.६० लाख ५१ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।

७९. **थैली अंक घटाएको** - मालपोत कार्यालयबाट पारित हुने लिखतमा जग्गाको बाटोको अवस्थाको आधारमा न्यूनतम मूल्याङ्कन पुस्तिकामा उल्लिखित दरभन्दा घटी थैली कायम गरी राजिनामा पास गर्ने नमिल्ने व्यवस्था छ । भूमिसुधार तथा मालपोत कार्यालय डिल्लीबजारले जग्गाको न्यूनतम मूल्याङ्कन पुस्तिकामा उल्लेख गरेभन्दा घटी थैली अङ्क कायम गरी लिखत पारित गर्दा ११ निःसर्गकर्ताको रु ४ करोड २४ लाख ७५ हजार, चावहिलका ३ निःसर्गकर्ताको रु ३ करोड ५ लाख ८८ हजार, परासीका २ निःसर्गकर्ताको रु ३ करोड ९ लाख ८६ हजार, कलंकीका ६ निःसर्गकर्ताको रु.१ करोड ६५ लाख ८४ हजार समेत रु.१६ करोड ५० निःसर्गकर्ताको रु.१८ करोड ५९ लाख ७७ हजार थैली रकम घटी कायम भएको देखिन्छ । यसबाट रजिष्ट्रेसन दस्तुर रु.७४ लाख ५३ हजार र पुँजीगत लाभकर रु.८७ लाख १३ हजार समेत रु.१ करोड ६१ लाख ६६ हजार घटी असुल भएको हुँदा असुल गर्नुपर्दछ ।
८०. **खण्डीकरणको सुविधा** - बसहरु पैठारी गर्दा भन्सार उपशीर्षक ८७०२ बाट र च्यासिस मात्र पैठारी गर्दा भन्सार उपशीर्षक ८७०६ बाट जाँचपास गरी ३० प्रतिशत भन्सार महसुल, ५ प्रतिशत अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनुपर्ने व्यवस्था छ । गाडीको बस बडीमा भन्सार उपशीर्षक ८७०७१० बाट १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष ३ पैठारीकर्ताले कानुनी व्यवस्थाअनुसार च्यासिस पैठारी गरी पुनः भारत निकासी गरी गाडीको बडी तयार गरी पैठारी गरेबापत १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरी बस पैठारी गर्ने क्रममा च्यासिस र बडीमा खण्डीकरण गरेको देखियो । शुरुमा च्यासिस पैठारी गरी ल्याउने र पछि बडी बनाउन निकासी गरी पुनः पैठारी गर्दा शुरुमै तयारी साधन पैठारी गरेको अवस्थामा लाग्ने भन्दा रु.४ करोड ३४ लाख ४ हजार कम राजस्व प्राप्त भएको छ । यसप्रकार खण्डीकरण गर्नुपर्ने कुनै औचित्यपूर्ण कारण नभएकोले यसतर्फ सम्बद्ध निकायको ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ ।
८१. **घटी मूल्याङ्कन** - भन्सार नियमावली, २०६४ को नियम ९ मा जफत भई वा भन्सार कार्यालयबाट छुटाई नलगेको कारण नेपाल सरकारको हुन आएको सुन, चाँदी, वा यसबाट बनेका गहना तथा अन्य वस्तुहरु नेपाल राष्ट्र बैङ्कले खरिद गर्ने भएमा सो बैङ्कमा दाखिला गर्न पठाई प्रचलित मूल्यबमोजिम बिक्री गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय भन्सार कार्यालयबाट जफत भएको सुन, चाँदी नेपाल राष्ट्र बैङ्कमा पठाई नेपाल राष्ट्र बैङ्कले गलान गरेको सुन, चाँदीको गलान र आस्से परीक्षण पश्चात् कायम भएको तौल तथा गुणस्तर र सोको आधारमा भुक्तानी दिनुपर्ने रकममा नेपाल राष्ट्र बैङ्क खरिद विनियमावली, २०७१ को विनियम १३४ बमोजिम गलान भएको दिनको अन्तर्राष्ट्रिय दरमा ५ प्रतिशत थप गर्दा हुन आउने रकम कार्यालयलाई पठाउने गरेको देखियो । भन्सार नियमावलीमा उल्लेख भएअनुसार प्रचलित मूल्यबमोजिम (चलन चल्तीको तेजावी सुनको मूल्य) बिक्री गर्नुपर्ने व्यवस्था अनुरूप बिक्री नगर्दा रु.२ करोड ७७ लाख ६३ हजार घटी रकम प्राप्त भएको छ । यस सम्बन्धमा स्पष्ट निर्णय गरी घटी भएको रकम असुल गर्नुपर्दछ ।
८२. **फरक भन्सार दरबन्दी** - भन्सार कार्यालयहरुले फरक भन्सार दरबन्दी प्रयोग गरेका कारण राजश्व छुट हुन गएका प्रमुख व्यहोराहरु निम्नानुसार छन्:
- ८२.१. विभिन्न पैठारीकर्ताले विभिन्न मिति र प्रज्ञापन पत्रबाट पैठारी भएको मालसामानको जाँचपास गर्दा आर्थिक ऐन, २०७५ को अनुसूची १ र भन्सार दरबन्दी पुस्तिकामा उल्लिखित संकेत नम्बर अनुसार मालवस्तुको यथार्थ संकेत यकिन गरी जाँचपास गर्नुपर्नेमा प्रज्ञापनपत्रको परीक्षण गर्दा फरक संकेत नम्बर तथा दरबन्दी लगाएको कारण रु.२२ करोड ३६ लाख ९४ हजार घटी राजस्व असुल भएको देखिन्छ । **उक्त रकम असुल हुनुपर्दछ ।**
- ८२.२. इमल्सनलाई भन्सार उपशीर्षक ३२०९१० (एक्रेलिक वा भिनाइल पोलिमरमा आधारित) बाट जाँचपास गरी ३० प्रतिशत भन्सार महसुल, ७ प्रतिशत अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनुपर्ने भनी भन्सार विभागले २०७६।२।३० मा वर्गीकरण गरेको छ । आर्थिक वर्षभरि नै समान प्रकृतिको सामान पैठारी भएकोमा वीरगन्ज, विराटनगर, भैरहवा र कृष्णनगर भन्सार कार्यालयले ३९०६९० (प्राथमिक रुपका एक्रेलिक पोलिमर, अन्य) बाट जाँचपास गरेको छ । फलस्वरूप विभिन्न पैठारीकर्ताबाट छुट हुन गएको भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि करसमेत रु.१३ करोड ५३ लाख ५ हजार असुल हुनुपर्दछ ।
- ८२.३. व्याडकीरा स टिम्बरलाई भन्सार उपशीर्षक नं ४४०९२९ (देवदार जातबाहेकको अन्य) बाट जाँचपास गरी १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्ने भनी भन्सार विभागले २०७६।२।३० मा

वर्गीकरण/व्याख्या गरेको छ । आर्थिक वर्षभरि नै समान प्रकृतिको सामान पैठारी भएकोमा सुख्खा बन्दरगाह, वीरगन्ज र विराटनगर भन्सार कार्यालयबाट विभिन्न पैठारीकर्ताले पैठारी गरी ल्याएको व्याडकीरा स टिम्बरलाई भन्सार उपशीर्षक ४४०७९९ (अन्य) बाट जाँचपास गरी ५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरेको छ । यसबाट छुट भएको भन्सार महसुल तथा मूल्य अभिवृद्धि कर वापतको रु.६ करोड ७३ लाख ४८ हजार असुल हुनुपर्दछ ।

८२.४. सोडियम फयाटी एसिड साल्टलाई भन्सार उपशीर्षक ३४०१२० (अन्य रूपका साबुन) बाट जाँचपास गरी २० प्रतिशत भन्सार महसुल, ५ प्रतिशत अन्तःशुल्क र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनुपर्ने व्यवस्था छ । वीरगन्ज, सुख्खा बन्दरगाह, विराटनगर र भैरहवा भन्सार कार्यालयले भन्सार उपशीर्षक ३८२३१९ (अन्य) बाट जाँचपास गरी ५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरेकोले फरक दरबन्दी लगाएको छ । फरक दरबन्दीको कारण छुट हुन गएको महसुल रु.४ करोड ७३ लाख ८३ हजार असुल हुनु पर्दछ ।

८२.५. विभिन्न पैठारीकर्ताले पैठारी गरी ल्याएको एसपेटिक प्याकिङ्ग मेटेरीयल लेमिनेट फर कार्टुन र एप २०० दुगर एफएससी सामानलाई भन्सार उपशीर्षक नं ४८११५९ (एडहेसिभ बाहेकका प्लाष्टिक कोटेड कागज) बाट जाँचपास गरी २० प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउनुपर्नेमा भन्सार उपशीर्षक ७६०७२० बाट वर्गीकरण गरी १५ प्रतिशत भन्सार महसुल र मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गरी जाँचपास गरेको छ । पैठारीकर्ताले पेस गरेको संलग्न बिलमा समेत भन्सार उपशीर्षक ४८११५९ उल्लेख गरेको देखिन्छ । सोही सामानलाई २०७६ जेठ तथा आषाढ महिनामा भन्सार उपशीर्षक ४८११५९ बाट जाँचपास गरी २० प्रतिशत भन्सार महसुल असुल गरेको देखिन्छ । सोही सामान वीरगन्ज, सुख्खा बन्दरगाह र विराटनगर भन्सार कार्यालयबाट विभिन्न पैठारीकर्ताहरूले वर्षेभरी पैठारी गरी ल्याएको उक्त सामानमा छुट भएको भन्सार महसुल तथा मूल्य अभिवृद्धि कर समेत रु.३ करोड १ लाख ९४ हजार असुल हुनुपर्दछ ।

८२.६. डिजेल गाडीको लागि व्यवस्था भएको भन्सार उपशीर्षक नं.८७०३३२/८७०३३३ बाट जाँचपास गरी महसुल असुल गर्नुपर्नेमा सुख्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालयले डिजेल गाडीहरूलाई पेट्रोल गाडीको लागि व्यवस्था भएको भन्सार उपशीर्षक ८७०३२३ बाट जाँचपास गरी महसुल लगाएको छ । फरक दरबन्दी लगाएको कारणबाट घटी असुल भएको अन्तःशुल्क र सोको मूल्य अभिवृद्धि करसमेत रु.२ करोड २३ लाख ९४ हजार असुल गरी राजस्व दाखिला गर्नुपर्दछ ।

८३. **मोवाइल सेवा नवीकरण** - दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २५ तथा नियमावली, २०५४ को नियम १२ मा अनुमति प्राप्त व्यक्तिले नवीकरण गर्ने अवधि समाप्त हुनुभन्दा तीन महिना अगावै आफूले कबोल गरेको नवीकरण दस्तुर संलग्न गरी निवेदन दिने व्यवस्था छ । दूरसञ्चार सेवा प्रदान गर्न योग्य देखिएमा प्राधिकरणले सबैभन्दा बढी रकम बुझाउन कबोल गर्नेलाई अनुमतिपत्र दिनुपर्ने उल्लेख छ । प्रतिस्पर्धाबाट छानिएको निजी क्षेत्रको मोवाइल सेवा प्रदायकले नवीकरण दस्तुर रु.२० अर्ब बुझाउन कबोल गरेअनुसार मोवाइल सेवा सञ्चालनको अनुमतिपत्र प्रदान गरेको छ । नेपाल टेलिकमले समेत उक्त नवीकरण दस्तुर तथा रोयल्टी बुझाउने शर्तमा मोवाइल सेवाको अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको छ । नियमावलीको व्यवस्थाअनुसार अनुमतिपत्र दस्तुर, पहिलो पटकको नवीकरण दस्तुर र रोयल्टीको समग्र रकमको आधारमा बढी कबोल गर्नेलाई अनुमतिपत्र दिएकोले पहिलोपटक नवीकरण गर्न प्रतिस्पर्धात्मक विधि तय गरेपश्चात प्रत्येक पटकको नवीकरणका लागि सोही दस्तुर कायम हुनुपर्ने देखिन्छ । एकमुष्ट बुझाउनु पर्ने नवीकरण दस्तुरको लागि कुनै थप दस्तुर नलगाई किस्ताबन्दीमा असुल हुने गरेको छ । नियमानुसारको उक्त रकम एकैपटक एकमुष्ट असुल गर्नुपर्दछ ।

८४. **युनिफाईड लाईसेन्स दस्तुर** - दूरसञ्चार सेवाको रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँड तथा मूल्यसम्बन्धी) नीति, २०७३ (संशोधनसहित) ले आधारभूत टेलिफोन सेवाको नवीकरण दस्तुरको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ । अनुमतिपत्रप्राप्त गरेको दश वर्षको निमित्त सेवा प्रदायकले अनुमतिपत्रप्राप्त गरेको वर्षदेखि नै तोकिएको रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने उल्लेख छ । अनुमतिपत्रको नवीकरणको लागि रु.२० अर्ब १३ करोड २७ लाख ५० हजार दाखिला गरेपश्चात नवीकरण गरिने उल्लेख छ । यस प्रावधानअन्तर्गत अनुमतिपत्र लिएका २ सेवा प्रदायकले नीतिले तोकेबमोजिम २०७५।७६ सम्म दाखिला गर्नुपर्ने नवीकरण शुल्क रु.१ अर्ब ६० करोड दाखिला गरेका छैनन् । नीतिमा उल्लेख भएको प्रावधानअनुसार नवीकरण शुल्क असुल गर्नुपर्दछ ।

८५. **फ्रिक्वेन्सी दस्तुर** - दूरसञ्चार रेडियो फ्रिक्वेन्सी (बाँडफाँड तथा मूल्यसम्बन्धी) नीति, २०६९ को दफा १६ अनुसार दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम ३१ बमोजिम रेडियो फ्रिक्वेन्सी वापतको दस्तुर प्रत्येक वर्ष नियमित रूपमा बुझाउनु पर्ने, प्रत्येक सेवा प्रदायकले माइक्रोवेभ फ्रिक्वेन्सी र न्यूनतम फ्रिक्वेन्सीको दस्तुर प्रत्येक वर्ष समाप्त भएको ६ महिनाभित्र भुक्तानी गर्नुपर्ने, न्यूनतम फ्रिक्वेन्सी बाहेक थप फ्रिक्वेन्सी, अधिकतम फ्रिक्वेन्सी र भिस्याटको दस्तुर प्रत्येक आर्थिक वर्ष शुरु भएको ३ महिनाभित्र अग्रिम भुक्तानी गर्नुपर्ने र तोकिएको अवधिभित्र दस्तुर भुक्तानी नगरेमा बाँकी दस्तुरको प्रत्येक महिना दुई प्रतिशतको दरले थप दस्तुरसमेत लाग्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष बुझाउनु पर्ने फ्रिक्वेन्सी तथा भिस्याट दस्तुर ३ सेवा प्रदायकले दाखिला गरेका छैनन्। फ्रिक्वेन्सी दस्तुर र थप दस्तुरसमेत रु.९१ करोड ७६ लाख ५५ हजार असुल गर्नुपर्दछ।
८६. **रोयल्टी तथा फ्रिक्वेन्सी** - एक दूरसञ्चार सेवा प्रदायकले अनुमतिपत्रको सर्तबमोजिम रोयल्टी रु. १ अर्ब ६३ करोड ३५ लाख बुझाउन बाँकी रहेकोमा नेपाल सरकारबाट २०६९।६।१४ मा ८ किस्तामा तिर्ने गरी किस्ता निर्धारण गरेतापनि २०७४ र २०७५ आश्विनसम्म बुझाउनु पर्ने दुई किस्ताको रु.४० करोड ७३ लाख ७६ हजार आर्थिक वर्षको अन्तसम्म दाखिला गरेको छैन। बुझाउन बाँकी रोयल्टी तथा फ्रिक्वेन्सी दस्तुरको किस्ता ब्याजसहित असुल गर्नुपर्दछ।
८७. **क्यासिनो रोयल्टी** - क्यासिनो नियमावली, २०७० मा क्यासिनो संचालकले रोयल्टी रकम बुझाउनु पर्ने व्यवस्था छ। क्यासिनो नियमावली, २०७० लागु हुनु अघिबाटै कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता गराई व्यवसाय संचालन गरेका ४ क्यासिनोबाट रु २५ करोड २३ लाख ५६ हजार असुल हुनुपर्नेमा रु. ६ करोड ३० लाख मात्र असुल भएको छ। बुझाउनु पर्ने बाँकी रु.१८ करोड ९३ लाख ५६ हजार असुल हुनुपर्दछ।
८८. **दूरसञ्चार रोयल्टी** - दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम २६ मा अनुमति प्राप्त व्यक्तिले कूल वार्षिक आमदानीको ४ प्रतिशतले हुने रकम प्रत्येक वर्ष रोयल्टीको रूपमा नेपाल सरकारलाई बुझाउनु पर्ने व्यवस्था छ। विभिन्न ६ सेवा प्रदायकले रु.४ करोड ४ लाख ३६ हजार र १७ सेवा प्रदायकले ग्राहकसँग उठाएको रोयल्टी योग्य आमदानीको रु.८ करोड ४ लाख ७३ हजारसमेत रु. १२ करोड ९ लाख ९ हजार दाखिला गरेका छैनन्। नियमावलीको व्यवस्थाअनुसार सेवा प्रदायकसँग रोयल्टी रकम असुल गर्नुपर्दछ।
८९. **बागमती सभ्यता शुल्क** - काठमाण्डौं उपत्यकाभित्रका महानगरपालिका, नगरपालिका र सो क्षेत्रसँग जोडिएका गाउँपालिकाभित्रको पारित हुने लिखतमा घर जग्गा रजिष्ट्रेसन दस्तुरको थैली अंकमा ०.५ प्रतिशत बागमती सभ्यता तथा संरक्षणकोषको लागि शुल्क असुल गरिने व्यवस्था छ। प्रदेश नं ३ को आर्थिक ऐन, २०७५ मा सो व्यहोरा उल्लेख गर्न छुट भएको कारण प्रदेश सरकारको मिति २०७५।४।१४ को निर्णयले बागमती सभ्यता शुल्क असुल गर्ने उल्लेख छ। मालपोत कार्यालय चावहिल, डिल्लीवजार, कलंकी, ललितपुर, भक्तपुर, सांखु, मनमैजु लगायत ७ कार्यालयहरूले २०७५।४।१५ देखि २०७५।५।४ सम्म राजिनामा, सगोलनामा, दर्ताफारी, छोडपत्र र हालैको बकसपत्रको लिखतको थैली रकम रु.९ अर्ब ८८ करोड ६० लाख ८९ हजारमा बागमती सभ्यता शुल्क असुल गरेका छैनन्। उक्त शुल्क रु.४ करोड ९४ लाख ३० हजार असुल गर्नुपर्दछ।
९०. **भुक्तानीमा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ र ८९ मा भुक्तानी गर्दाकै समयमा अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष १८ मन्त्रालय मातहतका २११ कार्यालयबाट रु.८ करोड ४८ लाख र संगठित संस्था, समिति र अन्य संस्था एवं प्रदेश कार्यालय समेत १८६ ले रु.५ करोड ७१ लाख अग्रिम कर कट्टी गरेको छैन। छुट कर रकम ब्याजसहित असुल हुनुपर्दछ।
९१. **हुवानी सुविधामा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८(२)(ग) मा व्यक्तिगत प्रयोजनका लागि भएको खर्चको फछ्यौट वा सोधभर्ना वापत प्राप्त गरेको रकमलाई आयमा समावेश गरी रोजगारीको आय मानी सोही ऐनको दफा ८७ बमोजिम पारिश्रमिक कर गणना गर्नुपर्ने उल्लेख छ। परराष्ट्र मन्त्रालयले नियोगमा कार्यकाल समाप्त गरी फर्कने पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूलाई हुवानी खर्च वापत शोधभर्नाको भुक्तानी गर्दा सो रकमलाई आयमा समावेश गरेको पाइएन। वर्षभरिमा प्राप्त गरेको रकममा हुवानी वापत प्राप्त रकमसमेत जोडी कर कट्टी गरी भुक्तानी गर्नुपर्नेमा मन्त्रालयले कर कट्टी नगरी भुक्तानी गरेको छ। यो वर्ष ४३ कर्मचारी तथा पदाधिकारीलाई भुक्तानी भएको हुवानी खर्च रु.१ करोड ६१ लाख पारिश्रमिक आयमा समावेश गरी त्यसमा लाग्ने कर रु.४६ लाख असुल गर्नुपर्दछ।

९२. **कर दाखिला** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८७, ८८ र ८९ बमोजिम भुक्तानीमा कर कट्टा गर्नुपर्नेमा २१ निकायले रु.२५ लाख ८८ हजार कर कट्टा गरेका छैनन् । उक्त रकम सम्बन्धितबाट असुल गरी सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ । त्यस्तै कट्टी भएको कर रकम २५ दिनभित्र दाखिला गर्नुपर्नेमा शंकरदेव क्याम्पसले रु.१६ लाख ९९ हजार र शिक्षण अस्पतालले रु.६ करोड ४१ लाख १ हजार कट्टी गरेको कर रकम दाखिला नगरी दायित्व देखाएको छ । उक्त रकम राजस्व खातामा दाखिला हुनुपर्दछ ।

● स्रोत साधन प्राप्ति, संरक्षण एवं उपयोग

९३. **अतिक्रमण** - राष्ट्रिय वन, निकुञ्ज लगायतका संरक्षित क्षेत्र एवं विभिन्न निकायका जग्गा अतिक्रमण भएको स्थिति निम्नानुसार रहेको छः

९३.१. वन ऐन, २०७६ को दफा ४९ मा राष्ट्रिय वनक्षेत्रको अतिक्रमण गर्ने कार्य दण्डनीय अपराध मानिने उल्लेख छ । वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको अभिलेख अनुसार ९४ हजार २३३ हेक्टर वन र ३ हजार ८७६ हेक्टर जमिन अतिक्रमण भएको मध्ये २०७१।७२ देखि २०७४।७५ सम्म ५ हजार २११ हेक्टर (५.५३ प्रतिशत) वन क्षेत्र अतिक्रमण मुक्त गरेको देखिन्छ । यो वर्ष अतिक्रमित हटाउनेतर्फ कुनै काम गरेको देखिएन । **अतिक्रमित हटाउन प्रभावकारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।**

९३.२. राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५ मा कुनै भाग कब्जा गर्न, आवादी गर्न, खेती गर्न वा कुनै बाली उब्जाउन वा काट्न, घरपालुवा जीवजन्तु वा पंक्षी चराउन वा वनपैदावर हानी नोक्सानी पुऱ्याउन, खनिज पदार्थ निकाल्न नपाईने व्यवस्था छ । प्राप्त विवरण अनुसार २०७५।७६ सम्म संरक्षित क्षेत्रको ४ हजार ४३९ हेक्टर जग्गा अतिक्रमण भएकोमा ५०.५८९ हेक्टर (१.१४ प्रतिशत) मात्र जग्गा संरक्षण गरेको देखिन्छ । **अतिक्रमणमा रहेको जग्गा संरक्षणको लागि विभागबाट प्रभावकारी पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।**

९३.३. नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय र अन्तर्गतका क्याम्पसको स्वामित्वमा १ हजार ७१८ विघा १८ कट्टा ५ धुर र १०२ रोपनी ९ आना १२ पैसा १ दाम जग्गा रहेको छ । दाङ्ग देउखुरीस्थित १ हजार ६६२ विघा जग्गामध्ये १२२ विघाबाट न्यून आय भएको, ५०० विघामा मोही रहेको र केही जग्गा विभिन्न व्यक्तिबाट अतिक्रमण भई विश्वविद्यालयले जग्गाको उपयोग गर्न सकेको छैन । **आफ्नो जग्गा हकभोगमा लिई आय आर्जनमा उपयोग गर्नुपर्दछ ।**

९३.४. नगर विकास समिति ऐन, २०४५ को दफा १० मा समितिको स्वामित्वमा रहेको जग्गा कसैले अतिक्रमण गरेमा तत्काल हटाउन आदेश दिने र नहटाएमा आफैँले हटाई हटाउन लाग्ने खर्च निर्माणकर्ताबाट असुल गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कोहलपुर नगर विकास समितिको स्वामित्वमा रहेको तेश्रो चरणको जग्गा एकीकरण आयोजना ३ख अन्तर्गतको ४ विगाहा जग्गा विभिन्न ६१८ घर परिवारले अतिक्रमण गरी घर टहरा बनाई बसेका, कोहलपुर बसपार्क टर्मिनलको उत्तर तर्फको ६ कट्टा जग्गामा ७० सटर कवल निर्माण गरी व्यापार व्यवसाय गरी बसेकोमा भाडा समेत समितिलाई बुझाएका छैनन् । नगर विकास समिति, लमहीको १ विगाहा ४ कट्टा, नगर विकास समिति, महेन्द्रनगरको ७ विगाहा जग्गा विभिन्न व्यक्तिले अतिक्रमण गरेको देखियो । **प्रचलित कानून बमोजिम अतिक्रमित स्थान खाली गराई समितिको घर जग्गा लगायतको सम्पत्तिको संरक्षण गर्नुपर्दछ ।**

९४. **स्थिर सम्पत्तिको खुलासा** - नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामानबमोजिम नेपाल सरकारका मन्त्रालय वा निकायले सबै प्रकारको भवन, मेशिन र अन्य स्थिर सम्पत्तिको रकम तथा विवरण सहितको खुलासा गर्नुपर्दछ । यस सम्बन्धमा ४४ निकायबाट जानकारी माग गरिएकोमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र अर्थ मन्त्रालय लगायतका १० निकायले आ.व.२०७५।०७६ मा रु.२ खर्ब ४० अर्ब १८ करोड ५१ लाखको स्थिर सम्पत्ति रहेको खुलाएतापनि सो यथार्थपरक छैन । प्रत्येक मन्त्रालय र केन्द्रीय निकायले सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान अनुसार वित्तीय विवरण तयार गर्ने गरेको भएपनि सोमा मन्त्रालय र निकाय अन्तर्गतका सबै स्थिर सम्पत्ति समावेश गरी सोको मूल्य खुलाएको देखिएन । स्थिर सम्पत्ति समावेश गरेको भएपनि सोको मूल्यांकन यथार्थपरक छैन । यस सम्बन्धमा निकायहरूले सम्पत्तिको अभिलेख एवं ऐतिहासिक मूल्य उपलब्ध नहुनु, सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गर्ने आधार समेत नभएकोले सरकारी स्थिर सम्पत्तिको यथार्थ मूल्य चित्रण हुने स्थिति छैन । **सरकारी निकायहरूले आफ्नो र मातहतका कार्यालयहरू समेतको स्थिर सम्पत्तिको मूल्यसहितको विवरण समावेश गरी वित्तीय विवरणमा खुलासा गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।**

९५. **सम्पत्तिको संरक्षण र उपयोग** - नेपाल ट्रष्ट ऐन, २०६४ को दफा ५ मा ट्रष्टको सम्पत्ति व्यापक र सर्वोत्तम सार्वजनिक लाभ हुने गरी राष्ट्रिय हित, शैक्षिक, प्राज्ञिक र स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यमा प्रयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । नेपाल ट्रष्टको स्थापनाकालदेखि हालसम्म १२ जिल्लाका २१ हजार ५६२ रोपनी ४ आना २ पैसा १ दाम जग्गा यसको स्वामित्वमा आएको छ । चल सम्पत्तिमा २०७५।७६ को अन्तमा नेपाली मुद्रातर्फ रु.७० करोड ८८ लाख ५५ हजार, यु.एस.डलर १ लाख ४५ हजार ४३८, पाउण्ड स्टर्लिङ ५० हजार १२४ पुगेको छ । यसरी गरी विभिन्न ३ बैङ्क तथा वित्तीयको संस्थाको शेयर संख्या ४ लाख ७२ हजार ८५५ रहेको देखिन्छ । ट्रष्टको चल अचल सम्पत्ति संरक्षण गरी अधिकतम आय आर्जन हुने कार्यमा लगानी हुनुपर्नेमा लगानी हुन नसकी मौज्जातमा नै रहेकोले ऐन अनुसार आय आर्जन हुने क्षेत्र पहिचान गरी लगानी एवं उपयोग गर्नुपर्दछ ।
९६. **खेलकुद पूर्वाधारको संरक्षण** - सार्वजनिक स्रोतबाट निर्माण, विकास तथा मर्मत भएका सबै खेलकुद पूर्वाधार, संरचना, खेल, खेलाडी, जग्गा लगायतका सम्पत्तिको अभिलेख अद्यावधिक गरी संरक्षण गर्नुपर्दछ । प्राप्त विवरण अनुसार राष्ट्रिय खेलकुद परिषद्, क्षेत्रीय तथा जिल्ला खेलकुद विकास समितिहरूको नाममा दर्ता भई भोग गर्दै आएको जग्गा करिब ५ हजार ३ सय ५५ रोपनी रहेको देखिन्छ । परिषद् तथा अन्तर्गतका जिल्ला खेलकुद विकास समितिको नाममा रहेको कतिपय जग्गाहरू अन्य निकाय/कार्यालयहरूले प्रयोग गर्दै आएको एवं अतिक्रमण भएको स्थिति छ । राष्ट्रिय खेलकुद परिषद्को नाममा हस्तान्तरण गरेको कागेश्वरी मनोहरा नगरपालिकामा रहेको कुल २९४ रोपनी ११ आना २ पैसा सरकारी जग्गामा केही घरपरिवार समेत बस्दै आएका छन् । बहुउद्देश्यीय कभर्डहल र फुटबल खेल मैदान निर्माण भएको जनकपुर अञ्चल खेलकुद विकास समितिले ६-१७-६-१५ विघा जग्गा खरिद गर्न एक व्यक्तिसँग सम्झौता गरेकोमा हालसम्म समितिको नाममा जग्गाको स्वामित्व कायम भएको छैन ।
- परिषद्को स्वामित्वमा ७७ जिल्लामा रहेको जग्गा, उक्त जग्गामा निर्माण भएको खेलकुद संरचना, अन्य सम्पत्ति तथा खेल खेलाडी आदिको व्यवस्थित अभिलेख रहेको छैन । अभिलेख व्यवस्थित हुन नसकेको एवं पूर्वाधार तथा सम्पत्ति अतिक्रमण र सम्पत्तिको उपयोग नभएको अवस्था पनि छ । **अभिलेख अद्यावधिक गरी सम्पत्तिको संरक्षण गर्नुपर्दछ ।**
९७. **जग्गाको उपयोग र संरक्षण** - त्रिभुवन विश्वविद्यालय र अन्तर्गतका निकायहरूको भौतिक सम्पत्तिको खोज, संकलन, जगेर्ना गर्न र समूचित तवरले अभिलेखिकरण गर्न गठित समितिको प्रतिवेदन अनुसार विश्वविद्यालय र मातहतका १ करोड ३१ लाख ३७ हजार वर्गमिटर पूर्ण स्वामित्व रहेको, ९ लाख ९९ हजार वर्गमिटर भोगाधिकार रहेको र अन्य ६ लाख ५३ हजार समेत जम्मा १ करोड ४७ लाख ८९ हजार वर्ग मिटर (१ हजार ४७९ हेक्टर) क्षेत्रफल जग्गा रहेको उल्लेख छ । प्रतिवेदन अनुसार उक्त जग्गाहरूमध्ये सीमा अतिक्रमण गरी जग्गा कब्जा गरेको, नियमित रुपमा कुत तथा भाडा नउठेको, भोगचलनमा रहेको जग्गाको पूर्ण स्वामित्वमा नलिएको, विश्वविद्यालयको जग्गामा विभिन्न निकायबाट निर्माण गरिएका भौतिक संरचनाहरूको हकभोग हस्तान्तरण नभएको, निर्मित संरचनाहरूको स्वामित्व स्पष्ट नभएको, अभिलेख व्यवस्थित नभएको, विभिन्न निकायबीच समन्वय नभएको लगायत निम्नानुसार देखिएका छन्:
- ९७.१. पाटन संयुक्त क्याम्पसले ४७ रोपनी ६ आना २ पैसा २ दाम जग्गा उपयोग गरी रहेकोमा ३३ रोपनी ८ आना १ दाम क्षेत्रफल जग्गा आफ्नो स्वामित्वमा ल्याएको छैन । त्यस्तै क्याम्पसको स्वामित्वमा रहेको पुल्लोकस्थित १० रोपनी ९ आना २ पैसा जग्गा ३२ वर्षको लागि एक कम्पनीलाई ९ खण्डमा भुक्तानी हुनेगरी रु.१६ करोड ८ लाख १४ हजारमा लिजमा दिएकोमा निर्मित व्यावसायिक भवनको बहाल सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा परेकोले भाडा प्राप्त भएको छैन ।
- ९७.२. काठमाण्डौको छाउनीमा रहेको करिब १५ रोपनी जग्गा प्राकृतिक विज्ञान संग्रहालयले भोग चलन गर्दै आएकोमा हालसम्म नामसारी भएको देखिदैन । उक्त जग्गाको जग्गाधनी पूर्जा लिई संरक्षण गर्नु पर्दछ ।
- ९७.३. त्रिभुवन विश्वविद्यालयको केन्द्रीय कार्यालय परिसरमा रहेको ११३ रोपनी जग्गा एक विद्यालयलाई १५ वर्षको लागि उपलब्ध गराएको देखिन्छ । सो जग्गावापत विश्व विद्यालयले भाडा लिने गरेको छैन । सम्झौता अवधि सकिएपछि जग्गा खाली गर्न पटक पटक ताकेता गर्दा पनि विद्यालयले छाडेको छैन ।

- ९७.४. विश्वविद्यालयको स्वामित्वमा रहेको बागमती नदीको किनारामा रहेको १३ रोपनी जग्गा एक सत्सडले, विश्वविद्यालय हाताभित्र रहेको ३ रोपनी जग्गा रक्तसञ्चार केन्द्र (लाइन्स क्लब इण्टरनेशनल) ले र १० रोपनी जग्गा नेपाल नेत्रज्योती संघले प्रयोग गरेकोमा कुनै आमदानी प्राप्त गरेको छैन ।
- ९७.५. त्रिभुवन विश्वविद्यालयले सम्झौता गरी एक संघलाई भाडामा दिएको छ । उक्त जग्गा प्रयोग गरेबापत रु.४८ लाख ५५ हजार भाडा प्राप्त भएको छैन । उक्त भाडा सम्झौता अनुसार असुल गर्नुपर्दछ ।
- स्वामित्वमा रहेको सम्पतिको अभिलेख व्यवस्थित गरी संरक्षण गर्नुपर्दछ । साथै सम्झौताअनुसारको भाडा समेत असुल गर्नुपर्दछ ।
९८. **उपकरण व्यवस्थापन** - आर्थिक ऐन, २०७५ को अनुसूची १ दफा २(१) सँग सम्बन्धित दफा १३ मा बैङ्क जमानतमा पैठारी भएका सवारीसाधन, यन्त्र उपकरण एवं अन्य मालवस्तुहरु कार्य समाप्त भएपछि नेपालभित्र कसैलाई उपहार दिई वा विक्री गरी वा आफैले प्रयोग गर्ने गरी महसुल बुझाइसकेको अवस्थामा बाहेक त्रुटि सच्याउने अवधि समाप्त भएको मितिले ३ महिनाभित्र फिर्ता लगिसक्नुपर्ने अन्यथा जफत गर्ने व्यवस्था रहेको छ । एसियाली विकास बैङ्कको सहयोगमा निर्माणाधीन मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको निर्माणकार्य गर्ने एक निर्माण व्यवसायीले अर्थ मन्त्रालयले स्वीकृत गरेको मास्टर लिस्टअनुसारका विभिन्न सवारीसाधन, यन्त्र उपकरण तथा औजारहरु पछि फिर्ता लैजाने शर्तमा बैङ्क जमानतमा आयात गरेको र हाल उक्त निर्माण व्यवसायीसँग नेपाल सरकारले ठेक्का तोडेको अवस्था छ । वीरगन्ज भन्सार कार्यालयबाट उक्त निर्माण व्यवसायीले स्वीकृत मास्टर लिस्टअनुसारका विभिन्न सवारीसाधन, यन्त्र उपकरण तथा औजारहरु पछि फिर्ता लैजाने शर्तमा राखेको रु.४५ करोड ७४ लाख १९ हजार बैङ्क जमानत सदरस्याहा गरिसकेको देखिन्छ । ठेक्का तोडिसकेको उक्त निर्माण व्यवसायीले आयात गरेको रु.१ अर्ब २० करोड १६ लाख ३१ हजार ३९४ मूल्यका एक्सामेटर, टाटासुमो, ड्रम्प ट्रक, टाटा मोबाइलगायतका विभिन्न यन्त्र उपकरणहरुको सम्बन्धित निकायले स्वामित्व ग्रहण गरी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
९९. **जग्गा अधिग्रहण** - सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजनाको लागि १ हजार ७७५ विगाहा ६ कठ्ठा १५.२५ धुर जग्गा अधिग्रहण गर्ने निर्णय भएकोमा १ हजार ३७ विगाहा ९ कठ्ठा ३.२५ धुर अधिग्रहण गरी रु.६ करोड ८० लाख ६७ हजार मुआब्जा वितरण गरेको छ । मुआब्जा भुक्तानी गरेको मध्ये ७३७ विगाहा ७ कठ्ठा १२ धुर जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा प्राप्त भएको छैन । अधिग्रहण गरेको जग्गा आयोजनाको नाममा ल्याउनुपर्दछ ।
१००. **भेटी व्यवस्थापन** - धार्मिक स्थलको भेटी व्यवस्थापन (पहिलो संशोधन) निर्देशिका, २०७३ को बुँदा ११ विपरित काठमाण्डौको दक्षिणकाली मन्दिरमा दर्शनार्थीले चढाएको तथा पूजारीको हातमा दिएको नगदी र जिन्सी सामान व्यवस्थापन समितिमा दाखिला नगरी पूजारीले नै लिने गरेको देखियो । धार्मिक मठ मन्दिरमा चढाएको वा पूजारीको हातमा दिएको नगदी, जिन्सी सामान निर्देशिकामा उल्लेख भए बमोजिम व्यवस्थापन समितिमा दाखिला गराई भेटीको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

● हानि नोक्सानी र मस्यौट

१०१. **हिनामिना तथा मस्यौट** - आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उतरदायित्व ऐन, २०७६ को दफा ५४ मा सरकारी नगदी मस्यौट गरेमा सम्बन्धित कार्यालय प्रमुखले प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषद्का एक सहायक ल्याव प्रशिक्षकले वी.पी. पोलिटेक्निक इन्स्टिच्युट सपही धनुषामा कार्यरत रहँदा १० थान चेक आफै राखी कित्तै दस्तखतबाट रु.६२ लाख ५७ हजार र प्राविधिक शिक्षा तथा तालिम परिषद प्रदेश नं. २ मा सरुवा भएपछि २०७६ श्रावणसम्म कित्तै दस्तखतबाट रु.१ करोड १५ लाख ४५ हजार मस्यौट गरेको छ । सरकारी रकम कित्तै गरी मस्यौट गरेको सम्बन्धमा कानूनी कारवाही भैरहेको जानकारी प्राप्त भएपनि रकम असुल भएको छैन । यस कार्यमा संलग्न व्यक्तिलाई कानून बमोजिम कारवाही गरी रकम असुल गर्नु पर्दछ ।
१०२. **नक्कली भौचर र चेक वाउन्स** - जिल्ला समन्वय समितिको कार्यालय सुनसरीले जिल्ला निकासी शुल्क संकलनको लागि एक कन्स्ट्रक्सनलाई २०७५ श्रावण १ देखि प्रति दिन रु.६१ हजार बुझाउने गरी अस्थायी अभिकर्ता नियुक्त गरेकोमा सो कन्स्ट्रक्सनले २०७५ पौष १० सम्म रु.९८ लाख ८२ हजार बुझाउनु पर्नेमा रु.३३ लाख ५० हजार मात्र बुझाएको कारण पौष ११ देखि नियुक्ति वदर गरेको छ । पुनः २०७५ माघ ६ गते रु.१० लाख तत्काल र रु.१० लाख २ महिना पछि जम्मा हुने गरी चेक बुझाउने गरी सोही कन्स्ट्रक्सनलाई

नियुक्ति गरेको छ । सो कन्स्ट्रक्सनले पेश गरेको रु.१० लाखको बैंक भौचरको सम्बन्धमा कार्यालयले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक इनरुवा शाखासंग वृद्धा सो भौचरबाट रु.१ लाख मात्र दाखिला भएको जानकारी प्राप्त भएको छ । साथै २ महिना पछि जम्मा हुने गरी खिचेको रु.१० लाखको चेक बाउन्स भएको छ । यसरी नक्कली बैंक भौचर पेश गरेको र चेक बाउन्स भएकोमा कुनै कारवाही प्रक्रिया अघि वढाएको छैन । बैंकिग कसुर सजाय सम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३(ग) अनुसार आफ्नो खातामा रकम नभएको जानीजानी चेक काटी दिन कार्य बैंकिग कसुर भएकोले सोही ऐनका दफा ४ बमोजिम दण्ड सजाय समेत हुनुपर्दछ ।

उक्त कन्स्ट्रक्सनले २०७५ माघ ६ देखि चैत्र २९ सम्मको पुरै रकम नवुभ्नाएकोले कार्यालयले पुनः नियुक्ति वदर गरेको छ । सो कन्स्ट्रक्सनलाई कर संकलन गर्न नियुक्ति गरेको उल्लिखित अवधिको दिन गन्तिको आधारमा रु.१ करोड ४९ लाख ४५ हजार दाखिला हुनुपर्नेमा रु.६८ लाख ९३ हजार मात्र दाखिला भएको देखिन्छ । दाखिला गर्न बाँकी रु.८० लाख ५२ हजार र सो को व्याज समेत असुल गरी कर संकलन र बाउन्स चेक सम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रिया छानविन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१०३. **गुमेको व्याज** - बीमा समितिले २०६९।१।२७ मा एभरेष्ट बैङ्क, गोल्फुटार शाखामा मुद्दती खातामा रु.३ करोड लगानी गरेकोमा उक्त लगानीको अभिलेख नराखेको तथा २०७४।७।५ सम्मको वित्तीय विवरणमा समेत उक्त लगानी समावेश गरेको देखिएन । समितिले उक्त लगानी रकम २०७६।६।३० मा मात्र पत्ता लगाएको भनी उक्त खातामा मौज्दात रहेको रकममध्ये रु.३ करोड तथा व्याज रु.१८ लाख २४ हजारलाई समितिको खातामा आम्दानी बाँधेको छ । समितिले मुद्दती खातामा लगानी गरेको रकम मेच्युर्ड भए पश्चात् रकम माग गर्नुपर्ने र बैङ्कले मेच्युर्ड भए पश्चात् रकम फिर्ता गर्नुपर्नेमा कलखातामा ट्रान्सफर गरी न्यूनतम व्याज उपलब्ध गराएको कारण न्यूनतम त्रैमासिक ९ प्रतिशत व्याजको आधार लिँदा नै ७६ महिनामा रु.२ करोड २३ लाख २५ हजार व्याज गुमेको देखिन्छ । लगानी रकमको अभिलेख राखी वित्तीय विवरणमा समावेश नगर्ने समितिका कर्मचारी तथा मुद्दती खातामा लगानी भएको रकम मेच्युर्ड भए पश्चात् जानकारी दिई समितिमा रकम फिर्ता नगर्ने बैङ्कका कर्मचारी समेतलाई जिम्मेवार गराउनुपर्ने देखिन्छ ।

१०४. **पाइपको क्षति** - काठमाडौँ उपत्यकामा खानेपानी आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय र सडक विभागबीच भएको सहमति तथा सम्झौता पत्रको बुँदा नं.७ मा आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयबाट पाइप विछ्याएको सडकमा सडक विभागले ढल निर्माणको कार्य गर्दा पाइपमा क्षति पुग्न गएमा सो क्षतिलाई पुनर्निर्माण गर्न लाग्ने रकम सडक विभागले आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ । निर्माण कार्य गर्दा पर्याप्त सावधानी अपनाउन नसक्दा थोक वितरण प्रणाली अन्तर्गतका ४ र वितरण सञ्जाल सुधार अन्तर्गतका ४ समेत ८ ठेक्काको साइटमा पाइप विछ्याई पुर्ने कार्य सम्पन्न गरेपछि विभिन्न निकायले सडक मर्मत तथा सुधार गर्ने क्रममा पाइपहरु नोक्सान भएको छ । निर्देशनालयले यसरी नोक्सानी भएको पाइपको मुल्य, विछ्याउने, पुर्ने र जडान खर्च समेत रु.१६ करोड ४ लाख ५० हजार क्षति मूल्यांकन गरेको छ । यसमा सम्बन्धित पदाधिकारीलाई समेत जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।

१०५. **निर्माण कार्यको क्षति** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ४५ मा अधिकार प्राप्त अधिकारीले उपलब्ध स्रोत साधन तथा सम्पत्तिको समुचित उपयोग र हानीनोक्सानी नहुने गरी सम्भार तथा संरक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्ने उल्लेख छ । बनेपा, धुलिखेल, पनौती नगरपालिका र डिभिजन सडक कार्यालयले बाटो विस्तार तथा अन्य विकास निर्माण कार्य गर्दा काभ्रे उपत्यका एकीकृत खानेपानी आयोजनाले निर्माण गरेको रु १ करोड २५ लाख मूल्यको ५ हजार २६१ मिटर खानेपानी पाइपलाईन निर्माण कार्य क्षतिग्रस्त बनाएकोले नेपाल सरकारलाई थप व्ययभार परेको छ । यसरी विकास निर्माणका कार्य गर्दा समन्वय गरी सरकारी निकायले बनाएको संरचना क्षति पुऱ्याउने सम्बन्धित निकायका पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाई क्षतिग्रस्त खानेपानी पाइपलाईनको निर्माण कार्य गराउनुपर्दछ ।

१०६. **घटी बैंक मौज्दात** - त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षण अस्पतालको बैंक नगदी किताबले २०७६ आषाढमसान्तमा (मार्गस्थ र नगद रु.३ लाख बाहेक) रु.९८ करोड २७ लाख ७५ हजार बैंक बाँकी देखाएकोमा सो मितिको बैङ्क स्टेटमेन्ट अनुसार रु.८१ करोड ८३ लाख ६७ हजार मौज्दात रहेकोले बैङ्कमा घटी देखिएको रु.१६ करोड ४४ लाख ८ हजारको सम्बन्धमा छानविन गरी बैङ्क जम्मा हुनुपर्दछ । ग्लोबल बैंक लिमिटेडमा रु.२ करोड ६४ लाख ३८ हजार ऋणात्मक मौज्दात देखाएकोमा बैंक विवरण प्राप्त नभएकोले स्थिति जानकारी हुन सकेन । यसैगरी नेपाल बैंक लिमिटेडमा रहेको ५ खाता, नविल बैंक लिमिटेडमा रहेको एक खाता र हिमालयन बैंक लिमिटेडमा रहेको एक खाता (राहत खाता) मा अस्पतालको

स्रेस्ता अनुसार रु.१ करोड ६२ लाख २० हजार मौज्जात रहेकोमा बैकमा रु.११ लाख ७० हजार मात्र मौज्जात देखिएको छ। बैकमा घटी मौज्जात देखिएको सम्बन्धमा छानविन गरी घटी रकम प्राप्त हुनुपर्दछ।

१०७. **विद्युत नोक्सानी** – प्रशारणलाईन समयमा निर्माण नभएका कारण विद्युत नोक्सानी भएको व्यहोरा देहायमा उल्लेख गरिएको छ:

१०७.१. नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा २० (च) मा निजी क्षेत्रबाट उत्पादित विद्युत खरिद विक्री गर्न विद्युत खरिद सम्झौता गर्नसक्ने व्यवस्था छ। विद्युत प्रशारण लाइनसँग सम्बन्धित विविध कमीले गर्दा निजी क्षेत्रबाट उत्पादित सम्पूर्ण विद्युत विक्री हुन नसकेको अवस्था छ। निजी क्षेत्रबाट उत्पादित १८ जलविद्युत आयोजनाको नमूनाको छनौट गरी उत्पादन र प्रशारणको अवस्था विश्लेषण गर्दा कम प्रशारण क्षमता भएको लाईनबाट बढि विद्युत प्रवाह गर्नु परेको, प्रशारण लाईनको नियमित मर्मतसंभार तथा गुणस्तरको कमीले गर्दा निजी आयोजनाहरूबाट पूर्ण उत्पादन क्षमतामा सञ्चालन हुनसकेको छैन। यसको कारणबाट ती आयोजनाहरूले उत्पादन गरेको कुल विद्युतमध्ये वार्षिक ९५.६१ गिगावाट प्रतिघण्टा (GWH) विक्री गर्न नसकेको अवस्था रहेको छ। उत्पादन गरेको विद्युत विक्री गर्न नसक्दा निजी आयोजनाले अपेक्षित लाभ र नेपाल विद्युत प्राधिकरणले क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने अवस्था हुनुका साथै विद्युतको आन्तरिक माग धान्न भारतबाट विद्युत खरिद गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ।

निजी क्षेत्रबाट १८ आयोजनाको वार्षिक विक्री हुन नसकेको ९५.६१ गिगावाट प्रति घण्टा विद्युत खरिद सम्झौता (पीपीए) को औषत दर रु.४ प्रति किलोवाट प्रतिघण्टा (KWh) का दरले उत्पादकलाई रु.३८ करोड २४ लाख ५९ हजार नोक्सानी भएको देखिन्छ। विद्युत अभाव हटाउन उक्त ९५.६१ गिगावाट प्रतिघण्टा विद्युत भारतबाट खरिद गर्दा औषत दर रु.८ प्रति किलोवाट प्रतिघण्टा (KWh) का दरले कुल रु.७६ करोड ४९ लाख १९ हजार भुक्तानी परेको अवस्था छ। प्रशारण लाईनको कारणले निजी क्षेत्रबाट स्वदेशमा उत्पादित विद्युत खरिद गर्न नसक्दा आन्तरिक माग धान्न भारतबाट महङ्गोमा विद्युत खरिद गर्नुपर्दा राज्यलाई कुल रु.१ अर्ब १४ करोड ७४ लाख नोक्सानी भएको छ। नेपाल विद्युत प्राधिकरणले प्रशारण लाईनहरूको नियमित मर्मत संभार तथा भार बहन क्षमताको वृद्धि गरी स्थानीय विद्युत उपयोग क्षमता बढाउनुपर्दछ।

१०७.२. स्वतन्त्र उर्जा उत्पादकसँग गरिएको विद्युत खरिद सम्झौताबमोजिम विद्युत उत्पादन आयोजनाहरू लक्षित समयमा सम्पन्न भएमा प्रशारण लाईनको अभावमा विद्युत जोडन नसकेमा प्राधिकरणले ५ प्रतिशतदेखि ४५ प्रतिशतसम्म क्षतिपूर्ति (पेनाल्टी) तिर्नुपर्ने व्यवस्था छ। १५३.५ मेगावाटको सान्जेन विद्युत आयोजना २०७७ आषाढमा, ५७ मे.वा.को मिस्त्री खोला जलविद्युत आयोजना २०७६ चैत्रमा, २५ मेगावाटको माथिल्लो दोर्दी ए जलविद्युत आयोजनाको २०७६ चैत्रमा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेको छ। उक्त आयोजनाहरूको विद्युत केन्द्रीय ग्रिडमा जोडने चिलिमे-त्रिशुली, कालीगण्डकी र मरस्याङ्दी प्रशारण लाईनको कार्य प्रगति क्रमसः ४५, ८६ र २१ प्रतिशत मात्र भएकोले उक्त आयोजनाहरूबाट उत्पादन हुने २३५.५ मेगावाट विद्युत खेर जाने अवस्था रहेको छ। साथै सम्झौताबमोजिम उक्त विद्युत आयोजनाहरूको आम्दानी रकमको ५ प्रतिशतदेखि ४५ प्रतिशतसम्म रकम नेपाल विद्युत प्राधिकरणले क्षतिपूर्ति व्यहोर्नुपर्ने देखिन्छ। उर्जा मन्त्रालय र नेपाल विद्युत प्राधिकरणले प्रशारण लाईन निर्माणमा देखिएका समस्याहरू समाधान गरी कोरिडोर निर्माण कार्य समयमा सम्पन्न गर्नुपर्दछ।

१०७.३. नेपाल विद्युत प्राधिकरणले प्रशारण लाईनहरूको नियमित मर्मतसंभार वा स्तरोन्नति गरी इनर्जी ईफिसिएन्सी बढाउनुपर्दछ। तर नेपाल विद्युत प्राधिकरणका पावर स्टेशनमध्ये सबैभन्दा अधिकतम चुहावट हुने ५ विद्युत स्टेशनको निम्नानुसार रहेको छ:

क्र.सं.	पावर स्टेशन	उपलब्ध उर्जा (मेगावाट आवर)	उपयोग उर्जा (मेगावाट आवर)	स्टेशन नोक्सानी (मेगावाट आवर)	नोक्सानी प्रतिशत
१	सेती	१००३१.००	९३४१.३७	६८९.६३	६.८७
२	मर्स्याङ्दी	६८४८४३.००	६६८००५.८०	१६६३७.२	२.४६
३	चतरा	३४०७.५६	२११२.६२	१२९४.९४	१.६८
४	मध्ये- मर्स्याङ्दी	८३३४४५.८५	८२१८५५.८१	११५९०.०४	१.३९
५	कुलेखानी दोश्रो	४५१३७.०९	४४६८६.७९	४५०.३०	१.००
	जम्मा :	१५७६८६४.५०	१५४६००२.३९	३०८६२.११	१.९६

उल्लिखित तालिकामा सबैभन्दा बढी नोक्सानी भएका ५ पावर स्टेशनबाट कूल ३०८६२.११ मेगावाट प्रतिघण्टा विद्युत नोक्सानी भएको छ । विद्युतको वितरण प्रणालीमा नोक्सानी हुनु स्वभाविक भए तापनि पावर स्टेशनमा प्राप्त भएको विद्युतमा समेत बढी नोक्सानी हुनु उचित देखिँदैन । प्राविधिकरूपमा प्रशारण लाईनको क्षमताभन्दा अत्याधिक भार रहेमा, गुणस्तरीय उपकरणहरूको प्रयोग नभएमा तथा प्रशारण लाईन खण्डको लम्बाई अत्याधिक भएमा चुहावट धेरै हुनेगर्दछ । यसबाट नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई प्रतियुनिट विद्युत रु.४ का दरले गणना गर्दा कूल रु.१२ करोड ३४ लाख ४८ हजार नोक्सानी भएको देखिन्छ । नेपाल विद्युत प्राधिकरणले प्रशारण लाईन तथा विद्युत स्टेशनहरूको नियमित मर्मतसंभार तथा प्रशारण लाईनहरूको स्तरोन्नति तथा प्राविधिकरूपमा आवश्यक ठाउँहरूमा सबस्टेशनहरूको निर्माण तथा गुणस्तरीय उपकरणहरूको प्रयोग गरी स्टेशन नोक्सानी कम गर्नुपर्दछ ।

● बढी भुक्तानी एवं व्ययभार

१०८. **सम्झौता विपरीत बढी भुक्तानी** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२३ मा रनिङ्ग बिलको भुक्तानी गर्दा करारका शर्त बमोजिम भुक्तानी गर्नुपर्ने उल्लेख छ । सम्झौता विपरीत बढी भुक्तानी गरेको केही व्यहोरा निम्नानुसार छन्:
- १०८.१. मेलम्ची खानेपानी विकास समिति र एक निर्माण व्यवसायीबीच भएको सम्झौतामा १५ प्रतिशत ओभरहेड समावेश गर्न मिल्ने व्यवस्था छ । उक्त निर्माण व्यवसायीलाई ४६ औँ बिलसम्म नयाँ आइटमको नयाँ दरमा भेरिएसन गरेको कामको दर विश्लेषण गर्दा २० प्रतिशत ओभरहेड कायम गरी भुक्तानी गरेको छ । सम्झौतामा उल्लेख भएभन्दा बढी दरमा भुक्तानी गरेको रु.८ करोड १ लाख ४७ असुल गर्नुपर्दछ ।
- १०८.२. प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाले नुवाकोट शित भण्डार गृह स्थापनाको लागत अनुमान रु.१८ करोड ७८ लाखको कार्यको लागि रु.१० करोड ५० लाख अनुदान दिने गरी एक प्रा.लि. सँग अनुदान सम्झौता भएको छ । सम्झौता बमोजिम उपलब्ध गराएको रु.२ करोड ५६ लाख पेशकी रनिङ्ग बिलबाट कट्टा गर्नुपर्नेमा रु.११ करोड ५ लाख ५९ हजार भुक्तानी गर्दा समेत कट्टा नगरी भुक्तानी गरेको छ । उक्त प्रा.लि. सँग रु.१० करोड ५० लाख अनुदान उपलब्ध गराउने गरी २०७५।३।२४ मा सम्झौता गरेकोमा रु.११ करोड ५ लाख ५९ हजार (पेशकी समेत) भुक्तानी गरेको छ । सम्झौता भन्दा बढी भुक्तानी गरेको रु.५५ लाख ५९ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।
- १०८.३. पोषिलो पिठो ६ लाख ७४ हजार किलो रु.६ करोड ४३ लाख ९ हजारको लागतमा खरिद गर्न एक आपूर्तिकसँग भएको सम्झौतामा आपूर्तिकले ८० हजार किलो केन्द्रीय मेडिकल स्टोर पथलैयामा र ५ लाख ९४ हजार किलो क्षेत्रीय मेडिकल स्टोर्स, नेपालगञ्जमा आपूर्ति गर्ने उल्लेख छ । आपूर्तिकले सम्झौताअनुसार क्षेत्रीय मेडिकल स्टोर्स, नेपालगञ्जमा आपूर्ति नगरी केन्द्रीय मेडिकल स्टोर, पथलैयामा आपूर्ति गरेकोमा पुरै रकम भुक्तानी गरेको छ । आपूर्तिकले क्षेत्रीय मेडिकल स्टोर्स, नेपालगञ्जमा आपूर्ति नगर्दा पथलैयादेखि नेपालगञ्जसम्म विभागले अर्को हुवानीकर्ता मार्फत प्रतिकेजी १० का दरले हुवानी गराई रु.५९ लाख ३५ हजार बढी भुक्तानी गर्नुपरेको छ । सम्झौतामा तोकिएको स्थानमा आपूर्ति नगरी अन्यत्र आपूर्ति गरेकोले बढी भुक्तानी भएको रु.५९ लाख ३५ हजार सम्बन्धित आपूर्तिकबाट असुल गर्नुपर्दछ ।
१०९. **बढी लागत अनुमान** - नेपालमा राष्ट्रिय एकद्वार प्रणाली लागू गर्न अमेरिकी डलर १ करोड १८ लाख ७४ हजारको लागत अनुमान तयार गरेकोमा लागत अनुमानभन्दा ३५.९२ प्रतिशत घटी अमेरिकी डलर ७६ लाख ८ हजारमा एक फर्मसँग सम्झौता भएको देखिन्छ । लागत अनुमान तयार गर्दा सार्वजनिक निकायले चालु वा अधिल्ला वर्षहरूमा सोही प्रकृतिको खरिद गर्दा लागेको वास्तविक लागतको आधारसमेत लिई लागत अनुमान तयार गर्नुपर्नेमा भन्सार विभागमा कार्यरत यसै कार्यको लागत अनुमान गर्ने परामर्शदाताको अधिकतम मासिक पारिश्रमिक अमेरिकी डलर १४ हजार ५२८ भुक्तानी गरेकोमा विभिन्न विशेषज्ञको लागि मासिक पारिश्रमिक अमेरिकी डलर ३० हजारसम्म कायम गरेकोले मासिक अमेरिकी डलर १५ हजारका दरले भन्दा बढी हुने गरी अमेरिकी डलर ६ लाख ५५ हजार अर्थात् तत्कालको विनिमय दरमा हुने रु.७ करोड ४८ लाख ७३ हजार बढी लागत अनुमान कायम गरेको देखिन्छ ।
११०. **परामर्शदाताको लागत अनुमान** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२ को अनुसूची १(क) मा परामर्श सेवाको लागत अनुमान तयार गर्दा परामर्शदाताको पारिश्रमिक, सोधभर्ना हुने खर्च र फुटकर खर्च बाहेक अतिरिक्त कार्यालय व्यवस्थापन शुल्क समावेश गर्न नसकिने व्यवस्था छ । शहरी विकास तथा

भवन निर्माण विभाग, नयाँ शहर आयोजना समन्वय कार्यालय र संघीय आयोजना कार्यान्वयन इकाई बाँकेले योजनाको ड्रइङ्ग, डिजाइन तथा विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयारीको लागि परामर्शदाताको लागत अनुमान तयार गर्दा १५ प्रतिशतका दरले व्यवस्थापन शुल्क समावेश गरी रु.१ करोड ६७ लाखमा ठेक्का सम्भौता गरेको कारण परामर्श खर्च बढ्न गई थप व्ययभार पर्न गएको छ । कानून विपरित लागत अनुमान तयार गर्ने, जाँच गर्ने र स्वीकृत गर्ने ब्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

१११. **जिल्ला दररेट** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १४८ मा निर्माण सामग्रीको जिल्ला दररेट निर्धारण गर्ने व्यवस्था छ । उदयपुर जिल्ला हुँदै सप्तरी जिल्लामा बग्ने खाँडो नदी नियन्त्रण गर्न आवश्यक पर्ने हुँगाको दररेट प्रति घनमिटर उदयपुर जिल्लामा रु.१ हजार ४०० तथा सप्तरी जिल्लामा रु.५ हजार ४२७।५७ कायम गरेको देखियो । एउटै नदीको उदयपुर खण्डमा हुवानी सहित प्रतिघनमिटर रु.२ हजार ३८० तथा सप्तरीतर्फ रु.५ हजार ९४८ का दरले उपभोक्ता समितिलाई भुक्तानी गर्दा खाँडो नदी व्यवस्थापन कार्यालय, सप्तरीमा रु.१ करोड १ लाख ७३ हजार थप व्ययभार परेको छ । **सप्तरी जिल्लाको दररेटमा पुनरावलोकन हुनुपर्दछ ।**
११२. **क्याम्पस अनुदान** - विश्वविद्यालय अनुदान आयोग कार्य व्यवस्था नियमावली, २०६० को नियम ११.१० मा नेपाल सरकारलाई अतिरिक्त आर्थिक दायित्व पर्ने विषयमा निर्णय गर्नुपूर्व नेपाल सरकारको स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था छ । आयोगले सामुदायिक क्याम्पसहरूलाई अनुदान दिन निर्देशिका जारी गरेको छ । उक्त निर्देशिकामा नियमित अनुदान न्यूनतम एकमुष्ट रु.३ लाख ५० हजार र तोकेको आधार पुरा गरेमा थप अनुदान दिने व्यवस्था छ । आयोगले न्यूनतम अनुदान रु.४ लाख ५० हजारको दरले ४५७ क्याम्पसहरूलाई रु.३७ करोड ७० लाख ८४ हजार उपलब्ध गराएको छ । आयोगले नेपाल सरकारको स्वीकृत बेगर अनुदान रु.१ लाख बढाएकोले रु.७ करोड २६ लाख ३० हजार बढी व्ययभार परेको छ ।
११३. **उपलब्धीमुलक रोजगारी** - विश्व बैंकसंग भएको सम्भौतामा ५ वर्षको अवधिमा तालिम प्राप्त गरेको कुल संख्यामध्ये ६ महिनाको उपलब्धीमुलक रोजगारी प्राप्त गर्ने संख्या पहिलो र दोस्रो वर्षमा ६५ प्रतिशत र तेस्रो, चौथो र पाँचौ वर्षमा ७० प्रतिशत पुग्ने उल्लेख छ । सम्भौता अनुसार व्यवसायिक शिक्षा तथा तालिम अभिवृद्धि परियोजनाले सीप परीक्षणमा सफल भएकाहरूको मात्र उपलब्धीमूलक रोजगारी प्रमाणीकरण गरी ८ हजार ८ सय २९ को भुक्तानी गर्नुपर्नेमा सीप परीक्षणमा असफल भएकाहरूलाई समेत ११ हजार १०६ जनाको लागि रु.२० करोड ८४ लाख १ हजार भुक्तानी दिएको छ । यसरी सीप परीक्षणमा असफल प्रशिक्षार्थीलाई सहभागी गराएको कारण रु.४ करोड २७ लाख २८ हजार बढी व्ययभार परेको छ । **सम्भौता अनुसार सीप परीक्षणमा असफल भएका प्रशिक्षार्थीलाई रोजगारी प्रमाणीकीकरणमा समावेश गर्न मिल्दैन ।**
११४. **रोजगारी प्रमाणीकरण** - व्यवसायिक शिक्षा तथा तालिम अभिवृद्धि परियोजना र तालिम प्रदायक संस्थासँग भएको सम्भौता अनुसार छोटो अवधिको तालिम सम्पन्न भई सीप परीक्षण पश्चात ३ महिनाको आम्दानी रुजु पश्चात तेस्रो किस्ता र ६ महिनाको आम्दानी रुजु पश्चात चौथो किस्ता भुक्तानी गरिने व्यवस्था छ । आम्दानी रुजु वा रोजगारी प्रमाणीकरणको विवरण अनुसार छोटो अवधिको तालिममा सहभागीमध्ये ३ महिनाको उपलब्धीमुलक अपेक्षित रोजगारी प्राप्त गर्ने संख्या ८ हजार ६१० रहेकोमा ६ महिनाको प्रमाणीकरण विवरण अनुसार सो संख्या ११ हजार १०२ देखाई एकै पटक तेस्रो र चौथो किस्ता रु.२० करोड ८४ लाख भुक्तानी गर्दा ६ महिना रोजगार प्राप्त गर्नेको संख्या बढी देखाई रु.१ करोड ६२ लाख थप व्ययभार परेको छ ।

● मितव्ययिता

११५. **अनुत्पादक खर्च** - खर्च रकम वर्गीकरण र व्याख्याअनुसार विविध खर्चबाट मनोरञ्जन, चियापान, भोज, कार्यालय सुरक्षा, अतिथि सत्कारलगायतमा खर्च व्यहोर्ने व्यवस्था छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट पेस भएको आर्थिक विवरणअनुसार विविध खर्चमा रु.१ अर्ब ३२ करोड ८५ लाख बजेट विनियोजन भएकोमा १८.९१ प्रतिशत वृद्धि गरी रु.१ अर्ब ५७ करोड ९७ लाख खर्च भएको छ ।

यसैगरी विशिष्ट व्यक्ति तथा प्रतिनिधि मण्डलको भ्रमण खर्चमा रु.६ करोड ८५ लाख बजेट व्यवस्था गरेकोमा १४८.२० प्रतिशत बढी हुनेगरी रु.१७ करोड खर्च गरेको देखिन्छ । सरकारले सार्वजनिक खर्चमा मितव्ययिता र प्रभावकारिता ल्याउन कायम गर्ने नीतिगत मार्गदर्शन, २०७५ जारी गरेको सन्दर्भमा

यसप्रकारका अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्नेमा थप रकमान्तर गरी खर्च गर्नु मनासिब देखिएन । यसप्रकारको खर्चमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

११६. **मुआब्जा दर मूल्यांकन** - जग्गा प्राप्ती ऐन, २०३४ को दफा १६ ले जग्गा प्राप्ती गर्दा जग्गाधनीले व्यहोर्नु परेको नोक्सानी र जग्गा प्राप्त गर्ने सूचना प्रकाशित गर्दासम्मको प्रचलित जग्गाको मूल्य समेत विचार गरी मुआब्जा रकम निर्धारण गर्नुपर्ने उल्लेख छ । सो सम्बन्धी व्यहोरा यस प्रकार छनू :
- ११६.१. नागदुङ्गा सुरुङ्ग मार्ग निर्माण आयोजनाले मालपोत कार्यालय, कलंकीले रजिष्ट्रेशन प्रयोजनलाई प्रतिआना रु.८ लाख कायम गरेको राजमार्गले छोएका जग्गाहरू प्रतिआना रु.४२ लाख (५ गुना बढी) र प्रतिआना रु.२ लाख कायम गरेको कच्ची मोटर बाटोले छोएको जग्गा प्रतिआना रु.१७ लाख (८ गुना बढी) मुआब्जा दर कायम गरी योवर्ष रु.४ अर्ब ५८ करोड ३८ लाख वितरण गरेको छ । उक्त दर मूल्यांकनको आधार स्पष्ट गरिएको छैन ।
- ११६.२. रेल आयोजनाले २० वर्षभन्दा बढी ऐलानी जग्गा भोगचलन गरी वसोवास गर्दै आएको आधारमा पूर्वपश्चिम रेलमार्गको ट्रयाक निर्माणमा पर्ने ६ विगाहा १२ कट्टा १३ धुर जग्गाको मुआब्जा रकम सो स्थानमा पर्ने नम्बरी जग्गाको लागि कायम गरेको दरको ७५ प्रतिशतले मूल्यांकन गरी भुक्तानी गर्ने निर्णय गरेको छ । नेपाल सरकारले समयमै ऐलानी जग्गाको संरक्षण गर्न नसकेको कारण उक्त जग्गाको समेत मुआब्जा वितरण गर्नु परेको देखिन्छ । मूल्याङ्कन सम्बन्धमा नीतिगत परिमार्जन हुन नसकेकोले जग्गा अधिग्रहणमा नेपाल सरकारलाई थप व्ययभार पर्न गएको देखिन्छ ।
११७. **आर्थिक सहायता** - नागरिक राहत, क्षतिपूर्ति तथा आर्थिक सहायतासम्बन्धी कार्यविधि, २०६८ को बुँदा नं. १२ मा राष्ट्रिय जीवनका महत्वपूर्ण व्यक्तिहरूलाई तोकिएको दरमा औषधोपचार तथा आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउने उल्लेख छ । गृह मन्त्रालयले यो वर्ष देशभरीका १७४ नागरिकलाई प्रति व्यक्ति रु.५० हजारदेखि रु.३० लाखसम्म रु.९ करोड ८० लाख ८८ हजार, विभिन्न घटनामा उपचारबापत रु.३३ लाख ७ हजार र संस्थागत अनुदान रु.२ करोड ९१ लाख समेत कुल रु.१३ करोड ४ लाख ९५ हजार वितरण गरेको छ । सहायता माग गर्दा निवेदन, चिकित्सकको प्रेस्क्रिप्सन, उपचार सहायता समितिको सिफारिस जस्ता कागजात संलग्न गरेको छैन । कार्यविधिको बुँदा नं. १२.१(ग) मा समाजिक र राष्ट्रिय जीवनमा योगदान पुऱ्याएका व्यक्तिका लागि बढीमा रु.७ लाखसम्म आर्थिक सहायता दिन सकिनेमा सीमा नघाई एकै व्यक्तिलाई रु.३० लाखसम्म आर्थिक सहायता प्रदान गरेको छ । कार्यविधिको पालना गरी तोकिएको सीमाभित्र रही आर्थिक सहायता प्रदान गरी मापदण्डभन्दा बढी वितरण गर्ने कार्य नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।
११८. **निवृत्तीभरण सेवा शुल्क** - निवृत्तीभरण व्यवस्थापन कार्यालयले सेवा निवृत्त निजामती, प्रहरी, नेपाली सेनातर्फका कर्मचारीहरूलाई निवृत्तीभरणको रकम उपलब्ध गराए बापत निवृत्तीभरणको ट्याण्डलिङ चार्जलाई २०५२/२०२८ को निर्णयअनुसार प्रति सैकडा ६० पैसाबाट वृद्धि गरी रु.१।- कायम गरेको देखियो । हालसम्म निवृत्तीभरण रकमको १ प्रतिशतले हुने रकम ट्याण्डलिङ चार्जबापत बैङ्कलाई उपलब्ध गराउँदै आएको छ । विगत ३ वर्षको निवृत्तीभरण ट्याण्डलिङ चार्ज २०७३/७४ मा रु.३६ करोड ७२ लाख, २०७४/७५ मा रु.३९ करोड ७८ लाख र २०७५/७६ मा रु.४२ करोड खर्च भै प्रतिवर्ष बढिरहेको अवस्था छ । विगतमा सूचना प्रविधिको प्रयोग नहुँदा निर्धारण गरिएको सेवा शुल्क हाल विद्युतीय माध्यमबाट रकम ट्रान्सफर हुने, विवरण तयार गर्ने, सूचना आदान-प्रदान गर्न सहज हुँदा लागत घट्न जाने अवस्था छ । साथै बैङ्कहरूबीच प्रतिस्पर्धा अभिवृद्धि भई न्यून लागत वा बिना लागत नै यस्तो सेवा प्राप्त हुने अवस्था रहेको परिप्रेक्षमा साविकको निर्णयमा पुनरावलोकन भएको छैन । निवृत्तीभरण ट्याण्डलिङ दरमा समसामयिक पुनरावलोकन गरी प्रतिस्पर्धात्मक तवरले सरकारी खर्चमा मितव्ययिता ल्याउनेतर्फ ध्यान पुऱ्याउनु जरुरी छ, भनी विगत वर्षदेखि औल्याउदै आएकोमा स्थिति यथावत छ ।

● दक्षता एवं प्रभावकारिता

११९. **आन्तरिक लेखापरीक्षणको प्रभावकारिता** - आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ को दफा ३३ मा सरकारी कार्यालयहरूको आन्तरिक लेखापरीक्षण महालेखा नियन्त्रक कार्यालय वा सो कार्यालयबाट तोकिएको कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट हुने व्यवस्था छ । आन्तरिक लेखापरीक्षणको लागि दक्ष कर्मचारीको व्यवस्थापन नभएको, चौमासिक रुपमा लेखापरीक्षण नगरेको, कर्मचारीहरू पर्याप्त तालिम बेगर आन्तरिक लेखापरीक्षणमा खटाउँदा कार्य प्रभावकारी नभएको, लेखा राख्न एवं लेखापरीक्षण गर्न लेखाप्रणाली

विषय अध्ययन गरेको योग्यता हुनुपर्ने अनिवार्यता नभएको कारण आन्तरिक लेखापरीक्षणमा संलग्न जनशक्तिको पेसागत क्षमता कमजोर देखिन्छ । लेखापालन र आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्न खटिने जनशक्ति एउटै समुहको रहेको कारण पर्याप्तरूपमा स्वतन्त्र हुन नसकेको अवस्था छ । आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ९६(२) अनुसार कार्यालयमा हुने आम्दानी तथा खर्च र त्यसको लेखाङ्गन प्रचलित कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रियाअनुरूप भए वा नभएको, वित्तीय साधनको उपयोग मितव्ययी तवरले दक्षतापूर्वक भए वा नभएको, स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रमअनुसार लक्ष्य प्राप्त गरे वा नगरेको र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली प्रभावकारी भए वा नभएको जस्ता कुरामा केन्द्रित भई आन्तरिक लेखापरीक्षण निर्देशिकाबमोजिमको कार्यविधि अपनाई आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्ने व्यवस्था भएकोमा अधिकांश कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयद्वारा जारी गरेको आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदनमा यस्ता विषय समावेश भएको पाइएन । साथै जारी भएको आन्तरिक लेखापरीक्षण निर्देशिकाको पूर्ण पालना भएको छैन ।

१२०. **पानीको डिस्चार्ज** - सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजनाको मूल नहरमा वर्षा याममा ३८.३७ देखि ५७.६२ क्यूमेक पानी डिस्चार्ज भएको देखिन्छ भने हिउँद र सुख्खा याममा पानीको डिस्चार्ज घट्टै मंसिर, पुष, मार्ग, फाल्गुण, चैत्र, वैसाख र जेष्ठमा २१.५८ देखि २६.५१ क्यूमेक्स पानी डिस्चार्ज भएको देखिन्छ । इन्टेकको डिस्चार्ज क्षमता ६० क्यूमेक्स भएतापनि मंसिर, पौष, माघ, फाल्गुण, चैत्र, वैसाख र जेष्ठमा कुल क्षमताको औसत ४१.३२ प्रतिशत मात्र पानी डिस्चार्ज भएको छ । **आयोजनालाई पूर्ण क्षमतामा संचालन गर्नुपर्दछ ।**
१२१. **डिप ट्युववेल बन्द रहेको** - भैरहवा लुम्बिनी भूमिगत जल सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालय, रुपन्देही मातहत रहेका १६९ डिप ट्युववेल सिंचाई प्रणाली मध्ये ३२ वटा सिंचाई प्रणाली (ट्युववेल) बन्द रहेको छ । एउटा डिप ट्युववेलले १२० हेक्टर जमिन सिंचाई गर्ने क्षमता रहेअनुसार ३ हजार ८४० हेक्टरमा सिंचाई गर्ने प्रणालीको विकास भएतापनि ट्युववेल बन्द रहेकाले निर्माण भएका सिंचाई संरचनाहरु संचालन गर्नेतर्फ ध्यान जानुपर्ने देखिएको छ ।
१२२. **प्रिन्टर प्रयोगमा नआएको** - निर्वाचन आयोगले २०७४ मंसिरमा रु.२१ करोड ८३ लाख ४० हजारमा खरिद गरेको २ थान डिजिटल कलर प्रिन्टर प्रयोगमा नल्याएको सम्बन्धमा गत वर्षको प्रतिवेदनमा औल्याउँदा आयोगले २०७५।१२।१५ मा आगामी उप निर्वाचनमा मतपत्र लगायत अन्य छपाई कार्य गरिने जवाफ दिएको भएतापनि २०७६ उपनिर्वाचनमा समेत प्रयोग भएको देखिएन । उक्त मेसिन संचालनका लागि दक्ष जनशक्ति र मेसिनमा प्रयोग गरिने कागज आयोगमा नभएको जनाई निर्वाचन सम्बन्धी सामग्री जनक शिक्षा सामाग्रीसंग छपाई गरी रु.२ करोड ६७ लाख ९ हजार भुक्तानी गरेको छ । **उच्च मूल्यको मेसिन खरिद गरी प्रयोगविहिन रहेको उचित देखिएन ।**
१२३. **प्रभाव मूल्यांकन** - विश्व बैंकको अनुदान सहयोगमा सञ्चालित कावेली ए जलविद्युत योजनाको तमोर वेशिनको समष्टिगत प्रभाव मूल्यांकन गर्न एक परामर्शदातासंग २०७५।५।१८ मा ३ वर्षको लागि अमेरिकी डलर ११ लाख ७८ हजार १४० र ने.रु.३ करोड ३९ लाख ८८ हजारको संभौता भएकोमा प्रारम्भिक (इन्सेप्सन) प्रतिवेदन तयारी वापत अमेरिकी डलर १ लाख १७ हजार ८१४ र ने.रु.३३ लाख ९९ हजार भुक्तानी भएको छ । विश्व बैंकसंगको संभौता २०७६/९/१४ मा समाप्त भएकोमा म्याद थप भएको छैन । प्रभाव मूल्यांकन कार्य समाप्त नहुँदै अनुदान सहायता संभौताको म्याद समाप्त भएको कारण हालसम्मको खर्च उपलब्धी विहीन भएको छ ।
१२४. **उजुरी र छानविन** - वेपत्ता पारिएको व्यक्तिको छानविन र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ बमोजिम सशस्त्र दृन्दका क्रममा भएका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन सम्बन्धी घटना छानविन गरी कानूनी कारवाहीको लागि सिफारिस गर्न गठन भएको सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगले यो वर्षसम्म वर्षसम्ममा हत्या १० हजार ८८१, अपहरण तथा शरीर बन्धक ४ हजार १४०, अङ्ग भंग वा अपाङ्ग बनाउने ४ हजार ९१८, शारिरीक तथा मानसिक यातना २० हजार ०५१, बलात्कार तथा यौनजन्य हिंसा ३९१, सम्पत्ति सम्बन्धी १६ हजार १६६, विस्थापन ५ हजार ८८१ विषय नखुलेको ५९९ समेत ६२ हजार ९५० उजुरी दर्ता भएकोमा ३ हजार ६१५ को प्रारम्भिक छानविन भएको छ ।

यसैगरी सोही ऐनबमोजिम गठन भएको वेपत्ता पारिएको व्यक्तिको छानविन आयोग स्थापना भएदेखि यो वर्षसम्ममा ३ हजार १९७ उजुरी प्राप्त भएकोमा ४१४ सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगमा पठाएकोमा कार्यक्षेत्र नमिलेको भनी १३७ फिर्ता पठाएको, १२५ उजुरी दोहोरो परेकोले लगत कट्टा गरेको एवं

२८९ उजुरी तामेलीमा राखी २ हजार ५०६ उजुरी विस्तृत छानविन गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ । विस्तृत छानविन गर्नुपर्ने उजुरी मध्ये २ हजार ८ उजुरमा पीडित र साक्षीको कागज गर्ने, एन्टीमोर्टम (वेपत्ता हुनु अधिको स्थिति) र परिपुरण फाराम भराउने लगायत विस्तृत छानविनको पहिलो चरण कार्य सम्पन्न गरेको छ ।

उल्लिखित आयोगहरु स्थापना भएको २ वर्षमा कार्यसम्पन्न गर्ने गरी गठन भएकोमा पटक पटक म्याद थप हुँदाको अवस्थामा समेत कार्यसम्पन्न नभएकोले ती आयोगहरुले दक्षतापूर्वक कार्य गर्न सकेको देखिएन ।

१२५. **मुद्दा र फछ्यौट** - सर्वोच्च अदालतको तेस्रो रणनीतिक योजना अनुसार जिल्ला र उच्च अदालतमा रहेका मुद्दा १८ महिना भित्र र सर्वोच्च अदालतमा रहेका मुद्दा २ वर्ष भित्र फछ्यौट गर्ने उल्लेख छ । यो वर्ष सर्वोच्च अदालत र मातहत अदालतहरुमा गत वर्षको जिम्मेवारी ३ लाख ७१ हजार ३० मुद्दा रहेको मध्ये २ लाख ६५ हजार १९२ फछ्यौट भई १ लाख ५ हजार ८३८ बाँकी रहेको देखिन्छ । रणनीतिक योजनामा मुद्दा फछ्यौटको अवधि निर्धारण गरेको भएतापनि तीनै तहको अदालतमा दुई वर्ष नाघेका मुद्दाको संख्या १२ हजार ८०२ रहेको देखिन्छ । तीनै तहको अदालतमा न्यायाधीशको ४२१ दरबन्दी रहेकोमा २० मात्र रिक्त रहेको देखिन्छ । स्वीकृत दरबन्दी पूर्ति गरी रणनीतिक योजनामा उल्लेख भएको अवधिभित्र मुद्दा फछ्यौट गर्नुपर्दछ ।

१२६. **सन्तति छात्रवृत्ति** - निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने निर्देशिका, २०७२ मा निजामती कर्मचारीका सन्ततिलाई नेपालको शिक्षण संस्थामा अध्ययन गर्न छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउन आवश्यक रकमको बजेट विनियोजन गरी उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ । मन्त्रालयले छात्रवृत्ति निर्देशिका, २०७५ तयार गरी सहमतिको लागि अर्थ मन्त्रालय र कानून तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय पठाएकोमा ती मन्त्रालयबाट सहमति नआएकोले निर्देशिका जारी नभएको कारण २०७४/७५ मा रु.१४ करोड ६६ लाख र २०७५/७६ मा रु.१५ करोड ६२ लाख विनियोजन भएको छात्रवृत्ति वितरण भएको देखिएन । निर्देशिका स्वीकृत नहुँदा निजामती कर्मचारीको जेहन्दार सन्ततिले छात्रवृत्ति सुविधा पाउनबाट बञ्चित हुन गएकोले सम्बद्ध पक्षको ध्यान जानुपर्दछ ।

१२७. **हुलाक बचत बैंक** - गोश्वारा र जिल्ला हुलाक कार्यालयसमेत ६८ कार्यालयले हुलाक बचत बैंकको कारोबार गरी बचत बैंक सञ्चालन गरेका छन् । यो वर्षको अन्त्यमा रु. १ अर्ब ३९ करोड ७३ लाख मौज्जात रहेको छ । हुलाक बचत बैंकको हिसाब पूर्णरूपमा सफ्टवेयरमा नरहेको, कारोबारको परिमाण प्रत्येक वर्ष बृद्धि हुँदै गएको, केही जिल्लामा कार्यरत कर्मचारीबाट रकमको अपचलन भएको, लगानी गर्न सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालयले रोक लगाएकोले जाजरकोट लगायतका जिल्लामा आर्जित ब्याजभन्दा बढी ब्याज भुक्तानी गर्दा घाटा व्यहोर्नु परेको लगायतका कारणले हुलाक बचत बैंक प्रभावकारी भएका छैनन् । प्रविधि र बैंकिङ प्रणालीको विकास एवं विस्तार हुँदै गएको सन्दर्भमा बचत रकमको परिचालन सुरक्षित तवरबाट गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई दृष्टिगत गरी बचत बैंकको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने व्यहोरा गत विगत वर्षको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएतापनि स्थिति यथावतै छ । त्यसैगरी हुलाक बचत बैंकलाई खारेज गरी सञ्चित रकम वाणिज्य बैंकहरुमा खातासहित हस्तान्तरण गर्ने बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भएकोमा सोको समेत कार्यान्वयन भएको छैन ।

१२८. **लगानी प्रतिफल विहीन** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम २२ मा प्रतिफल समेत विचारी गरी आयोजना स्वीकृत गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । पुल निर्माण कार्य भइसकेतापनि एप्रोच रोड निर्माण नभएका कारण यातायात सञ्चालन हुन नसक्दा लगानी प्रतिफलविहीन भएको केही अवस्था देहाय अनुसार छ :

१२८.१. हुलाकी सडक आयोजना बाँकेले बगौडा खोला पुल निर्माण कार्यको लागि एक निर्माण व्यावसायीसँग रु.४ करोड १२ लाख ९० हजारमा संभौता भएकोमा २०७६।२।३० सम्म रु.३ करोड २ लाख ९८ हजारको काम गरी आयोजना अधुरो रहेको छ । खोलाको भाग एक किलोमिटर भन्दा बढी रहेकोमा पुलको लम्बाई ५० मिटर रहेका देखिदा पुलको दुवै छेउबाट नदीको किनारा छुने अवस्था देखिएन । हाल उक्त पुलको सुपरस्ट्रक्चर निर्माण कार्य सम्पन्न भए पनि पुलको दाँयाबायाँ बाटो र पुल बिच लामो दुरी रहेको कारण आवागमन गर्ने अवस्था नदेखिँदा उक्त पुलको उपयोग हुने स्थिति छैन ।

१२८.२. हुलाकी सडक सुनसरीले महली पुल निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.१ करोड ५५ लाख ९८ हजारमा सम्झौता भएकोमा पटक पटक गरी २०७१/१२/२८ सम्म म्याद थप भएपनि सो मिति पश्चात म्याद थप भएको देखिएन । निर्माण व्यवसायीले रु.१ करोड ५५ लाख ९८ हजारको निर्माण कार्य गरी यातायात सञ्चालन भईसकेको अवस्थामा खोलामा बाढी आई एप्रोच रोड बगाएको र सो पश्चात निर्माण व्यवसायीले थप काम नगरेको कारण पुलको उपयोग हुन सकेको छैन ।

१२८.३. सडक डिभिजन काठमाण्डौले बहुवर्षिय ठेक्का गर्नु अघि श्रोतको सुनिश्चितता गरेर मात्र ठेक्का सम्झौता गर्नुपर्नेमा २०६६/६७ देखि २०७३/७४ सम्म सम्झौता भएका १८३ ठेक्का बजेटको सुनिश्चितता नभएको भनी विभागीयस्तरको निर्णयबाट सुविस्ताको आधारमा अन्त्य गरी फरफारक गर्ने निर्णय गरेको छ । उक्त १८३ ठेक्काको सम्झौता रकम रु.८२ करोड ८० लाख मध्ये २०७४/७५ सम्म रु.३५ करोड ३ लाख भुक्तानी भएको अवस्थामा ठेक्का अन्त्य गरिएको कारण उक्त लगानी प्रतिफलविहीन हुन गएको छ भने बाँकी काम सम्पन्न गर्ने आधार समेत सुनिश्चित गरेको छैन । उक्त ठेक्कामध्ये ४ निर्माण व्यवसायीसँग रु.१ करोड ५२ लाख ४२ हजार पेशकी समेत असुल गर्न बाँकी रहेको छ । बाँकी काम सम्पन्न गर्ने आधार सुनिश्चित नगरी लगानी प्रतिफलविहीन हुनेगरी ठेक्का अन्त गर्ने पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाइनु पर्दछ ।

१२८.४. काठमाण्डौ दिगो शहरी यातायात आयोजनाबाट सडक डिभिजन काठमाण्डौमा हस्तान्तरण भएका टेकु र डल्लुमा २ पुल निर्माण कार्य रु.२२ करोड ६१ लाख ७५ हजारमा सम्पन्न गर्नेगरी सम्झौता भई निर्माण कार्य भएकोमा रु.१३ करोड ९२ लाख ४० हजार (६१.५७ प्रतिशत) भुक्तानी भएको छ । उक्त निर्माण कार्यहरू मध्ये तीन स्पानको टेकुपुलको बीचको ३० मीटर प्रि स्ट्रेस गर्डर विम हुने गरी निर्माण गर्दा डिजाइन अनुसरण नगरी मिक्स डिजाइन अनुसार गर्डर विम ढलान गरेको र त्यसमा प्रयोग भएको केवल वायर नक्षामा उल्लेख भएको साइज भन्दा कम साइजको प्रयोग भएको, सो केवल वायर परीक्षण नै नगरी तन्काएकोले त्रुटी सच्याउन निर्माण व्यवसायीलाई सुचना जारी गर्दा पनि त्रुटी सच्याउनेतर्फ ध्यान नदिएकोले कार्यालयले खरिद सम्झौता अन्त्य गरेको छ ।

सम्झौता अन्त्य गर्दा कार्य सम्पादन जमानत जफत गरेता पनि सम्झौता अन्त्य भएको कारणले सम्झौता बमोजिम बाँकी रहेको कार्य पुरा गर्न लाग्ने रकम सो निर्माण व्यवसायीबाट सरकारी बाँकी सरह असुलउपर गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा बाँकी कार्य गर्न लाग्ने लागत अनुमान तयार नगरेकोले निजबाट असुल गर्नुपर्ने रकम यकिन गर्न सकिएन । गुणस्तरयुक्त कार्य भएको सुनिश्चित हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

१२९. **समस्याग्रस्त नहर निर्माण** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२५ मा निर्माण कार्यसम्पन्न भई त्रुटी सच्याउने दायित्वको अवधि समाप्त भएपछि स्वीकृत ड्रइड, डिजाइन र स्पेसिफिकेशन बमोजिम भए नभएको जाँचबुझ गराई कार्य सम्पन्न प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । सिक्टा सिचाई आयोजनाले निर्माण कार्य गराएको पश्चिम तर्फको मुल नहरको १७.७०० देखि ३५ किलोमिटरसम्म मुल नहर र सम्बन्धित संरचनाहरू निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.२ अर्ब ११ करोड ७६ लाखको सम्झौता भएकोमा भेरीयसन गरी सम्झौता रकम रु.२ अर्ब ४३ करोड ९ लाख कायम गरेको छ । निर्माण व्यवसायीलाई २०७२/०१/०९ सम्म मूल्य समायोजन र नोक्सानी दावी समेत रु.३ अर्ब ०२ करोड ४८ लाख भुक्तानी भएको देखिन्छ ।

आयोजनाले त्रुटी सच्याउने अवधिभित्र मुल नहरमा पानी परीक्षण गर्ने क्रममा २०७३/०३/१३ मा नहरको एक स्थानमा भत्कन गएको र पुनः पानी संचालन गर्दा २०७५/०४/०७ मा समेत नहरको चंगाई नाला नजिक एक स्थानमा भत्कन गई नहर समस्याग्रस्त हुन गएको देखिन्छ । उक्त नहरमा थप क्षति हुन नदिन मन्त्रिपरिषद्बाट २०७६/०१/१० मा नहर मर्मत गर्न स्वीकृती दिए अनुसार क्षतिग्रस्त स्थानमा रिभर बेड मेटेरियलमा चुना मिसाई कम्प्याक्सन गर्ने कार्य गरी रु. १८ लाख २२ हजार खर्च गरेको छ । समस्याग्रस्त नहर मर्मत गर्न उपयुक्त प्रविधि र लागत सम्बन्धमा आयोजना अन्याूलमा रहेको अवस्था छ । मर्मत सम्भारका उपयुक्त प्रविधिको खोजी गरी नहर संरचनाको संरक्षण गर्नुपर्दछ ।

१३०. **चिडियाखाना व्यवस्थापन** - मन्त्रिपरिषद्को निर्णय अनुसार राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष र वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयबीच २०५२/११/१६ मा सदर चिडियाखाना व्यवस्थापन तथा सञ्चालनको जिम्मेवारी ३० वर्षसम्म कोषको हुने र पुनः ३० वर्षको लागि नवीकरण गर्न सकिने गरी सम्झौता भएको छ । उक्त चिडियाखानामा हाल विभिन्न प्रजातीका १ हजार ६९ जिवजन्तु रहेको उल्लेख छ । कोषसँग भएको सम्झौता

अवधि २४ वर्ष व्यक्तित भईसकेकोमा सम्भौतावमोजिम कोषले चिडियाखाना सञ्चालन सम्बन्धमा कार्यविधि, नियमावली, गुरुयोजना बनाएको छैन । सम्भौताका सर्त बमोजिम चिडियाखाना व्यवस्थापन हुनुपर्दछ ।

१३१. **पुनःनिर्माणमा अपव्यय** - पशुपति क्षेत्र विकास कोषले पशुपति परिसरमा रहेको विश्वरूपा मन्दिरको भग्नावशेष हटाई संरक्षण कार्य र मृगस्थली देखि विश्वरूपा मन्दिरसम्म पैदल मार्ग निर्माण कार्य गर्न २ प्याकेजमा रु.३ करोड ८८ लाख ५० हजारको संभौता भएकोमा रु.१ करोड ६२ लाख ५१ हजार निर्माण व्यवसायीलाई भुक्तानी भएपछि उक्त कार्यमा सिमेण्ट, कंक्रीट प्रयोग गर्न नमिल्ने भनि पुरातत्व विभागको राय तथा सम्पदा अभियन्ताहरुको अवरोधको कारण ठेक्का अन्त्य गरेको देखियो । लागत अनुगमन तयार गर्नुपूर्व पुरातत्व विभागको सहमति नलिएको तथा पर्याप्त अध्ययन छलफल नगरेको कारण पुनः निर्माण कार्य हुन सकेको देखिएन भने हालसम्म भएको खर्च उपलब्धिविहीन हुन गएको छ ।
१३२. **अध्ययन कार्य रद्द** - विद्युत नियमावली, २०५० को नियम ११ मा सर्वेक्षण अनुमतिपत्रमा उल्लेखित अवधिभित्र सोही क्षेत्रमा सोही कामको सर्वेक्षण गर्न पाउने गरी अन्य कुनै व्यक्ति वा संगठित संस्थालाई अनुमतिपत्र प्रदान नगरिने उल्लेख छ । कर्णाली स्टेज १ (१८४ मेगा वाट) जल विद्युत आयोजनाको संभाव्यता अध्ययन तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन गर्न एक परामर्शदातासंग रु.१७ करोड ७२ लाख २४ हजारको संभौता भएकोमा उक्त आयोजनाको क्षेत्रमा ४० मीटर दोहोरो (ओभरल्याप) पर्ने गरी फुकोट कर्णाली जलविद्युत आयोजनालाई सर्वेक्षण अनुमतिपत्र जारी भएको कारण कर्णाली स्टेज १ आयोजनासंगको संभौता रद्द गरेको छ । संभौता अनुसार प्रारम्भिक (इन्सेप्सन) रिपोर्ट तयार गरेवापत परामर्शदातालाई रु.२ करोड ६४ लाख ७२ हजार भुक्तानी दिएपछि संभौता रद्द भएकोले उक्त खर्च उपलब्धिविहीन हुन गएको छ ।
१३३. त्यसैगरी अपरखुदी ए जलविद्युत आयोजनाको संभाव्यता अध्ययन तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन गर्न परामर्शदातासंग रु.१ करोड ६४ लाख २६ हजारको संभौता भएकोमा भौगोलिक विकटता र अन्नपूर्ण संरक्षित क्षेत्रभित्र परेको उल्लेख गरी संभौता रद्द गरेकोले परामर्शदातालाई प्रारम्भिक प्रतिवेदन तयारी वापत भुक्तानी दिएको रु.२७ लाख ८४ हजार उपलब्धी विहीन हुन गएको छ । भौगोलिक विकटता र अन्नपूर्ण संरक्षित क्षेत्रभित्र पर्ने विषय आयोजना छनौट गर्नुपूर्व नै जानकारी हुने विषय भएकोले सो पक्षमा ध्यान नदिँदा उक्त रकम नोक्सान देखिन्छ । उल्लेखित दुवै कार्यमा नेपाल सरकारलाई परेको नोक्सानी सम्बन्धमा सम्बन्धित पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ ।
१३४. **सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको संरचना** - चौधौं योजनामा सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको एकीकृत ढाँचा कार्यान्वयनमा ल्याईने उल्लेख छ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरू कोष अवधारणामा नभई बजेट एवं सहायतामा आधारित हुनुको साथै एकीकृत कानूनी तथा प्रशासनिक संरचनाको अभावमा छरिएर दर्जनौं निकायहरू मार्फत सञ्चालन तथा व्यवस्थापन भईरहेको र सूचना व्यवस्थापन प्रणाली समेत नहुँदा समन्वय र सामञ्जस्यता कायम गर्न समस्या परेको अवस्था छ । यसमा दोहोरोपना भई प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समेत नहुने स्थिति छ । सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूलाई जीवनचक्रमा आधारित, जोखिममा आधारित तथा जीविका धान्नसक्ने बनाउन सकिएको छैन । यसमा प्रमुख रूपले सामाजिक सुरक्षाको दीर्घकालीन राष्ट्रिय नीति एवं एकीकृत कानूनी व्यवस्था नहुनु, संघ, प्रदेश, र स्थानीय निकायबीच एकीकृत सूचना व्यवस्थापन प्रणाली र कार्यगत स्पष्टता नहुनुले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा अस्पष्टता गराएको छ । तसर्थ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी बनाउन एकीकृत राष्ट्रिय नीति र कानून तर्जुमा गरी एकल प्रशासनिक संरचना भित्र ल्याई एकीकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणाली मार्फत सञ्चालन व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमलाई पुनर्भाषित गरी आवश्यकताको आधारमा मात्र लाभग्राही पहिचान गर्ने, जीवन निर्वाह खर्च धान्नसक्ने बनाउने, तीन तहकै सरकारको सहभागिता र स्वामित्व सुनिश्चित गर्ने, जीवनचक्रमा आधारित र कोष अवधारणा एवं योगदानमा आधारित बनाई प्रभावकारी अनुगमन मूल्याङ्कन हुनु पर्दछ ।
१३५. **उपत्यकामा वायु प्रदूषण** - वातावरण विभागले तयार गरेको काठमाडौं उपत्यकाको वायुको गुणस्तर व्यवस्थापन कार्ययोजना, २०१७ तयार गरेको छ । त्यस्तै वातावरण विभागले रत्नपार्क, पुल्चोक, भैसेपाटी, भक्तपुर र शंखपार्कमा वायु गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना गरेको छ । उक्त ५ वटा मापन केन्द्रमा सन् २०१९ मा २४ घण्टाको औसतमा मापन गरिएको वायु प्रदूषण विश्व स्वास्थ्य संगठन र मन्त्रालयले २०६९ मा तयार गरेको मापदण्डसँग तुलना गर्दा स्थिति देहाय बमोजिम छ:

कण	ईकाई	विश्व स्वास्थ्य संगठनको मापदण्ड	नेपाली मापदण्ड २०६९	रत्नपार्क	पुल्चोक	भक्तपुर	शंखपार्क	भैसेपाटी
पीएम १०	µg/m ³	५०	१२०	१९७.९७	९२.८६	१९४.३८	९३.९	२८५.३७
पीएम २.५	µg/m ³	२५	४०	१४०.१९	६८	७०.८६	८८.१८	६२.३४
टी.एस.पि	µg/m ³	-	२३०	४३७.०६	२४७.८९	८८३.५०	४४१.७६	२२६९.५६

विश्व स्वास्थ्य संगठन तोकेको मापदण्ड भन्दा वातावरण विभागले तयार गरेको मापदण्ड धेरै बढी रहेको छ । काठमाण्डौ उपत्यका भित्र वर्ष दिनभरिको सबैभन्दा प्रदूषित दिनको पीएम १०, पीएम २.५ र टिएसपीको मात्रा विश्व स्वास्थ्य संगठन र वातावरण विभागले तयार गरेको मापदण्ड भन्दा धेरै बढी रहेको छ । सन् २०१९ मा रत्नपार्कमा ३२१ दिन मापन गर्दा पीएम २.५ को मात्रा १४३ दिन, पीएम १० को मात्रा ४५ दिन र टिएसपीको मात्रा ३८ दिन राष्ट्रिय मापदण्ड भन्दा उच्च रहेको पाइयो । कार्बन मोनोअक्साइड, सल्फर डाइअक्साइड, नाइट्रोजन डाइअक्साइड, ओजोन, बेन्जिन, लिड आदि अन्य वायु प्रदूषण मापनका लागि मापदण्ड तयार गरेको भए तापनि नियमित रूपमा मापन गरेको छैन । विभागमा रहेको प्रयोगशालामा यस्ता प्रदूषक मापन गर्ने क्षमता नभएको पाइयो ।

उल्लिखित कार्ययोजनामा काठमाडौंका अस्पतालसँग समन्वय गरी वायुप्रदूषणका कारण सिर्जित रोगहरूको डाटावेस तयार गर्ने, प्रत्येक ५/५ वर्षमा विश्व स्वास्थ्य संगठनको मार्गदर्शनसँग मेलखाने गरी वायुको गुणस्तर मापदण्ड तयार गर्ने, एयर क्वालिटी म्यानेजमेन्ट डिसिजन सपोर्ट सिस्टम स्थापना गर्ने लगायतका क्रियाकलाप रहे तापनि सोको कार्यान्वयन भएको पाइएन । वायु प्रदूषणले खोकी, दम, निमोनिया, छायाको रोग, आँखाको रोग, नाक कान घाँटीको समस्या, स्वासप्रश्वाससम्बन्धी समस्या, दम, टाउको दुख्ने, रिङ्गटा लाग्ने, बेहोस हुने, असन्तुलन हुने, क्यान्सर जस्ता समस्या सिर्जना गर्दछ । नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान काउन्सिलले २०१७ मा गरेको एक अध्ययन अनुसार नेपालमा वायु प्रदूषणका कारण लाग्ने रोगका कारण मृत्यु हुनेको संख्या १९९० को तुलनामा बढ्दै गएको देखिन्छ । वातावरण विभागले तयार गरेको काठमाडौं उपत्यकाको लागि वायु गुणस्तर व्यवस्थापन कार्ययोजनाको कार्यान्वयन गर्नुका साथै विश्व स्वास्थ्य संगठनसँग मिल्ने मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयनको अनुगमन गर्नु पर्दछ ।

१३६. **पुनर्निर्माण कार्यक्रमको प्रभावकारिता** - भूकम्प प्रभावित निजी आवास पुनर्निर्माण अनुदान वितरण कार्यविधि, २०७३ मा भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त भएका घरवार विहिन परिवार मात्र लाभग्राही कायम हुन सक्ने र अनुदान रकम निजी आवास पुनर्निर्माणमा मात्र खर्च गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । स्थलगत निरीक्षण गरिएको गोरखा र दोलखामा १ हजार ८७ लाभग्राही दोहोरो सूचिकृत भएको, गैर सरकारी संस्थाबाट लाभान्वित भएका लाभग्राहीलाई प्राथिकरणले पनि अनुदान भुक्तानी गर्दा रु. ४५ करोड ९८ लाख थप व्ययभार परेको, दोलखा, सिन्धुपाल्चोक, गोरखा र धादिङमा लेखापरीक्षणको क्रममा समुदायसँग छलफल गर्दा ३०२ लाभग्राहीको अन्यत्र समेत घर भएको जानकारीमा आएको, सिन्धुपाल्चोक, दोलखा र धादिङमा कार्यविधिको प्रक्रिया बेगर १३९ लाभग्राहीलाई रु. ३ करोड ९९ लाख अनुदान भुक्तानी भएको, स्थलगत अनुगमनमा २६८ घर तोकिएको नमुना भन्दा फरक, ५ हजार १३० प्राविधिक अनुगमन बेगर र १२ हजार १७१ न्यूनतम मापदण्ड पालना नभएका आवास निर्माण भएको पाईएको छ । लाभग्राही पहिचान, निर्माण अनुगमन, अनुदान भुक्तानी प्रणाली र अभिलेख व्यवस्थापन समेतबाट पुनर्निर्माणमा सम्बद्ध निकायहरूको कार्य प्रणालीमा आवश्यक सुधार गर्नुपर्दछ ।

१३७. **आवास निर्माण अनुदानको उपयोग** - जनता आवास कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७३ मा गरीव तथा विपन्न नागरिकको आवासको स्थितिमा सुधार ल्याउनु कार्यक्रमको उद्देश्य रहने उल्लेख छ । लेखापरीक्षणको क्रममा पर्सा, रूपन्देही, कपिलवस्तु, बर्दिया र महोत्तरीमा ६५ लाभग्राहीको ढलान सहितको पक्की घर भएतापनि लाभग्राही कायम गरी अनुदान रकम भुक्तानी गरेको छ । मोरङ र सुनसरी लगायतका ९ जिल्लामा १ हजार १२२ आवासको निर्माण कार्य अधुरो छोडिदा त्यस्ता आवासमा प्रवाहित अनुदान रु. २९ करोड ४३ लाखको सदुपयोग हुन सकेको छैन । कार्यक्रमको प्रगति विश्लेषण गर्दा पछिल्ला ४ वर्षहरूमा वार्षिक लक्ष्यको औषत २१ प्रतिशत मात्र निर्माण सम्पन्न भएको छ । लाभग्राही पहिचान, जग्गा छनौट, निर्माण अनुगमन र अभिलेख तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा प्रभावकारिता कायम हुन नसक्दा जनता आवास कार्यक्रमको प्रगति

अपेक्षित हुन सकेको छैन । प्रदेश स्तरीय कार्यालयहरुको कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा अनुगमन प्रणालीमा आवश्यक सुधार गर्नुपर्दछ ।

१३८. **माध्यमिक शिक्षा परीक्षा** – कक्षा १० को माध्यमिक शिक्षा (एस.ई.ई.) परीक्षामा सरकारी विद्यालय र संस्थागत विद्यालयको विद्यार्थीहरुको नतिजा स्थिति निम्नानुसार देखियो:

जि.पि.ए. (रोड)	बर्ष २०७४ को नतिजा						बर्ष २०७५ को नतिजा					
	परिक्षार्थी संख्या			जिपिए अनुपात	नतिजा प्रतिशतमा		परिक्षार्थी संख्या			जिपिए अनुपात	नतिजा प्रतिशत	
	सरकारी	संस्थागत	कुल जम्मा		सरकारी	संस्थागत	सामुदायिक	संस्थागत	कुल जम्मा		सरकारी	संस्थागत
३.६ - ४	२८१५	१५८६९	१८६८४	४	१५	८५	२७९२	१४७८८	१७५८०	४	१६	८४
३.२ - ३.६	१०९८६	३८५२९	४९५१५	११	२२	७८	११२२३	३९९१४	५११३७	११	२२	७८
२.८ - ३.२	२६०३०	३४३५०	६०३८०	१३	४३	५७	२६३६६	३७३७५	६३७४१	१४	४१	५९
२.४ - २.८	५९९३५	१९९७३	७९९०८	१७	७४	२६	५३७३०	२२८३४	७६५६४	१७	७०	३०
२.० - २.४	९८८६९	७९४६	१०६८१५	२३	९३	७	८७४४२	१०७६५	९८२०७	२२	८९	११
१.६ - २.०	९९८२७	२७०६	१०२५३३	२२	९७	३	९०४४५	४८६२	९५३०७	२१	९५	५
०.८ - १.६०	४८०४२	६२३	४८६६५	१०	९९	१	४६६५९	१६११	४८२७०	११	९७	३
कुल जम्मा	३४३७०४	११९९९६	४६३७००	१००	७४	२६	३१८६५७	१३२१४९	४५०८०६	१००	७१	२९

शैक्षिक सत्र २०७४ को कुल परिक्षार्थी सामुदायिकतर्फ ७४ र संस्थागततर्फ २६ प्रतिशत रहेकोमा २०७५ मा क्रमशः ७१ प्रतिशत र २९ प्रतिशत रहेको छ । अधिल्लो वर्षको तुलनामा २०७५ मा सरकारी विद्यालयमा परिक्षार्थी घटेको छ भने संस्थागत विद्यालयमा बढेको देखिन्छ । शैक्षिक सत्र २०७५ का कुल परिक्षार्थीमध्ये ए र ए प्लस प्राप्त गर्ने १५ प्रतिशत, वि र वि प्लस प्राप्त गर्ने ३१ प्रतिशत, सी र सी प्लस प्राप्त गर्ने ४१ प्रतिशत र सोभन्दा कम जिपिए प्राप्त गर्ने ११ प्रतिशत रहेको छ । उल्लिखित विवरण अनुसार संस्थागत विद्यालयको तुलनामा सरकारी विद्यालयको नतिजा निकै कमजोर देखिएको छ । शैक्षिक क्षेत्रमा भएको सरकारी लगानीको अनुपातमा सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर संस्थागत विद्यालयको तुलनामा न्यून रहेको हुँदा सोको मूल्याङ्कन गरी सुधार गर्नेतर्फ ध्यान दिनुपर्दछ ।

१३९. **संरचना निर्माण र उपयोग** - रानी जमरा कुलरिया सिंचाई आयोजन अन्तर्गत साइड इन्टेकवाट मूल नहरमा प्राप्त हुने १०० क्यूमेक पानी मध्ये डिजिटल्लिङ्ग वेसीनमा जम्मा भएको वालुवा सफा गर्न २० क्यू मेक प्रयोग हुने र बाँकी ८० क्यू मेक मध्ये ५५ क्यू मेक पानी रानी जमरा र कुलरीया शाखा नहरमा छाड्ने गरी ७.८ किलोमिटर नहर प्रथम चरणमा सम्पन्न भएको छ । तत्पश्चात बाँकी रहने २५ क्यू मेक पानी लम्की विस्तार फिडर नहरमा छोड्ने योजना रहेको देखिन्छ । तर आयोजनाले लम्की विस्तार फिडर नहरलाई पथरैयादेखि कान्द्रासम्म विस्तार गरी २४ हजार हेक्टर जग्गामा सिंचाइ गर्न ४० क्यू मेक क्षमताको फिडर नहर निर्माण गरेको छ । लम्की नहरतर्फ ४० क्यू मेक पानी पठाएपछि रानी, जमरा र कुलरीया क्षेत्रको लागि बाँकी रहेको ४० क्यू मेक पानीले १४ हजार हेक्टर कमान्ड क्षेत्र सिंचित गर्न पर्याप्त हुने देखिदैन । लम्की विस्तार फिडर नहरमा जाने ४० क्यू मेक पानीवाट २४ हजार हेक्टर सिंचित हुन नसक्ने कारण आलोपालो प्रणालीवाट सिंचाइ गर्नुपर्ने अवस्था देखियो ।

त्यसै गरी हाइड्रोपावर पूर्ण क्षमतामा संचालन गरी ४.७१ मेघावाट विद्युत उत्पादन गर्न ८० क्यू मेक पानी चाहिने भएतापनि फिडर नहरमा उपलब्ध ४० क्यू मेकवाट एक तिहाइ मात्र विद्युत उत्पादन हुन गई दुई तिहाइ क्षमता खेर जाने अवस्था देखिन्छ भने ८० क्यू मेक पानीको लागि ९५ क्यू मेक क्षमताको नहर निर्माण गरेकोले नहरको क्षमता समेत निष्क्रिय रहन जाने अवस्था देखिन्छ । यस कार्यको निर्णय लिने सम्बन्धित आयोजना प्रमुखलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ ।

● जवाफदेहिता र पारदर्शिता

१४०. **लेखापरीक्षण** - आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ को दफा ३५ मा प्रत्येक कार्यालयले आय व्यय तथा कारोवारको लेखा र वित्तीय विवरण पेश गरी महालेखापरीक्षकवाट लेखापरीक्षण गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । सार्वजनिक निकायले खर्च गरेको कारोवारको लेखापरीक्षण गराई वित्तीय जवाफदेहिता पालना गर्नुपर्नेमा नगरेका केही व्यहोरा निम्न छन्:

१४०.१. नेपाल पर्यटन बोर्डलाई २०७४।७५ को लेखापरीक्षण गराउन पटक पटक पत्राचार गरेकोमा लेखापरीक्षण गराएको छैन भने २०७५।७६ को वित्तीय विवरण तथा कारोवारको लेखा पेश नगरेकोले लेखापरीक्षण भएको छैन । स्रेस्ता कागजात पेश गरी लेखापरीक्षण नगराउने जिम्मेवार पदाधिकारीलाई सोही ऐनको दफा ५७ र लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ को दफा २५ बमोजिम कारवाही गरी लेखापरीक्षण गराउनु पर्दछ ।

- १४०.२. संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट प्राप्त विवरणअनुसार यो वर्ष ६ क्रियाकलापका लागि अमेरिकी डलर १ करोड २६ लाख ३८ हजारको विनिमयदर रु.१०९।९६ ले हुने रु.१ अर्ब ३८ करोड ९६ लाख प्राविधिक सहयोग उपलब्ध हुने उल्लेख भएकोमा प्राप्त सहायताको वित्तीय विवरण, भौतिक प्रगति र खर्चको सेस्ता पेस गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन ।
- स्थानीय पूर्वाधार विभाग अन्तर्गत यस वर्ष सोभै भुक्तानी स्रोत अन्तरगत विनियोजित बजेट रु. ७८ करोड ३५ लाखमध्ये रु. ५७ करोड ३२ लाख र तत्कालीन स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग र अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन विच भएको सम्झौता बमोजिम प्राप्त अमेरिकी डलर ८९ लाख २६५ सोभै भुक्तानी खर्च लेखेकोमा सोबाट भएको कार्य एवं खर्चको विवरण कार्यालयमा पेश नगरेकाले सो कारोबारको लेखापरीक्षण भएको छैन । **ऐनबमोजिम लेखापरीक्षण गराउनुपर्दछ ।**
- १४०.३. राष्ट्रिय पुनःनिर्माण प्राधिकरणबाट प्राप्त विवरणअनुसार यो वर्ष ७ क्रियाकलापका लागि अमेरिकी डलर ७५ लाख १५ हजारको विनिमयदर रु.१०९।९६ ले हुने रु.८२ करोड ६३ लाख प्राविधिक सहयोग उपलब्ध हुने उल्लेख भएकोमा प्राप्त सहायताको वित्तीय विवरण, भौतिक प्रगति र खर्चको सेस्ता पेस गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन ।
- १४०.४. स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई यस वर्ष जर्मनी सरकार सहयोग अर्न्तगतको के.एफ.डब्लु सोभै भुक्तानी अनुदानतर्फ रु.१ अर्ब बजेट व्यवस्था भएकोमा मन्त्रालयले रु.९ करोड ९२ लाख ६२ हजार अर्थात ९.९३ प्रतिशत मात्र खर्च गरेको छ । मन्त्रालयले दातासंगको उक्त रकम ३ निर्माण व्यवसायीलाई स्वास्थ्य संस्थाको भवन निर्माण वापत भुक्तानी गरेको जनाए तापनि खर्चको सेस्ता लेखापरीक्षणको क्रममा पेश गरेको छैन । **सो खर्चको लेखापरीक्षण गराउनुपर्दछ ।**
- १४०.५. राष्ट्रिय क्षयरोग केन्द्र, इपिडिमियोलोजी तथा रोग नियन्त्रण महाशाखा र राष्ट्रिय एड्स तथा यौनरोग केन्द्र अन्तर्गतका कार्यक्रमका लागि यो वर्ष वस्तुगत सहायता समेत रु.९३ करोड ३७ लाख सरकारी संयन्त्रभन्दा बाहिर सेभ द चिल्ड्रेन मार्फत् खर्च भएको छ । उक्त खर्चको सेस्ता लेखापरीक्षणका लागि पेश भएको छैन । त्यस्तै स्वास्थ्य सेवा विभागले वस्तुगत सहायतातर्फ प्राप्त रु.१ अर्ब ९ करोड ३५ लाखको लेखापरीक्षण गराएको छैन । **ऐनको व्यवस्था अनुसार सबै प्रकारको आय व्ययको लेखापरीक्षण गराउनुपर्दछ ।**
- १४०.६. हुलाक बचत बैंक कार्यसञ्चालन निर्देशिका, २०७३ को बुँदा ५६ मा बचत बैंकको कारोबारको आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्बन्धित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय र अन्तिम लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट हुने व्यवस्था छ । हुलाक बचत बैंक सञ्चालन भएका गोश्वारा हुलाक कार्यालय, जिल्ला हुलाक कार्यालय उदयपुर र रौतहट तथा इलाका हुलाक कार्यालय शिवनगर (रौतहट) समेत ४ कार्यालयले लेखापरीक्षण गराएका छैनन् । **नियमअनुसार लेखापरीक्षण गराई बचत बैंकको कारोबार अद्यावधिक गर्नुपर्दछ ।**
- १४०.७. श्रम रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयले स्वीस सहयोग अन्तर्गत सुरक्षित आप्रवासन परियोजनाको लागि अनुदान प्राप्त गर्दा सम्झौताको दफा ११ बमोजिम 'क' वर्गको लेखापरीक्षकबाट लेखापरीक्षण गराउने गरी सम्झौता गरेको पाइयो । यो वर्ष रु.१० करोड २७ लाख ९३ हजार सोभै भुक्तानी भएको देखिन्छ । **प्रचलित कानून विपरीत हुने गरी वैदेशिक सहायताको सोभै भुक्तानी रकमको लेखापरीक्षण गराउनुपर्दछ ।**
- १४०.८. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा निजी क्षेत्रको समावेशीता विस्तार गर्ने उद्देश्यले ४ अप्रिल २०१६ मा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषद्, स्वीस सरकार र हेल्भटासबीच जनवरी १, २०१६ देखि डिसेम्बर ३१, २०१९ सम्ममा स्वीस फ्रेड् ९.८ मिलियन अनुदान प्राप्त हुने उल्लेख छ । सम्झौताको दफा १२.३ मा सहायता रकमको लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट हुने व्यवस्था छ । तर गत वर्षको रु.८ करोड ९९ लाख ४० हजार र यस वर्षको रु.१० करोड ६ लाख ७८ हजार खर्च गरेकोमा सोको लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट गराएको छैन । **सम्झौता बमोजिम लेखापरीक्षण गराउनुपर्दछ ।**
१४१. **विश्वविद्यालयहरूको लेखा तथा लेखापरीक्षण** – नेपालमा सञ्चालित ११ विश्वविद्यालयहरूको कानूनमा रहेको लेखा सम्बन्धी व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा काठमाण्डौ विश्वविद्यालयको कानूनमा लेखा सम्बन्धी व्यवस्था नरहेको, नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयमा तोकिए बमोजिम हुने, पूर्वाञ्चल, पोखरा, लुम्बिनी बौद्ध र त्रिभुवन सहित ४ विश्वविद्यालयमा प्रचलित कानून बमोजिम हुने, राजर्षिजनक, सुदूरपश्चिम, मध्यपश्चिम, खुला र कृषि तथा वन विज्ञान सहित ५ विश्वविद्यालयमा नेपाल सरकारले अपनाएको लेखा प्रणाली बमोजिम हुने व्यवस्था रहेको छ । **लेखापरीक्षण सम्बन्धी व्यवस्थाको विश्लेषण गर्दा पूर्वाञ्चल र काठमाण्डौ**

विश्वविद्यालयको सभाद्वारा नियुक्त लेखापरीक्षकबाट र बाँकी ९ को महालेखा परीक्षकबाट लेखापरीक्षण हुने व्यवस्था छ । सरकारको नियन्त्रणमा रहने विश्वविद्यालयको लेखा र लेखापरीक्षण सम्बन्धी व्यवस्थामा विविधता देखिएकोले एक रूपता कायम गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१४२. **त्रिभुवन विश्वविद्यालयको लेखापरीक्षण** - लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ को दफा ३ मा लेखापरीक्षण गराउने जिम्मेवार पदाधिकारीहरूले प्रचलित कानून बमोजिम आय व्ययको लेखा र आर्थिक विवरण पेश गरी अन्तिम लेखापरीक्षण गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष विश्वविद्यालय र अन्तर्गतका निकायले चालूतर्फ १३४ मध्ये ११३ निकायले र बक्यौतातर्फ ५८ निकायको २०४ आर्थिकवर्षमध्ये १४ निकायले २५ आर्थिक वर्षको आर्थिक विवरण पेश गरी लेखापरीक्षण गराएका छन् । चालूतर्फ २१ निकाय र बक्यौतातर्फ ४४ निकायको १७९ आर्थिक वर्षको आन्तरिक लेखापरीक्षण सम्पन्न गरी आर्थिक विवरण पेश नगरेकोले लेखापरीक्षण हुन सकेन । हाल अस्तित्वमा नरहेका तथा सेस्ता नष्ट भएको व्यहोरा दर्शाई ११७ निकाय (आर्थिक वर्ष) को कारोबारबाट विश्वविद्यालयलाई हानि-नोक्सानी तथा आर्थिक हिनामिना हुनेगरी कारोबार नगरेको भनी विश्वविद्यालय सभाले नियमित गरी फरफारक गरेको जानकारी प्राप्त भएको छ । बाँकी निकायको कानून अनुसार समयमै लेखापरीक्षण गराउनुपर्दछ ।

● कार्यक्षेत्र

१४३. **कार्य क्षेत्र र बजेट** - संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको कार्य जिम्मेवारीमा पर्ने विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाको वर्गीकरण तथा बाँडफाँड सम्बन्धी मापदण्ड, २०७६ अनुसार साविकका स्थानीय पूर्वाधार तथा कृषि सडक विभागबाट भई रहेका सम्पूर्ण कार्यहरू (संरचना सहित) प्रदेश तहबाट संचालन हुने व्यवस्था रहेको छ । यस सम्बन्धमा निम्नानुसार देखिएको छ:

१४३.१. उक्त मापदण्ड अनुसार प्रदेश सरकारबाट सञ्चालन हुनुपर्ने राष्ट्रिय ग्रामीण यातायात सुदृढीकरण कार्यक्रम संघीय सरकारबाट कार्यान्वयन गरेको पाइयो । कार्यालय सञ्चालन एवं कार्यक्रम सञ्चालनको लागि यो वर्ष रु.३५ करोड २६ लाख ३४ हजार बजेट विनियोजन भएकोमा रु.५ करोड ४० लाख ७ हजार खर्च भएको देखिन्छ ।

१४३.२. सो विभागले मापदण्ड अनुसार प्रदेश सरकारबाट सञ्चालन हुनुपर्ने ग्रामीण पहुँच कार्यक्रम, पश्चिम नेपाल ग्रामीण खानेपानी परियोजना, ग्रामीण जलस्रोत व्यवस्थापन परियोजना, पूर्वी चितवन नदी व्यवस्थापन तथा जिवीकोपार्जन कार्यक्रम, साना सिँचाई कार्यक्रम, स्थानीयस्तरका सडक पुल कार्यक्रम (१८ वटा पुल), भोलुङ्गे पुल क्षेत्रगत कार्यक्रम नेपाल सरकारबाट कार्यान्वयन गरेको पाइयो । कार्यालय सञ्चालन एवं उल्लिखित कार्यक्रम सञ्चालनको लागि यो वर्ष रु.१ अर्ब ५५ करोड ६० लाख बजेट विनियोजन भएकोमा रु.१ अर्ब २४ करोड ४३ लाख खर्च भएको देखिन्छ । विभागले उपलब्ध गराएको लेखापरीक्षणको जवाफमा कार्यक्षेत्रको बारेमा कुनै प्रतिक्रिया जनाएको छैन ।

१४३.३. उल्लिखित मापदण्ड अनुसार भोलुङ्गे पुल सम्बन्धी कार्य प्रदेश तहबाट संचालन हुने व्यवस्था गर्नुपर्नेमा उक्त अधिकार प्रदेश सरकारलाई हस्तान्तरण नगरी नेपाल सरकार मातहतको सस्पेन्सन बृज डिभिजनबाट निर्माण गरेको पाइयो । कार्यालय सञ्चालन एवं पुल निर्माण र डी.पी.आर. तयार गर्ने कार्य वर्ष रु. ९८ करोड १० लाख ४ हजार बजेट विनियोजन भएकोमा रु. ९७ करोड ८९ लाख ९५ हजार खर्च भएको देखिन्छ ।

कार्य जिम्मेवारी बमोजिमको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

१४४. **ठेक्काको कार्यक्षेत्र** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५९ मा सार्वजनिक निकायले खरिद संभौताको अन्त्य गर्न सक्ने व्यवस्था छ । सिक्टा सिचाई आयोजना अन्तर्गत सिधानिया शाखा नहरको ६ किलोमिटरसम्म नहर र सो सँग सम्बन्धित संरचनाहरू निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग २०७१।०३।०५ मा रु.९ करोड ३२ लाखको खरिद संभौता भएकोमा संभौताको म्याद २०७५।१०।२३ सम्म रहेको छ । उक्त ठेक्कामा इमबैकमेन्टको उचाई बढाउनु परेको, नहरको विभिन्न स्थानमा स्थानीय माग अनुसार कंक्रीट संरचना थप गर्नुपरेको भनि १०.६९ प्रतिशत भेरियसनबाट वृद्धि गरी संभौता रकम रु.१० करोड ३१ लाख ६३ हजार कायम गरेकोमा विल अफ क्वान्टिटीको परिमाण समाप्त भएकोले ५.२ किलोमिटरसम्म मात्र काम सम्पन्न गरी निर्माण व्यवसायीलाई रु.९ करोड ९७ लाख ९७ हजार भुक्तानी दिई ठेक्का अन्त्य गरेको देखियो । सुरु संभौतामा उल्लेखित काममध्ये ८०० मिटरको काम बाँकी रहेको अवस्थामा निर्माण व्यवसायीले थप काम

गर्न इन्कार गरेको कारण जनाई ठेक्का फरफारक गरेको छ । संभौता बमोजिमको कार्य सम्पन्न नगरी ठेक्का फरफारक गर्न मिल्ने देखिएन । बाँकी कार्य गर्न रु.४ करोड ३० लाख ५ हजारको लागत अनुमान स्वीकृत गरी अर्को एक निर्माण व्यवसायीसँग २०७६।०२।०५ मा रु.३ करोड २२ लाख ५४ हजारको संभौता गरेको छ । संभौता भएको करिव ५ वर्ष पछि संभौताको कार्यक्षेत्र भित्रको काम गर्न नसक्ने भनि सो ठेक्का फरफारक तथा अर्को ठेक्का संभौता गरी नेपाल सरकारलाई थप व्ययभार पार्नेलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ ।

● सेवा प्रवाह

१४५. **चालक अनुमतिपत्र छपाई** - सवारी चालक अनुमति परीक्षा उत्तीर्ण भएका व्यक्तिहरूलाई यातायात व्यवस्था विभागले चालक अनुमतिपत्र स्मार्टकार्ड छपाई गरी वितरण गर्दै आएको छ । विभागले २०७१ र २०७४ मा रु. ४ करोड ७२ लाख ७८ हजारमा पाँच थान स्मार्ट कार्ड प्रिन्टर खरिद गरेकोमा उक्त मेशिनको पार्टस उपलब्ध हुन नसकेको कारण हाल प्रयोगमा छैन । यो वर्ष मास प्रिन्टर खरिद गरेकोमा उक्त मेशिन जाँचपास गरी स्वीकार गरेको छैन । प्राप्त जानकारी अनुसार २०७५ पुस देखि २०७६ माघसम्म परीक्षा उत्तीर्ण गर्ने ६ लाख ९९ हजारले स्मार्टकार्ड पाएका छैनन् । स्मार्ट कार्ड छपाई भएको हिलाईको कारण परीक्षा उत्तीर्ण गरेकाले राजस्व रसिदवाट सवारी सञ्चालन गरी रहेको स्थिति छ । समयमा नै चालक अनुमती छपाईको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
१४६. **कारागार व्यवस्थापन** - कारागारमा बन्दी राख्ने हालको पूर्वाधारले १४ हजार ८७५ पुरुष र १ हजार ६९१ महिला समेत १६ हजार ५६६ कैदी बन्दीहरू राख्न सक्ने क्षमता रहेकोमा क्षमता भन्दा ४४ प्रतिशत बढी २२ हजार ३७१ पुरुष र १ हजार ५०४ महिलासमेत २३ हजार ८७५ कैदीबन्दी रहेको देखिन्छ । डिल्लीबजार कारागारमा ४५० बन्दीको क्षमता रहेकोमा क्षमताभन्दा ३३ प्रतिशतले बढी ५९९ बन्दी रहेको छ । नख्खु कारागारमा ८०० बन्दी क्षमता रहेकोमा क्षमता भन्दा ७४ प्रतिशतले बढी १ हजार ३९० कैदीबन्दी रहेको अवस्था छ । नख्खु कारागारमा रहेका कैदीबन्दी मध्ये २४ प्रतिशतले दैनिक औषधि सेवन गर्नुपर्ने तथा १५८ जना मानसिक र ३ जना एचआइभी एड्स विरामी रहेका छन् । काभ्रे कारागारमा २० जना र लम्जुङ्ग कारागारमा २ जना मानसिक कैदीबन्दी रहेका छन् । मानसिक कैदीबन्दी छुट्टै राख्ने व्यवस्था गरेको छैन । कारागार व्यवस्थापनमा थप सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
१४७. **अपराध अनुसन्धान** - अपराध अनुसन्धान, नियन्त्रण तथा शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्ने कार्यका लागि केन्द्रीय अपराध अनुसन्धान विभाग, केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरोका साथै प्रहरी संगठनका अन्य निकाय कार्यरत रहेकोमा अपराध अनुसन्धान तथा नियन्त्रण गर्ने कार्य प्रभावकारी हुन सकेको छैन । प्राप्त विवरणवाट ज्यानसम्बन्धी, आत्महत्या, चोरी, संगठित तथा आर्थिक अपराध, सामाजिक अपराध, महिला तथा बालबालिका र सवारीसम्बन्धी अपराधका घटना २०७२।७३ मा २८ हजार ५६३ दर्ता भएकोमा ९ हजार २६९ फछ्यौट भएको, २०७३।७४ मा ३१ हजार ४६२ दर्ता भएकोमा ८ हजार ९८२ फछ्यौट भएको, २०७४।७५ मा ३९ हजार ३१५ दर्ता भएकोमा १३ हजार ५९६ फछ्यौट भएको र २०७५।७६ मा ४३ हजार ४७ दर्ता भएकोमा १२ हजार ४३४ फछ्यौट भएको भई प्रत्येक वर्ष बढ्दो क्रममा रहेको छ । यस सम्बन्धमा छानबिन गरी समयमै टुङ्गो लगाउनुपर्दछ ।
१४८. **सञ्चालन अनुमति** - स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्नती मापदण्ड सम्बन्धी निर्देशिका, २०७० मा अनुमति नलिई स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन गर्नु नहुने उल्लेख छ । स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा २०० शैयाभन्दा माथिको स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन अनुमतिको लागि १४ संस्था (मेडिकल कलेज, अस्पताल) ले ७ हजार ४६१ शैयाको स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन गर्न निवेदन दिएकोमा स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन अनुमतिको निवेदन उपर थप कारवाही गरेको देखिएन ।
- सञ्चालन अनुमति नभएतापनि स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन भइरहेको र सञ्चालन अनुमति दस्तुर तथा नविकरण दस्तुर समेत प्राप्त नभएको अवस्था छ । सञ्चालन अनुमति माग गरेको १० वर्षसम्म निर्णय विहिन अवस्था रहनु उचित होइन । यस सम्बन्धमा मन्त्रालयले आवश्यक कारवाही गरी निर्णय गर्नुपर्दछ ।
१४९. **स्वास्थ्य सेवा प्रवाह** - अस्पतालको सेवा प्रभावकारी हुन भौतिक अवस्था, जनशक्ति तथा उपकरणको उचित व्यवस्थापन हुनुपर्दछ । स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको केही स्थिति देहाय अनुसार छन्:

- १४९.१. शुक्रराज ट्रिपिकल तथा सरुवा रोग अस्पतालको लागि नयाँ अस्पताल भवन निर्माण गर्न रु.५६ करोड ९८ लाखको लागत अनुमान सहितको गुरुयोजना तयारी गरी मन्त्रालयमा पठाएकोमा उक्त गुरुयोजना स्वीकृत भएको छैन । अस्पताल भवन निर्माणको लागि बजेट विनियोजन भएकोमा गुरुयोजना स्वीकृत नभएको कारण २०७३।७४ देखिनै बजेट खर्च नभएको देखिन्छ । लेखापरीक्षणको क्रममा ३०० शैयाको सरुवा रोग अस्पताल शहरी क्षेत्रभन्दा बाहिर निर्माण गर्न नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट सैद्धान्तिक सहमति प्राप्त भएको जानकारी दितापनि सो सम्बन्धी कुनै निर्णय भएको देखिएन । प्रत्येक वर्ष सरुवा रोगको विरामी बढ्दै गएको तथा हाल महामारीको रूपमा विश्वभर फैलिएको सार्स, कोरोना जस्ता विभिन्न प्रकारका भाइरसको संक्रमणबाट सुरक्षित रहन अस्पतालको क्षमता अति न्यून रहेकोले तत्कालै गुरुयोजना स्वीकृत गरी अस्पताल निर्माणमा विलम्ब गर्न नहुने देखिएको छ ।
- १४९.२. कान्ति बाल अस्पतालमा ५२ शैयाको आइ.सि.यू. भएतापनि ३१ मात्र सञ्चालन भएको देखियो । शैयाको अभावको कारण यो वर्ष १ हजार २१३ जनालाई अन्य सरकारी तथा निजी अस्पतालमा रेफर गरेको देखिँदा सेवा प्राप्तमा कठिनाई भइरहेको छ ।
- १४९.३. वि.पि. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, धरानमा रु.९ करोड ७१ हजार मूल्यका मेशिनरी उपकरण मर्मत नभएको तथा गुणस्तरहिन भएकोले प्रयोगमा आउन नसकेको, रु.२३ लाख ८४ हजार मूल्यका ५ थान भेन्टीलेटर गुणस्तरको कारणले उपयोगमा नआएको, रु.६२ लाख ५६ हजार मा खरिद भएका इ.एन्.टी. अपरेटिङ्ग माइक्रोस्कोप हालसम्म प्रयोगमा नआएको तथा रु.९६ लाख २७ हजार मूल्यका ८ डाइलाइसिस मेशिन स्थान अभावको कारण जडान गरी सञ्चालनमा ल्याएको छैन ।
- १४९.४. नारायणी अस्पताल, वीरगञ्जमा रु.५ करोड ४४ लाख मूल्यको सिटि स्क्यान मेशिन तथा अटोमेटिक एनलाइजर मेशिन मर्मत सम्भार नगरेको हुँदा चालु अवस्थामा रहेको छैन । अस्पतालमा रहेका ११ डाइलोसिस मेशिनमध्ये स्थान अभावका कारण ६ मात्र सञ्चालनमा रहेको देखियो । अस्पतालको मेशिन मर्मत नभएको कारण विरामी सेवा लिनबाट बञ्चित भएको अवस्था छ ।
- १४९.५. भेरी अस्पताल, नेपालगञ्जमा ४ डाइलाइसिस मेशिन रहेकोमा २ मात्र सञ्चालनमा रहेका छन् । अस्पतालमा विरामीको चापअनुसार न्यूनतम ५ मेशिन हुनुपर्ने उल्लेख भएकोमा कम भई सेवा उपलब्ध हुन सकेको छैन । मेडिकल उपकरण सहितको सिसियू कक्ष भएतापनि जनशक्तिको अभावमा सञ्चालन हुन सकेको छैन । अस्पतालमा ६५ जना चिकित्सकको दरबन्दी भएकोमा ३३ जनाको पदपूर्ति भई नेफ्रोलोजिष्ट लगायत विभिन्न पदका ३२ जनाको पद रिक्त रहेकोले यो वर्ष ६६१ जना विरामीलाई अन्यत्र रेफर गर्नु परेको अवस्था छ । **जनशक्ति, उपकरण तथा औषधिको उचित व्यवस्थापन गरी गुणस्तरी सेवा प्रवाहमा ध्यान दिनुपर्दछ ।**
१५०. **क्यान्सर उपचार उपकरण** - चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान (वीर अस्पताल) ले क्यान्सर रोगको उपचारको लागि २ वर्ष अगाडि रु.४७ करोड ९० लाख ६० हजारमा खरिद गरेको सी.टी. सिमुलेटर र टोमोथेरापी मेशिन क्यान्सर उपचारको लागि प्रयोग गरिएको कोवाल्ट ६० रेडियो एक्टिभ सोर्सको सुरक्षित व्यवस्थापन समयमै नभएको र खरिद भएको उपकरण राख्ने बंकर खाली नभएकोले हालसम्म जडान हुन छैन । मेशिन जडान नहुँदा क्यान्सर विरामीको उपचार सेवा प्रभावित भएको छ ।
१५१. **हुलाक सेवा सञ्चालन** - सूचना तथा सञ्चारको क्षेत्रमा भएको प्रविधिको विकास तथा निजी क्षेत्रले समेत चिठीपत्र, पार्सल तथा कुरियर सेवा सञ्चालन गरेकोले सरकारी हुलाक सेवाको कार्यक्षेत्र साँघुरिँदै गएको छ । स्वदेशतर्फ सन् २०१६ मा साधारण, रजिष्ट्री, बीमा, पार्सल, बुकपोष्ट लगायत ३ करोड ४५ लाख ५१ हजार बराबरको परिमाणमा आदानप्रदान भएकोमा सन् २०१७ मा ३ करोड ३४ लाख ५१ हजार र सन् २०१८ मा २ करोड ५३ लाख ३४ हजार भै अधिल्लो वर्षको तुलनामा ८१ लाख १७ हजारले घटेको छ । यसरी विगत वर्षको तुलनामा क्रमशः हुलाकको काम घट्दै गएको देखिएको छ । चिठ्ठीपत्र आदनप्रदान सम्बन्धी व्यवस्थामा भएको परिवर्तनलाई मध्यनजर राखी हुलाक सेवाको पुनः संरचना गर्नुपर्ने सुझाव विगत वर्षदेखि दिँदै आएतापनि स्थिति यथावत छ ।

● राष्ट्रिय गौरवका आयोजना

१५२. **अद्यावधिक प्रगति** - नेपाल सरकारले २०६८।६९ मा विभिन्न दृष्टिले महत्वपूर्ण देखिएका १७ आयोजनाहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय गौरवका आयोजना घोषणा गरेकोमा यो वर्षसम्म यस्ता

आयोजनाको संख्या २३ पुगेको देखिन्छ । राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको २०७५/७६ सम्मको खर्च र प्रगति निम्नानुसार छः

(रु. करोडमा)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम	शुरु वर्ष	सम्पन्न हुने वर्ष	कुल लागत अनुमान	हालसम्मको खर्च	भौतिक/वित्तीय प्रगति प्रतिशत
१	मेलम्ची खानेपानी आयोजना	२०५५/५६	२०७७/७८	३५५४	२७००	९५.१२
२	माथिल्लो तामाकोशी आयोजना	२०६७/६८	२०७६/७७	४९२९	४६२३	९९.४
३	पुष्पलाल मध्यपहाडी लोकमार्ग आयोजना	२०६४/६५	२०७९/८०	८४३३	३९४९	४८
४	बुढीगण्डकी जलविद्युत आयोजना	२०६९/७०	२०८४/८५	२६०००	३६२०	१४*
५	गौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल	२०७०/७१	२०७६/७७	३०४९	२३०९	७४
६	रानीजमरा कुलरिया सिँचाई आयोजना	२०६७/६८	२०८०/८१	२७७०	१९५४	४३
७	सिक्टा सिँचाई आयोजना	२०६९/७०	२०७७/७८	२५०२	१५५०	५८.८४
८	बबई सिँचाई आयोजना	२०४५/४६	२०७९/८०	१८९६	७६५	४६.४
९	भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना	२०६८/६९	२०७९/८०	३३६९	१०३४	३८.४
१०	पश्चिम सेती जलविद्युत आयोजना	-	-	१४७८०	-	-
११	पशुपति क्षेत्र विकास कोष	२०५७/५८	-	२०९	७९	४०
१२	लुम्बिनी क्षेत्र विकास कोष	२०६६/६७	२०७९/८०	६९०	४६२	८२
१३	पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल	२०७९/८०	२०७९/८०	२२६०	६४२	४२
१४	निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल	२०७९/८०	-	७००००	५९	१०
१५	काठमाडौँ तराई मधेश द्रुतमार्ग	२०६४/६५	२०८०/८१	२९३९५	१८३८	८.५
१६	रेल्वे तथा मेट्रो विकास आयोजना	२०६६/६७	-	९५५२२	१४०६	११.४
१७	उत्तर दक्षिण (कर्णाली करिडोर) लोकमार्ग	२०६५/६६	२०७९/८०	११००	१९९	२०
१८	उत्तर दक्षिण (कोशी करिडोर) लोकमार्ग	२०६५/६६	२०८०/८१	१६२०	२४९	१५
१९	उत्तर दक्षिण (काली गण्डकी करिडोर) लोकमार्ग	२०६६/६७	२०८०/८१	२८८०	५३३	१३
२०	हुलाकी लोकमार्ग आयोजना	२०६५/६६	२०७९/८०	६५२०	२७५३	४४
२१	राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण विकास समिति	२०६६/६७	-	८५५	७९४	९२.९६
२२	विद्युत प्रसारण आयोजना	-	-	-	-	-

स्रोत: राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रकाशित राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको २०७५/७६ सम्मको प्रगति पुस्तिका र लेखापरीक्षणमा प्राप्त जानकारी ।

* भौतिक प्रगति उपलब्ध नभएकोले वित्तीय प्रगति समावेश गरिएको छ ।

१५.२.१. सिन्धुपाल्चोकको मेलम्चीबाट २७.५ किलोमिटर सुरुडमार्फत प्रथम चरणमा दैनिक १७ करोड लिटर पानी उपत्यकामा आपूर्ति गराउन मेलम्ची खानेपानी आयोजना २०५५/५६ मा शुरु भई २०६४/६५ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा पाँचौ पटक संशोधन गरी २०७७/७८ सम्म पुऱ्याएको छ । सुरु लागत रु.२४ अर्ब रहेकोमा आयोजना समयमै सम्पन्न नभएको कारण लागत वृद्धि भई रु.३५ अर्ब ५४ करोड पुगेको देखिन्छ । यो वर्षसम्म सुरुड निर्माण सम्पन्न भई फाइनल फिनिसिङको कार्य र काठमाडौँ उपत्यका पाइप बिछ्याउने कार्य भइरहेको देखिन्छ । यसैगरी सुन्दरीजलस्थित पानी प्रशोधन केन्द्रको पहिलो चरणको निर्माण सम्पन्न भएको र दोस्रो चरणको कार्य ९०.५ प्रतिशत सम्पन्न भई हालसम्म रु.२७ अर्ब खर्च भई समष्टिगत भौतिक प्रगति ९५.१२ प्रतिशत देखाए तापनि हेडवर्कस एवं सुरुङ्ग निर्माण गर्ने जिम्मा पाएको निर्माण व्यवसायीले काम छाडेको, विभिन्न कारण देखाई पटक पटक काममा अवरोध हुने लगायतका समस्या भोगी रहेको यस आयोजनाको हेडवर्कस् निर्माण, हाईड्रोमेकानिकल गेट जडान, भेन्टिलेशन साफ्ट जडान लगायत विभिन्न कार्य बाँकी रहेको देखिन्छ ।

१५.२.२. माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजनाबाट ४५६ मेघावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्यका साथ २०६७/६८ मा शुरु भएको देखिन्छ । आयोजनाको शुरु लागत रु.३५ अर्ब २९ करोड र शुरु सम्पन्न गर्ने अवधि २०७२/७३ रहेकोमा भूकम्पलगायतको कारण निर्धारित समयमा कार्य हुन नसकी आयोजनाको लागत र समय दुवै वृद्धि हुन गएको छ । जसअनुसार संशोधित लागत अनुमान रु.४९ अर्ब २९ करोड र संशोधित अवधि २०७६/७७ कायम गरको छ । यो वर्षसम्म ९९.४ प्रतिशत प्रगति देखाए तापनि पेनस्टक जडान लगायतको कार्य बाँकी रहेको देखिन्छ । पेनस्टक पाइप जडान गर्ने निर्माण व्यवसायीबाट सन्तोषजनक रूपमा कार्य सम्पादन हुन नसकेको, ठूला भारवहन भएका उपकरण ढुवानीमा कठिनाई लगायतका समस्याको कारण आयोजना सम्पन्न हुन सकेको पाइएन ।

- १५२.३. पूर्वमा पाँचथरको चियो भन्ज्याङदेखि पश्चिममा बैतडीको भुलाघाटसम्म १ हजार ८७९ कि.मि. सडक निर्माण तथा स्तरोन्नति र सडकमा पर्ने १२९ पुल समेत निर्माण गर्नेगरी मध्यपहाडी लोकमार्ग आयोजना २०६४।६५ देखि शुरु भई २०७४।७५ मा सम्पन्न हुने अनुमान गरेकोमा २०७९।८० मा सम्पन्न गर्ने संशोधित लक्ष्य रहेको छ। सुरु लागत रु.३३ अर्ब ३६ करोड रहेकोमा सडकको एलाइनमेन्ट र लम्बाई परिवर्तन भएको लगायतको कारण सुरु लागतमा बृद्धि भई रु.८४ अर्ब ३३ करोड पुगेको देखिन्छ। सडकको सीमा निर्धारण नभएको, रेखांकनमा विवाद र परिवर्तन लगायतको समस्या रहेको यस आयोजनाको कुल सडक मध्ये आयोजनाबाट ३४० कि.मी. र अन्य निकायबाट ४६२ कि.मी. समेत ८०२ कि.मी.कालोपत्रे र ६७ पुल सम्पन्न भएको छ। आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.३९ अर्ब ४१ करोड खर्च भई समष्टिगत भौतिक प्रगति ४८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।
- १५२.४. गोरखा र धादिङ जिल्लाको सिमानामा १ हजार २ सय मेघावाट जडित क्षमताको विद्युत उत्पादन गर्ने बुढी गण्डकी जलविद्युत आयोजना २०६९।७० मा शुरु भई २०७७।७८ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०८४।८५ मा सम्पन्न गर्ने गरी लक्ष्य संशोधन भएको छ। आयोजनाको लागत रु.२ खर्ब ६० अर्ब रहेको छ। जग्गा अधिग्रहणमा यो वर्षसम्म ४४ हजार १२० रोपनी जग्गा अधिग्रहण गरे बापत रु.२६ अर्ब ५० करोड मुआवजा वितरण भएको छ। गोरखातर्फ आरुघाट र आरखेत बजार तथा धादिङतर्फ आरुघाट बजार क्षेत्रको मुआवजा निर्धारण हुन नसकेको विगतको स्थिति यथावतै रहेको छ। हालसम्म भौतिक प्रगति हुन नसकेको उक्त आयोजनाको वित्तीय प्रगति १४ प्रतिशत रहेको छ।
- १५२.५. गौतमबुद्ध विमानस्थललाई अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको रूपमा स्तरोन्नति गरी दिगो रूपमा पर्यटन क्षेत्रको विकास गर्ने उद्देश्यले २०७०।७१ बाट कार्य शुरु भई २०७५।७६ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०७६।७७ मा सम्पन्न गर्नेगरी संशोधन गरेको छ। आयोजनाको लागत सुरुमा रु.२९ अर्ब ८१ करोड रहेकोमा यसमा बृद्धि भई रु.३० अर्ब ४१ करोड पुगेको देखिन्छ। हालसम्म सिभिलतर्फ ७४ प्रतिशत र इलेक्ट्रोमेकानिकलतर्फ ६.२५ प्रतिशत कार्य सम्पन्न भएको एवं अन्य निर्माण कार्यहरु समेत सुचारु रहेको देखिन्छ। मुख्य निर्माण कम्पनी र सहायक कम्पनीबीचको विवाद, निर्माण कम्पनीमा नगद प्रवाहको समस्या, निर्माण सामग्री उपलब्धतामा कमी लगायतको कारण आयोजनाको अवधि लम्बिन गई लागत समेत बृद्धि भएको देखिन्छ। यस वर्षसम्म रु.२३ अर्ब १ करोड खर्च भएको यस आयोजनाको समष्टिगत भौतिक प्रगति ७४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।
- १५२.६. कैलाली जिल्लाको ३८ हजार ३०० हेक्टर कृषियोग्य भूमिमा सिँचाई सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्यले रानीजमरा कुलरिया सिँचाई आयोजना २०६७।६८ मा शुरु भएको देखिन्छ। आयोजनाको शुरु लागत रु.१२ अर्ब ३७ करोड र शुरु सम्पन्न गर्ने अवधि २०७४।७५ रहेकोमा निर्धारित समयमा कार्य हुन नसकी आयोजनाको लागत र समय दुबै बृद्धि हुन गएकोछ। जसअनुसार संशोधित लागत अनुमान रु.२७ अर्ब ७० करोड र संशोधित अवधि २०८०।८१ कायम गरेको छ। इन्टेक क्षेत्रभित्रको जग्गा अतिक्रमण, लम्की विस्तार अन्तर्गत मूल नहरको सर्भेक्षण एवं निर्माणमा अवरोध, रुग्ण ठेक्काहरु लगायतका समस्या रहेको यस आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.११ अर्ब ५४ करोड खर्च भई समग्र भौतिक प्रगति ४३ प्रतिशत रहेको छ।
- १५२.७. बाँके जिल्लाको अगैयास्थित राप्ती नदीमा बाँध निर्माण गरी कुल ४२ हजार ७६६ हेक्टर कृषियोग्य भूमिमा सिँचाई सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्यले सिक्टा सिँचाई आयोजना २०६१।६२ मा शुरु भएको देखिन्छ। आयोजनाको शुरु लागत रु.१२ अर्ब ८० करोड र शुरु सम्पन्न गर्ने अवधि २०७१।७२ रहेकोमा निर्धारित समयमा कार्य हुन नसकी आयोजनाको लागत र समय दुबै बृद्धि हुन गएको देखिन्छ। जसअनुसार संशोधित लागत अनुमान रु.२५ अर्ब २ करोड र संशोधित अवधि २०७७।७८ कायम गरेको छ। गुरुयोजना संशोधनमा ढिलाई, निर्माण सामग्रीको अभाव, स्थानीय अवरोध, निर्माण व्यवसायीबाट काममा ढिलाई लगायतको समस्या रहेको यस आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.१५ अर्ब ५० करोड खर्च भई समग्र भौतिक प्रगति ५८.८४ प्रतिशत रहेको छ।
- १५२.८. बबई सिँचाई आयोजनाले बर्दिया जिल्लाको ३६ हजार हेक्टर कृषि योग्य भूमिमा सिँचाई सुविधा पुऱ्याउन २०४५।४६ देखि शुरु भएको देखिन्छ। आयोजनाको शुरु लागत रु.२ अर्ब ८७ करोड र शुरु सम्पन्न गर्ने अवधि २०६९।७० रहेकोमा निर्धारित समयमा कार्य हुन नसकी आयोजनाको लागत र समय दुबै बृद्धि हुन गएको देखिन्छ। जसअनुसार संशोधित लागत अनुमान रु.१८ अर्ब ९६ करोड र संशोधित अवधि २०७९।८० कायम गरको छ। स्थानीय अवरोध, निर्माण व्यवसायीबाट काममा ढिलाई लगायतको समस्या रहेको यस आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.७ अर्ब ६५ करोड खर्च भई समग्र भौतिक प्रगति ४६.४ प्रतिशत रहेको छ।

- १५२.९. भेरी नदीको ४० क्युसेक पानीलाई बबई नदीमा मिसाई विद्युत उत्पादन र ५१ हजार हेक्टर जमीनमा सिँचाइ सुविधा प्रदान गर्ने उद्देश्यले २०६८।६९ देखि भेरी बबई डाइभर्सन आयोजना शुरु भएको छ । शुरु लागत रु.१६ अर्ब ६१ करोड रहेको यस आयोजनाको बाँध र विद्युत गृह निर्माणसमेतको संशोधित लागत रु.३३ अर्ब १९ करोड कायम भएको देखिन्छ । यो आयोजना २०७६।७७ मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २०७९।८० मा सम्पन्न गर्ने गरी संशोधन भएको देखिन्छ । आयोजना अन्तर्गत भेरी नदीमा हेडवर्क्स, १२ कि.मि.सुरुङ र बबई नदीमा पावर हाउस निर्माण समेत मुख्य तीन कार्य मध्ये सुरुङ निर्माण कार्य सम्पन्न भैसकेको छ । टनेल बोरिङ्ग मेशिनको सफल प्रयोग भएको यस आयोजनामा यो वर्षसम्म १० अर्ब ३४ करोड खर्च भई समग्र भौतिक प्रगति ३८.३ प्रतिशत रहेको छ ।
- १५२.१०. डोटी, डडेल्धुरा, बैतडी र बझाङ्ग जिल्लाको सिमानामा रहने पश्चिम सेती जलविद्युत आयोजना ७५० मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्यका साथ निर्माण गर्ने योजना रहेको छ । आयोजनाको लागत रु.१४ खर्ब ८७ अर्ब रहेको छ । आयोजना विकासको लागि एक विदेशी कम्पनीसँग संयुक्त लगानी सम्झौता भएकोमा उक्त कम्पनीले आयोजना अघी बढाउन असमर्थता प्रकट गरेको देखिन्छ । परियोजनाको विकास ढाँचालगायतका विषयमा सुझाव दिन तीन सदस्यीय समिति गठन भएको छ । आयोजना निर्माणको ढाँचा निश्चित हुन नसकेकोले निर्माण कार्य शुरु भएको छैन ।
- १५२.११. पशुपति क्षेत्रको गुरुयोजनामा केन्द्रित रही पशुपति क्षेत्रलाई धार्मिक, साँस्कृतिक एवं पर्यापर्यटनको नमूना क्षेत्रको रूपमा विकास गर्ने उद्देश्यले २०५७।५८ मा शुरु भएको यस आयोजना २०७०।७१ देखि राष्ट्रिय गौरवका आयोजनामा समावेश भएपनि सम्पन्न गर्ने लक्ष्य निर्धारण गरेको छैन । आयोजनाको लागत रु.२ अर्ब १ करोड रहेकोमा यो वर्षसम्म रु.७१ करोड खर्च भई समष्टिगत भौतिक प्रगति ४० प्रतिशत भएको देखिन्छ । दोस्रो गुरुयोजना स्वीकृत गर्ने र पुनःनिर्माण कार्यलाई तिव्रता दिने विषयलाई आयोजनाले ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । निर्माण सामग्री र दक्ष जनशक्तिको अभाव, ढिलो ठेक्का व्यवस्थापन लगायतका कारण आयोजना समयमै सम्पन्न नहुने देखिन्छ ।
- १५२.१२. लुम्बिनी गुरुयोजना आर्थिक वर्ष २०७०।७१ देखि राष्ट्रिय गौरवको आयोजनामा समावेश यस आयोजना २०७९।८० मा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य निर्धारण भएको छ । आयोजनाको शुरु लागत रु.५ अर्ब ५५ करोड र संशोधित लागत अनुमान रु.६ अर्ब १० करोड रहेको छ । कपिलवस्तुका पुरातात्विक क्षेत्र देवदह रामग्रामको जग्गा खरिद कार्य, गुरुयोजना अनुरूप स्टाफ कोलोनी निर्माण, सर्भिस रोडहरुको कालोपत्रे, विद्युत प्रसारणलाइन निर्माण कार्यसम्पन्न हुन बाँकी रहेको एवं पाँच हजार जना अट्ने क्षमता भएको अन्तर्राष्ट्रियस्तरको ध्यान केन्द्र तथा सभाहल निर्माण कार्य ६० प्रतिशत सम्पन्न भएको छ । आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.४ अर्ब ६२ करोड खर्च भई समष्टिगत भौतिक प्रगति ८२ प्रतिशत रहेको छ ।
- १५२.१३. पोखरामा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण गरी पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले २०७१।७२ देखि शुरु भएको आयोजना २०७९।८० मा सम्पन्न गर्ने संशोधित लक्ष्य रहेको छ । नेपाल सरकार र चीन सरकारबीच आयोजना कार्यान्वय सम्झौता भई २०७४ मा कार्य प्रारम्भ भएको यस आयोजनाको कुल लागत रु.२१ अर्ब ६० करोड रहेको छ । रन वे, टेक्सी वे र एप्रोन निर्माण सम्पन्न र टर्मिनल भवन र अन्य भवनहरु निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको यस आयोजनामा यो वर्षसम्म रु.६ अर्ब ४२ करोड खर्च भई ४२ प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको देखिन्छ । जमिन खन्ने क्रममा अनपेक्षित रूपमा कडा माटो देखिएको र थप जग्गा अधिग्रहणमा अवरोध लगायतका कारण अपेक्षित रूपमा भौतिक प्रगति हुन नसकेको अवस्था रहेको छ ।
- १५२.१४. बाराको निजगढमा दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण गर्नेगरी २०७१।७२ देखि आयोजना शुरु भएको यस आयोजनाको लागत करिब रु.७ खर्ब रहेको छ । आयोजना अन्तर्गत पसाहा खोलामा तटबन्ध, विभिन्न स्थानमा अस्थाई तारबार र मुअवजा वितरण लगायतको कार्यमा यो वर्षसम्म रु.५९ करोड खर्च भई १० प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको देखिन्छ । टाँगिया बस्ती व्यवस्थापन र आयोजना निर्माणको ढाँचा सम्बन्धमा निर्णय मुख्य चुनौति रहेको यस आयोजनाको सम्पन्न हुने अवधि निश्चित हुन सकेको छैन ।
- १५२.१५. राजधानीलाई तराई मधेशसँग जोड्ने काठमाडौँ तराई मधेश द्रुतमार्गको लम्बाई ७६ कि.मि. रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६४।६५ मा शुरु भई २०७४।७५ देखि नेपाली सेनाबाट निर्माण हुने गरी हस्तान्तरण भएको यो आयोजना २०८०।८१ मा सम्पन्न गर्ने संशोधित लक्ष्य रहेको छ । सडकको कुल लम्बाई ७६.२ किलोमिटरमध्ये पुल र सुरुङ्गको लम्बाई घटाउँदा बाँकी रहने ५५.५० किलोमिटरमध्ये २५.४४ किलोमिटरको

सबग्रेड फर्मेसन लेभलसम्मको निर्माण शतप्रतिशत, १०.९२ किलोमिटर सडकको निर्माण ८० प्रतिशतभन्दा माथि तथा १६.०९ किलोमिटरको सडक ५० देखि ८० प्रतिशत प्रगति भएको उल्लेख छ । खोकनामा सडकको रेखांकन परिवर्तन गर्नुपर्ने, जग्गा अधिग्रहण र घर टहरोको क्षतिपूर्तिमा समस्या र ठिङ्गन-लेनडाँडा क्षेत्रमा कान्ति राजपथको रेखांकन खप्टिएको लगायतको समस्या रहेको छ । यो वर्षसम्म सडक विभाग र नेपाली सेना समेतबाट रु.१८ अर्ब ३७ करोड ९९ लाख खर्च भई ८.५ प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको देखिन्छ ।

- १५२.१६. पूर्व-पश्चिम रेलमार्ग र सोको लिंक, काठमाण्डौं-पोखरा रेलमार्ग, काठमाण्डौं-वीरगन्ज रेलमार्ग लगायत अन्य रेलमार्ग एवं मुख्य सहरहरुमा मेट्रो तथा मोनोरेलको अध्ययन तथा निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेको यस आयोजना २०६६/६७ सुरु भएको र निर्माण अवधि यकिन नभएको अवस्था छ । आयोजनाको कुल लागत रु.९ खर्ब ५५ अर्ब २२ करोड र हाल निर्माण चरणमा रहेको आयोजना अन्तर्गतको बर्दिबास -निजगढ खण्डको रेलमार्गको लागत रु.७० अर्ब ६१ करोड रहेको छ । यो वर्षसम्म बर्दिबास लालवन्दी ३० कि.मि. खण्डमा ट्याकको कार्य भई रहेको, २२५ मीटर लामो कालिनेर पुल निर्माण कार्य सम्पन्न भएको, ४२१ कि.मी. रेल्वे लाईनको डिपिआर निर्माण भएको यस आयोजनामा जग्गा अधिग्रहण तथा मुआब्जा वितरण लगायतका समस्या रहेको देखिन्छ । यो वर्षसम्म रु.१३ अर्ब ८५ करोड खर्च भई ११.४ प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको छ ।
- १५२.१७. खुलालु-सिमिकोट १९६ कि.मि. र हिल्सा-सिमिकोट ८८ कि.मि. सडक निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेको उत्तर दक्षिण (कर्णाली करिडोर) लोकमार्ग आयोजना उत्तर दक्षिण (कर्णाली करिडोर) लोकमार्ग आयोजना २०६५/६६ देखि शुरु भएको देखिन्छ । आयोजनाको शुरु लागत रु.४ अर्ब १० करोड र शुरु सम्पन्न गर्ने अवधि २०७०/७१ रहेकोमा निर्धारित समयमा कार्य हुन नसकी आयोजनाको लागत र समय दुबै वृद्धि हुन गएको देखिन्छ । जसअनुसार संशोधित लागत अनुमान रु.११ अर्ब र संशोधित अवधि २०७९/८० कायम गरको छ । निर्माण सामग्री र इन्धन हुवानीमा कठिनाई लगायतका समस्या रहेको यस आयोजनामा गत वर्ष ११ कि.मि. ट्याक निर्माण भएकोमा यो वर्ष थप १० कि.मी.ट्याक निर्माण भएको यस आयोजनामा यस वर्षसम्म रु.१ अर्ब ९९ करोड खर्च भई २० प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको छ ।
- १५२.१८. तेह्रथुम जिल्लाको वसन्तपुरदेखि उत्तरी सीमाना किमाथाङ्गासम्मको १६२ कि.मि. सडक निर्माण एवं स्तरोन्नती गर्ने लक्ष्य लिएको उत्तर दक्षिण (कोशी करिडोर) लोकमार्ग आयोजना २०६५/६६ देखि सुरु भएको देखिन्छ । आयोजनाको सुरु लागत अनुमान रु.५ अर्ब ७९ करोड रहेकोमा संशोधित लागत रु.१६ अर्ब २० करोड र संशोधित निर्माण सम्पन्न हुने अवधि २०८०/८१ कायम भएको छ । केहि खण्डमा रेखांकनको विवाद, विस्फोटक पदार्थको अभाव लगायतका समस्या रहेको छ । यो वर्षसम्म १४८ कि.मी.ट्याक खुलेको र यो वर्ष १२ कि.मी.कालोपत्रे सम्पन्न यस आयोजनाको अद्यावधिक खर्च रु.२ अर्ब ४१ करोड र भौतिक प्रगति १५ प्रतिशत रहेको छ ।
- १५२.१९. नवलपरासीको गैडाकोटदेखि गुल्मीको रिडी, बागलुङ्गको मालढुंगा, बेनी, जोमसोम हुँदै उत्तरी उत्तरी सिमाना कोरला नाकासम्म सडक निर्माण एवं स्तरोन्नति गर्ने लक्ष्य लिएको उत्तर दक्षिण (काली गण्डकी कोरिडोर) लोकमार्ग आयोजना रु.२८ अर्ब ८० करोडको लागतमा २०६६/६७ देखि सुरु भई २०८०/८१ मा सम्पन्न हुने गरी अवधि निर्धारण भएको छ । रुख कटानमा ढीलार्इ, विस्फोटक पदार्थ सहज रुपमा प्रयोग गर्न नमिलेको, माथिल्लो मुस्ताङ्ग क्षेत्रमा अत्यधिक उचाई लगायतको समस्या रहेको यस आयोजना अन्तर्गत गैडाकोट-राम्दी-मालढुङ्गा खण्डको २४४ कि.मी. र बेनी-जोमसोम-कोरला खण्डको १८६ कि.मी.ट्याक खोल्ने कार्य सम्पन्न भई यो वर्षसम्म रु.५ अर्ब ३३ करोड खर्च भई १३ प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको छ ।
- १५२.२०. पूर्व देखि पश्चिमतर्फ ९७५ कि.मी. र उत्तर दक्षिण जोड्ने सहायक सडकहरु ८१७.४२ कि.मी. समेत १ हजार ७९२.४२ कि.मि. सडक निर्माण तथा स्तरोन्नति र २१९ पुलको निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेको हुलाकी लोकमार्ग आयोजना २०६५/६५ मा सुरु भई २०७९/८० मा सम्पन्न हुने यो सडकको लागत रु ६५ अर्ब २० करोड रहेको छ । मुआब्जा वितरण, निर्माण सामग्रीको अभाव, रेखांकनमा विवाद, सडक सिमा विवाद लगायतको समस्या रहेको यस आयोजना अन्तर्गत यो वर्षसम्म २७० कि.मी.कालोपत्रे र ३२५ कि.मी.ग्राभेल र ८१ पुल सम्पन्न भएको हुँदाको अवस्थासम्म रु.२७ अर्ब ५३ करोड खर्च भई ४४ प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको छ ।

१५२.२१. चुरे क्षेत्रको प्राकृतिक स्रोत संरक्षण, दिगो व्यवस्थापन, पारिस्थितिकीय सेवाको सम्बर्धनद्वारा गरिवी न्यूनीकरण एवं सम्बृद्धि नेपालको राष्ट्रिय लक्ष्यमा टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण विकास समिति २०७०।७१ देखि राष्ट्रिय गौरवको आयोजनाको रूपमा सञ्चालनमा आएको छ । सालवसाली रूपमा सञ्चालनमा आएको यस आयोजनाको सुरुमा रु.१ अर्ब २५ करोड रहेकोमा सोमा बृद्धि भई रु.८ अर्ब ५५ करोड पुगेको छ । आयोजना अन्तर्गत नदी तथा खोला किनारा व्यवस्थापन, गल्छी तथा पहिरो रोकथाम, भूमिगत जल पुनर्भरण पोखरी निर्माण तथा संरक्षण, ताल तलैया संरक्षण तथा व्यवस्थापन, क्षतिग्रस्त भूमि पुनरुत्थान, तटबन्ध निर्माण, बिरुवा उत्पादन र वृक्षरोपण, डढेलो नियन्त्रण, वन अतिक्रमण तथा चोरी निकासी नियन्त्रण लगायतका विभिन्न क्रियाकलाप सञ्चालन गरी यो वर्षसम्म रु.७ अर्ब ९४ करोड खर्च भई ९२.९६ प्रतिशत भौतिक प्रगति भएको छ ।

१५२.२२. नेपाल सरकारले २०७५ मा अमेरिकाको मिलेनियम च्यालेन्ज कर्पोरेशनको सहयोगमा निर्माण गर्न लागिएका काठमाण्डौंको लस्फेदीदेखि धादिङ्गको गल्छी-रातमाटे प्रशारण लाइन र दमौली-भरतपुर-बुटवल प्रसारण लाइन निर्माण आयोजनालाई राष्ट्रिय गौरवको आयोजनामा सूचिकृत गरेको छ । आयोजनाको लागत अमेरिकी सरकारी निकाय मिलेनियम च्यालेन्ज कर्पोरेशनबाट प्राप्त हुने ५० करोड डलर अनुदान सहायता र नेपाल सरकारले सह-लगानी गर्ने १३ करोड अमेरिकी डलर गरी जम्मा ६३ करोड अमेरिकी डलर (करिब ७० अर्ब नेपाली रुपैयाँ) रहेको छ । सो सम्झौता कार्यान्वयनका लागि मिलेनियम च्यालेन्ज एकाउन्ट नेपाल विकास समिति गठन भएको छ ।

समग्रमा कार्यान्वयन क्षमताको अभाव, कमजोर ठेक्का व्यवस्थापन, जग्गा प्राप्त र रुख कटानमा समस्या एवं ढिलाई, रेखांकन, सिमांकन र सीमा विवाद, निर्माण सामग्रीको अभाव, अन्तर निकाय समन्वयको कमी, कतिपय आयोजनाको कार्यान्वय ढाँचा निर्धारण, विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन र विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयारीमा ढिलाई लगायतको कारण राष्ट्रिय गौरवका आयोजना निर्धारित समयमा सम्पन्न हुन नसकी समय र लागत दुबै बृद्धि हुने अवस्थालाई निराकरण गरिनुपर्दछ ।

● सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापन

१५३. **सोभै खरिद** – सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ८ (२) मा खरिद गर्दा प्रतिस्पर्धा सीमित हुने गरी टुक्राटुक्रा पारी खरिद कार्य गर्न नहुने व्यवस्था छ । यो वर्ष संघीय संसद सचिवालय, शहरी विकास, ऊर्जा जलस्रोत तथा सिँचाइ, खानेपानी, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात, कृषि तथा पशुपन्छ, मन्त्रालय र अन्तर्गतका ३५ कार्यालयले संरचना निर्माण, मर्मत, मालसामान खरिद, संभाव्यता अध्ययन लगायतको कार्यलाई विभिन्न टुकामा विभाजन गरी रु.७२ अर्ब १३ करोड ७१ लाखको कार्य प्रतिस्पर्धा बेगर सोभै खरिद गरेको पाइयो । ऐन विपरीत प्रतिस्पर्धा सीमित हुने गरी खरिद कार्य गराउनु हुँदैन ।

१५४. **कार्यक्रम बिना सिधै खरिद** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम २३ मा कार्यक्रम स्वीकृत गर्नुपर्ने, नियम ३५ मा कार्यक्रम स्वीकृत बजेटभित्र र सम्बन्धित खर्च शीर्षकमा पर्दछ भने मात्र खर्च गर्न आदेश दिनुपर्ने र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ३१ मा रु.२० लाख भन्दा बढी लागत अनुमानको सामान बोलपत्रको माध्यमबाट खरिद गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

रेल, मेट्रो तथा मोनोरेल विकास आयोजनाले रेल्वे पुलको निर्माणमा सहजता ल्याउन, पूर्व पश्चिम रेल निर्माण कार्यमा तिव्रता ल्याउन “हाइड्रोलिक बोर पाइल मेशिन” खरिद गर्न आवश्यक भएको भनी रु.९ करोड ८८ लाख ७१ हजारको लागत अनुमान स्वीकृत गरी उक्त मेशिन आ.व. २०७४।७५ मा ठेक्का बन्दोवस्त गरेका एक पुल निर्माण व्यवसायीको सम्झौताको आइटम नं. १.१ को प्रोभिजनल सममा व्यवस्था गरेको रु.९ करोड ९० लाखबाट खरिद गर्न महानिर्देशक तहबाट निर्णय गरि सिधै खरिद गर्न निर्माण व्यवसायीलाई आदेश दिएको देखियो । मेशिन खरिद गर्न भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयबाट कार्यक्रम स्वीकृत गरेको छैन भने रकमान्तर स्वीकृती बेगर पुल निर्माणको बजेटबाट उक्त मेशिन इटलीको एक कम्पनीसँग सिधै खरिद गरेको छ । सम्झौता अनुसारको निर्माण कार्य सम्पन्न गर्ने दायित्व निर्माण व्यवसायीकै भएको अवस्थामा त्यस्तो निर्माण कार्यमा सहजता ल्याउन उक्त मेशिन खरिद गर्न आवश्यक रहेमा सो व्यहोरा खुलाई मन्त्रालयको पूर्व स्वीकृति लिएको नदेखिँदा खरिद कार्य नियमसम्मत देखिएन ।

१५५. **राष्ट्रिय निर्माण क्षमता** - नेपालले सन् २०२२ सम्ममा अति कम विकसित मुलुकबाट स्तरोन्नति गर्ने एवं सन् २०३० सम्ममा दीगो विकासका लक्ष्य हासिल गरी मध्यम आय भएको मुलुक हुने प्रतिबद्धता जनाएको छ ।

संघीयता कार्यान्वयनसँगै नेपाल सरकारले घोषणा गरेको समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीको लक्ष्यसमेत हासिल गर्नुपर्ने भएको छ । उल्लिखित लक्ष्य प्राप्तिको लागि सरकारी एवं निजी क्षेत्रबाट जलविद्युत, सडक, सिँचाई, शहरी विकास, हवाई मैदान, पार्क, विद्युत गृह, कलकारखाना लगायतका अन्य निर्माण सम्बन्धी आयोजनामा लगानी बढ्दै गएको छ । नेपाल सरकारले लिएको लक्ष्यअनुरूप सम्वृद्धिको लागि निजी एवं सार्वजनिक विकास निर्माण कार्यसँग सम्बन्धित आयोजना सञ्चालन गर्न आवश्यक पर्ने, जनशक्ति, निर्माण व्यवसायी संख्या, निर्माण कार्यमा आवश्यक पर्ने मेसिनरी एवं उपकरणको उपलब्धता, निर्माण सामग्रीको उपलब्धता, लगायतका पक्षको मूल्याङ्कन गरी राष्ट्रिय निर्माण क्षमताको मूल्याङ्कन हुन आवश्यक देखिएकोले भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले समन्वय गरी मूल्याङ्कन कार्य गर्नुपर्ने सम्बन्धमा गत वर्षको प्रतिवेदनमा औल्याएकोमा स्थिति यथावतै छ ।

१५६. **लागत अनुमान** – संघीय आयोजना कार्यान्वयन ईकाइ, कैलाली, सुर्खेत र सघन शहरी तथा भवन निर्माण आयोजना, पर्सा र भापाले सडक निर्माण कार्यमा मूल्य अभिवृद्धि कर, ओभरहेड, कन्टेन्जेन्सी बाहेकको एक करोड रुपैयाँ सम्म लागत अनुमानको काम उपभोक्ता समितिबाट गराउन सकिनेमा २० सडक निर्माण गर्न उपभोक्ता समितिसँग रु.१८ करोड ४८ लाखको सम्झौता गरी रु. १० करोड ६० लाख भुक्तानी दिएको छ । नियम बमोजिम लागत अनुमान तयार गर्दा ती प्रत्येक कार्यको लागत अनुमान एक करोड रुपैयाँ भन्दा बढी हुने भएकोले अनियमित रूपले कार्य गराउन सम्बन्धित पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ ।

१५७. **सुरक्षण मुद्रण कारखाना** – कारखाना स्थापनाका लागि काभ्रेको पनौतीस्थित सूचना प्रविधि पार्कको जग्गामा कारखानाको भवन निर्माणको ड्रइङ डिजाईन तयार गर्ने र निर्माण कार्य सम्पन्न गरी आवश्यक पर्ने छपाइ मेसिनसहित इलेक्ट्रोमेकानिकलको काम एकैसाथ सञ्चालन गर्नुपर्नेमा कारखाना भवनको निर्माण नहुँदै इलेक्ट्रोमेकानिकल इन्फ्रास्ट्रक्चरसम्बन्धी कामको लागि रु. ४९ करोड ९८ लाखको लागत अनुमानको आधारमा बोलपत्र गरी रु.४८ करोड ९८ लाखको सम्झौता गरेको छ । सुरक्षण छपाइ मेसिनको खरिदसम्बन्धी निर्णय नभएको र सञ्चालन गर्ने जनशक्ति आपूर्तिको प्रक्रिया थालनी नभएको अवस्थामा प्लटर, हेभी ड्यूटी मल्टी फङ्सनल प्रिन्टरलगायतका मेसिनरी उपकरण रु. १ करोड १४ लाख ७५ हजारमा खरिद गरी मौज्जातमा राखेको छ ।

१५८. **इलेक्ट्रोमेकानिकल इन्फ्रास्ट्रक्चर खरिद** – सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ३१ मा बीस लाख रुपैयाँभन्दा बढीको खरिद गर्नुपर्दा खुल्ला बोलपत्रको माध्यमद्वारा खरिद गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । कार्यालयले इलेक्ट्रोमेकानिकल इन्फ्रास्ट्रक्चर कार्यको लागि राष्ट्रिय बोलपत्र आव्हानगर्दा २ बोलपत्र दाखिला भएको थियो । दर्ता भएका बोलपत्र मूल्यांकन गर्दा एक बोलपत्रदाता प्राविधिक प्रस्तावमा असफल भएको र अर्को बोलपत्रदाताको प्रस्ताव सफल भएकोले निजको रु. ४८ करोड ९८ लाख ३५ हजार कबोल अंक भएको प्रस्ताव स्वीकृत भएको छ ।

इलेक्ट्रोमेकानिकल कार्यको खरिद सम्झौतामा काम सम्पन्न भएको मितिदेखि लागू हुने गरी ५ वर्षसम्म त्रुटि सच्याउने अवधि रहने र स्काडा सफ्टवेयरको लाइसेन्सको अवधि २० वर्षको हुने उल्लेख छ । इलेक्ट्रोमेकानिकल इन्फ्रास्ट्रक्चरको कार्य २०७६।७७ को पहिलो चौमासिकमा सम्पन्न भएतापनि सुरक्षण मुद्रण कारखाना भवनको निर्माण नभएको र छपाइ मेसिन खरिदको टुंगो नभएकोले इलेक्ट्रोमेकानिकल इन्फ्रास्ट्रक्चरको त्रुटि सच्याउने अवधि र सफ्टवेयरको लाइसेन्सको अवधि प्रयोजनवेगर व्यतीत भएकोले खरिद कार्यलाई कानूनसम्मत र मितव्ययी मान्न नसकिँदा सम्बन्धितलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।

१५९. **अधुरो कार्य** – सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ११५ मा सार्वजनिक निकायले आपूर्ति गरिएका मालसामान सम्झौतामा उल्लिखित प्राविधिक स्पेसिफिकेसन र गुणस्तरबमोजिम भएको हुनुपर्ने उल्लेख छ । सम्भाररथीको कार्यालयले वीरेन्द्र सैनिक अस्पतालमा वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त हुने एम.आर.आई. मेसिन संचालनको लागि केसिङ्ग निर्माण, उपकरण जडान तथा विद्युतीकरण कार्यको लागि २०७५।३।२४ मा कार्य सम्पन्न गर्ने गरी २०७५।३।२९ मा रु.१ करोड ३५ लाख ६० हजारको खरिद सम्झौता गरेको छ । निर्माण व्यवसायीले केसिङ्ग निर्माण कार्य गरे तापनि मेसिन प्राप्त नभएको कारण जडान कार्य भएको छैन । व्यवसायीलाई कार्य प्रगतिको आधारमा भुक्तानी दिनुपर्नेमा पुरै रकम भुक्तानी गरेकोले जडान खर्च जोखिममा परेको देखिन्छ ।

१६०. **गैर सरकारी संस्था मार्फत खरिद** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४६ मा जनचेतना सम्बन्धी तालिम, अभिमुखिकरण, सवलीकरण, मूल प्रवाहिकरण जस्ता कार्य गैर सरकारी संस्थाबाट गराउन सक्ने व्यवस्था छ । ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई कोष विकास समितिले सिमेण्ट, जि.आई. पाईप, एचडिपी पाईप, फिटिंग्स, भल्भस्, टुल्स लगायतका निर्माण सामग्री गैर सरकारी संस्था मार्फत खरिद गरी रु. १५ करोड ३५ लाख ७४ हजार भुक्तानी गरेको छ । यसैगरी यो वर्ष शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, सघन शहरी तथा भवन निर्माण आयोजना, पर्सा, धोविखोला कोरिडोर आयोजना, काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण जिल्ला आयुक्तको कार्यालय, काठमाडौं, भक्तपुर र ललितपुरले नाली निर्माण, सडक स्तरोन्नती, रिटेनिङ्ग वाल र पार्क निर्माण जस्ता सार्वजनिक निर्माण कार्य ३७ गैरसरकारी संस्थाबाट सिधै गराई रु.१६ करोड ३ लाख भुक्तानी गरेको छ । **सार्वजनिक निर्माण कार्य कानून विपरित गैरसरकारी संस्थाबाट गराई खर्च लेख्ने सम्बन्धित पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाई प्रचलित कानून बमोजिम कारवाही गर्नु पर्दछ ।**
१६१. **परामर्श सेवा खरिद** - नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार राष्ट्रिय परिचयपत्र पर्सनलाइजेसन तथा वितरण गर्ने कार्यका लागि एक परामर्शदातासँग रु.८७ करोड २६ लाख ११ हजारको सम्झौता भएको छ । सम्झौतामा उल्लेखित कामको नियमित अनुगमन र प्रतिवेदन लिने व्यवस्था मिलाई संझौतामा उल्लेखित समयभित्र कार्य सम्पन्न गर्नुपर्दछ ।

• ठेक्का व्यवस्थापन

१६२. **ठेक्का व्यवस्थापन** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ बमोजिम ठेक्कापट्टा स्वीकृत गर्ने कार्य प्रथम चौमासिक अवधिमा गरिसक्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष शहरी विकास, खानेपानी, सिँचाई, भौतिक पूर्वाधार मन्त्रालयअन्तर्गतका ११२ निकायमा रु.४५ अर्ब ६ करोड ५३ लाखको १ हजार २५३ ठेक्का बन्दोबस्त गरेकोमध्ये रु.४४ अर्ब ७ करोड ५९ लाखको १ हजार १३४ ठेक्का दोस्रो र तेस्रो चौमासिकमा बन्दोबस्त गरेको पाइयो । तेस्रो चौमासिकमा गरेको ठेक्का बन्दोबस्तमध्ये रु.२१ अर्ब १५ करोड ७७ लाखको २३७ ठेक्का असार महिनाको रहेको छ ।
१६३. **म्याद थप** - सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ को दफा ५६ मा काबु बाहिरको परिस्थिति, सार्वजनिक निकायले उपलब्ध गराउनुपर्ने कुरा उपलब्ध गराउन नसकेमा वा अन्य मनासिव कारणबाट खरिद सम्झौताको अवधि नबढाई नहुने भएमा अधिकार प्राप्त अधिकारीले म्याद थप गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात, शहरी विकास, ऊर्जा जलस्रोत तथा सिँचाई र खानेपानी मन्त्रालय र मातहतका १०३ इकाई अन्तर्गत म्याद थप भएका २० हजार १२५ ठेक्काको विश्लेषण गर्दा ९ हजार ३५९ ठेक्कामा शुरु सम्झौताको ५० प्रतिशतसम्म, ४ हजार ५४० ठेक्कामा शुरु सम्झौताको ५१ देखि १०० प्रतिशतसम्म र ६ हजार २२६ ठेक्कामा शुरु सम्झौताको शतप्रतिशतभन्दा बढी म्याद थप गरेको पाइयो । ठेक्काको म्याद थप गर्दा थप हुने व्ययभार र सेवाग्राहीले समयमा सेवा सुविधा नपाएको सम्बन्धमा पर्याप्त विश्लेषण गर्ने गरेको पाइएन ।
१६४. **ठेक्का फरफारक** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२४ मा खरिद सम्झौताबमोजिम सम्पन्न भएको कार्य स्वीकार गरेपछि अन्तिम भुक्तानी दिनुपर्ने उल्लेख छ । पुरातत्व विभागले सम्पदा पुनःनिर्माण कार्यको १७ ठेक्कामा रु. १५ करोड ४० लाख ८१ हजारको खरिद सम्झौता भएकोमा रु.११ करोड ६७ लाख १० हजार (न्यूनतम ४६ प्रतिशत देखि अधिकतम ८५ प्रतिशत सम्म र समग्रमा ७६ प्रतिशत) भुक्तानी दिई ठेक्का अन्त्य गरेको देखियो । बिलअफ क्वाण्टिमा उल्लेखित परिमाणको कार्य सम्पन्न नगरी अन्तिम बिल पेश गरे अनुसार भुक्तानी भएको छ । **खरिद संझौता बमोजिमको काम सम्पन्न नगरी ठेक्का फरफारक गरेको सम्बन्धमा छानविन हुनुपर्दछ ।**
१६५. **हर्जना** - नवीकरणीय उर्जा, अनुदान कार्यविधि २०७३ मा घरेलु सौर्य उर्जा प्रविधिको अनुदान भुक्तानी भएको एक वर्षपछि जडान गरिएको सौर्य प्रणालीवाट १० प्रतिशत नमूना लिई स्वतन्त्र परामर्शदाता मार्फत अनुगमन

गर्ने र संभौता अनुसार सोलार जडान नगरेको, दोहोरो अनुदान दावी गरेको पाइएमा अनुदान रकमको २०० प्रतिशत, एउटै परिवारका दुई सदस्यको नाममा जडान भएकोमा अनुदान रकमको ५० प्रतिशत हर्जाना लगाउने उल्लेख छ । उक्त व्यवस्था अनुसार वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रबाट अनुगमन गर्दा संभौता बमोजिम कार्य नगरेको ४४ कम्पनीलाई रु. १ करोड ३७ लाख ३६ हजार हर्जाना लगाएकोमा असुल गरेको छैन ।

१६६. **खरिद संभौताको अन्त्य** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५९ मा निर्माण व्यवसायीले कार्यसम्पादन नगरेको कारण खरिद संभौता अन्त्य गर्न सकिने व्यवस्था छ । सिक्टा सिचाई आयोजना अन्तर्गत सिंघानिया शाखा नहर प्रणाली निर्माण कार्यको निर्माण व्यवसायीले खरिद संभौता बमोजिम कार्य सम्पादन नगरेको कारण खरिद संभौताको अन्त्य गरी कालोसूचीमा राखेको छ । ठेक्का अन्त्य गरेपछि निजको नाममा बाँकी रहेको पेशकी र कार्यसम्पादन जमानत जफत गरेपनि बाँकी काम गर्न लाग्ने थप रकम, जफत भएको पेशकी रकमको व्याज, प्रथम रनिङ बिल भुक्तानी भएकोमा सो काममा भएको त्रुटी सच्चाउन लाग्ने रकम, आयोजनाले गुमाउनु परेको प्रतिफल, निजले तयार गरेको संरचना भत्काउनु पर्ने लागत, साइट सफा गर्दा लाग्ने लागत र मध्यस्थकर्ता तथा कानून व्यवसायीलाई दिनुपर्ने शुल्क समेत रु.१ अर्ब १३ करोड ११ लाख असुल गर्ने निर्णय भएतापनि असुल भएको छैन ।

उक्त कामको सुपरीवेक्षण गर्न नियुक्त परामर्शदातालाई परामर्श शुल्क रु.१ करोड २६ लाख ३३ हजार भुक्तानी भएकोमा निर्माण कार्य नगरेको कारण सो खर्च उपयोग विहिन देखिएकोले सो समेत निर्माण व्यवसायीसँग सरकारी बाँकी सरह असुल हुनुपर्दछ ।

१६७. **मूल्य समायोजन** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५५(१) मा १२ महिना भन्दा बढी अवधिको खरिद सम्भौता कार्यान्वयन गर्दा मूल्य समायोजन दिनुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष महाकाली पुल आयोजना, नारायणघाट मुग्लीन सडक आयोजना, हुलाकी राजमार्ग योजना जनकपुर लगायत २६ कार्यालयले ४५ निर्माण व्यवसायीलाई नियमावलीको व्यवस्था अनुसार नपाउने रु.६७ करोड ८६ लाख २८ हजार मूल्य समायोजन भुक्तानी गरेको छ । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन् :-

१६७.१. महाकाली पुल आयोजना, महेन्द्रनगरले मूल्य समायोजन भुक्तानी गर्दा मेशीनरी एण्ड इन्वीपमेण्टको इन्डेक्स प्रयोग गर्नुपर्नेमा मोटर भेहिकल एण्ड रिलेटेड प्रोडक्टसको इन्डेक्स प्रयोग गरी मूल्य समायोजन वापत बढी भुक्तानी गरेको रु २ करोड २५ लाख ४३ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।

१६७.२. सडक डिभिजन धनुषाले ३ ठेक्काका निर्माण व्यवसायीसँग भएको खरिद सम्भौतामा मूल्य समायोजन गणना गर्दा मोविलाईजेशन पेशकी कट्टा नगरी मूल्य समायोजन भुक्तानी गरेको एवं सम्भौतामा नभएको नेशनल कन्जुमर प्राइस इण्डेक्सबाट मूल्य समायोजन गणना गरी भुक्तानी गरेकोले रु. ५४ लाख ९५ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।

१६७.३. हुलाकी राजमार्ग योजना कार्यालय जनकपुरले एक निर्माण व्यवसायीलाई आइटम नं. ३.०३ को काम भेरिएसनबाट थप गरी नयाँ दररेटमा सम्भौता गरेको छ । भेरिएसनबाट थप काममा नयाँ दरबाट मूल्य समायोजन दिन नमिल्नेमा रु.७१ लाख २० हजार बढी भुक्तानी गरेको रकम असुल गर्नुपर्दछ ।

१६७.४. नारायणघाट मुग्लिन सडक आयोजना, चितवनले सडक विभागबाट २०७५।१२।१२ मा जारी भएको परिपत्रमा शुरु ठेक्का अवधिको म्याद थप गर्दा मूल्य समायोजन सुचक फ्रिज गरी सो अनुसार मात्र मूल्य समायोजन पाउने गरी म्याद थप गर्ने उल्लेख भएकोमा एक निर्माण व्यवसायीलाई रु ४ करोड ५० लाख ३९ हजार बढी मूल्य समायोजन भुक्तानी दिएको असुल गर्नुपर्दछ ।

१६७.५. गल्छी त्रिशुली मैलुङ्ग स्याफ्रुवेसी रसुवागढी सडक योजनाले एक निर्माण व्यवसायीसँग भएको खरिद सम्भौता अनुसार मिति २०७५।४।२९ भित्र काम सम्पन्न गर्नुपर्ने उल्लेख भएकोमा मूल्य समायोजन भुक्तानी गर्दा सोही मितिको प्राइस इन्डेक्स प्रयोग गरी रु.४ करोड ८१ लाख ७५ हजार मूल्य समायोजन दिनुपर्नेमा रु. ५ करोड ४३ लाख ३२ हजार भुक्तानी दिएकोले बढी भुक्तानी गरेको रु ५७ लाख २६ हजार असुल गर्नु पर्दछ ।

१६७.६. तेस्रो साना शहरी खानेपानी तथा सरसफाई कार्यक्रम आयोजना व्यवस्थापन कार्यालयले तम्सरिया, विरेन्द्रनगर, डुम्रे, निर्मलपोखरी र विदुर समेत ५ खानेपानी आयोजनाका निर्माण व्यवसायीसँग भएको

सम्झौता अनुसार निर्माण सामाग्री खरीदको ६० प्रतिशत रकम सामाग्री पेशकी भुक्तानी गर्ने व्यवस्था छ । निर्माण कार्यको समायोजन गणना गर्दा सामान आपूर्ति गरी पेशकी दिएको अवधिको मूल्य सूची प्रयोग गर्नुपर्नेमा रनिड विल पेश गरेको अवधिको मूल्य सूची प्रयोग गरी मूल्य समायोजन भुक्तानी गरेकोले रु. २ करोड ८० लाख ७६ हजार बढी भुक्तानी भएको देखियो । **उक्त रकम असूल गर्नुपर्दछ ।**

१६७.७. सुडा कन्चनपुर साना सहरी खानेपानी आयोजना निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग रु.२८ करोड ३५ लाख ०४ हजारको सम्झौता भएकोमा सम्झौतामा बोलपत्र खोलेको मिति भन्दा २८ दिन अधिको मूल्यसूचि अनुसार सूल्य समायोजन गणना गर्नुपर्नेमा सो अनुसार नगरी बढी **मूल्य समायोजन भुक्तानी भएको रु.६९ लाख ३१ हजार असूल गर्नुपर्दछ ।**

१६८. **खरिद सम्झौताको अन्त्य** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५९ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १२७ मा खरिद सम्झौता अन्त्य सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । यस सम्बन्धी व्यहोरा निम्न छन ।

१६८.१. मेलाञ्ची खानेपानी विकास समिति अन्तर्गत हेडवर्क्स तथा सुरङ्ग निर्माण कार्यका निर्माण व्यवसायीले २०७५।०८।२९ देखि परामर्शदाता एवं आयोजनालाई जानकारी नदिई निर्माण स्थल छोडी गएको कारणबाट निर्माण कार्य अवरुद्ध भएको र निजवाट बाँकी निर्माण कार्य हुन नसक्ने जानकारी परामर्शदाताले दिए अनुसार २०७५।१०।२४ को निर्णयानुसार खरिद सम्झौताको अन्त्य गरेको छ । खरिद सम्झौता अनुसार निर्माण व्यवसायीले साइटमा छाडेका उपकरण, निर्माण सामाग्री र सम्पन्न भएको कामको मूल्याङ्कन गरेको छैन । सम्झौता अंक रु. ७ अर्ब ७२ करोड ३४ लाख मध्ये रु. ५ अर्ब ९१ करोड ९ लाखको काम सम्पन्न गरी रु.१ अर्ब ८१ करोड २५ लाखको काम बाँकी रहेको छ । बाँकी कामको लागि रु.२ अर्ब २७ करोड ८२ लाखमा अन्य निर्माण व्यवसायीसँग खरिद सम्झौता भएको छ । बाँकी काम पुरा गर्न लाग्ने थप लागत रु.४६ करोड ५७ लाख, ४६ औँ रनिड विलसम्मबाट कट्टा नगरेको रु.४९ करोड ५ लाख, निर्माण सामाग्री पेशकी बाँकी रु.१९ करोड ६२ लाख तथा अन्य आपूर्तिकर्ता र सेवा प्रदायकलाई भुक्तानी गर्न बाँकी रकम समेत निर्माण व्यवसायीबाट असुल गरी कालो सूचिमा राख्ने कारवाही गरेको छैन ।

सोहि कार्यको लागि २०७०।०३।३१ मा भएको सम्झौतामा प्रोभिजनल सममा रहेको सवै रकम स्थानीय मुद्रामा भुक्तानी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । निर्माण व्यवसायीलाई प्रोभिजनल समबाट रु. २ अर्ब ९५ करोड ८९ लाख ३५ हजार भुक्तानी गर्दा ७१.९ प्रतिशत रकम विदेशी मुद्रामा भुक्तानी गरी नेपाल सरकारलाई विनिमय नोक्सानी वापत थप व्ययभार पारेको रु. २१ करोड १३ लाख ७ हजार समेत असूल गर्नुपर्दछ ।

१६८.२. हुलाकी राजमार्ग आयोजना निर्देशनालयले एक निर्माण व्यवसायीलाई सम्झौता अनुसार निर्माण कार्य शुरु नगरेकोले खरिद सम्झौताको अन्त्य गरी निर्माण व्यवसायीलाई कालो सूचीमा राखेको छ । खरिद सम्झौताको अन्त्य गर्दा कार्य सम्पादन जमानत रु.१ करोड ८० लाख २२ हजार, अग्रीम पेस्की जमानत रु.१ करोड ५९ लाख, पेशकीको व्याज रु.१५ लाख ९० हजार एवं उक्त काम निर्माण गर्न लाग्ने थप लागत समेत निर्माण व्यवसायीबाट सरकारी बाँकी सरह असुल गर्नुपर्दछ ।

१६९. **भेरिएशन** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५४ बमोजिम पच्चीस प्रतिशतभन्दा माथिको भेरिएसन नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदले गर्न सक्ने व्यवस्था छ । काठमाण्डौँ तराई/मधेश द्रुत मार्ग आयोजना सडकको ३८ किलोमिटर खण्डमा सडक निर्माण गर्न रु.९४ करोड १८ लाख ९२ हजारको लागत अनुमान भई बोलपत्रबाट एक निर्माण व्यवसायीसँग २०७५।०८।२५ सम्म कार्य सम्पन्न गर्नेगरी रु.९३ करोड ८२ लाख ४ हजारमा खरिद सम्झौता भएको थियो । साबिकमा अनुमान गरेको कडा चट्टान भएको माटो काट्ने कार्य परिमाण घट्न गई नरम चट्टान र साधारण माटोको परिमाण बढ्न गएको कारण सम्झौता रकम ३१.९८ प्रतिशत घट्न गई रु. ६३ करोड ८१ लाख ९७ हजार कायम गरी २०७६।२।१५ सम्म कार्य सम्पन्न गर्ने गरी भेरिएसन स्वीकृत गरेको छ । ऐनको उल्लिखित व्यवस्था विपरीत आयोजनाबाटै भेरियसन आदेश स्वीकृत भएको नियम सम्मत देखिएन । **यसमा सम्बन्धितलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ ।**

१७०. **कार्यसम्पन्न नभएको** - भन्सार प्रशासनमा संलग्न विभिन्न निकायबाट हुँदै आएको कार्यलाई एउटै प्रणालीबाट सेवा दिन नेपालमा राष्ट्रिय एकद्वार प्रणाली लागू गर्न कार्ययोजना बनाउने, क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, सफ्टवेयर खरिदको लागि टेण्डर डकुमेन्ट तयार गर्ने लगायत सफ्टवेयर खरिद पश्चात् नेपाल राष्ट्रिय एकद्वार प्रणाली

विकास गर्न खरिद सफ्टवेयरले सेवा दिन स्वीकार योग्य भए नभएको अनुगमनसम्मको कार्यको लागि एक परामर्शदातासँग ३६ महिनामा कार्यसम्पन्न गर्ने गरी १८ जून २०१५ मा अमेरिकी डलर ११ लाख ९९ हजार सिधै भुक्तानी र रु.४ करोड ४६ लाख ९३ हजार भुक्तानी गर्ने गरी सम्झौता भएको देखिन्छ। परामर्शदाताको कार्यक्षेत्रगत शर्तमा राष्ट्रिय एकद्वार प्रणालीको प्रस्तावदाताले प्रस्ताव गरेको एकद्वार प्रणालीले सेवा दिन योग्य भए नभएको, स्वीकार योग्य भए नभएको मूल्याङ्कन गर्ने र सफ्टवेयर विकास प्रकृयाको अनुगमन गर्ने लगायतका खरिद पश्चात् गर्नुपर्ने विभिन्न कार्य सम्पन्न नभए पनि सम्झौताकै हाराहारीमा अमेरिकी डलर १० लाख ५८ हजार र रु.४ करोड ५७ लाख २० हजार भुक्तानी भएको देखियो। राष्ट्रिय एकद्वार प्रणालीको खरिद पश्चात् उक्त परामर्शदाताले गर्नुपर्ने कार्य गर्न पुनः परामर्शदातासँग सम्झौता गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भई थप दायित्व व्यहोर्नुपर्ने देखिएको छ।

१७१. **उपभोक्ता समिति** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४४ तथा नियमावली, २०६४ को नियम ९७ मा निर्माण कार्य गराउँदा मितव्ययिता, गुणस्तरीयता वा दीगोपना अभिवृद्धि हुने भएमा वा परियोजनाको मुख्य उद्देश्य रोजगारी सृजना गर्ने भएमा उपभोक्ता समिति मार्फत कार्य गराउन सकिने व्यवस्था छ। नियम प्रतिकूल उपभोक्ता समितिबाट काम गराएका उदाहरण निम्न बमोजिम छन् :

१७१.१. जनताको तटबन्ध कार्यक्रम, भ्वापाले एकजाभेटर, रोलर, डोजर जस्ता हेभी मेशिनहरु आवश्यक पर्ने तटबन्ध निर्माणको काम त्यस प्रकारका उपकरण र पूँजीसमेत नभएका उपभोक्ता समितिहरु मार्फत काम गराई २०७३।७४ देखि यो वर्षसम्म रु.७१ करोड १३ लाख खर्च गरेको छ।

१७१.२. सोही कार्यालयले जोखिमयुक्त सदरमुकाम बचावट अर्न्तगत भ्वापाको सदरमुकाम चन्द्रगढी संरक्षणको लागि प्राप्त बजेटबाट रु.५ करोड ३७ लाख ४८ हजारको कार्य सदरमुकामभन्दा १२ कि.मि.टाढा देउनिया खोलामा माटोको तटबन्ध र ग्याविन पर्खाल निर्माण, करिब ४ कि.मी. टाढा भद्रपुरमा मेची नदी पुलको माथिल्लो, तल्लो भागमा चार स्थानमा खर्च गरेको छ। ती कामबाट सदरमुकामको बचावटमा योगदान हुने नदेखिएकोले उद्देश्य अनुरूप खर्च गरेको पाइएन।

१७१.३. कोशी तथा बक्राहा नदी व्यवस्थापन आयोजना, विराटनगरले बक्राहा नदी नियन्त्रणको लागि २० वटा उपभोक्ता समितिलाई रु. ७ करोड ९५ लाख ७ हजार भुक्तानी गरेको छ। यसैगरी रुपताल संरक्षण कार्यालय, कास्कीले ४० उपभोक्ता समिति मार्फत निर्माण कार्य गराई रु.१७ करोड २५ लाख ३ हजारभुक्तानी दिएको देखियो। यस्तै महाकाली सिंचाइ व्यवस्थापन कार्यालयले यस वर्ष रु.७ करोड ८३ लाख १८ हजार लागत अनुमानका १५ नहर संरचना निर्माण तथा मर्मत सम्भार कार्य र डिप ट्यूबेल जडान कार्य २ उपभोक्ता समितिसँग १५ पटक सम्झौता गरी यो वर्ष रु ६ करोड २३ लाख २० हजार भुक्तानी गरेको छ।

१७१.४. जनताको तटबन्ध फिल्ड, कार्यालय रुपन्देहीले यो वर्ष विभिन्न उपभोक्ता समितिसँग एक करोड भन्दा घटिका टुक्रा टुक्रा लागत अनुमान तयार गरी निर्माण कार्य गराई रु.६ करोड ८१ लाख ९१ हजार भुक्तानी गरेको देखियो। कार्यालयले यो वर्ष ६ वटा प्याकेजमा तटबन्ध निर्माण कार्यको लागि बोलपत्र आह्वान गरेकोमा ४० देखि ४५ प्रतिशत (औसतमा ४४ प्रतिशत) घटिमा रु.२ करोड ९८ लाखको खरिदसंझौता गरेको देखियो। उपभोक्ता समितिलाई लागत अनुमानकै दररेटमा भुक्तानी हुने हुँदा बोलपत्रको तुलनामा नेपाल सरकारलाई रु. ३ करोड ४५ लाख ५ हजार थप व्ययभार परेको देखिएको छ।

१७१.५. कर्णाली नदी व्यवस्थापन आयोजनाले तटबन्ध निर्माण कार्यको रु.१ करोड भन्दा घटिका स-साना प्याकेज बनाई उपभोक्ता समिति मार्फत काम गराई रु.४ करोड ७ लाख ९९ हजार भुक्तानी गरेको छ। उपभोक्ता समिति मार्फत गराएकै प्रकृतिको ग्याविन जालीमा ढुंगा भरी तटबन्ध निर्माण कार्य बोलपत्रको माध्यमबाट गराउँदा लागत अनुमानको तुलनामा औसतमा ३८ प्रतिशत घटिमा संझौता भएकोले उपभोक्तालाई भुक्तानी गर्दा रु.८१ लाख ६४ हजार थप व्ययभार पर्न गएको छ।

उपभोक्ता समिति परिचालन सम्बन्धी उल्लेखित व्यवस्था पालना नभएको सम्बन्धमा सम्बन्धितलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ।

● **आयोजना व्यवस्थापन**

१७२. **अधुरा आयोजना** - निर्माण व्यवसायीले तोकिएको म्यादभित्र कार्यतालिका बमोजिम कार्य सम्पन्न गर्नुपर्दछ। तर तोकिएको समयवाधि भित्र कार्यसम्पन्न नभई आयोजनाहरू रुग्ण तथा अधुरो रहेको देखिन्छ। अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोगले गरेको एक अध्ययन अनुसार विभिन्न ८ विभाग तथा निकाय अर्न्तगत २०७६ पौषसम्म रु.८६ अर्ब ४४ करोड सम्भौता रकमका १२०२ आयोजना अधुरो रहेको उल्लेख छ । जसमा सबैभन्दा धेरै सडक विभाग अन्तर्गत ७०१ ठेक्का अधुरो रहेको देखिन्छ । सबै संघीय मन्त्रालय तथा प्रदेश र स्थानीय तहको समग्र विवरण तयार गर्दा यस्तो संख्या अझ बढ्ने निश्चित छ । खानेपानी तथा ढल निकास विभाग अन्तर्गत २०७४/७५ सम्म सञ्चालित ३ हजार ८३५ क्रमागत आयोजनाहरू मध्ये ३ हजार ४२२ (८९.२२ प्रतिशत) अधुरा रहेको देखिन्छ । सडक विभाग अन्तर्गत २०७५/७६ सम्ममा रु. ११ खर्ब १ अर्ब ३५ करोड ८५ लाख रकमको ३ हजार ८६० खरिद सम्भौताको रहेकोमा रु ३५ अर्ब ५० करोड २१ लाख सम्भौता रकम भएका ८०७ योजना अधुरो रहेका छन् । निर्माण कार्यको पर्याप्त अनुगमन नहुनु र जिम्मेवारी पूरा नगर्ने निर्माण व्यवसायीलाई खरिद सम्भौताका शर्त अनुरूप कारवाही नगर्नु आदि कारणले निर्माण अधुरा वा रुग्ण भएका छन् । यसरी निर्माण कार्य अधुरो रहँदा आयोजनाबाट लगानी खेर जाने स्थिति छ । निर्माण कार्य सम्पन्न नगर्ने निर्माण व्यवसायीहरूलाई जिम्मेवार बनाई अधुरा निर्माण कार्य पुरा गर्नु पर्दछ ।

१७३. **आयोजना संचालन** – शहरी पूर्वाधार लगानी आयोजनाले तराईका ७ नगरपालिकामा निर्माण गरिने भौतिक पूर्वाधारसंग सम्बन्धित निर्माण कार्यको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्यमा रु ५ करोड ६ लाख खर्च गरेको छ । एशियन इन्फ्रास्ट्रक्चर इन्भेष्टमेन्ट बैंक र नेपाल सरकार बीच आयोजनाको निर्माण कार्य सम्बन्धी ऋण सम्भौता नभएकाले आयोजना संचालनमा सुनिश्चितता देखिदैन ।

१७४. **डिजाइन परिवर्तन** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५(क) मा त्रुटिपूर्ण डिजाइन गरेको कारण खरिद कार्य प्रभावित भएमा डिजाइन तयार गर्ने, जाँच गर्ने, स्वीकृत गर्ने पदाधिकारी कारवाहीको भागिदार हुनुपर्ने उल्लेख छ । वागमती सिँचाई आयोजनाको पश्चिमी मूल नहरको चेनेज १+३५० किलोमिटरमा ड्रेन साइडमा परिवर्तन गर्ने, सेटलिङ्गवेसिनको र चौडाई बढाउने र फ्लसिड च्यानलको लम्बाई घटाई शुरुको डिजाइनमा परिवर्तन भएको छ । हुलाकी लोकमार्ग, पर्सा अन्तर्गत कलैया-मलंगवा खण्डमा पर्ने वागमती नदीमा ६३४ मिटर लामो पुलको पिलरको उचाई नपुग देखिएकोले पुनः डिजाइन गर्नु पर्दा २०७० देखि निर्माण कार्य अवरुद्ध रहेको छ । डिभिजन सडक कार्यालय, तुम्लिङटारले अरुण नदीको लम्सुवाघाटमा पुल निर्माण गर्न एक निर्माण व्यवसायीसँग निर्माणस्थलअनुसार २४७ मिटरको पुल आवश्यक पर्नेमा १६५ मिटरको निर्माण गर्ने गरी डिजाइन स्वीकृत भएकाले निर्माण कार्य अवरुद्ध भएको छ ।

यसैगरी डिभिजन सडक कार्यालय, काठमाडौं १ अन्तर्गत बौद्ध-ताम्रगंगा सडक स्थित वागमती नदीमा निर्माण भएको पुल सडकको सतहभन्दा धेरै उचाईमा रहेको, डिभिजन सडक कार्यालय, जनकपुरले विगी र जुगा खोलामा पुल निर्माण गर्न रु.२४ करोड १७ लाखमा खरिद सम्भौता गर्दा फाउण्डेसन र सब स्ट्रक्चरको मात्र डिजाइन स्वीकृत गरी सुपर स्ट्रक्चरको डिजाइन नै स्वीकृत नगरेको, डिभिजन सडक कार्यालय पाल्पाबाट कालीगण्डकी नदीमा चापाकोट निर्दिमघाट पुलको लागतमा निर्माण शुरु भएकोमा वेल फाउन्डेसनको सट्टा पाइल फाउन्डेसन कायम गर्ने गरी डिजाइन परिवर्तन गर्नुपरेको, सुनसरी मोरङ पुल निर्माण आयोजना अन्तर्गत निर्माणाधीन सिंगीयाही खोला पुलको सबस्ट्रक्चर निर्माण उपयुक्त नभएको कारण २०६४।६५ देखि निर्माण कार्य रोकिएको अवस्था छ ।

सम्बन्धित निकाय र परामर्शदाताबाट पर्याप्त अध्ययन र स्थलगत अवलोकन बेगर ड्रइङ डिजाइन तयार गरी पुनः डिजाइनमा परिवर्तन गर्नुपर्दा समय र लागत वृद्धि भएको देखिन्छ । अतः निर्माण स्थलको पर्याप्त अध्ययन गरी डिजाइन तयार गर्नुपर्दछ ।

१७५. **ढल निर्माण** – काठमाडौं उपत्यका खानेपानी कम्पनी लिमिटेड, आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालयले भक्तपुर हनुमन्ते नदीको दायाँ बायाँ १६.६२ किलोमिटर ढल प्रणाली निर्माण कार्यमा ४२.३ प्रतिशत, ललितपुर मनोहरा नदीमा ५.५ किलोमिटर इन्टरसेप्टर निर्माण कार्यमा ४८ प्रतिशत र भक्तपुर खस्याङ्खुसुङ्गमा ७.६ किलोमिटर इन्टरसेप्टर निर्माण कार्यमा ९३ प्रतिशत प्रगति भएको छ । उपरोक्त ढल निर्माणको कार्यहरू लक्ष्य अनुरूप डिसेम्बर २०१९ भित्र सम्पन्न नभएकोले वागमती, मनोहरा र हनुमन्ते नदि सफाई कार्यमा बाधा परेको छ । हाल बगिरहेको नदीको किनाराबाट बीस-बीस मिटर भित्रमा दायाँ-बायाँ ढल प्रणाली निर्माण गर्ने क्रममा नदीले बहाव परिवर्तन गरेका स्थानहरूमा जग्गा विवाद हुँदा पेप्सिकोलादेखि जडीबुटीबीचको क्षेत्रमा ४.१ किलोमिटर, हनुमन्ते नदीमा राधेराधे पुलदेखि तल मनोहरा हनुमन्ते दोभानसम्म ८.४ किलोमिटर र मनोहरा नदीमा दायाँ बाँया करिब १२.५ किलोमिटर ढल निर्माण गर्न नसकिएको निर्देशनालयको भनाई रहेको छ । ढल निर्माणमा ढिलाई हुँदा बस्ति, उद्योग, कारखानाको फोहर सिधै नदीमा निष्कासन हुनाले वागमती र सहायक नदीको स्वच्छतामा असर गरेको छ । आवास तथा सहरी विकास मन्त्रालय र वागमती एकीकृत

सभ्यता विकास समितिले सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गरी जग्गा विवाद सुल्झाई ढल निर्माण कार्य सम्पन्न हुने वातावरण तयार गर्नुपर्दछ ।

१७६. **प्रशारण लाइन निर्माणमा ढिलाई** - नेपाल विद्युत प्राधिकरण, आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६८ को विनियम १९(४) कार्यक्रम अनुसार निर्धारित समयभित्र प्राप्त गर्नुपर्ने र कामको गुणस्तर सन्तोषजनक हुनुपर्ने व्यवस्था छ । तर अधिकांश निर्माणाधीन प्रशारण लाईन परियोजनाहरू प्रगति सन्तोषजनक नभएको र तोकिएको समयमा सम्पन्न हुन नसकेको अवस्था रहेको छ । निर्माणाधीन १७ विद्युत प्रशारण लाइन तथा सबस्टेशन आयोजनाहरूमध्ये शुरु सम्भौता म्याद समाप्त भएका ११ आयोजनामा २५ प्रतिशतभन्दा कम प्रगति भएका ३, २५ देखि ५० सम्म प्रगति भएका ४, ५० देखि ७५ प्रतिशत प्रगति भएका १ र ७५ प्रतिशतभन्दा माथि प्रगति भएका ३ रहेका छन् । १५ महिनामा सम्पन्न गर्नुपर्ने आयोजना ११२ महिना वितिसक्दा पनि सम्पन्न नभएको अवस्था छ । त्यसैगरी म्याद बाँकी रहेका ६ आयोजनामा पनि ७५ प्रतिशतभन्दा बढी अवधि व्यतित हुँदा समेत २५ प्रतिशतभन्दा कम प्रगति भएका २, २५ देखि ५० सम्म प्रगति भएका २, ५० देखि ७५ प्रतिशत प्रगति भएका १ रहेका छन् ।

बोलपत्र व्यवस्थापन अधि गर्नुपर्ने पूर्वतयारी निर्माणस्थलको व्यवस्था, राईट अफ वेमा पर्ने वन क्षेत्रको रूखहरूको कटान, मुआब्जा वितरण नभई ठेक्का व्यवस्था गरी निर्माण शुरु गर्ने गरिएकोले स्थानीयबाट अवरोध हुने गरेको, नियमित रूपमा सुपरीवेक्षण, अनुगमन गरी वा गराई निर्धारित समयमा कार्य सम्पन्न हुने सुनिश्चित गर्नेतर्फ सम्बन्धित आयोजना प्रमुख र नियामक निकायको कार्यदक्षता नदेखिएको अवस्था छ । प्रशारण लाईन समयमा सम्पन्न नहुँदा निर्माण लागत बढ्ने, उत्पादित विद्युत राष्ट्रिय ग्रिडमा जोडिन नसकी विद्युत खेर जाने, ठेक्का तोडिएको अवस्था रहेको छ । **नेपाल विद्युत प्राधिकरणले सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गरी एलाईन्मेन्ट छनौट, रूखहरूको कटान स्वीकृति र मुआब्जा वितरण आदि पूर्वतयारी पुरा गरी ठेक्का व्यवस्था गर्नुपर्दछ । साथै आधुनिक विधिको प्रयोग गरी अनुगमन हुनुपर्दछ ।**

● अनुदान वितरण

१७७. **कृषि कर्जामा ब्याज अनुदान** - कृषि तथा पशुपन्छी कर्जा ब्याज अनुदान कार्यविधि, २०७३ मा व्यवसायीहरूलाई तोकिएका क्षेत्रहरूमा आकर्षित गर्न प्रवाहित कृषि कर्जामा नेपाल सरकारले ५ प्रतिशत ब्याज अनुदान उपलब्ध गराउने उल्लेख छ । नेपाल राष्ट्र बैङ्कको “कृषि कर्जा ब्याज अनुदान शोधभर्ना” खातामा अर्थ मन्त्रालयले २०७४।७५ मा रु.५० करोड कृषि कर्जा ब्याज अनुदान उपलब्ध गराएकोमा सोको अनुगमन नगरी यस वर्ष थप रु.१ अर्ब ३ करोड ८२ लाख ब्याज अनुदान उपलब्ध गराएको छ । नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार ब्याजदर अनुदानका लाभग्राही संख्या २०७२।७३ मा २ हजार ५४२, २०७३।७४ मा ५ हजार ९२७, २०७४।७५ मा ८ हजार ९३० र २०७५।७६ मा १७ हजार ७३० जना पुगेकोले बढेको अवस्था छ । नेपाल सरकारले नेपाल राष्ट्र बैङ्कमार्फत उपलब्ध गराएको ब्याज अनुदान २०७२।७३ को रु.४ करोड १० लाखबाट रु.१ अर्ब २५ करोड ५ लाख पुगेको छ । नेपाल राष्ट्र बैङ्कले उद्देश्य अनुरूप ब्याज अनुदान उपयोग नभएको सम्बन्धमा निरीक्षण एवं अनुगमन गरेको छैन । दुईतिहाईभन्दा बढी जनसंख्या कृषिमा आश्रित रहे पनि सीमित संख्याले मात्र ऋण उपयोग गरिरहेको अवस्था छ । साथै कृषि क्षेत्रमा संघीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट विभिन्न प्रकृतिका अनुदानहरू प्रवाह भैरहेको सन्दर्भमा सरकारले प्रदान गर्ने सुविधाको दोहोरोपना र यसको प्रभावकारिता सम्बन्धमा अध्ययन भएको छैन । **कृषिसँग सम्बन्धित ब्याज अनुदान लगायत समग्र अनुदानको उपादेयता एवं प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन हुनु आवश्यक छ ।**

१७८. **कृषि अनुदान** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ११४ मा अर्थ मन्त्रालयको सहमति लिई मन्त्रालयले आर्थिक कार्यविधि सम्बन्धी आन्तरिक निर्देशिका बनाई लागु गर्न सक्ने व्यवस्था छ । यस सम्बन्धमा निम्नानुसार देखिएको छ:

१७८.१. कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयले कृषकलाई अनुदान उपलब्ध गराउन ९८ प्रकारका निर्देशिकाहरू तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । ती निर्देशिकाको आधारमा यो वर्ष मन्त्रालय र अन्तर्गतका विभिन्न ११ निकायले ५० देखि १०० प्रतिशत अनुदान प्रदान गरी रु.१० अर्ब ५५ करोड ९७ लाख खर्च गरेका छन् । अनुदान वितरण गर्दा सबै क्षेत्र र वर्ग नसमेटिएको, क्षमतावान् कृषकको पहिचान हुन नसकेको तथा अनुदानमा कमजोर र विपन्न कृषकको पहुँच नपुगेको लगायतका व्यहोरा देखिएका छन् । **बैधानिक कार्यविधि तयार गरी अनुदान नीतिलाई स्पष्ट र एकरूपता बनाउनुपर्दछ ।**

- १७८.२. प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाले अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृति बेगर सचिवस्तरीय निर्णयबाट शित भण्डार गृह स्थापना र कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७४ तयार गरी २०७५।६।११ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट संशोधन गरी परियोजनाले सञ्चालित कार्यक्रम अन्तर्गत ८ लाभग्राहीलाई रु.१६ करोड २१ लाख अनुदान प्रदान गरेको छ । अर्थ मन्त्रालयको सहमति बेगर मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट कार्यविधि संशोधन समेत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको प्रचलित कानूनको विपरीत देखिन्छ ।
१७९. **शशर्त अनुदान** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली २०६४ को नियम ४१(३) मा संघ, संस्था र सस्थानलाई अनुदान दिएको रकमको आय व्ययको प्रगति विवरण, प्रगति प्रतिवेदन, लेखापरीक्षण प्रतिवेदन समेत लिई मन्त्रालयले अनुगमन गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयले नेपाल औषधी लिमिटेडलाई हेमोडाइलासिस युनिट पुनः सञ्चालन गर्न रु.१ करोड ६० लाख, हेटौडा सिमेन्ट उद्योगलाई विभिन्न मेसनरी उपकरण जडान गर्न रु.१ करोड, दक्षिणकाली नगर पालिकालाई फुडवेयर जोन निर्माण गर्न रु.३ करोड समेत रु.५ करोड ६० लाख शशर्त अनुदान दिएकोमा मन्त्रालयले अनुदान रकमको आय व्यय विवरण, प्रगति प्रतिवेदन तथा लेखापरीक्षण प्रतिवेदन लिएको देखिएन । अनुदानको उपयोग सम्बन्धमा अनुगमन गरी तोकिएको कार्यमा खर्च भएको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
१८०. **अनुदान निकास** - शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, मेडिकल कलेज पूर्वाधार विकास समिति लगायतका ९ निकायमा रु.१५ अर्ब ५५ करोड ८ लाख शशर्त अनुदान उपलब्ध गराएकोमा मन्त्रालयले अनुदान सम्बन्धी नीति तर्जुमा गरेको छैन ।
- १८०.१. आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ४१ मा अनुदान दिएको रकमको अनुगमन मूल्याङ्कन गर्ने दायित्व मन्त्रालयको हुने व्यवस्था छ । मन्त्रालयबाट अनुदान उपयोगको अनुगमन नभएकोले अनुगमन हुनुपर्दछ ।
- १८०.२. आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३ मा महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले फ्रिज नहुने भनी तोकेको बाहेक अन्य सबै रकम खर्च नभएकोमा फ्रिज हुनुपर्ने व्यवस्था विपरीत विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड समेत ८ निकायमा शशर्त अनुदान स्वरूप गएको रु.५ अर्ब २९ करोड १२ लाख ९७ हजार खर्च नभई मौज्जात रहेको छ । उक्त बाँकी रकम सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ ।

● कोष परिचालन एवं सञ्चितकोष दाखिला

१८१. **कोष हिसाब परिचालन** - साविक स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन तथा नियवालीको व्यवस्थाअनुरूप सञ्चालनमा ल्याइएका विभिन्न कोष तथा राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त रकम जिल्ला समन्वय समितिको कोष हिसाबमा मौज्जात रहेको छ । विभिन्न कोषहरूको कुल मौज्जात रु.१ खर्ब १२ अर्ब ८९ करोड रहेको देखिन्छ । आन्तरिक कोष तथा राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त भएको मौज्जात परिचालन सम्बन्धमा कार्यविधि, वितरण तथा उपयोगको मापदण्ड बनाउनुपर्नेमा बनाएको छैन । कार्यविधि बनाई कोष मौज्जात परिचालन गर्नुपर्दछ ।
१८२. **सञ्चित कोष दाखिला** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम ३३ मा आर्थिक वर्षभित्र खर्च नभई बाँकी रहेको, विभिन्न कोषमा निष्क्रिय रहेको एवं खर्च नभएको शशर्त अनुदान लगायत निम्नानुसारको रकम सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्ने देखिएको छः
- १८२.१. दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा ४५(३) मा नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणलाई प्राप्त रकमले कार्य सञ्चालन गर्न नपुग भएमा नेपाल सरकारसँग माग गर्न सक्ने र सरकारले उपलब्ध गराएको रकम बढी भएमा फिर्ता गर्नुपर्ने उल्लेख छ । प्राधिकरणको गत वर्षसम्मको सञ्चित रु.३२ अर्ब ७१ करोड ३१ लाख रहेकोमा यो वर्ष रु.३३ अर्ब २२ करोड ६४ लाख पुगेको छ । उक्त सञ्चितमध्ये ग्रामीण दूरसञ्चार विकास कोषको रु.२१ अर्ब ९८ करोड ९० लाखबाहेक रु.११ अर्ब २३ करोड ७४ लाख सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ ।
- १८२.२. जिल्ला समन्वय समितिको मौज्जात कोष सञ्चालन निर्देशिका, २०७५ र संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको २०७५।१०।११ को पत्रानुसार कर्मचारी कल्याणकोष बाहेक सबै खातामा मौज्जात रहेको रकम कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको ख-६ विविध खातामा ट्रान्सफर गरी सोही खाताबाट आम्दानी खर्च गर्ने उल्लेख छ । जिल्ला समन्वय समितिहरूमा विभिन्न कोषमा रु.१२ अर्ब २८ करोड २२ लाख मौज्जात

- रहेको मध्ये ख-६ खातामा रु.८ अर्ब ३९ करोड ८ लाख र अन्य कोष खाताहरुमा रु.३ अर्ब ८९ करोड १३ लाख रहेको देखिन्छ। **उक्त रकम संघीय सञ्चित कोष दाखिला हुनुपर्दछ।**
- १८२.३. कार्वन व्यापारबाट प्राप्त हुने आम्दानी मध्ये ८० प्रतिशतभन्दा बढी रकम सम्बन्धित वैकल्पिक उर्जा प्रविधिको प्रवर्द्धन गर्न अनुदान दिने र २० प्रतिशत रकम वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रको कार्वन क्रियाकलापसम्बन्धि क्षमता अभिवृद्धि लगायतका कार्यहरुमा सम्बन्धित समुदायलाई सहयोग गर्ने गरी खर्च गर्न मन्त्रिपरिषदबाट निर्णय भएको छ। कार्वन व्यापारबाट यो वर्षसम्म रु. १ अर्ब ३० करोड ८० लाख आम्दानी भएकोमा उक्त रकम समेत रु.४ अर्ब ६९ करोड ७३ लाख विभिन्न १२ बैंकमा ८.५ प्रतिशत व्याजदरमा मुद्दती खातामा रहेको छ। **उक्त रकम सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ।**
- १८२.४. बीमा समितिको आय व्यय विवरण विश्लेषण गर्दा विगत ३ वर्षको आयबाट खर्च कटाई २०७३।७४ मा रु.६५ करोड ७७ लाख (आयको ५८.१६ प्रतिशत), २०७४।७५ मा रु.६६ करोड ३७ लाख (आयको ६७.२२ प्रतिशत) र २०७५।७६ मा रु.१ अर्ब ३ करोड ८२ लाख (आयको ६८.६९ प्रतिशत) बचत रहेको देखियो। समितिको बचत रकम प्रत्येक वर्ष बढ्दै गई हालसम्म सञ्चित बचत रु.४ अर्ब ५७ करोड ३८ लाख पुगेको छ। प्रतिवर्ष बचत रकम वृद्धि हुँदै गएकोले कानुनी व्यवस्था मिलाई उक्त रकम सञ्चितकोष दाखिला हुनुपर्ने देखिन्छ।
- १८२.५. पशुपति क्षेत्र विकास कोषले यो वर्ष नेपाल सरकारबाट प्राप्त रु.३४ करोड ८७ लाख निकासबाट खुद खर्च घटाउँदा बाँकी रु.१५ करोड ९५ लाख ६० हजार संचित कोष दाखिला हुनुपर्नेमा रु.१५ करोड ६ लाख ५५ हजारमात्र दाखिला गरेकोले रु. ८९ लाख ५ हजार संचित कोष दाखिला हुनुपर्दछ।
- १८२.६. शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग र संघीय आयोजना कार्यान्वयन इकाई, धनुषाले विभिन्न कार्यालयको भवन निर्माण कार्यको सुपरभिजन गर्ने कार्यका लागि छुट्टाएको कन्टिन्जेन्स रकम रु.४ करोड ३३ लाख खर्च नभएकोले कार्यसञ्चालन कोषमा मौज्जात राखेको छ। विनियोजित बजेट वर्षान्तसम्म खर्च नभएकोले उक्त रकम संचित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ।
- १८२.७. वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन केन्द्रले शर्त अनुदान स्वरुप प्राप्त गरेको मध्ये खर्च नभएको रु.२८ करोड ९५ लाख ४५ हजार सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्नेमा खर्च लेखी केन्द्रीय नवीकरणीय उर्जा कोष खातामा ट्रान्सफर गरेकोले उक्त रकम संचित कोषमा दाखिला गर्नुपर्दछ।
- १८२.८. राष्ट्रपति चुरे मधेश संरक्षण समितिले चुरे क्षेत्रमा रहेका ९३ स्थानीय तहको लागी रु.१ अर्ब ४२ करोड २ लाख विनियोजन भएकोमा रु.१ अर्ब ३९ करोड ५७ लाख खर्च भै रु.२ करोड ४६ लाख बाँकी रहेको रकम संघीय संचितकोषमा फिर्ता भएको नदेखिएकोले फिर्ता गर्नुपर्दछ।
- १८२.९. यो वर्ष चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान (वीर अस्पताल), राप्ती स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, परोपकार प्रसुति तथा स्त्री रोग अस्पताल र शहिद धर्मभक्त राष्ट्रिय प्रत्यारोपण केन्द्र लगायत ६ निकायले आर्थिक वर्षको अन्तिममा खर्च नभई बाँकी रहेको रु.१० करोड ३० लाख ३५ हजार संचित कोष फिर्ता गरेको छैन। **उक्त रकम दाखिला गर्नुपर्दछ।**
- १८२.१०. खोप ऐन, २०७२ को दफा २१ ले खोप कार्यक्रमको विकास गर्न कोषको व्यवस्था गरेको छ। खोप कोषमा रु.१३ करोड २८ लाख ३ हजार बाँकी रहेकोमा कोष सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि तयार गरेको छैन। कोषमा जम्मा भएको रकमबाट हालसम्म खर्च गरेको देखिएन। **कार्यविधि बेगर कोष खडा गरी रकम निष्क्रिय रहेकोले उक्त कोषबाट परिचालन नहुने भए सञ्चित कोषमा फिर्ता हुनुपर्दछ।**
- १८२.११. वी.पी.कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, धरानलाई नेपाल सरकारबाट कार्डियोलोजी र क्यान्सर भवन निर्माण गर्न २०७४।७५ मा निकास भई खर्च नभएको शर्त अनुदान तर्फको रु १४ करोड र एम आर आई मेशिन खरिद गर्न २०७३।७४ मा निकास भई खरिद कार्य रद्द भएको कारण प्रतिष्ठानको खातामा रहेको रु १६ करोड ५० लाख ३ हजार समेत रु.३८ करोड ५० लाख ३ हजार शर्त अनुदान उपयोग नगरेकोले बाँकी रहेको छ। **उक्त रकम संचित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ।**
१८३. **बैंक मौज्जात परिचालन** - पशुपति क्षेत्र विकास कोषले ११ बैंकमा २८ खातामा रु.१ अरब १५ करोड २१ लाख मुद्दति हिसावमा लगानी गरेको र २५ बैंकको ९६ वटा खातामा रु.२ अर्ब १५ करोड ६० लाख मौज्जात

राखेको छ । उक्त बैंक मौज्जात बैंकहरुबाट प्रस्ताव लिई वढी व्याज दिने बैंकमा जम्मा गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

१८४. **नगद प्रोत्साहन अनुदान** – उत्पादित वस्तु र सेवा तेस्रो मुलुक निर्यात गर्ने उद्योगहरुलाई प्रोत्साहन गर्न नगद प्रोत्साहन कार्यविधि, २०७० को दफा ४ को उपदफा (२) मा अर्थ मन्त्रालयले आवश्यक रकम समय समयमा अग्रिम रुपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको खातामा जम्मा गर्ने व्यवस्था छ । उक्त खातामा गत वर्षको बाँकी रु. १२ करोड ३५ लाख ३३ हजार र यो वर्ष शसर्त अनुदान दिएको रु.५९ करोड ६७ लाख २७ हजार समेत रु.७२ करोड २ लाख ६० हजार मध्ये २०७६।३।१६ सम्म निर्यातकर्ता फर्मलाई रु.३५ करोड १८ लाख ६२ हजार प्रोत्साहन रकम वितरण गरी रु.३६ करोड ८३ लाख ९७ हजार मौज्जात रहेको देखिदाँ उक्त रकम संचित कोष फिर्ता दाखिला गर्नु पर्दछ ।

निकासीमा प्रोत्साहन अनुदान दिएका वस्तुहरु मध्ये निकासीमा गत वर्षको तुलनामा उनी गलैचा ४ प्रतिशत, तयारी पोशाक ६.२, जडिबुटी २७, फेल्ड २५.५, मुसुरोको दाल २७, र हस्तकलाका सामान १६.४ प्रतिशतले बृद्धि भएको छ भने उनी र पश्मिना सल १६.१, जुता २६.९, छात्रा ३७.९ प्रतिशतले निर्यात घटेको छ । अनुदान दिएका वस्तुको निर्यातमा केही बृद्धि भए पनि निर्यातमा ती वस्तुको हिस्सा अत्यन्त न्यून भएकोले निर्यात बृद्धिमा उल्लेख्य योगदान हुन सकेको देखिएन । ठुलो परिमाणमा निर्यात हुन सक्ने वस्तुको पहिचान गरी निर्यात बढाउन उपयुक्त नीतिको तर्जुमा गर्नु पर्दछ ।

१८५. **छात्रा शिक्षा कोष** – छात्रा शिक्षा कोष कार्यान्वयन कार्यविधि २०६२ बमोजिम सामुदायिक विद्यालयका ११ र १२ मा र विश्व विद्यालय तहमा अध्ययन गर्ने जेहेन्दार तथा गरीबलाई छात्रावृत्ति उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ । यस छात्रा शिक्षा कोषमा खर्च नगरी हालसम्म रु.४६ करोड ८६ लाख ६९ हजार मौज्जात रहेको छ । उद्देश्य बमोजिम कोष परिचालन गर्नुपर्दछ ।

● अनुगमन र नियमन

१८६. **निजी अस्पताल अनुगमन** - स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्नति मापदण्डसम्बन्धी निर्देशिका, २०७० बमोजिम स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन नगरेमा २०० शैयासम्माको संस्थालाई प्रदान गर्ने सेवा पूर्ण वा आंशिक रुपमा तत्काल बन्द गर्न विभागले आदेश दिनसक्ने व्यवस्था छ । उपलब्ध विवरणअनुसार ८६ अस्पतालको अनुगमन गर्दा अधिकांश अस्पतालको भौतिक संरचना कमजोर रहेको, आवासीय तथा व्यापारिक प्रयोजनका लागि बनेका ठाउँमा अस्पताल सञ्चालन गरेको, औजार उपकरण मापदण्ड अनुसार व्यवस्थापन नभएको, अधिकांश अस्पतालका जनशक्ति पूर्णकालीन नरहेको, प्रयोगशाला मापदण्ड अनुसार नभएको तथा उपकरणको कमी रहेको, निःशुल्क शैया छुट्टयाई गरिव तथा असहाय वर्गको उपचार आंशिक मात्र गरेको, जेष्ठ नागरिक उपचार कक्ष नरहेको, फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन नभएको, सघन उपचार कक्षमा भेण्टिलेटर तथा नर्सिङ कर्मचारी तोकिएको अनुपातभन्दा घटी राखेको व्यहोरा स्वास्थ्य सेवा विभागको अनुगमन प्रतिवेदनबाट देखिएको छ । मापदण्डअनुसार सञ्चालन नभएका स्वास्थ्य संस्थाका सम्बन्धमा कारवाही गर्नुपर्दछ ।

१८७. **नवीकरण बेगर स्वास्थ्य संस्था सञ्चालन** - स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्नति मापदण्डसम्बन्धी निर्देशिका, २०७० बमोजिम निजी स्वास्थ्य संस्थाहरुको हकमा दर्ता, नवीकरण तथा स्तरोन्नतिको लागि सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्थाहरुले गर्ने सेवा सञ्चालन, सेवाको गुणस्तर, भौतिक पूर्वाधारको अवस्था मापदण्ड अनुरूप भए नभएको सुनिश्चित गर्न मन्त्रालयले अनुगमन गर्ने व्यवस्था छ । विगत ३ वर्षमा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा २२ निजी स्वास्थ्य संस्थाले नवीकरण तथा स्तरोन्नतिको लागि निवेदन दिएकोमा अस्पतालको क्षेत्रफल मापदण्डबमोजिम नरहेको, विशेषज्ञ डाक्टरहरु कमी रहेको, शैयाबीचको दुरी कम रहेको, प्रयोगशाला स्वीकृति बिना सञ्चालन गरेको, असहायलाई निःशुल्क उपचार र भौतिक पूर्वाधार समेत कमी रहेको अवस्था सुधार गर्ने शर्तमा ८ स्वास्थ्य संस्थालाई नवीकरण गरेको पाईयो । बाँकी मापदण्ड नपुगेका १४ अस्पताल नवीकरण नभएको अवस्थामा समेत सञ्चालन भई रहेका छन् । त्यसैगरी विभागको नियमन क्षेत्र अन्तर्गतका १३६ अस्पतालमध्ये २०७५ आषाढसम्ममा १४ अस्पतालको सञ्चालन अनुमतिको म्याद समाप्त भएको देखिएकोमा निर्धारित मापदण्ड पुरा हुन नसकी नवीकरण नभएकोमा पनि सेवा सञ्चालन गरिरहेका छन् । यसरी नवीकरण नगरी सञ्चालन गर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरुलाई

कारवाही नगरेकोले स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तरमा असर पर्ने देखिन्छ । मन्त्रालय र विभागबाट अनुगमन गरी गुणस्तर कायम गर्न कढाईका साथ कारवाही हुनुपर्दछ ।

१८८. **सेवा शुल्क निर्धारण** - स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्नति मापदण्डसम्बन्धी निर्देशिका, २०७० को दफा ३० अनुसार सर्वसाधारणलाई उचित मूल्यमा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा पु-याउने प्रयोजनको लागि स्वास्थ्य संस्थाले प्रदान गर्ने स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तरको आधारमा सेवा शुल्क निर्धारण समितिले शुल्क निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र स्वास्थ्य सेवा विभागको नियमन क्षेत्रभित्र रहेका अस्पतालहरूले उपलब्ध गराउने सेवा शुल्क सम्बन्धमा अनुगमन भएको देखिएन भने मन्त्रालयको शुल्क निर्धारण समितिले मापदण्ड समेत निर्धारण गरेको देखिएन । विभागबाट प्राप्त विवरणअनुसार विभिन्न १० अस्पतालको आईसीयू, जनरल बेड, एक्स रे, भिडियो एक्सरे लगायतको शुल्क विश्लेषण गर्दा निकै अन्तर देखिएको छ । सरकारी अस्पतालमा १ देखि ३ हजार रुपैयाँसम्म शुल्क रहेको आई.सी.यू. सेवाको निजी अस्पतालमा २ हजार ५०० देखि १० हजार रुपैयाँसम्म रहेको देखियो । अस्पतालहरूको मुख्य सेवाहरूको शुल्क विश्लेषण गर्दा समान पूर्वाधारभएको आई.सी.यू. तथा एउटै किट प्रयोग हुने प्रयोगशाला जाँचको सेवा शुल्कमा १०० प्रतिशतदेखि ५०० प्रतिशतसम्मको फरक देखियो । निर्देशिकावमोजिम समितिबाट शुल्क निर्धारणमा एकरूपता कायम नगरिँदा निजी स्वास्थ्य संस्था तथा अस्पतालहरूले मनोमानी रूपमा शुल्क निर्धारण गरी असुल गर्ने गरेको देखिन्छ । यसबाट शुलभ स्वास्थ्य सेवा सर्वसाधारणको पहुँचभन्दा टाढा हुने स्थिति बनेको छ । सबैका लागि स्वास्थ्य अवधारणा कार्यान्वयन गर्न शुल्क निर्धारण समितिले अस्पतालको वगीकरण वा स्तरवमोजिम स्वास्थ्य सेवा शुल्क निर्धारण गरी एकरूपता कायम गर्नुका साथै अस्पतालहरूले लिने शुल्कको नियमित अनुगमन गर्नुपर्दछ ।

१८९. **राजस्व छुट सिफारिस** - स्वास्थ्य संस्थाले पैठारी गर्ने स्वास्थ्यउपकरण एम्बुलेन्स, शववाहनको लागि राजस्व छुटको सिफारिस मन्त्रालयबाट हुने गरेको देखियो । मन्त्रालयले यो वर्ष रु.११ अर्ब ७० करोड २३ लाख मूल्यको ३४८ एम्बुलेन्स लगायत स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित सामग्रीमा राजस्व छुटको सिफारिस गरेको छ । सामग्रीको प्रयोग लक्षित बर्ग, समुहको हितमा प्रयोग भए नभएको बारे कुनै अनुगमन गरेको छैन । राजस्व छुट पाउने र नपाउने स्वास्थ्य संस्थाको सेवा शुल्क सम्बन्धमा मन्त्रालयले अनुगमन नगरेकोले राजस्व छुट प्राप्त गर्ने स्वास्थ्य निकायबाट सहूलियतपूर्ण मूल्य निर्धारण भएको यकिन गर्ने अवस्था छैन । राजस्व छुट प्राप्त गर्ने स्वास्थ्य संस्थाको अनुगमन गर्ने र राजस्व छुटबाट सेवाग्राहीले तिर्ने शुल्कमा समेत सहूलियत हुने आवश्यक व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

१९०. **नियमन** - स्वास्थ्य संस्था स्थापना, सञ्चालन तथा स्तरोन्नति मापदण्ड सम्बन्धी निर्देशिका, २०७० ले स्वास्थ्य संस्थाहरूको नियमन गर्न मन्त्रालय र मातहका कार्यालयलाई तोकेको भएपनि प्रभावकारी नियमन हुन नसक्दा अस्पतालको स्थापना, सञ्चालन, शुल्क निर्धारण तथा सेवा प्रवाहमा कमी कमजोरी देखिएको छ । यसैगरी शिक्षा तथा विज्ञान प्रविधि मन्त्रालयको अनुमतिमा सञ्चालनमा रहेका मेडिकल कलेज र छुट्टै ऐन अन्तर्गत गठित प्रतिष्ठानले समेत स्वास्थ्य सेवा प्रवाह गरिरहेका तथा कतिपय मेडिकल कलेज तथा अस्पताल स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट अनुमति नलिई सञ्चालनमा रहेकाले यिनीहरूको नियमन हुन सकेको छैन । मुलुक संघीय स्वरूपमा गए पश्चात अस्पतालहरू समेत संघ, प्रदेश र स्थानीय तह मातहत रहने गरी सञ्चालन भइरहेका छन् ।

स्वास्थ्य सेवा जस्तो संवेदनशिल विषयमा नियमन कार्य प्रभावकारी नहुँदा सेवाको गुणस्तर, लागत र पहुँच अपेक्षा गरेअनुरूप सवल देखिँदैन । त्यसैगरी स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित खाद्यवस्तुको नियमन समेत प्रभावकारी नभएको अवस्था छ । उक्त दुवै विषय अन्तरसम्बन्धित भएकोमा नियमन कार्य दुई अलग निकाय औषधि व्यवस्था विभाग र खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागबाट हुने गरेकोमा प्रभावकारी हुन सकेको छैन । मानव स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित भएकोले नियमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन स्वतन्त्र र अधिकार सम्पन्न औषधि तथा खाद्य पदार्थ समबन्धी एक नियमनकारी निकायको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

१९१. **औषधि पसल अनुगमन** - औषधि ऐन, २०३५ र नियमावली २०३८ मा विभागले अनुज्ञापत्र दिने, नविकरण गर्ने तथा नियमित रूपमा औषधि पसलको अनुगमन गर्नुपर्ने, अनुगमनबाट देखिएका कमजोरी सुधार गर्न सचेत गराउने, निलम्बन गर्ने, मुद्दा चलाउने जस्ता कार्यको माध्यमबाट नियमन गर्ने व्यवस्था छ । विभागले यो वर्षसम्ममा दर्ता भएका ३ हजार ३५१ थोक विक्रेता, २० हजार २३२ खुद्रा विक्रेता र १९७ स्वदेशी उद्योग तथा ४२४ औषधि आयात गर्ने आयातकर्तामध्ये ३ हजार ४०४ औषधि विक्रेता र ८७ स्वदेशी उद्योगको

अनुगमन तथा निरीक्षण गरेको छ । यसका अतिरिक्त १ हजार १८ औषधिको नमुना परीक्षण, ३० उद्योगको प्रयोगशाला परीक्षण तथा २३ विदेशी औषधि आयात गर्ने फर्मको अनुगमन गरेको देखिन्छ । अनुगमनबाट ९९ औषधि पसललाई निलम्बन गरेको, ७८ बन्द गराएको र २५ उपर मुद्दा दायर गरेको विवरण प्राप्त भएको छ । अनुगमन कार्य थप प्रभावकारी रूपले सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

१९२. **वित्तीय संस्थाहरुको अनुगमन** - नेपाल राष्ट्र बैंकले यो वर्ष २८ वाणिज्य बैंकमध्ये १५ र २९ विकास बैंक मध्ये २४ को समष्टिगत निरीक्षण गरेको छ । त्यसैगरी १२ वित्तीय संस्थाको सम्पत्ति शुद्धीकरणको विषयमा निरीक्षण गरेको छ । कतिपय वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रवाह गर्दा वित्तीय संस्थाको व्यवस्थापनले कर्जाबाट व्यवसाय सञ्चालन हुने सुनिश्चितता नगरी तथा धितो जमानतको उचित प्रबन्ध नगरी गलत मूल्याङ्कन गरी, कृत्रिम ऋणी खडा गरी र कतिपयमा व्यवस्थापकले प्रयोग गर्ने गरी कर्जा प्रवाह भएको देखिन्छ । त्यस्तै निक्षेप संकलन गर्दा निक्षेपमा प्रचलित दर भन्दा बढीको व्याज प्रदान गर्ने गरेको, तोकिएको समयमा प्राप्त नभएको साँवा तथा व्याज खराब ऋणीबाट रकम असुल नगरेको असल ऋणीलाई उचित समयको मौका नदिई तत्काल धितो विक्री गरी ऋण असुल गरेको देखिन्छ । खराब ऋणीलाई कारवाही गर्ने, असल ऋणीलाई उचित संरक्षण गर्ने तथा निश्चित प्रकृया र मापदण्ड पुरा गरेर मात्र कर्जा प्रदान गर्ने व्यवस्था कायम गर्न अनुगमनलाई थप प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ ।

● पुनःनिर्माण तथा पुनर्स्थापना

१९३. **पुनः निर्माण खर्च एवं प्रगति** - भूकम्पबाट भएको क्षतिको पुनर्निर्माणका लागि आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने, बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत एवं कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यका साथ २०७२ पौषमा राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणको स्थापना भएको हो । भूकम्पबाट अति प्रभावित १४ र कम प्रभावित १७ गरी ३१ जिल्ला यसको कार्यक्षेत्र रहेको छ । पुनर्निर्माण कार्यका लागि २०७५ मा गरेको मध्यावधि समीक्षाबाट रु.६ खर्ब ३० अर्ब लागत लाग्ने संशोधित अनुमान गरेको छ । यस कार्यमा गत वर्ष सम्म रु.१ खर्ब ८६ अर्ब ९२ करोड ५९ लाख २३ हजार र यस वर्ष रु.८९ अर्ब ५७ करोड ६३ लाख ११ हजार गरी जम्मा रु.२ खर्ब ७६ अर्ब ५० करोड २२ लाख ३४ हजार खर्च भएको छ ।

भूकम्पबाट भएको क्षतिको संरचनाहरु पाँच वर्ष भित्र पुनर्निर्माण गर्ने गरी प्राधिकरण स्थापना भएको चार वर्ष अर्थात् ८० प्रतिशत समय समाप्त भएकोमा पुनर्निर्माण सम्बन्धी २०७६ असार मसान्तसम्मको प्रगति निम्नानुसार रहेको देखिन्छ ।

सि.नं.	विवरण	इकाई	पुनर्निर्माण गर्नुपर्ने संख्या	यो वर्षसम्म निर्माण सम्पन्न संख्या	सम्पन्न प्रतिशत
१	निजी आवास	संख्या	८२६५५८	४५६२७२	५५.२०
२	निजी आवास प्रवलीकरण	"	७१४३३	४५	०.०००६
३	स्वास्थ्य संस्था	"	११९७	६६५	५५.५५
४	सामुदायिक विद्यालय	"	७५५३	५३८४	७१.२८
५	पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक सम्पदा	"	७५३	३८०	५०.४६
६	सरकारी भवन	"	४८३	३०३	७३.०१
७	सुरक्षा निकायका भवन	"	३८३	१८३	४७.७८
८	खानेपानी आयोजना	"	३२१२	७९१	२४.६३
९	रणनीतिक सडक	कि.मी	१४०	८३	५९.२८
१०	जिल्लास्तरीय सडक	"	१०२०	३८०	३७.२५
११	विश्वविद्यालय एवं कलेज भवन	संख्या	६९	१०	१४.४९

प्राधिकरणले विनाशकारी भूकम्पको पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न सम्बन्धित निकायहरुलाई थप जिम्मेवार र जवाफदेही तुल्याउँदै सरोकारवाला पक्षको सहभागिता बढाई कार्यविधिमा सरलीकरण, कार्यान्वयन क्षमतामा अभिवृद्धि एवं निकायगत समन्वयमा वृद्धि गरी काम सम्पन्न गर्नुपर्दछ ।

१. **निजी आवास पुनर्निर्माण** - भूकम्पबाट प्रभावित निजी आवास पुनर्निर्माण अनुदान वितरण कार्यविधि, २०७३ मा निजी आवास पुनर्निर्माण अनुदान प्राप्त गर्न लाभग्राहीमा नाम समावेश गरी सम्झौता भएपछि, पहिलो किस्ता रु.५० हजार, प्लिनथ तहसम्म निर्माण कार्य सम्पन्न गरी प्राविधिकबाट प्रमाणीकरण भएपछि, दोस्रो किस्ता रु.१ लाख ५० हजार र छाना छाउनु अधिसम्मको निर्माण कार्य सम्पन्न गरी प्राविधिकबाट प्रमाणीकरण भएपछि, तेस्रो किस्ता रु १ लाख पाउने व्यवस्था छ । प्राधिकरणले यो वर्षसम्म भूकम्प प्रभावित

पहिचान गरेको ८ लाख २६ हजार ५५८ लाभग्राही मध्ये ७ लाख ६८ हजार ४६९ ले अनुदान सम्झौता गरेको छ । सम्झौता गरेका मध्ये ७ लाख ६३ हजार ७५५ लाई पहिलो, ५ लाख ९१ हजार ४३८ लाई दोस्रो किस्ता र ४ लाख ५६ हजार २७२ लाई अन्तिम किस्ता वापत यो वर्षसम्म रु.१ खर्ब ८७ अर्ब ७७ करोड अनुदान भुक्तानी भएको देखिन्छ ।

पहिलो किस्ता लिई दोस्रो किस्ता नलिने १ लाख ७२ हजार ३१७ लाभग्राहीले पहिलो किस्ता लिएको रु. ८ अर्ब ६१ करोड ५८ लाख ५० हजार तथा दोस्रो किस्ता लिई अन्तिम किस्ता नलिने १ लाख ३५ हजार १६६ लाभग्राहीले लिएको रु. २७ अर्ब ३ करोड ३२ लाखका सम्बन्धमा अनुदान रकम तोकिएको कार्यमा खर्च भए नभएको छानवीन गरी अनुदान सदुपयोगको सुनिश्चित गर्नु पर्दछ । पहिचान भएकामध्ये अनुदान सम्झौता नगर्ने ५८ हजार ८९ तथा सम्झौता गरी पहिलो किस्ता नलिने ४ हजार ७१४ लाई लाभग्राही सूचीबाट हटाउनु पर्दछ ।

यसैगरी अनुदान उपयोग गरी निर्माण भएका घरहरु मध्ये कतिपय लाभग्राहीले निजी आवासको रूपमा प्रयोग नगरी अन्य जस्तै (गाईवस्तु, घाँस दाउरा, अन्नपात राख्न) मा प्रयोग भएको देखिएकोले अनुदानबाट निर्मित भवनको प्रभावकारी उपयोग भएको अवस्थासमेत देखिएन ।

१९४. **निजी आवास प्रवलीकरण** - भूकम्पबाट प्रभावित निजी आवास पुनर्निर्माण अनुदान वितरण कार्यविधि, २०७३ मा निजी आवास प्रवलीकरण अनुदान प्राप्त गर्न लाभग्राहीमा नाम समावेश गरी सम्झौता भएपछि पहिलो र अन्तिम किस्ता वापत रु.५० हजारका दरले रु.१ लाख अनुदान पाउने व्यवस्था छ । गतवर्षसम्म ५२ हजार ५४ लाभग्राही पहिचान भएकोमा यो वर्ष १९ हजार ३७९ समेत यस वर्षसम्म ७१ हजार ४३३ लाभग्राही पहिचान गरेको देखिन्छ । पहिचान भएका मध्ये यस वर्षसम्म २२ हजार २५० सँग सम्झौता भई २१ हजार ८०० लाई पहिलो किस्ता वापत रु.१ अर्ब ९ करोड र ४५ लाई दोस्रो किस्ता वापत रु.२२ लाख ५० हजार समेत रु.१ अर्ब ९ करोड २२ लाख ५० हजार अनुदान भुक्तानी भएको देखिन्छ । पहिलो किस्ता लिनेको तुलनामा निकै कम लाभग्राहीले मात्र दोस्रो किस्ता प्राप्त गरेको कारण पहिलो किस्ता रकमबाट तोकिएवमोजिम कार्य भए नभएकोको सम्बन्धमा अनुगमन गरी कार्य नगरेको देखिएको प्रदान गरेको अनुदान फिर्ता लिनेतर्फ कार्यवाही चलाउनु पर्ने देखिन्छ ।

१९५. **विद्यालय पुनर्निर्माण** - भूकम्पबाट क्षति भएका ७ हजार ५५३ सार्वजनिक विद्यालयहरुको पुनर्निर्माण कार्यको लागि यो वर्षसम्म रु.३६ अर्ब ७५ करोड १४ हजार खर्च भई ५ हजार ३८४ विद्यालयहरुको पुनर्निर्माण सम्पन्न भएका र १ हजार ५७७ विद्यालय निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको देखिन्छ । यसैगरी पुनर्निर्माणको लागि २१० विद्यालय छनौट भएको एवं ३८२ विद्यालयको पुनर्निर्माण प्रकृया सुरु हुन बाँकी रहेको देखिन्छ । प्रभावित जिल्लाका ७० विद्यालयको पुनर्निर्माण कार्य भारत सरकारको सहायताबाट निर्माण गर्ने उल्लेख भएकोमा भारत सरकारबाट आयोजना व्यवस्थापन परामर्शदाता नियुक्त नभएकाले काम शुरु भएको छैन । चीन सरकारले निर्माण गर्ने उल्लेख भएका ७ विद्यालयमध्ये दरबार हाइस्कूलको पुनर्निर्माण कार्य भएको र अन्य ६ विद्यालयको दुई वर्ष अघि नै संभाव्यता अध्ययन सम्पन्न भए तापनि विस्तृत डिजाइन नभएकाले काम शुरु हुन सकेको छैन । सम्झौता अनुसार पुनर्निर्माणको कार्य सम्पन्न गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

१९६. **सम्पदा पुनर्निर्माण** - २०७२ साल वैशाखमा गएको भूकम्पबाट क्षति भएका पूरातात्विक सम्पदाको संख्या ८९१ रहेकोमा ३०० सम्पदा पुनर्निर्माण सम्पन्न भएको छ । पुनर्निर्माण गर्नुपर्ने ३५३ सम्पदाको लागत अनुमान रु.२ अर्ब ३४ करोड ८४ लाख रहेकोमा खरीद प्रकृया नै सुरु गरेको पाइएन ।

• दिगो विकास

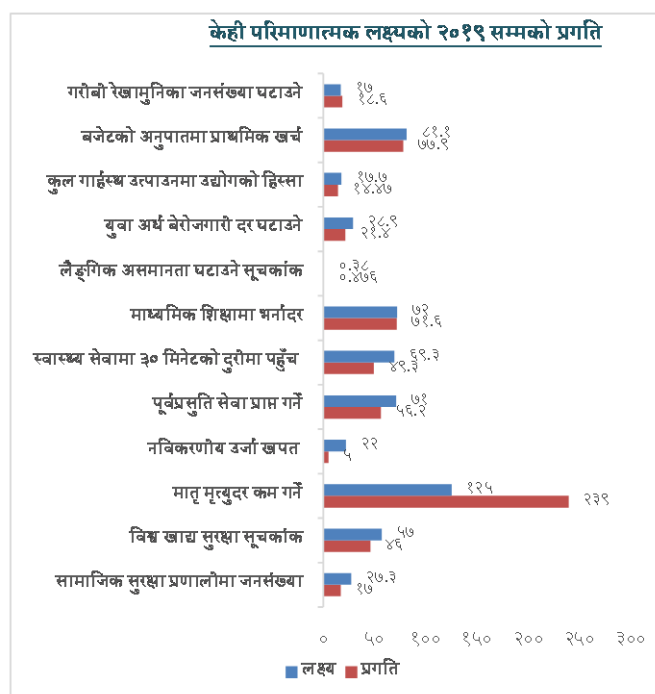
विश्वका १९३ राष्ट्रहरूका राष्ट्र तथा सरकार प्रमुख सहभागी सन् २०१५ सेप्टेम्बरको संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाले सन् २०३० सम्म दिगो विकास लक्ष्यका १७ प्रमुख लक्ष्यहरू हासिल गर्ने दिगो विकासको एजेन्डा २०३० लाई अनुमोदन गरेको छ । नेपाल पनि सो एजेन्डाको अनुमोदनकर्ता रहेको छ । आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय आयाम समेटिएका ती दिगो विकासका लक्ष्यहरूका विश्वव्यापी १६९ परिमाणात्मक गन्तव्यहरू र २३४ सूचकहरू रहेका छन् । सोमा नेपालले आफ्नो परिवेश अनुसार विश्वव्यापी लक्ष्य १४ बाहेक १६ वटा प्रमुख लक्ष्यहरूका १५९ गन्तव्यका लागि २४५ अतिरिक्त सूचक थप गरी ४७९ सूचकहरू तय गरेको छ । दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्ने १५ वर्षे अवधि मध्ये अब १० वर्ष बाँकी रहेको छ । एक तिहाई समय

व्यतित भई सकेको अवस्थामा लक्ष्यहरूको कार्यान्वयन अवस्था मुल्याङ्कन गर्दा देखिएका प्रमुख व्यहोरा देहाय बमोजिम छन्:

१९७. **संस्थागत संरचना र विधि** - संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहहरूमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त संरचना निर्धारित लक्ष्यलाई बजेट र कार्यक्रममा रूपान्तरित गर्न, स्रोत व्यवस्थापन, परिचालन र उपलब्धीको मुल्यांकन तथा आवधिक समीक्षा गर्ने पद्धतिको व्यवस्था हुनुपर्दछ। दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनका लागि दिशा निर्देश गर्न राष्ट्रिय निर्देशन समिति र कार्यान्वयन तथा समन्वय समिति र ९ विषयगत समिति गठन भएतापनि सो अनुरूप प्रदेश सरकार र स्थानीय तहहरूमा दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धमा दिशा निर्देश र समन्वय गर्न उच्चस्तरीय समिति गठन भएको छैन। संघीय र प्रदेश सरकारका विषयगत मन्त्रालयहरूका साथै स्थानीय तहहरूमा दिगो विकासका लक्ष्य र गन्तव्यलाई बजेट र कार्यक्रममा रूपान्तरण गर्ने, नक्साङ्कन गर्ने, बजेट कोडिङ्ग गर्ने, स्रोत परिचालन र व्यवस्थापन गर्ने, प्राप्त हुने उपलब्धिलाई मापन र मुल्यांकन गर्न आवश्यक पद्धतिको स्थापना गर्ने कार्यको प्रभावकारी व्यवस्था हुन सकेको छैन। संस्थागत संयन्त्रको अभावमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नका लागि नीतिगत एकरूपता र लक्ष्य केन्द्रित योजना र बजेटको तर्जुमामा र सोको कार्यान्वयन तथा अनुगमनमा असामञ्जस्यता आउने हुन्छ। दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मुल्यांकन गर्नका लागि संघीय र प्रदेश सरकारका विषयगत मन्त्रालयहरूमा र ७५३ स्थानीय तहहरूमा उपयुक्त संरचना र विधिको स्थापना तथा अनुगमन र मुल्यांकन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ।

१९८. **प्रदेश र स्थानीय तहको आबद्धता** - दिगो विकास लक्ष्यहरूको कार्यान्वयनका लागि प्रदेश र अझ स्थानीय तह आम नागरिकसँग प्रत्यक्ष जोडिने हुनाले यिनका भूमिका महत्वपूर्ण छ। यस तहले लक्ष्यहरूको कार्यान्वयन गर्दा स्थानीय समुदायको सहभागिता रहने र नेपालको संविधानले कृषि, शिक्षा, स्वास्थ्य, सफा पानी र सरसफाई, लैङ्गिक समानता, स्थानीय आर्थिक विकास, वन, भूमिसुधार, सहकारी जस्ता क्षेत्रमा जस्ता कार्य गर्ने जिम्मेवारी रहेको हुँदा दिगो विकासका लक्ष्यहरू गरिवीको अन्त्य, शून्य भोकमरी, आरोग्य र कल्याण, गुणस्तरीय शिक्षा, लैङ्गिक समानता, सफा पानी तथा सरसफाई, असमानताको न्युनिकरण गर्न प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका अपरिहार्य छ। दिगो विकास लक्ष्यहरूलाई आन्तरिकिकरण गर्ने सन्दर्भमा गण्डकी र प्रदेश ५ लगायतका केही प्रदेशहरूले आधार रेखा सूचकाङ्क तयार गरी परिमाणात्मक लक्ष्यहरू निर्धारण गरेका छन्। तर स्थानीय तहमा सोको शुरूवात हुन सकेको छैन। दिगो विकासका लक्ष्यहरूलाई प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आ-आफ्ना नीति, कार्यक्रम र बजेटमा आबद्ध नगरेसम्म लक्ष्य प्राप्त गर्ने अपेक्षा गर्न सकिदैन। संघबाट हस्तान्तरण गरिने सशर्त अनुदान लगायतका रकमलाई दिगो विकास लक्ष्यहरूसँग आबद्ध गरी कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने पद्धति अवलम्बन गर्नुपर्दछ। प्रदेश र स्थानीय तहहरूबाट आवधिक, वार्षिक विकास योजना तर्जुमा, खर्च र स्रोत साधनको अनुमान, कार्यान्वयन क्षमता वृद्धि, दिगो विकासका सन्दर्भमा आम नागरिक, गैर सरकारी संस्था, सहकारी लगायत सबै पक्षको सहभागिता रहने गरी दिगो विकास लक्ष्यलाई आन्तरिकिकरण गरी सो को कार्यान्वयन तथा अनुगमन र मुल्यांकन गर्नका लागि तीनै तहका सरकारले कार्य गर्नुपर्दछ।

१९९. **दिगो विकासका लक्ष्यहरूको प्रगति**- आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय आयाम समाहित दिगो विकासका लक्ष्यहरू मध्ये १६ लक्ष्यहरूमा १५९ परिमाणात्मक गन्तव्यहरूका लागि नेपालले ४७९ सूचकहरू तय गरेको छ। सन् २०३० सम्मका लागि राखिएका उपलब्धि सूचक

अङ्कहरू लाई प्रयोग गरेर २०३० सम्मकै लागि २०१९, २०२२ र २०२५ को निम्ति इन्ट्रापोलेट प्रक्षेपण गरी परिमाणात्मक लक्ष्य तय गरे अनुसार प्रगति गरेमा २०३० सम्म दिगो विकास लक्ष्य हासिल हुने आधार बन्दछ । परिमाणात्मक लक्ष्यहरू २०१९ सम्म हासिल गरेको प्रगति उपलब्ध गराउन अनुरोध गरेकोमा राष्ट्रिय योजना आयोगबाट मस्यौदा प्रतिवेदन तयार भएकोसम्म जानकारी प्राप्त भएको छ। सो प्रतिवेदनको अभावमा समष्टि परिमाणात्मक लक्ष्यहरूको प्रगति अवस्थाको विश्लेषण गर्न सकिएन । तथापि राष्ट्रिय लेखा, आर्थिक सर्वेक्षण, सरकारी विभिन्न सर्भेक्षण प्रतिवेदन, संयुक्त राष्ट्र संघीय, विश्व बैंक तथा विकास साभेदारका प्रतिवेदन अनुसार २०१९ सम्म दिगो विकास लक्ष्यहरूका केही परिमाणात्मक लक्ष्यहरूमा कम प्रगति भएको आँकडा चार्टमा देखाइएको छ ।

निरपेक्ष गरीबीको दर र बहुआयामिक गरीबीको दरमा विगत वर्षहरूमा कमी भएतापनि २०१९मा प्रतिदिन अमेरिकी डलर १.२५ भन्दा कम आर्जन गर्ने जनसंख्या १७ प्रतिशतको सीमामा राख्ने लक्ष्य रहेपनि अझै १८.७ प्रतिशत रहेको छ । दिगो विकास लक्ष्यको समीक्षा प्रतिवेदन अनुसार प्रतिदिन अमेरिकी डलर १.९० आर्जन गर्ने जनसंख्या २८.५ प्रतिशतमा झार्ने लक्ष्य मध्ये १५ प्रतिशत रहेको देखाइएको छ । त्यस्तै गरी सामाजिक सुरक्षामा खर्च २३.७ प्रतिशतको लक्ष्य मध्ये १७ प्रतिशत मात्र पुगेको अवस्था छ । त्यस्तै गरी २०१९ को विश्व खाद्य सुरक्षा सूचकांकमा ५७ अंक ४६ अंक मात्र प्राप्त गरेको स्थिति छ । खास गरी गरीब र सीमान्त वर्गमा खाद्य सुरक्षा प्रदान गर्न चुनौती रहेको स्थिति छ । स्वास्थ्य सेवामा ३० मिटरको दुरीमा पहुँच ६९.३ लाई पुर्याउनुपर्नेमा ४९.३ प्रतिशतलाई मात्र पुगेकोले स्वास्थ्य सेवा पहुँचमा अपेक्षित सुधार हुन सकेको छैन । मातृ मृत्युदर प्रतिशतमा १२५ मा झार्ने लक्ष्य रहेपनि २३९ नै रहेकोले लक्षित सीमामा ल्याउन सकेको छैन । माध्यमिक शिक्षामा भर्नादर ७२ प्रतिशत पुर्याउने रहेकोमा ७१.४ प्रतिशत प्रगति भएको भएतापनि कक्षा ५ को गणित, नेपाली र अंग्रेजीमा सिकाई उपलब्धि क्रमशः ५५.६६ र ५७ प्रतिशत हासिल गर्ने लक्ष्यको ३५, ३४ र ४१ प्रतिशत मात्र हासिल भएको स्थिति छ । त्यस्तै गरी लैङ्गिक असमानता घटाउने सूचकांक पनि २०१९ सम्म ०.३६ राख्ने भनिएकोमा ०.४७ रहेको स्थिति छ । नवीकरणीय उर्जा तर्फ जलविद्युतको जडित क्षमता २३०१ मेगावाट पुर्याउने लक्ष्य मध्ये १२५० मेगावाट मात्र जडान भएको छ । कुल अन्तिम उर्जा खपतमा नवीकरणीय उर्जाको हिस्सा २२.१ पुर्याउने लक्ष्य रहेकोमा ५ प्रतिशत मात्र पुगेको अवस्था छ । उद्योगको उत्पादकत्व र कुल गार्हस्थ उत्पादनमा यसको हिस्सा अपेक्षित हुन सकेको छैन । दिगो रोजगारीको दर सृजना गर्न चुनौती रहेको छ । जिनी गुणांक २०१९ सम्म ०.४ कायम गर्ने लक्ष्यमा ०.३२ रहेको तथ्यांक अनुसार आयमा असमानता घटने क्रममा रहेता पनि पाल्मा सूचक १.२२ को लक्ष्य रहेकोमा १.३४ मात्र हासिल रहेको हुँदा निम्न वर्गमा आयको असमानता अपेक्षित घटन नसकेको अवस्था छ । यस कारण सन् २०२२ को कोसेदुङ्गा प्राप्त गर्न थप प्रयासको खाँचो छ ।

नेपालको संविधान र पन्ध्रौँ योजनाले अंगीकार गरे अनुरूप अनुकूल कानून, नीति, योजना, श्रोतको प्रबन्ध र कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि जवाफदेहिता, संस्थागत व्यवस्था, सबै पक्षको सहभागिता र साभेदारी, संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारमा सहकार्य र समन्वयका साथ वातावरणीय पक्षलाई ध्यान दिई आर्थिक, सामाजिक र पूर्वाधारका लक्षित दिगो विकास लक्ष्यमा निर्दिष्ट कार्य गर्न तदारूकता अपनाउनु पर्दछ ।

२००. **वित्तीय श्रोत** - दिगो विकास लक्ष्य आवश्यकता पहिचान, लागत र वित्त आपूर्ति रणनीति विषयक प्रतिवेदन अनुसार दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन गर्न वार्षिक रु.२० खर्ब २५ अर्ब लगानी गर्नुपर्ने अनुमान गरेको छ । सो आवश्यक लगानी मध्ये सार्वजनिक क्षेत्र तर्फ रु.२ खर्ब १८ अर्ब र निजी क्षेत्रतर्फ रु.३ खर्ब ६७ अर्ब समेत वार्षिक रु.५ खर्ब ८५ अर्ब नपुग हुने अनुमान गरिएको छ । सो आकलन सरकारले कुल गार्हस्थ उत्पादनको २७ प्रतिशत राजश्व प्राप्त गर्ने आधारमा गरिएको छ । तर गत २ वर्षको तथ्यांक हेर्दा राजश्व संकलन सो अनुमान भन्दा कम रहेको छ। यस स्थितिमा वित्तीय श्रोतको अन्तराल भन बढ्ने देखिन्छ । लगानीको लागि नपुग स्रोत मध्ये खानेपानी र सरसफाई, उर्जा, यातायात, औद्योगिक र शहरी पूर्वाधारमा ५९ प्रतिशत र सामाजिक क्षेत्रतर्फ गरीबी, स्वास्थ्य, शिक्षा र लैङ्गिक समानतातर्फ ३१ प्रतिशत स्रोतको अभाव रहने र समष्टिमा १५ वर्षे लक्ष्य हासिल गर्ने अवधिमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको वार्षिक १२.८ प्रतिशत श्रोतको कमी हुने प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । राष्ट्रिय योजना आयोगको प्रतिवेदन र आर्थिक सर्वेक्षण अनुसार राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाको धीमा प्रगति, न्युन पुँजी निर्माण, बहुआयामिक गरीबीको विद्यमानता, कठिन भौगोलिक क्षेत्र र पूर्वाधारमा उच्च लागतका कारण दिगो विकास लक्ष्यहरूको कार्यान्वयनका लागि ठुलो लगानी आवश्यक रहेको छ । खासगरी गरीबीको अन्त्य र पूर्वाधार विकासका लागि सार्वजनिक क्षेत्रबाट लगानी गर्न स्रोतको अपुग उच्च रहने देखिन्छ ।

व्यापक लागत सहभागिता जुटाउने सम्बन्धमा प्रतिवेदनमा दिइएका सुझाउ अनुसार वित्तिय स्रोत वृद्धिका लागि समता हुने गरी राजश्वका दायरा विस्तार र राजश्व उठती गर्न थप प्रयास गर्नुपर्दछ । दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्न सबै प्रकारका पूर्वाधारको निर्माण गर्नुपर्ने र सोका लागि वैदेशिक सहायता अपरिहार्य छ । आन्तरिक आयको उल्लेखनिय हिस्सा दिगो विकास बाहेकको चालु खर्च, ऋण र सोको व्याज भुक्तानीका लागि खर्चिनु पर्ने हुँदा ऋणमा सहुलियतका लागि प्रयास गर्नुका साथै तथा वैदेशिक सहायता तर्फ ऋणको प्रयोग बढी प्रतिफल प्राप्त हुने क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने र ऋणको तुलनामा अनुदानको हिस्सा बढी प्राप्त गर्ने तर्फ अग्रसर हुनुपर्दछ ।

२०१. **भरपर्दो सुचना र तथ्यांकको उपलब्धता** - दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनलाई तीव्रता र दिशा निर्देश गर्न प्रभावकारी अनुगमन र मुल्यांकन गर्नुपर्दछ। सोका लागि भरपर्दो खण्डीकृत तथ्यांक समयमै उपलब्ध हुनुपर्दछ। दिगो विकास लक्ष्य: अवस्था र भावी मार्गचित्र अनुसार ४७९ सूचकको सूचनाका स्रोतहरू, सूचनाका खण्डीकरणका तहहरू, प्रतिवेदन गरिरहने समय र जिम्मेवार निकायहरू उल्लेख गरेको छ । यस सन्दर्भमा १५९ गन्तव्यहरूको अनुगमन गर्न तय गरिएका ४७९ सूचकहरू मध्ये करिब २५० भन्दा कम सूचकहरूकोलागि आवश्यक तथ्यांक मात्र हाल राष्ट्रियस्तरमा उपलब्ध हुन सक्ने व्यहोरा दिगो विकास लक्ष्य: आवश्यकता पहिचान, लागत र वित्त आपूर्ति रणनीति विषयक प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । कतिपय मध्यकालीन गन्तव्य तथा सूचककालागि लक्ष्य र सोको आधार अंक उल्लेख गरेको देखिएन । विशेषगरी प्रदेश तथा स्थानीय तह र निजी तथा सहकारी क्षेत्रले गर्ने कार्यहरूको सम्बन्धमा यस किसिमको अवस्था रहेको देखिन्छ ।

विभिन्न संघ र प्रदेशका विषयगत मन्त्रालयबाट व्यवस्थापन सुचना प्रणाली मार्फत दिगो विकास लक्ष्य सम्बन्धी सुचना प्राप्त गरी सुचनाको एकिकृत अभिलेख, सोको प्रशोधन र यथार्थताको परीक्षण गर्ने संयोजनकारी निकाय रहेको छैन । स्थानीय तहबाट परिमाणात्मक सूचक बमोजिम सुचना र तथ्यांकको सृजना र त्यसको सामयिक उपलब्धता हुने व्यवस्था भएको छैन । साथै तीनै तहका सरकारबाट सञ्चालित योजना तथा कार्यक्रमबाट अन्तर सम्बन्धित लक्ष्यमा पुग्ने योगदानको गणना गर्ने विधि र प्रकृया समेत तयार हुन सकेको छैन । जसले गर्दा संकलन र सम्प्रेषण गरिएका तथ्याङ्कहरू भरपर्दो नहुने अवस्था छ । दिगो विकास लक्ष्यमा भएका प्रगतिको अनुगमन र मुल्यांकन गर्न सबै परिमाणात्मक लक्ष्यका सूचकहरूको खण्डीकृत गुणस्तरीय सूचना तथा तथ्यांक समयमै उपलब्ध हुने व्यवस्थाका लागि उपयुक्त संरचनागत व्यवस्था र प्रणाली विकास गर्न र उपलब्ध सूचना र तथ्यांकको संयोजनकारी कार्यमा केन्द्रिय तथ्यांक विभाग रहने नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्दछ । साथै अन्तरसम्बन्धित लक्ष्यको मुल्याङ्कन गर्ने उपयुक्त विधि र प्रकृया निर्धारण हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

● प्रदेश सरकारी कार्यालय

सात प्रदेशको ९९८ निकायको रु.१ खर्ब ८९ अर्ब २५ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा रु.८ अर्ब २० करोड अर्थात् लेखापरीक्षण अंकको ४.३३ प्रतिशत बेरुजू देखिएको छ । लेखापरीक्षण रकम सबैभन्दा बढी बागमती प्रदेशको रु.३९ अर्ब ४७ करोड भने सबैभन्दा कम कर्णाली प्रदेशको रु.१९ अर्ब रहेको छ । लेखापरीक्षण रकमको तुलनामा बेरुजू प्रतिशत सबैभन्दा कम बागमती प्रदेशको २.५० प्रतिशत र सबैभन्दा बढी प्रदेश नं. २ को ७.०९ प्रतिशत रहेको छ । यससम्बन्धी प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:

२०२. **नीति निर्माण र कार्यान्वयन** - प्रदेश सरकार कार्य विभाजन नियमावली बमोजिम सम्बन्धित मन्त्रालयहरूले आर्थिक, सामाजिक, कृषि, पर्यटन र संस्कृति, वन, जल र वातावरण, खानी अन्वेषण लगायतका नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कानून, कार्यविधि, मापदण्ड समेत बनाउनु पर्दछ । साथै नीति कार्यान्वयनको लागि विभिन्न कार्यक्रम समेत सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

२०३. **बजेट तथा नीतिगत कार्यक्रम** - सबै प्रदेश सरकारबाट संसदमा आय-व्ययको अनुमान सहित बजेट प्रस्तुत हुँदा वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा रणनीतिक रूपले सम्पादन गर्ने गरी कार्यक्रम तय गरेतापनि नीति बमोजिम बजेटको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर रहेको, योजना संशोधन गरेको, प्रगति अपेक्षापूर्ण बन्न नसकेको, लागत र प्रतिफल बीच समन्वय नरहेको, बजेटमा उल्लेख गरेतापनि कार्यक्रममा समावेश नगरेको, कार्य गर्न नसकी बजेट समर्पण गरेको स्थिति रहेको छ । वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयन पक्षलाई प्रभावकारी बनाउन पर्दछ ।

२०४. **बजेट तथा खर्चको स्थिति-** सम्बन्धित प्रदेश आर्थिक कार्यविधि ऐनमा प्रदेश अर्थमन्त्रीले प्रत्येक आर्थिक वर्षको लागि प्रदेश सभा समक्ष राजस्व र व्ययको अनुमान पेस गर्नुपर्ने व्यवस्थाबमोजिम प्रदेश सभाबाट स्वीकृत भएको २०७५।७६ को बजेट र खर्चको स्थिति निम्नानुसार रहेको छः

(रु.लाखमा)

प्रदेश नं.	वार्षिक बजेट	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	कुल खर्च	खर्च प्रतिशत
१	३८४९२५	९७६४३	११४३८७	२१२०३०	५५.०८
२	२९७८६९	६६२७५	८४६४९	१५०९२४	५०.६६
बागमती	३४६३२९	११०९८३	९५५४४	२०६५२७	५९.६३
गण्डकी	२४०२३३	५२९१०	८७१७०	१३९२८०	५७.९७
५	२५३७१२	६८६९३	१०९७२८	१७०३४१	६७.१३
कर्णाली	२८२८२८	४६०११	५४१५२	१००१६३	३५.४१
सुदूरपश्चिम	२५०६५६	६९३०८	७२३२६	१४१६३४	५६.५१
जम्मा	२०५६५५२	५१०९४३	६०९९५६	११२०८९९	५४.५०

उल्लिखित तालिका अनुसार सबैभन्दा बढी ५ नं. प्रदेशले ६७.१३ प्रतिशत र सबैभन्दा घटी कर्णाली प्रदेशले ३५.४१ प्रतिशत खर्च गरी औसत बजेट खर्च ५४.५० प्रतिशत रही प्रदेश सरकारहरूको बजेट कार्यान्वयन स्थिति समग्रमा न्यून रहेको देखिन्छ ।

२०५. **वर्षान्तको खर्च** - आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयबाट कार्यक्रम र परियोजना अनुसार बजेट विनियोजन गरी चौमासिक रुपमा खर्च गर्ने गरी कार्यक्रम र बजेट स्वीकृत गरेको भएतापनि अधिकांश बजेट आषाढ महिनामा खर्च भएको अवस्था छ । मन्त्रालयहरूबाट प्राप्त खर्चको विश्लेषण गर्दा ७ प्रदेशको कुल खर्च रु.१ खर्ब १२ अर्ब ८ करोड मध्ये आषाढ महिनामा रु.६१ अर्ब २ करोड (५४.४४ प्रतिशत) खर्च भएको स्थिति छ । आर्थिक वर्षको अन्तिम महिनामा अधिक खर्च गरि योजना संचालन गर्दा संचालित आयोजनाको गुणस्तर कायम गर्न कठिन हुने भएकोले स्वीकृत कार्यक्रम अनुसार चौमासिक रुपमा कार्यक्रम संचालन हुनुपर्दछ ।

२०६. **सोभै खरिद** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ बमोजिम प्रतिस्पर्धाको आधारमा खरिद कार्य गर्नुपर्नेमा यो वर्ष फर्निचर, कम्प्युटर, ल्यापटप, फोटोकपी मेसिन, प्रिन्टरलगायतका सामग्री खरिद गर्दा प्रतिस्पर्धा बेगर पटक पटक सोभै खरिद गरी प्रदेश नं. १ ले रु.८ करोड १६ लाख ८६ हजार, प्रदेश नं. २ ले रु.२५ करोड,७९ लाख०६ हजार बागमती प्रदेशले रु.१७ करोड ४७ लाख १० हजार, गण्डकी प्रदेशले रु.१ करोड ५३ लाख ०३ हजार प्रदेश नं. ५ ले रु.२ करोड ०३ लाख ८२ हजार, कर्णाली प्रदेशले रु. ८ करोड ६९ लाख सुदूरपश्चिम प्रदेशले रु.४ करोड ४७ लाख ९९ हजार समेत रु ६८. करोड १६ लाख ८६ हजार भुक्तानी गरेको देखिएको छ । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६६ र नियमावलीको नियम १४५ बमोजिम विशेष परिस्थितिमा खरिद गर्ने सम्बन्धी प्रक्रियासमेत अवलम्बन गरेको देखिएन । सार्वजनिक ऐन तथा नियमावलीको व्यवस्था पालना नगर्ने पदाधिकारीलाई जिम्मेवार बनाई खरिद कार्यलाई व्यवस्थित गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

२०७. **परामर्श सेवा** - कार्यरत जनशक्तिबाट नभ्याउने र बढी दक्षता आवश्यक पर्ने कार्य सार्वजनिक खरिद नियमावलीअनुसार परामर्श सेवा लिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रदेश नं.१ लगायत सातै प्रदेशहरूले सडक, पुल, भ्यू टावर, सिँचाई कुलो लगायतका निर्माण कार्यको सर्भे, ड्रइङ्ग, डिजाइन र लागत अनुमान तयार, वृत्त चित्र, गुरुयोजना निर्माण, सम्भाव्यता अध्ययन, पर्यटकीय तथ्यांक अद्यावधिक गर्ने सफ्टवेयर तथा मोबाईल एप निर्माण, केवलकार सम्भाव्यता अध्ययनको कार्य गराई रु.१ अर्ब २० करोड ९९ लाख खर्च गरेको देखिन्छ । मागमा आधारित आयोजनाको छनौट भएपछि लाभ लागत यकिन भएपछि निर्माण कार्य अगाडी बढाउन सार्वजनिक निकायमा उपलब्ध जनशक्तिबाट कुनै काम हुन नसक्ने भएमा प्रतिस्पर्धाको माध्यमले परामर्श सेवा खरिद गर्नुपर्नेमा महत्वाकांक्षी रुपमा गुरुयोजना एवं ड्रइग डिजाइन निर्माण खर्च गरेको देखिन्छ ।

२०८. **सवारी साधन खरिद** - प्रदेश सरकारको खर्च मितव्ययिता बनाउने मापदण्ड र कार्यविधि निर्धारण गरी सो बमोजिम सवारी साधन खरिद गर्नुपर्नेमा प्रदेश नं.१ लगायत सबै प्रदेशले यो वर्ष रु.१ अर्ब ६८ करोड ६६ लाख खर्च गरेको देखिन्छ । यसरी खर्च गर्दा प्रदेश नं.१ ले विभिन्न पदाधिकारीलाई मापदण्डले तोकेभन्दा बढी मूल्यको सवारी साधन खरिद गरेको, प्रदेश नं.५ ले संघीय कार्यालयको लागि समेत सवारी साधन खरिद

गरेको लगायतको व्यहोरा देखिएको छ । मितव्ययिता कायम हुने गरी मापदण्ड तयार गरी यस्तो खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

२०९. **उपभोक्ताबाट सामान खरिद** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ९७(१) मा एक करोड रुपैयासम्म लागत अनुमान भएको निर्माण कार्य वा सो सम्बन्धी सेवा उपभोक्ता समिति वा लाभग्राही समुदायबाट गराउन वा प्राप्त गर्न सकिने उल्लेख छ । खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन सिन्धुपाल्चोकले सम्बन्धित खानेपानी योजनाको लागि आवश्यक एच.डि.पि.पाइप, पि.पि.आर. पाइप, जी.आई.पाइप ४३ पटकमा रु.१ करोड ५७ लाख ६९ हजार र फिटिङ्गस् २७ पटकमा रु.१ करोड ४२ लाख २३ हजार, ट्रान्सफरमर रु. ६८ लाख २३ हजार समेत रु.३ करोड ६८ लाख १५ हजार सम्बन्धित उपभोक्ता समितिले खरिद गरी सम्बन्धित आपूर्तकलाई भुक्तानी दिन उपभोक्ताले अनुरोध गरेको आधारमा कार्यालयले आपूर्तकलाई रकम भुक्तानी दिएको छ । यस्तो कार्यमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।
२१०. **जटिल प्रकृतिका कार्य** - सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम ९७ मा जटिल प्रकृतिको कार्य उपभोक्ता मार्फत गराउन नहुने उल्लेख छ । प्रदेश नं. १ भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय अन्तर्गत ३ निकायले रु. ३३ करोड १८ लाख १९ हजार र गण्डकी प्रदेश भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका ४ कार्यालयहरूले रु. १५ करोड २१ लाख ३८ हजारका जटिल प्रकृतिका कार्य उपभोक्ता समितिमार्फत गराएका छन् । भौतिक पूर्वाधार संरचना निर्माण कार्य व्यावसायिक र अनुभवी निर्माण व्यवसायी फर्मबाट बोलपत्र गरी प्रतिस्पर्धा मार्फत् गराउनु पर्नेमा उपभोक्ता समितिहरू मार्फत गरेको नियम सम्मत देखिएन ।
२११. **लागत सहभागिता** - प्रदेश सरकार मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय बागमती प्रदेशबाट स्वीकृत साना कृषि सडक निर्माण मर्मत तथा सञ्चालन कार्यविधि, २०७५ को परिच्छेद-४ को बुँदा ९ मा साना कृषि सडक निर्माण तथा मर्मतमा साभेदार संस्थाले १० प्रतिशत लगानी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । बागमती प्रदेश आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयले प्रदेश सरकारको योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गराउँदा लाभग्राही समितिबाट लागत सहभागिता नगराउने निर्णय गरी ९७ उपभोक्ता समितिमार्फत रु.२८ करोड २५ लाख ८५ हजार भुक्तानी गरेकोले लागत सहभागिताको अंश रु.२ करोड ८३ लाख व्ययभार परेको छ । जसबाट प्रदेश सरकार अन्तर्गत संचालित कुनै योजनामा लागत सहभागीता गराउने र कुनैमा नगराउने अवस्था देखिएको छ ।
२१२. **समपुरक अनुदान** - प्रदेश नं २ समपुरक अनुदान वापत संघीय सरकारले प्रदेश सरकारलाई रु.२९ करोड ३३ लाख ३३ हजार उपलब्ध गराएकोमा उक्त रकम मध्ये खर्च भएको रु. १२ करोड ९६ लाख ३० हजार पुरै संघीय सरकारबाट खर्च गरेकोले ५० प्रतिशतले हुने रु.६ करोड ४८ लाख १५ हजार प्रदेश संचितकोषबाट फिर्ता गर्नु पर्ने देखिन्छ । प्रदेश नं ५ मा रु. ३८ करोड ५२ लाख १४ हजार समपुरक अनुदानमध्ये रु.५ करोड १७ लाख ६६ हजार खर्च भएको छ । यसैगरी बागमती प्रदेश अन्तर्गत १३ जिल्लाका सडक आयोजनाको लागि प्रदेश सरकारको ६० प्रतिशत अनुदान र संघीय सरकारको ४० प्रतिशत समेत रु.१ अर्ब ५० करोडको लागत रहेको बजेट कार्यान्वयन नभएको कारण संघीय सरकारबाट प्राप्त रु. ६० करोड नै फिर्ता भएको अवस्था छ । कर्णाली प्रदेशले समपुरक अनुदान वापत ७८ स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गरेकोमा रु.४२ करोड ५३ लाख २४ हजार निकास गरेको मध्ये रु. १ करोड ९६ लाख खर्च नभई बाँकी देखिएको रकम फिर्ता गरेको छैन । सुदूर पश्चिम प्रदेशले समपुरक अनुदान रु. १५ अर्ब १९ करोड १६ लाख १८ हजार विनियोजन गरेकोमा रु. ९ अर्ब ७१ करोड १७ लाख ३९ हजार खर्च गरेको छ । लक्षित कार्यक्रम कार्यान्वयन गरी समपुरक अनुदान उपयोग गर्न मन्त्रालयहरूको दक्षतामा कमी देखिएको छ ।
२१३. **अनुदानको अनुगमन** - यो वर्ष सात प्रदेशका भूमि व्यवस्था, कृषि वन मन्त्रालय र मातहतका निकायबाट कृषि तथा पशुपन्छी फार्मको पूर्वाधार सुदृढीकरण, मेसिनरी औजार, हाट बजार, सेड तथा भवन निर्माण, बजारीकरण, ट्याक्टर खरिद, मिल्क क्यान, चिलिङ्ग भ्याट कन्टेनरलगायत कार्यमा लागत साभेदारीको आधारमा रु.३ अर्ब ८९ करोड ९१ लाख कार्यक्रमगत कृषि अनुदान उपलब्ध गराएका छन् । उक्त अनुदान प्रदेशगत रुपमा प्रदेश नं.१ ले रु.३५ करोड ४४ लाख, प्रदेश नं.२ ले रु.१ अर्ब ४ करोड १२ लाख, बागमती प्रदेशले रु.७७ करोड ७३ लाख, गण्डकी प्रदेशले रु.३६ करोड ३४ लाख, प्रदेश नं.५ ले रु.२७ करोड ९० लाख, कर्णाली प्रदेशले रु.७५ करोड र सुदूरपश्चिम प्रदेशले रु.३३ करोड ३८ लाख उपलब्ध गराएका छन् । यसैगरी गण्डकी प्रदेशले होमस्टेको पूर्वाधार विकासको लागि विभिन्न २७४ होमस्टेलाई रु.२७ करोड ८९ लाख, बागमती प्रदेशको भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र मातहतका निकायले कृषि उपकरण,

मेशिनरी औजार खरिद तथा पूर्वाधार निर्माण लगायतका कार्यको लागि निजी व्यवसायी समेतलाई रु.७७ करोड ७४ लाख, गण्डकी प्रदेशले वातावरणमैत्री नमूना कृषि गाउँ स्थापनको लागि विभिन्न संस्था एवं समूहलाई रु.८ करोड ५८ प्रदान गरेका छन् । यसरी प्रदान भएको अनुदान तोकिएको कार्यमा खर्च भई उपयोग भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन र मूल्यांकन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- २१३.१. प्रदेश नं. १ अन्तर्गत गिरिजा प्रसाद कोईराला फाउण्डेशनलाई स्वास्थ्य कार्यालय विराटनगरबाट रु. २० लाख र आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयबाट रु.४० लाख समेत रु. ६० लाख अनुदान दिएको छ । मदन भण्डारी प्रतिष्ठान उर्लावारीलाई उद्योग वन तथा वातावरण मन्त्रालयबाट रु. १ करोड, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयबाट रु. २ करोड, संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्ययन मन्त्रालयको संघीय बजेटबाट रु. ५ करोड समेत ८ करोड अनुदान प्रदान भएको छ । सुखानी सहादत स्थल संरक्षण र सहिद स्मृति उद्यान गुरुयोजनाका लागि रु. १ करोड ३० लाख, उद्योग पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालयबाट र आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयबाट सोही उद्देश्यको लागि रु. ४० लाख समेत रु. १ करोड ७० लाख निकासी भएको छ । एउटै निकायलाई विभिन्न निकायबाट बजेट तथा कार्यक्रम राखि शर्त अनुदान अन्तर्गत पूर्वाधार निर्माणका लागि रकम दिएकोमा सोको विल भर्पाई पेश गर्न लगाउने र अनुगमन गर्ने गरेको देखिएन । अनुदान उपयोग सम्बन्धमा अनुगमन गर्नु पर्दछ ।
- २१३.२. गण्डकी प्रदेश पकेट क्षेत्र प्रवर्द्धन सहयोग कार्यक्रम संचालन कार्यविधि, २०७५ मा पकेट क्षेत्र छनोट गर्दा प्रस्तावित पकेट क्षेत्रको माटोको उर्वरा शक्तिको परीक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । कार्यविधि अनुसार माटोको उर्वरा शक्ति परीक्षण कृषि ज्ञान केन्द्र पर्वतले विभिन्न कार्यक्रम अन्तर्गतका ६८ वटा पकेट संचालन गर्न रु.२ करोड ६२ लाख ३६ हजार र कृषि ज्ञान केन्द्र, स्याङ्जाले १७ वटा नयाँ पकेट संचालन गर्न रु.१ करोड २ लाख १० हजार अनुदान दिएको छ । कार्यविधिवमोजिम माटो परीक्षण नगरी अनुदान उपलब्ध गराएको नियमसंगत देखिएन ।
२१४. **विद्यालय भवन निर्माण अभियान-** बाग्मति प्रदेश सामाजिक विकास मन्त्रालय कार्यसञ्चालन निर्देशिकामा सामुदायिक विद्यालय भवन निर्माण कार्यको लागि सम्बन्धित विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाट आयोजना सञ्चालन गर्ने प्रस्ताव माग गरी ती विद्यालयहरूसंग सम्झौता गरी अनुदान दिने उल्लेख छ । यो वर्ष कार्यसञ्चालन निर्देशिकामा सामुदायिक विद्यालयहरूको नाम उल्लेख गरी निर्देशिका विपरित ३८ सामुदायिक विद्यालयहरूलाई रु.२० लाखको दरले रु.७ करोड ७५ लाख ८७ हजार अनुदान दिएको छ । निर्मित भवन तथा संरचनाहरू भवन संहिताको मापदण्ड अनुरूप गुणस्तरयुक्त भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार हुनुपर्दछ ।
२१५. **विद्यालय प्रयोगशाला अनुदान-** स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ मा आधारभूत माध्यमिक शिक्षा सम्बन्धी अधिकार स्थानीय तहमा रहेको छ । प्रदेश नं १ उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालयले प्रदेश अन्तर्गत विभिन्न ९ जिल्लाका २९ विद्यालयलाई रु.२ करोड ७४ लाख ६७ हजार अनुदान निकासी गरेको छ । सोही प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालयबाट समेत यस वर्ष प्रदेश अन्तर्गतका विभिन्न विद्यालयहरूलाई विज्ञान प्रयोगशालाका लागि रु.८ करोड ९० लाख ५० हजार खर्च भएको देखियो । स्थानीय निकायको क्षेत्राधिकार अन्तर्गतका विद्यालयहरूलाई समन्वय वेगर संघ, प्रदेशका अलग अलग मन्त्रालय र स्थानीय तह समेतबाट एकै विषयको लागि अनुदान दिँदा दोहोरो खर्च हुन जाने देखिन्छ । विद्यालयलाई अनुदान दिँदा निकायगत समन्वय गरी एकै निकायबाट दिनु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

● स्थानीय तह

स्थानीय तहतर्फ ७५३ मध्ये ७४३ र बक्यौता ४ समेत ७४७ को रु.७ खर्ब ४० अर्ब ६५ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा रु.३८ अर्ब १३ करोड अर्थात् औसतमा ५.१५ प्रतिशत बेरुजू देखिएको छ । बेरुजू तुलनात्मक रूपमा सबैभन्दा घटी गण्डकी प्रदेशका स्थानीय तहमा औसत ३.५२ प्रतिशत र सबैभन्दा बढी प्रदेश नं. २ का स्थानीय तहमा औसत ९.२९ प्रतिशत रहेको छ । स्थानीय तहमा लेखापरीक्षण अङ्कको तुलनामा १५.९० प्रतिशतसम्म बेरुजू देखिएको छ । यस वर्ष बक्यौतातर्फ ४ को स्थानीय तहको रु.२ अर्ब ४२ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा रु.५३ करोड ३७ लाख अर्थात् औसतमा २२.०१ बेरुजू कायम भएको देखिन्छ । यससम्बन्धी प्रमुख व्यहोरा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ:

२१६. **लेखापरीक्षण नगराउने स्थानीय तह** - लेखापरीक्षण ऐन, २०७५ को दफा २० र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ७७ बमोजिम प्रत्येक स्थानीय तहले आफ्नो आय तथा व्ययको अन्तिम लेखापरीक्षण महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट गराउनुपर्ने उल्लेख छ। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा लेखापरीक्षण गराउनु पर्ने ७५३ स्थानीय तह मध्ये सिरहाको भगवानपुर र नराह गाँउपालीका, धनुषाको जनकपुर उपमहानगरपालीका, सर्लाहीको बलरा र कविलासी नगरपालीका तथा बसवरिया गाँउपालीका, रौतहटको फतुवा विजयपुर नगरपालीका र पर्साको ठोरी र जिराभवानीपुर गाँउपालीका, रामेछापको लिखु तामाकोशी गाँउपालिका समेत १० स्थानीय तहले लेखापरीक्षण गराएका छैनन्। आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा स्रेस्ता पेश नगरी सर्लाही, महोत्तरी, धनुषा र बझाङ्का ६ स्थानीय तहको लेखापरीक्षण वक्यौता रहेको मध्ये सर्लाहीको बलरा नगरपालीका र महोत्तरीको सम्सी गाँउपालीकाको यो वर्ष पनि स्रेस्तापेश गरी लेखापरीक्षण गराएको छैन।

कानूनमा भएको व्यवस्थाको पालना नगर्ने र लेखापरीक्षण समेत नगराउने स्थितिले आर्थिक अनुशासनको पालना हुने अवस्था नदेखिएकोले लेखापरीक्षण नगराउने स्थानीय तहको अनुदान रोक्का गर्नेसम्मको कारवाही अगाडि बढाउनुपर्ने देखिन्छ।

२१७. **समग्र आय व्यय** - महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले ले पेश गरेको केन्द्रीय विवरण अनुसार यो वर्ष स्थानीय तहलाई संघ र प्रदेशबाट समेत हस्तान्तरण गरेको अनुदान रु.२ खर्ब २५ अर्ब ९३ करोड ६७ लाख, संघीय राजस्व बाँडफाँडबाट रु.४४ अर्ब १८ करोड २३ लाख, प्रदेश राजस्व बाँडफाँडबाट रु.४ अर्ब ५९ करोड ६१ लाख, आन्तरिक राजस्व आय रु.२६ अर्ब ७३ करोड ३२ लाख र गत वर्षको मौज्जात रु.४१ अर्ब २४ करोड ७३ लाख समेत रु.३ खर्ब ४२ अर्ब ६९ करोड ५६ लाख आय प्राप्त गरेका छन्। हस्तान्तरित अनुदान (चालु र पूँजीगत) रु.१ खर्ब ९५ अर्ब ३७ करोड ७६ लाख र आन्तरिक स्रोतबाट चालुमा रु.३७ अर्ब ४७ करोड ९२ लाख, पूँजीगतमा रु.३५ अर्ब ९७ करोड ५४ लाख र वित्तीय व्यवस्था रु.२१ करोड ८ लाख समेत रु.७३ अर्ब ६४ करोड ५४ लाख खर्च भएको छ। समग्रमा स्थानीय तहले यो वर्ष चालुमा रु.२ खर्ब २३ अर्ब ३७ करोड ६९ लाख, पूँजीगतमा रु.४५ अर्ब ४५ करोड ५३ लाख र वित्तीय व्यवस्था रु.२१ करोड ८ लाख समेत रु.२ खर्ब ६९ अर्ब ४ करोड ३० लाख खर्च गरी रु.७३ अर्ब ६५ करोड २६ लाख मौज्जात रहेको छ।

तर लेखापरीक्षणको लागि स्थानियतहरुले पेश गरेको वित्तिय विवरणको एकिकृत तथ्यांकअनुसारको मौज्जात जिम्मेवारी रु ६७ अर्ब २२ करोड ८५ लाख देखिएकोले रु. ६ अर्ब ४२ करोड ४१ लाख फरक परेको छ। एकीकृत हिसाव अद्यावधिक बनाउनुपर्दछ।

२१८. **बजेट पेश र पारित** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम स्थानीय तहले आय-व्ययको अनुमानित विवरण हरेक वर्षको आषाढ १० भित्र सभामा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष १०५ स्थानीय तहले समयभित्र बजेट पेश गर्न सकेको देखिएन।

२१९. **अबण्डा बजेट** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम स्थानीय आर्थिक अवस्था समेतको आधारमा बजेट तथा कार्यक्रमको प्राथमिकीकरणका आधार तयार गरी स्रोत अनुमान तथा सीमा निर्धारणका आधारमा अबण्डा नराखी आय-व्ययको अनुमान पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। यो वर्ष कर्णाली लगायत विभिन्न प्रदेशका १०७ स्थानीय तहले रु.४ अर्ब ४९ करोड ७५ लाख अबण्डा राखी बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत गरेका छन्। अबण्डामा रकम विनियोजन गरी कार्यपालिकाको निर्णयबाट खर्च गर्ने प्रक्रियामा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ।

२२०. **लेखा प्रणाली** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ६९ मा स्थानीय कोषको सञ्चालन, व्यवस्थापन र प्रतिवेदन प्रणालीमा एकरूपता र शुद्धता कायम गर्न एकीकृत आर्थिक संकेतको बर्गीकरण र व्याख्या, २०७४ अनुरूप विकास गरी महालेखा नियन्त्रक कार्यालयले उपलब्ध गराएको लेखा प्रणालीको सफ्टवेयर सुत्र प्रयोग गरी प्रतिवेदन गर्नुपर्नेमा नमूना परीक्षण गर्दा २९८ स्थानीय तहले मात्र सफ्टवेयर प्रणाली प्रयोगमा ल्याएका छन्। प्रचलित कानूनबमोजिम महालेखापरीक्षकबाट स्वीकृत सार्वजनिक क्षेत्र लेखामानको ढाँचा प्रयोग गरेको देखिएन।

२२१. **कानून निर्माण** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा १०२ अनुसार स्थानीय तहहरूले आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्रका विषयमा ऐन तथा सोको अधिनमा रही नियम निर्देशिका, कार्यविधि र मापदण्ड बनाई कार्यान्वयनमा ल्याउन सक्ने व्यवस्था छ। स्थानीय तहको लागी ४० भन्दा बढी कानून आवश्यक पर्ने

अवस्थामा अधिकांश स्थानीय तहले औसतमा १९ ऐन, कानून, कार्यविधि र नियमावली तजुमा गरेको अवस्था देखिन्छ। कानून निर्माण गरी सेवा प्रवाहलाई थप व्यवस्थित गर्नुपर्दछ।

२२२. **कर्मचारी व्यवस्थापन** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ८३ बमोजिम स्थानीय तहको कार्यबोर्ड, राजस्व क्षमता, खर्चको आकार र स्थानीय आवश्यकता समेतलाई ध्यानमा राखी कर्मचारी समायोजन भएपछि मात्र संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणका आधारमा स्थानीय तहमा संगठन संरचना कायम हुने व्यवस्था छ। स्थानीय तहका लागि ६६ हजार ९०८ दरबन्दी स्वीकृत भएकोमा २०७६।३।३१ सम्म ४३ हजार ८०६ समायोजन भएको अवस्था छ। पदपूर्ति न्यून हुँदा सेवा प्रवाहमा असर पर्ने देखिन्छ।
२२३. **सञ्चित कोष** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ६९ मा स्थानीय कोषको सञ्चालन, व्यवस्थापन र प्रतिवेदन गर्ने, कोषको लेखा अद्यावधिकरूपमा राख्ने तथा त्यसको वार्षिक विवरण तयार गर्ने, सञ्चित कोषको सञ्चालन गर्ने, एकीकृत लेखा राख्ने, वित्तीय विवरण तयार गर्ने, आर्थिक विवरण जालसाजी, त्रुटि र गलत आँकडारहित सारभूतरूपमा प्रस्तुतीकरण गर्ने, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली विकास गरी निरन्तर प्रभावकारी हुने गरी स्थापित गर्नेकार्य पर्दछन्। स्थानीय तहका सरकारहरूले स्वतन्त्र रूपले कार्य सम्पादन गर्ने अवस्थामा समग्र राष्ट्रले क्षेत्रगत आय र खर्च यकिन हुने अवस्था छैन। महालेखा नियन्त्रक कार्यलयले उपलब्ध गराएको हिसाबबाट स्थानीय निकायहरूको सञ्चित कोषको मौज्जात रु.४१ अर्ब २४ करोड ७२ लाख ९० हजार ९१ हजार रहेकोमा यो वर्ष स्थानीय सरकारको सञ्चित कोषमा रु.३ खर्ब २७ अर्ब १२ करोड ५३ लाख प्राप्त भएको र स्थानीय सञ्चित कोषबाट रु.२ खर्ब ६९ अर्ब ४ करोड ३० लाख भुक्तानी गरेर स्थानीय सञ्चित कोष रु.५८ अर्ब ८ करोड २२ लाख मौज्जात रहेको छ।
- २२३.१. यो वर्ष स्थानीय तहका सरकारहरूलाई संघीय सरकारबाट वित्तीय समानीकरण अनुदान रु.८५ अर्ब २८ करोड १९ लाख ४८ हजार, सशर्त अनुदान रु.१ खर्ब २० अर्ब ७१ करोड ७५ लाख ३४ हजार, समपूरक अनुदान रु.२ अर्ब ९० करोड ७१ लाख ८१ हजार र विशेष अनुदान रु.१ अर्ब ८० करोड ८७ लाख ४५ हजार समेत रु.२ खर्ब १० अर्ब ७१ करोड ५४ लाख ९ हजार हस्तान्तरण गरेको छ। प्रदेश सरकारबाट यो वर्ष स्थानीय तहका सरकारहरूलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान रु.४ अर्ब ४१ करोड ९९ लाख ९९ हजार, सशर्त अनुदान रु.७ अर्ब ९९ करोड ४२ लाख ५६ हजार, समपूरक अनुदान रु.१ अर्ब ८६ करोड २३ लाख ४३ हजार र विशेष अनुदान रु.९४ करोड ४६ लाख ९० हजार समेत रु.१५ अर्ब २२ करोड १२ लाख ८८ हजार हस्तान्तरण गरेको छ। यो हिसाबले स्थानीय तहलाई संघ र प्रदेशबाट समेत यो वर्ष रु.२ खर्ब २५ अर्ब ९३ करोड ६६ लाख ९७ हजार हस्तान्तरण गरेको छ।
२२४. **वैदेशिक सहायता र सोधभर्ना**- यो वर्ष नेपाल सरकारले दाताको संयुक्त कोष, यू.यस.ए.आई.डी.लगायतबाट प्राप्त सहायतामध्ये सोधभर्ना हुने अनुदान रु.४ अर्ब ४८ करोड ११ लाख र एस.एस.डी.पी. को ऋण रु.४ अर्ब १८ करोड ८२ लाख समेत रु.८ अर्ब ६६ करोड ९१ लाख स्थानीय तहहरूलाई उपलब्ध गराएको देखिन्छ। उक्त अनुदान तथा ऋणको लेखाङ्कन एवं खर्च गरेपछि दाताको शर्त अनुसार प्रगति विवरण एवं सोधभर्ना माग गर्नुपर्नेमा सो रकमलाई दातागत विवरणमा नदेखाई सिधै सरकारी स्रोतकोरूपमा लेखाङ्कन एवं खर्च गरेको छ। दातालाई विवरण दिएर सोधभर्ना माग नगरेको कारणले सो रकम नेपाल सरकारको स्रोतमा व्यभार परेको छ। कार्य प्रगतीको आधारमा सोधभर्ना माग गरी दाताको रकम खर्च हुनेगरी लेखाङ्कन पद्धति तत्काल शुरु गर्नुपर्दछ।
२२५. **फिर्ता गर्नुपर्ने अनुदान** - संघीय तथा प्रदेश सरकारले प्रदान गरेको अनुदान तोकिएको प्रयोजनमा खर्च खर्च नभई बाँकी रहेमा सम्बन्धित सरकारलाई फिर्ता गर्नुपर्दछ। महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त विवरण अनुसार यो वर्ष स्थानीय तहहरूलाई शसर्त, समपूरक र विशेष अनुदान वापत रु.१ खर्ब ३६ अर्ब २३ करोड ४३ लाख प्राप्त भएकामा संघीय सरकारतर्फको रु.१२ अर्ब २९ करोड ८४ लाख र प्रदेश सरकार तर्फको रु.४ अर्ब २ करोड ५८ लाख समेत रु.१६ अर्ब ३२ करोड ४२ लाख खर्च नभई बाँकी रहेकोले सम्बन्धित सञ्चित कोष दाखिला गर्नुपर्दछ।
२२६. **चौमासिक पूँजीगत खर्च** - आर्थिक कार्यविधि नियमावली, २०६४ को नियम २३ बमोजिम चौमासिक कार्य लक्ष्य तथा बजेटबमोजिम तोकिएको अवधिमा कार्यसम्पादन गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। लेखापरीक्षण सम्पन्न भएका मध्ये स्थानीय तह ४६९ ले तेस्रो चौमासिकमा रु.७८ अर्ब ६७ करोड ६५ लाख ५२ हजार पूँजीगत खर्च गरेकाछन्। त्यसै स्थानीय तह ४३३ ले आषाढ महिनामा मात्र रु.४४ अर्ब ९१ करोड ३० लाख ८१ हजार

खर्च गरेको छ । वर्षान्तमा काम गराउँदा कामको गुणस्तर र दीगोपनामा असर पर्ने देखिएकोले नियममा भएको व्यवस्था अनुरूप आषाढमा खर्च गर्ने परिपाटीमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

२२७. **न्यायीक समिति** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ४६ देखि ५३ सम्म अधिकार क्षेत्र तथा न्याय सम्पादन प्रक्रियाको व्यवस्था गरेको छ । समितिमा परेको उजुरीहरूको प्रकृति अनुसार ३ महिनाभित्र टुङ्गो लगाउनु पर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष स्थानीय तह २९० को अत्या समेत १६ हजार ९९७ उजुरी मध्ये १० हजार ३८२ फछ्यौट भई ६ हजार ६१८ फछ्यौट गर्न बाँकी देखिन्छ । न्याय सम्पादन प्रक्रियालाई ऐनले तोकेको म्यादभित्र फछ्यौट वा कारवाही किनारा गरी टुङ्गो लगाउनुपर्दछ ।
२२८. **विविध कोष सञ्चालन र परिचालन** - स्थानीय तहमा बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन, आर्थिक व्यवस्थापन तथा सम्पत्ति हस्तान्तरण सम्बन्धी निर्देशिकको दफा ५.९ ले ग-५ समूहको विशेष कोष खाता नगरपालिकाले खोल्नसक्ने व्यवस्था छ । कोष परिचालनलाई व्यवस्थित गर्न स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा १०२ अनुसार कार्यविधि, निर्देशिका र मापदण्ड बनाउने व्यवस्था छ । महालेखा नियन्त्रक कार्यलयबाट प्राप्त एकीकृत विवरण अनुसार स्थानीयतहहरूमा सञ्चालित विभिन्न ३७ कोषहरूमा गत वर्षसम्म रु.१ अर्ब ७० करोड ९५ लाख मौज्दात रहेकोमा यो वर्ष रु.३ अर्ब ३६ करोड ७७ लाख प्राप्त भई रु.२ अर्ब २७ करोड ५१ लाख खर्च भएको छ । यो वर्ष मौज्दात बढेर रु.२ अर्ब ८० करोड २१ लाख पुगेको छ । मापदण्ड बेगर कोषहरूमा रकम सारेर खर्च देखाउने कार्यमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।
२२९. **स्थानीय तहहरूको विभाज्य कोष**- प्रदेशहरूको आन्तरिक आय व्यावस्थापन गर्न बनेको कर तथा गैरकर राजस्व सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा १५ मा दुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, दहत्तर र बहत्तर सङ्कलनबाट उठेको शुल्क मध्ये साठी प्रतिशतले हुने रकम स्थानीयतहले स्थानीय सञ्चित कोषमा राखी चालिस प्रतिशतले हुने रकम मासिक रूपमा प्रदेश सञ्चित कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । स्थानीय तहले विभाज्य कोषमा रहेको बाडफाड गर्नुपर्ने रकमको हिसाव राखेका छैनन् । महालेखा नियन्त्रक कार्यलयबाट प्राप्त एकीकृत विवरण अनुसार स्थानीय तहहरूले प्राप्त गरेको दुङ्गा, गिट्टी, बालुवा, दहत्तर र बहत्तर सङ्कलनबाट उठेको शुल्क रु.३ अर्ब २९ करोड २६ लाखमध्ये रु.५९ करोड ३५ लाख बाँडफाँड गरेको र रु.२ अर्ब ७९ करोड ९१ लाख स्थानीय सञ्चित कोषमा राखेको देखियो । उक्त आम्दानीको ४० प्रतिशत रकम हिसाव गरी सम्बन्धीत प्रदेश सञ्चितकोष दाखिला गर्नुपर्ने देखिन्छ । सो को अतिरिक्त विज्ञापन, मनोरन्जन कर यर्थाथ असुलीका अभिलेख नहुदा विभाज्यकोषको बारेमा एकिन हुन सकिएन । अभिलेख प्रणाली व्यवस्थित गरी विभाज्यकोषको रकम बाँडफाँड गर्नुपर्दछ ।
२३०. **बक्यौता रकम असुली** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ९ वित्तीय अधिकार क्षेत्र अर्न्तगत विभिन्न कर तथा शुल्क लगाउने र आय ठेक्का बापत बक्यौता रकम समेत असुली गर्ने व्यवस्था छ । उठ्नुपर्ने रकमको आयगत लगत तयार गरेको छैन । लेखापरीक्षणबाट संकलित विवरण अनुसार स्थानीय तह १३३ ले रु.९३ करोड ७ लाख ५ हजार असूल गर्न बाकी छ । उठ्नुपर्ने राजस्वको समष्टिगत लगत तयार गरी उठ्नुपर्ने र वास्तविक प्राप्तीको अभिलेख तयार गर्नुपर्ने र सोही अनुसार आयको लेखाङ्कन तथा प्राप्त हुनुपर्ने आयको लेखा हिसाव तयार गर्नेतर्फ विशेष रूपमा ध्यान दिनुपर्दछ ।
२३१. **एकीकृत सम्पत्ति कर वा घर जग्गा कर** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ५५ बमोजिम स्थानीय तहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र एकीकृत सम्पत्ति कर वा घर जग्गा कर लगाउने व्यवस्था छ । यो वर्ष काठमाण्डौ महानगरपालिकाले ६७ करदाताबाट विभिन्न वर्षको घर जग्गामा तिर्नुपर्ने सम्पत्तिकर रु.५५ करोड २७ लाख ३१ हजार, ललितपुर महानगरपालिकाले सम्पत्तिकर बापत २५ करदाताबाट रु.११ करोड ७४ लाख ७६ हजार, पोखरा महानगरपालिकाले सम्पत्तिकर बापत ७ करदाताबाट रु.९ करोड ९८ लाख १७ हजार असूल गरेका छैनन् ।
२३२. **घरजग्गा बहाल र व्यवसाय कर** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ५७ तथा ५८ बमोजिम नगरपालिकाको क्षेत्रभित्र कुनै व्यक्ति वा संस्थाले भवन, घर, पसल, ग्यारेज, गोदाम, टहरा, छप्पर, कारखाना, जग्गा पूरै वा आंशिक तवरले बहालमा दिएकोमा यस्तो बहाल रकममा बहाल कर र क्षेत्रभित्र व्यापार, व्यवसाय वा सेवामा पूँजीगत लगानी र आर्थिक कारोबारको आधारमा व्यवसाय कर लगाउने व्यवस्था छ । काठमाण्डौ महानगरपालिकाले बहाल कर बापत वार्षिक रु.१ अर्ब ३७ करोड ७७ लाख प्रक्षेपित आयको ६६ प्रतिशत र व्यवसाय कर रु.३४ करोड ५१ लाख ७६ हजार प्रक्षेपित आयको ६८ प्रतिशत

मात्र असुल भएको देखिन्छ । छनौटमा परेका छनौटमा परेका ५० करदाताबाट मात्र विभिन्न वर्षको घर बहाल कर रु.४ करोड ७५ लाख ३२ हजार र १० करदाताबाट मात्र विभिन्न वर्षको व्यवसायकर रु.१ करोड ९ लाख २६ हजार असुल गर्न बाँकी रहेको छ ।

काठमाडौं महानगर ११ स्थित पुरानो बसपार्कमा निर्माण हुने काठमाडौं भ्यू टावर निर्माण गर्न एक विल्डर्सलाई २०७१।११।२० मा महानगरले स्वीकृत दिएको छ । जम्मा ३० वर्षका लागि उक्त ट्रेड लिजमा दिएको टावरको भुईँ क्षेत्रफल ११८९० व.मी. रहेको र सो कार्यको लागि निर्माण व्यवसायीले २०१३ को जुनमा ३ वर्षको लागि कार्य सम्पादन सुरक्षण रु.१ करोड ८५ लाख पेश गरेकोमा सोको म्याद सकिएपछि नविकरण गरेको छैन । सम्झौताको ३.१३(२) अनुसार जग्गा लिज भाडा वापत प्रत्येक वर्ष रु.७० लाखको दरले २०७१ देखि २०७५ अघाढ मसान्त सम्मको भाडा रकम रु.३ करोड ५० लाख असुल गर्नुपर्नेमा रु.९८ लाख मात्र असुल गरेकोले छुट असुल गरेको नदेखिँदा वार्षिक १० प्रतिशत व्याज सहित रु.२ करोड ५१ लाख असुल गर्नुपर्दछ ।

२३३. **मनोरञ्जन कर** - प्रदेश आर्थिक ऐन, २०७५ को दफा ४ मा ३ नं. प्रदेशको हकमा चलचित्र घरहरूमा चलचित्र प्रदर्शन गर्न दर्शकहरूबाट प्रति टिकट ५ प्रतिशतका दरले मनोरञ्जन कर असुल गरी त्यस्तो करको ३ प्रतिशत स्थानीय सञ्चित कोष र २ प्रतिशत प्रदेश सञ्चित कोषमा दाखिला गर्ने व्यवस्था छ । काठमाडौं महानगरपालिकामा सञ्चालित चलचित्र हलहरूले २०७५।७६ मा चलचित्र शुल्क नबुझाएकोले दाखिला गर्न १६ चलचित्र घरहरूलाई २०७६।४।१९ मा पत्राचार गरेको भए तापनि उक्त शुल्क दाखिला भएको छैन । लेखापरीक्षणको छनौटमा परेका चलचित्र हलहरूबाट लाने कर रु.६ करोड ५० लाख ७७ हजार र ललितपुर महानगरका ३ चलचित्र हलहरूबाट लाग्ने कर रु.२ करोड ९ लाख २९ हजारमा प्रचलित कानून अनुसार लाग्ने व्याज समेत हिसाब गरी असुल गर्नुपर्ने र आफ्नो क्षेत्रभित्रबाट उठ्नु पर्ने मनोरञ्जन कर पहिचान तथा यकिन गरी असुल गर्नुपर्दछ ।
२३४. **भुक्तानीमा कर** - आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ र ८९ मा भुक्तानीमा अग्रीम कर कट्टा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यो वर्ष विभिन्न स्थानीय तह ४२० ले नियमानुसार भुक्तानीमा कट्टी गर्नुपर्ने आयकर र बहाल कर रु.११ करोड ४५ लाख ४७ हजार कट्टी नगरेकोले उक्त कर असुल गर्नुपर्दछ ।
२३५. **दाखिला गर्नुपर्ने रकम** - खर्च लेखी दाखिला गर्न बाँकी रकम कारोवार घटेको समय भित्रै दाखिला गर्नु पर्नेमा अग्रीम तथा बहाल कर वापत सुखीपुर नगरपालिका सिरहाले रु.३१ लाख ४५ हजार र वरियारपट्टी गाउँपालिका सिरहाले रु.४५ लाख १४ हजार, मिथिला विहारी नगरपालिका धनूषाले अग्रीम कर, धरौटी, संचयकोष, नागरिक लगानीकोष, विमा, सापटी लगायतमा रु.६६ लाख १९ हजार, तिलाठी कोइलाडी गाउँपालिका तथा डाक्नेश्वरी नगरपालिका सप्तरीले रु.२८ लाख ८ हजार समेत रु.१ करोड ६० लाख ८६ हजार सम्बन्धित खातामा दाखिला गरेका छैनन् । उक्त रकम सम्बन्धित खातामा दाखिला गर्नुपर्दछ ।
२३६. **मूल्य अभिवृद्धि कर** - मूल्य अभिवृद्धि कर सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन् :
- २३६.१. स्थानीय तहहरूले आय ठेक्कामा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्नेमा असुल गरेका छैनन् । जीतपुर सिमरा उपमहानगरपालिकाले एक व्यवसायीसंग रु.८१ लाख ५१ हजार, हेटौडा उपमहानगरपालिकाले एक व्यवसायीसंग रु.३२ लाख ३६ हजार, दमक नगरपालिकाले ३ व्यवसायीसंग १ करोड १० लाख ७९ हजार, निजगढ नगरपालिकाले रु.१ करोड १ लाख १ हजार, संखरापुर नगरपालिकाले रु.७५ लाख ७ हजार, बेलकोटगढी नगरपालिका नुवाकोटले एक व्यवसायीसंग रु.१ करोड ५५ लाख ११ हजार, विदुर नगरपालिका नुवाकोटले एक व्यवसायीसंग रु.५२ लाख ६६ हजार, नमोबुद्ध नगरपालिका काभ्रेले रु.३७ लाख ८६ हजार, थाके गाउँपालिका धादिङ्गले रु.१ करोड १५ लाख ११ हजार, भूम्लू गाउँपालिका काभ्रेले रु.१ करोड २० लाख ६ हजार, इन्द्रावती गाउँपालिकाले रु.८३ लाख ३ हजार, बेनीघाट गाउँपालिकाले रु.३९ लाख १३ हजार असुल गर्न छुटेको छ । दोलखाको तामाकोशी गाउँपालिकाले एक ठेक्कामा रु.३९ लाख, गल्छी गाउँपालिकाले एक ठेक्कामा रु.९२ लाख १ हजार असुल गरेको छैन । मेलम्ची नगरपालिकाले आय ठेक्काको एक व्यवसायीसंग रु.२ करोड ७४ लाख ५७ हजार मूल्य अभिवृद्धि कर ४६ असुल गर्नुपर्नेमा रु.१ करोड ९६ लाख ६३ हजार असुल गरेकोले नपुग रु.७९ लाख ९५ हजार, मोरङको आय ठेक्काका सम्झौता बमोजिमको रकमको १३ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धिकर दाखिला गर्नुपर्नेमा बेलवारी, उर्लावारी र सुन्दरहरैचा नगरपालिका ३ स्थानीय निकायले रु.१ करोड ९५ लाख ५० हजार व्यवसायीबाट रकम असुल गरी दाखिला गरेको देखिएन ।

प्रकृतिक श्रोत ठेक्काको माध्यमबाट विक्रि गर्दा विक्रि मूल्यमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर वापत निजगढ नगरपालीकाले रु.१ करोड १ लाख ११ हजार, चारनाथ गणेशमान नगरपालिका धनूषाले रु.३४ लाख ८० हजार मंगाह र गौशाला नगरपालीका महोत्तरीले रु. २३ लाख ३६ हजार समेत रु.१ करोड ५९ लाख २७ हजार असुल गरेका छैनन् । मूल्य अभिवृद्धि कर रकम असुल गरी दाखिला हुनुपर्दछ ।

२३६.२. गोदावरी नगरपालिका कैलालीले यो वर्ष नदीजन्य पदार्थ सङ्कलन गर्ने कार्यको लागि २ ठेक्काको रु.११ करोड ९० लाख र पार्किङ्ग, जिवजन्तु जन्य पदार्थ निकासीमा रु.१ करोड १२ लाख ७८ हजारको ठेक्का व्यवस्थापन भएको छ । त्यस्तै धनगढी उपमहानगरले रु.१७ करोड ७९ हजारको यस्ता ठेक्कामा सो ठेक्काको मूल्य अभिवृद्धि कर जोडी हुन आउने रकम नगरपालिकालाई बुझाउने गरी ठेक्का व्यवस्थापन गर्नुपर्नेमा ब्यवसायीले मूल्य अभिवृद्धि कर बुझाउने गरी ठेक्का सम्भौता गरेको छ । ठेक्का अङ्क बुझाउने किस्ता कायम भएको समयमा नै नियमानुसार लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर समेत आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा जम्मा गर्नुपर्नेमा नगरेकोले दुवै नगरपालिकाको ठेक्कामा मूल्य अभिवृद्धि कर रु.३ करोड ९० लाख ४६ हजार असुल गरी दाखिला गरेको यकिन गर्नुपर्दछ ।

२३६.३. आर्थिक ऐन, २०७६ ले गरेको व्यवस्था अनुसार सरकारी कार्यालयले २०७६।२।१६ देखिको ठेक्का वा करार अन्तर्गतको भुक्तानीमा मै.अ.कर रकमको ५० प्रतिशत सम्बन्धीत राजस्व शीर्षकमा र बाँकी ५० प्रतिशत सम्बन्धीत फर्मलाई भुक्तानी दिनुपर्ने उल्लेख छ । विराटनगर, बुटवल, नेपालगञ्ज लगायत विभिन्न २८ स्थानीय तहले २०७६।२।१६ देखिको मुअकरको ५० प्रतिशत राजस्व शीर्षकमा दाखिला नगरी सम्पूर्ण रकम आपूर्तकलाई भुक्तानी दिएकोले मूल्य अभिवृद्धि कर भुक्तानीको ५० प्रतिशत रु.३६ करोड ९१ लाख ७२ हजार सम्बन्धितबाट असुल गर्नुपर्दछ ।

२३६.४. मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १४ बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका फर्मसँग कर वीजक लिई खरिद गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । स्थानीय तह २२१ ले रित पूर्ककको कर वीजक बेगर सामान खरिद गरी रु.१७ करोड ८६ लाख ३ हजार खर्च लेखेका छन् । त्यस्तै स्थानीय तह १३० ले मूल्य अभिवृद्धि करमा नन फाइलर रहेकालाई रु.१२ करोड ४ लाख ७२ हजार खर्च लेखेका छन् । कानूनको पालना नगरी खरिद गर्ने कार्यमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।

२३७. **उपभोक्ता समिति मार्फत् कार्य** - उपभोक्ता समितिले जिम्मा लिएको काममा ठूला भारी मेसिन उपकरण प्रयोग गर्नु परेमा पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था छ । उपभोक्ता समितिले गरेका निर्माण कार्यमा पूर्ण स्वीकृतिबेगर भारी मेसिन प्रयोग गरी १४४ स्थानीय तहले रु.१ अर्ब ४६ करोड १८ लाख ९२ हजार खर्च गरेका छन् । कानूनको व्यवस्थाबमोजिम कार्य गर्नगराउन सम्बन्धित कर्मचारी तथा उपभोक्ता समितिलाई जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ ।

साथै उपभोक्ता समितिमार्फत् कार्य गराउँदा लागत अनुमानमा उल्लिखित रकममध्ये जनसहभागिताको अंश खुलाई उपभोक्ता समितिसँग सम्भौता गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । उपभोक्ता समितिमार्फत् काम गराई ३८ स्थानीय तहले रु.२३ करोड ६० लाख ५१ हजारको कार्यमा जनसहभागिता नजुटाई खर्च लेखेका छन् । त्यस्तै २०२ स्थानीय तहले रु.१४ करोड (४ लाख ३८ हजार उपभोक्ता अंश कट्टी नगरी उपभोक्ता समितिलाई भुक्तानी दिएका छन् । उक्त रकम असुल गर्नुपर्दछ ।

२३८. **पदाधिकारी सुविधा** - स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा सदस्यको सुविधा सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ३ मा स्थानीय तहका पदाधिकारी सदस्य र सभाको सदस्यले आफू निर्वाचित भई अनुसूची-२ बमोजिम पद तथा गोपनियताको शपथ लिई आफ्नो पदको काम कारवाही शुरु गरेको मिति देखि अनुसूची-१ मा उल्लेख भए बमोजिमको रकम मासिक सुविधा वापत पाउने व्यवस्था रहेको छ । उक्त व्यवस्था अनुसार अनुसूची-१ मा मासिक पारिश्रमिक लगायतका सुविधा पाउने देखिदैन । यस सम्बन्धमा निम्नानुसार देखिएको छ:

२३८.१. यो वर्ष ५७६ स्थानीय तहहरूले प्रमुख, उप-प्रमुख, वडा अध्यक्ष, कार्यपालिका सदस्य, र वडा सदस्यहरूलाई पारिश्रमिक, बैठक भत्ता, अतिथि सत्कार खर्च, सञ्चार महसुल, यातायात तथा सञ्चार महसुल लगायतमा रु.४ अर्ब २९ करोड ६७ लाख ७० हजार खर्च गरेका छन् । यसरी प्रदेश सरकारद्वारा जारी गरिएको कानून विपरीत हुनेगरी थप सुविधा दिइनु नियमसम्मत देखिएन ।

- २३८.२. स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा सदस्यहरुको सुविधासम्बन्धी ऐनहरुमा पदाधिकारीहरुको लागि स्वकीय सचिव र सल्लाहकार राखी पारिश्रमिक दिने व्यवस्था छैन । यो वर्ष स्थानीय तह १४० ले सोबापत रु.५ करोड ६१ लाख ४८ हजार पारिश्रमिक भुक्तानी गरेका छन् । ऐनमा व्यवस्था नभएको सुविधा खर्च लेख्नु कानूनसम्मत देखिएन ।
- २३८.३. स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा सदस्यले पाउने सुविधाका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७५ को दफा ८ अनुसार सरकारी कोषबाट निवृत्तभरण पाएको व्यक्ति पदाधिकारीमा निर्वाचित वा मनोनयन भएमा निवृत्तभरण वा यस ऐन बमोजिमको मासिक सुविधा मध्ये एउटा मात्र पाउने व्यवस्था छ । यो वर्ष स्थानीय तह २९ ले निवृत्तभरण पाउने पदाधिकारीलाई रु.१ करोड ५ लाख ७५ हजार पारिश्रमिक भुक्तानी गरेका छन् । यसप्रकार दोहोरो रूपमा भुक्तानी गरेको रकम असुल गर्नुपर्दछ । साथै अन्य स्थानीय तहमा समेत यस प्रकारको सुविधा लिएर नलिएको स्वघोषणा गराई भुक्तानी हुनुपर्दछ ।
- २३८.४. स्थानीय तहका पदाधिकारीले पाउने सेवा तथा सुविधा सम्बन्धी ऐनमा तोकेको बाहेक अन्य सुविधा भुक्तानी गर्न मिल्दैन । उक्त ऐनमा उल्लेख नभएको पोशाक खर्च बापत स्थानीय तह ६४ ले रु.३ करोड ४० लाख ३८ हजार खर्च लेखेका छन् । सो बाहेक संचार, पत्रपत्रिका लगायत अन्य सुविधा बापत थप २८५ स्थानीयतहले रु २३ करोड १६ लाख ३३ हजार खर्च लेखेका छन् । ऐनमा उल्लेख नभएको पोशाक तथा अन्य सुविधा खर्च कानूनसम्मत एवं औचित्यपूर्ण देखिएन ।
- २३८.५. जोशीपुर गाउँपालिका कैलालीले २०७५।३।३२ गतेको गाउँसभाको निर्णय नं. २० मा २०७५।७.६ को बजेट तयारी तथा बक्तव्य बापत गाउँपालिका उपाध्यक्षलाई रु.१ लाख उपलब्ध गराउने निर्णय गरेको छ । २०७५।७.६ को वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम प्रस्तुत गरे बापत जुम्लाको पातारासी गाउँपालिकाकी उपाध्यक्षलाई रु.५० हजार, सिन्जा गाउँपालिकाको अध्यक्षलाई रु.२ लाख, तातोपानी गाउँपालिकाकी उपाध्यक्षलाई रु.९५ हजार चन्दननाथ नगरपालिकाकी उप- प्रमुखलाई रु.१ लाख, लोहारपट्टी नगरपालिका महोतरीले उप- प्रमुखलाई रु ५० हजार, दैलेखको भैरवी, गुराँस र डुङ्गेश्वर गाउँपालिकाकी उपाध्यक्षलाई क्रमशः रु.१ लाख, ५० हजार र २५ हजार तथा खर्च लेखेको देखियो । प्रदेशसभाले स्वीकृत गरेको ऐनमा वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम प्रस्तुत गरे बापत पारिश्रमिक पाउने व्यवस्था गरेको नदेखिएकोले सो रकम असुल हुनुपर्दछ ।
२३९. **प्रोत्साहन सुविधा** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ८८ अनुसार स्थानीय सेवाका कर्मचारीको शुरु तलब स्केल प्रदेश सरकारले तोकेबमोजिम हुने र प्रदेश सरकारले नतोकेसम्म नेपाल सरकारले तोकेबमोजिम हुने उल्लेख छ । स्थानीय तहहरुले परिषद्, सभा, बोर्ड बैठक आदिबाट कर्मचारीले पाइरहेको सुविधाका अतिरिक्त सञ्चार सुविधा, खाजा खर्च, मासिक भत्ता, सभा भत्ता, अतिरिक्त समय भत्ता, प्रोत्साहन भत्ता लगायतका सुविधा प्राप्तको मापदण्ड तथा सूचक समेत बनाएका छैनन । यो वर्ष स्थानीय तह २५२ ले संघीय कानूनले तोकेको पारिश्रमिकका अतिरिक्त प्रोत्साहन बापत रु.३७ करोड ८६ लाख १० हजार भुक्तानी गरेका छन् । मापदण्ड बेगर पटके निर्णय गरी अतिरिक्त सुविधा उपलब्ध गराउने प्रवृत्तिमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।
२४०. **सवारी साधन खरिद** - अर्थ मन्त्रालयद्वारा जारी निर्देशिका, २०७४ मा नेपाल सरकारबाट उपलब्ध गराएको बजेटबाट कार्यालयको नियमित प्रयोजनको लागि सवारीसाधन खरिद गर्न नपाइने व्यवस्था छ । यो वर्ष २९२ स्थानीय तहले रु.१ अर्ब ८७ करोड ८ लाख ८२ हजारको सवारीसाधन खरिद गरेका छन् । सवारी साधन खरिद नगरेका स्थानीय तहले सवारीसाधन भाडामा लिई प्रयोग गरेको देखिन्छ । केही स्थानीय तहले आन्तरिक आयबाट सवारीसाधन खरिद गरेतापनि अधिकांशले वित्तीय समानीकरण अनुदान रकमबाट खरिद गरेकोले विकास निर्माण कार्यमा खर्च गर्नुपर्ने रकम सुविधा तथा उपभोगसम्बन्धी कार्यमा खर्च गर्ने कार्यमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।
२४१. **आर्थिक सहायता** - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा स्थानीय तहको रकमबाट आर्थिक सहायता, चन्दा, पुरस्कार एवं संस्थागत अनुदान वितरण गर्न पाउने व्यवस्था रहेको देखिँदैन । यो वर्ष स्थानीय तह ३१२ ले रु.३१ करोड १९ लाख ७ हजार आर्थिक सहायता वितरण गरेका छन् । **आर्थिक सहायता खर्च लेख्ने कार्यमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।**
२४२. **बढी निकास** - कुनै रकमको भुक्तानी दिँदा रीत पुगे वा नपुगेको जाँच गरी निकास तथा खर्च लेख्नुपर्नेमा स्थानीय तह २२२ ले पहिले नै निकास दिएकोमा पुनः दोहोरो निकास दिएको र दरबन्दीभन्दा बढी निकास

दिई यो वर्ष रु.१० करोड ७ लाख ७२ हजार बढी निकासी दिएको छ । त्यस्तै स्थानीयतह ६९ ले अवकाश भएका शिक्षकको तलवमा रु.१ करोड १४ लाख ११ हजार समेत रु.११ करोड २१ लाख ८३ हजार बढी खर्च लेखेका छन् । बढी निकासी दिनेलाई जिम्मेवार बनाई उक्त रकम असुल गर्नुपर्दछ ।

२४३. **सोभै खरिद** - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ८ बमोजिम प्रतिस्पर्धा सिमित नहुने गरी खरिद गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । त्यस्तै सार्वजनिक खरिद नियमावलीमा रु.५ लाखसम्मको खरिद कार्य सोभै गर्न सकिने, रु.५ लाखभन्दा माथि रु.२० लाखसम्म सिलबन्दी दरभाउपत्रबाट र सोभन्दा माथि बोलपत्रको माध्यमबाट खरिद गर्ने व्यवस्था छ । त्यस्तै सोभै खरिद कार्य गर्दा एक आर्थिक वर्षमा सीमाभन्दा बढीको खरिद गर्न नहुने एवं एउटा आपूर्तिकर्तासँग एक पटकभन्दा बढी सोभै खरिद गर्न नहुने उल्लेख छ । यो वर्ष स्थानीय तह ४५२ ले पूँजीगत तथा चालु किसिमका वस्तु वा सेवा खरिद प्रतिस्पर्धा नगराई सोभै खरिदमा रु.२ अर्ब ६१ करोड २७ लाख खर्च लेखेका छन् । यसरी ऐन नियम विपरीतको खरिद कार्यमा नियन्त्रण हुनुपर्दछ ।
२४४. **जग्गाको लगत र संरक्षण** - स्थानीय क्षेत्रभित्र रहेको पर्ती, ऐलानी र सार्वजनिक जग्गाको लगत, संरक्षणलाई अद्यावधिक गरी उपयोग गर्ने कार्य पालिकाहरुको हो । यस सम्बन्धमा देखिएका व्यहोरा निम्न छन्:
- २४४.१. काठमाण्डौ महानगरमा यस्ता जग्गाको लगत अद्यावधिक गर्ने कार्य हालसम्म हुन सकेको छैन । सार्वजनिक चौर, पर्ती, डिल, बगर लगायतको जग्गा अद्यावधिक गर्ने कार्य एक आयोगबाट छानबिन गरी प्रतिवेदन समेत पेश भएको, सो प्रतिवेदनले दिएका सुझावहरु समेत कार्यान्वयन भएका छैनन् । बाटो प्रयोजनको लागि छुट्याइएको बाहेक पनि महानगरभित्रका ८८२ वटा कित्ताको २५४८ रोपनी ७ आना १ पैसा जग्गा संरक्षण गर्न नभएको अवस्था छ ।
- २४४.२. काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ५ कालोपुलको २३ रोपनी जग्गालाई २०२१ सालको नापीको फिल्ड बुकमा धोवीखोला जनाएकोमा जग्गाको फिल्ड बुक सच्याई ओखलढुङ्गाका एक व्यक्ति मोही बनी जग्गा दर्ताको प्रक्रिया अगाडि बढेको देखियो । साविक फिल्ड बुकमा धोवीखोला जनिएको जग्गामा उपत्यका शहरी विकास प्राधिकरणले विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार गरी पार्क निर्माण गर्न महानगरपालिकाले रु.९० लाख विनियोजन गरी निर्माण कार्य अगाडि बढेको अवस्थामा सर्वोच्च अदालतको २०७२/११/९ को निर्णयबाट मोहीको नाउँमा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा लिनको लागि सर्जमिनको रोहवरमा बसिदिनु भन्ने आदेशको आधारमा निर्माण कार्य स्थगित रहेको छ । सम्पत्ति कर उठाउन महानगरले कायम गरेको न्यूनतम मूल्याङ्कनअनुसार रु.८० करोड ९६ लाख मूल्य पर्ने सरकारी जग्गा संरक्षणको लागि यथोचित कदम चाल्नु पर्दछ ।
- २४४.३. काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ६ को सिट नं. १०२/१०२७/१४ को कित्ता नं. ४ सँग जोडिएको सरकारी जग्गा २ रोपनी ८ आना जग्गामा एक सेकुवा कर्नरले संरचना निर्माण गरी अतिक्रमण गरेको छ । सम्पत्ति कर उठाउन महानगरले कायम गरेको न्यूनतम मूल्याङ्कनको आधारमा करिव रु.९ करोड पर्ने सो जग्गाको अतिक्रमण हटाई संरक्षण गर्नुपर्दछ ।
- २४४.४. मनहरा जग्गा एकीकरण आयोजनाले ल्याण्ड पुलिड प्रयोजनको लागि अधिग्रहण गरेको जग्गामध्ये २०२१ सालमा खोला रहेको मध्यपुर थिमी नगरपालिका वडा नं. २ मा रहेको ४५ रोपनी जग्गा हाल मनहरा नदीले धार परिवर्तन गरेको कारणले विभिन्न व्यक्तिले दर्ता गरेको देखियो । हाल नदी बगेको जग्गाको लालपुर्जा विभिन्न व्यक्तिसँग रहेको र साविकमा नदी बगेको जग्गा हाल व्यक्तिको नाममा दर्ता भएकोले ल्याण्ड पुलिड गरेको जग्गामध्ये साविकको जग्गाधनीहरुलाई निश्चित प्रतिशत ल्याण्ड पुलिड खर्च कट्टा गरी फिर्ता गर्नुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको छ । साविकमा नदी बगेको जग्गाहरु व्यक्तिको नाममा नामसारी भएको ४५ रोपनी जग्गाको न्यूनतम मूल्य आयोजनाको न्यूनतम मूल्यांकनको आधारमा रु.२ अर्ब ८८ करोड बराबरको रकम र सोही आयोजनाको अर्को ९ रोपनी आयोजनाको न्यूनतम मूल्याङ्कनको आधारमा रु.५७ करोड ६० लाख पर्ने जग्गाको सम्बन्धमा छानबिन गरी संरक्षण गर्नुपर्ने देखियो ।
- २४४.५. भरतपुर महानगरपालिकाले कार्यान्वयन समिति गठन गरी २०७६ वैशाख मसान्तसम्म विभिन्न वडामा ६६ विघा २ कठ्ठा १ धुर जग्गा संरक्षण गरेको प्रतिवेदन तयार गरेको देखिन्छ । लेखापरीक्षणको क्रममा फिल्ड अवलोकन गर्दा सार्वजनिक जग्गा, खेतीपाती भएको जग्गा, माछा पोखरी लगायत जग्गा तारबार लगाई संरक्षण गरेको देखियो । ती जग्गाबाट महानगरपालिकाले आमदानी प्राप्त गरेको छैन । त्यस्तै चितवन रंगशालाको मुख्य गेट अगाडि रहेको ७ कठ्ठा १३ धुर सार्वजनिक जग्गामा निजी क्षेत्रबाट भईरहेको प्लटीडले सडक बनाएको देखियो । त्यसैगरी वडा नं. २० मा १५७ विगाहा सार्वजनिक जग्गा भएको उल्लेख गरे पनि

सोवाट आय आर्जन गर्न र अतिक्रमण रोकन ठोस कदम चालेको देखिएन । सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गरी महानगरपालिकाले आय आर्जन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ ।

२४४.६. ललितपुर विशालबजार कम्पनी लिमिटेडले २०६९/१९/९८मा प्रा.लि.मा परिणत गराए पश्चात् साविक कम्पनीको दायित्व प्रा लि कम्पनीमा सरेको छ । पाटन संयुक्त क्याम्पस र कम्पनी बिचको सम्झौतामा घर बहाल कर भुक्तानी गरेको रकम लिजको बहालमा कट्टा गर्ने उल्लेख भए तापनि अन्य कर कम्पनीले नै बुझाउने सम्झौता भएकोमा सम्झौता अनुसार कर नै नबुझाएको र सम्झौता अवधि बाँकी रहेको अवस्थामा २०७२/१२/१० मा दोस्रो सम्झौता गरेको देखियो । दोस्रो सम्झौताको दफा २ ले २०५७/१२/३ मा भएको सम्झौतामा सारभूत परिवर्तन नहुने उल्लेख छ । तर सो व्यवस्था उलंङ्घन गरी दफा १२ मा कर तथा शुल्कको व्यवस्थामा परिवर्तन गरी घर जग्गा कर तिर्नुपर्ने अवस्था आएमा क्याम्पसलाई तिर्नुपर्ने बहाल रकमबाट कट्टा गरी बुझाउनु पर्ने व्यवस्था थप गरेकोले क्याम्पसलाई २०७५/७६ सम्मको घर जग्गा कर बापत ललितपुर महानगरपालिकाले निर्धारण गरेको घर जग्गाकर र निर्धारण हुन बाँकी कर समेत रु.८ करोड ७ लाख ६८ हजार दायित्व थप हुने गरी सम्झौताको शुरु व्यवस्था प्रतिकुल दोस्रो सम्झौता गरेकोले सम्झौता गर्नेलाई जिम्मेवार बनाई सो रकम असुल गर्नुपर्दछ । यो दायित्व २०७६/७७ सम्मको मात्र रहेको, निर्धारित सम्पत्ति कर दाखिला समेत नभएको, जरिवाना र व्याजको कारणले क्याम्पसलाई अझै दायित्व थपिने अवस्था एकातर्फ रहेको छ भने अर्कोतर्फ यस्तो सम्पत्ति गरेको दायित्व आगामी २५ वर्षसम्म परिरहने अवस्था सिर्जना भएकोले छानबिन गर्नुपर्दछ ।

२४४.७. सिद्धार्थनगर नगरपालिका भैरहवाको सार्वजनिक जग्गा ५४ स्थानमा रहेको छ । सो भएको एक स्थानमा ५४ विगाहासम्म रहेको छ । ६ विगाहामा जग्गा डम्पिङ साइटको लागि खरिद भएकोमा प्रयोग विहिन छ । छपियामा माछा पोखरीका साथै अन्य मनोरञ्जनका स्थान समेत निर्माण गरेको छ । यस सम्बन्धमा छलफल गर्दा वडा नं.१२ मा रहेको कारागारलाई यस पीलकाको स्वामित्वमा लिई कारागार कार्यालयलाई सो स्थानमा स्थानान्तरण गर्ने र हाल कारागार कार्यालयको जग्गामा पार्किङको लागि प्रयोग गर्ने योजना रही तदनुसार प्रक्रिया अगाडि बढी सकेको जानकारी प्राप्त भएकोले सार्वजनिक जग्गाको समूचित व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

२४५. असुली तथा दाखिला - स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ८४ ले बेरुजू फछ्यौट गर्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही ऐनको दफा ८४(२)(घ) बमोजिम बेरुजू फछ्यौट गर्ने, गराउने काम कर्तव्य प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको हुने व्यवस्था छ । यो वर्ष बढी भुक्तानी गरेको, अग्रिम कर कट्टा नगरेको, संघीय सञ्चित कोष दाखिला नगरेको व्यहोरा लेखापरीक्षणले औल्याएपछि ३८९ स्थानीय तहले रु.१ अर्ब २३ करोड ९० लाख र प्रारम्भिक प्रतिवेदन जारी गरेपछि १८५ स्थानीय तहले रु.५० करोड ७१ लाख समेत रु.१ अर्ब ७४ करोड ६१ लाख असुल गरेका छन् । सम्परीक्षणको क्रममा भएको असुली समेत रु.३३ करोड ६ लाख ३ हजार असुल भएको छ । अन्तिम लेखापरीक्षण नमूना छनौट पद्धतीबाट गरिने अवस्था विधामान हुँदा यसप्रकार बढी भुक्तानीलाई न्यूनीकरण गर्न आन्तरिक लेखापरीक्षणमा प्रभावकारिता ल्याउनुपर्दछ ।

२४६. अनुदानको अनुगमन - यो वर्ष संघीय सरकारबाट स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान रु.८५ अर्ब २८ करोड १९ लाख, सशर्त अनुदान रु.१ खर्ब २० अर्ब ७१ करोड ७५ लाख, समपूरक अनुदान रु.२ अर्ब ९० करोड ७२ लाख र विशेष अनुदान रु.१ अर्ब ८० करोड ८७ लाखसमेत रु.२ खर्ब १० अर्ब ७१ करोड ५३ लाख हस्तान्तरण भएको छ । प्रदेश सरकारबाट यो वर्ष स्थानीय तहहरूलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान रु.४ अर्ब ४२ करोड १ लाख, सशर्त अनुदान रु.७ अर्ब ९९ करोड ४३ लाख, समपूरक अनुदान रु.१ अर्ब ८६ करोड २३ लाख र विशेष अनुदान रु.९४ करोड ४७ लाख समेत रु.१५ अर्ब २२ करोड १४ लाख हस्तान्तरण गरेको समेत स्थानीय तहलाई संघ र प्रदेशबाट कुल रु.२ खर्ब २५ अर्ब ९३ करोड ६७ लाख अनुदान उपलब्ध गराएको छ । अनुदान उपयोगको अनुगमन हुनुपर्दछ ।

२४७. सहकारी संस्थामार्फत कार्य - सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६४ को दफा ८ मा मालसामान, निर्माण कार्य वा अन्य सेवा खरिद गर्नु पर्दा उपभोक्ता समिति वा लाभग्राही समुदायलाई सहभागी गराएर समेत खरिद गर्न सकिने उल्लेख छ । चौरजहारी नगरपालिकाले रु.५ करोड ३१ लाख ८७ हजारको विभिन्न निर्माण कार्य ९६ प्याकेजमा विभिन्न श्रम सहकारी संस्थालाई उपभोक्ता समिति वा लाभग्राही समुदाय सरह मान्यता दिई प्रतिस्पर्धा बेगर काम गराएको छ । त्यस्तै बाफिकोट गाउँपालिकाले रु.३२ लाख ८७ हजारको र सानी भेरी गाउँपालिकाले रु.१ करोड ३५ लाख ६१ हजारको विभिन्न निर्माण कार्य श्रम सहकारी संस्थालाई उपभोक्ता समिति वा लाभग्राही समुदाय सरह मान्यता दिई प्रतिस्पर्धा बेगर काम गराएको छ । श्रम सहकारी संस्थालाई

उपभोक्ता समिति वा लाभग्राही समुदाय सरह मानी श्रम सहकारीबाट बिना प्रतिस्पर्धा काम गराउने कार्य सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ मा व्यवस्था नदेखिएकोले प्रतिस्पर्धा सीमित हुने यस्ता श्रम सहकारीबाट काम गराउने कार्यमा सुधार हुनुपर्दछ ।

२४८. **परामर्श सेवा** - कार्यरत जनशक्तिबाट नभ्याउने र बढी दक्षता आवश्यक पर्ने कार्य सार्वजनिक खरिद नियमावलीअनुसार परामर्श सेवाको लागत अनुमान तयार गरी प्रतिस्पर्धाको माध्यमले गराउनु पर्दछ । दाङ्ग, रुपन्देही, नवलपरासी, मनाङ्ग, मोरङ्ग लगायतका जिल्लाका विभिन्न ३९ स्थानीय तहहरूले जिन्सी व्यवस्थापन, राजस्व सङ्कलन लगायतको सफ्टवेयर निर्माण, पार्क, सडक, कार्यालय भवन, खेल मैदान, बहुउद्देश्यीय भवन लगायतका गुरुयोजन एवं डुइङ्ग डिजाइन लगायतको कार्य गराई रु.१५ करोड ३२ लाख खर्च गरेको देखिन्छ । मागमा आधारित आयोजनाको छनौट भएपछि लाभ लागत यकिन भएपछि निर्माण कार्य अगाडी बढाउन सार्वजनिक निकायमा उपलब्ध जनशक्तिबाट कुनै काम हुन नसक्ने भएमा प्रतिस्पर्धाको माध्यमले परामर्श सेवा खरिद गर्नुपर्नेमा महत्वाकांक्षी रूपमा गुरुयोजन एवं डुइङ्ग डिजाइन निर्माण गरेको कारण कार्यान्वयन हुन नसकी सार्वजनिक स्रोतको अपव्यय भएको स्थिति देखिएको छ ।
२४९. **सफ्टवेयर खर्च** - कारोबारको अभिलेखको लागी आवश्यकता तथा उपयोगिता आउने दीगो, भरपर्दो र लामो समय सम्म प्रयोगमा ल्याउन सकिने सफ्टवेयर खरिद गर्नुपर्नेमा आवश्यकता बेगर धनूषाका हंसपुर र सबैला नगरपालिकाले रु.१ करोड ५८ लाख ८१ हजार, सिरहा जिल्लाका मिर्चैया, लाहान, गोलबाजार र धनगढीमाई नगरपालिकाले रु. ३९ लाख ७९ हजार तथा सप्तरीका राजविराज, कंचनरुप, शम्भुनाथ, हनुमाननगर र सुरुङ्गा नगरपालिकाले रु. ४४ लाख ६ हजार सफ्टवेयर खरिद तथा जडानमा खर्च गरेको छन् । खरिद गरेका सफ्टवेयरको उपयोग र दीगोपना उपर विश्लेषण हुनुपर्ने साथै आवश्यकतालाई मध्यनजर राखेर मात्र खरिद गर्ने प्रकृत्यामा सुधार ल्याउने आवश्यक देखिन्छ ।
२५०. **अनुत्पादक एवं वितरणमुखी खर्च** - स्थानीय तहले अधिकतम प्रतिफल दिने र पूँजीको निर्माण हुने एवम् उपयोगिता सिर्जना हुने गरी योजना छनौट र कार्यान्वयन गर्न आवश्यक बजेट पूँजीगत शीर्षकमा समावेश गर्नुपर्दछ । पूँजी निर्माणमा सहयोग नहुने, उत्पादनमा वृद्धि नगर्ने किसिमका खर्चलाई नियन्त्रण गर्नुपर्नेमा स्थानीय तह ७४ ले विभिन्न संघ संस्था, समूह, क्लव लगायतलाई रु.१७ करोड ५६ लाख ८८ हजार भुक्तानी गरेका छन् । कार्यक्रम र प्रस्ताव बेगर यस प्रकारको वितरणमुखी तथा अनुत्पादक खर्च नियन्त्रण गर्नुपर्दछ ।
२५१. **अधुरा आयोजना** - योजनाहरूको भौतिक र वित्तीय पक्षको समीक्षा गरी कम प्रगति हुनुका कारणहरू पहिचान गरी सुधार गर्नुपर्दछ । विभिन्न ७६ स्थानीय तहले १ हजार १८४ योजना कार्यान्वयन नगरी आगामी वर्षलाई जिम्मेवारी सारेका छन् । ती योजनामा सम्भौताअनुसार रु.६४ करोड २७ लाख ४४ हजार भुक्तानी गर्न बाँकी छ । समयमै योजना सम्पन्न गर्नेगरी बजेट सुनिश्चितता हुनुपर्दछ ।
२५२. **मूल्य समायोजन** - खरिद सम्भौताको शर्तभन्दा बढी हुने गरी मूल्य समायोजन भुक्तानी दिन नमिल्नेमा विराटनगर महानगरपालिकाले एक परामर्शदातालाई कार्य सम्पन्न हुनुभन्दा ४९ दिन अगाडिको मूल्यसूचकको आधारमा मूल्य समायोजन गणना गरी मूल्य समायोजन बढी भुक्तानी गरेको रु.१ करोड १५ लाख ९२ हजार असुल गर्नुपर्दछ ।

यसैगरी बुटवल उपमहानगरपालिकाले मुख्य प्रसासनिक कार्यालय भवन निर्माण गर्ने एक जे.भी.सँग भएको सम्भौतामा उल्लेख भएभन्दा फरक सुत्र प्रयोग गरी रु.६९ लाख ६७ हजार बढी मूल्य समायोजन भुक्तानी गरेको रकम असुल हुनुपर्दछ ।

परिच्छेद ४ भविष्यमा गर्नुपर्ने सुधार

१. **बजेट तर्जुमा एवं कार्यान्वयन**- बजेट तर्जुमा गर्दा मध्यकालीन खर्च संरचना, आवधिक योजना र कार्यक्रमसँग तालमेल गरी दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त हुने गरी शून्य र नतिजा वा कार्यसम्पादनमा आधारित बजेट प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्दछ । सहायता प्राप्तको सुनिश्चितता भएपछि प्राप्त हुने सबै प्रकार सहायता बजेटमा समावेश हुने मिलाउनु पर्दछ । साथै बजेट प्रणालीभन्दा बाहिर कोष सञ्चालन गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित गर्नुपर्दछ । वर्षान्तमा अत्यधिक रकमान्तर र खर्च हुने परिपाटीमा सुधार गरी खर्च गर्दा मितव्ययिता र दक्षता कायम गर्नुपर्दछ ।
२. **वैदेशिक सहायता** - राष्ट्रिय प्राथमिकताका आधारमा राष्ट्रिय हित र स्वार्थ प्रधान हुने गरी विदेशी सहायता लिनुपर्दछ । यसरी लिएको सबै प्रकार वैदेशिक सहायतालाई राष्ट्रिय बजेट प्रणालीमा आवद्ध गर्दै खर्च एवं लेखापरीक्षण हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी मार्फत परिचालन हुने वैदेशिक सहायता पारदर्शी र जवाफदेही बनाउन प्रभावकारी अनुगमन गर्नुपर्दछ । प्रदेश र स्थानीय तह मार्फत परिचालन हुने वैदेशिक सहायताको प्रतिवेदन प्रणालीलाई व्यवस्थित बनाउदै प्रतिबद्धताअनुसारको सहायता प्राप्त गर्ने, सहायता परिचालनमा दक्षता वृद्धि गर्ने एवं खर्च भएको रकम समयमै सोधभर्ना प्राप्त गर्नुपर्दछ ।
३. **राजस्व प्रशासनमा सुधार** - कुल गार्हस्थ्य उत्पादन निर्धारणको आधार पुनरावलोकन गरी राजस्व प्रक्षेपणलाई यथार्थपरक बनाउदै राज्यले लिने आयात प्रतिस्थापनको नीतिसँगै पैठारी सम्बन्धी महसुल तथा शुल्कमा आउन सक्ने कमीवाट राज्यको कुल राजस्वमा कमी हुन नदिन आन्तरिक राजस्वका क्षेत्रहरूमा बढी ध्यान दिनुपर्दछ । कर परीक्षणको दायर विस्तार गर्ने र गुणस्तर बढाउने, जोखिममा आधारित कर परीक्षणलाई बढावा दिने, विभिन्न निकायका सुचना प्रविधिलाई एक आपसमा आवद्ध गरी राजस्वसंग सम्बन्धीत सुचना आदनप्रदान गर्ने, कर विवादको निरुपण र राजस्व बक्यौता असुलीलाई कडाई गर्ने, स्थायी संस्थापन, मूल्य हस्तान्तरण, ठेक्का वा करार, दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता र कर मुक्तिको योजना लगायतमा रहेको कर चुहावटको जोखिम न्यूनीकरण गर्ने र विद्युतीय कारोबारमा कर लिन कानुनी व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
बिजक जारी नगर्ने प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण गर्न सघन रूपमा बजार अनुगमन गरी बीजक जारी नगर्नेलाई कारोबार स्थलमा नै विशेष जरिवाना गर्ने कार्य हुनु पर्दछ । भन्सारमा मालवस्तुको घोषणा, वर्गीकरण र मूल्याङ्कनलाई यथार्थपरक र कारोबार मूल्यमा आधारित बनाउने, न्यून बीजकीकरण वा न्यून मूल्याङ्कनमा नियन्त्रण गर्न सूचना प्रविधिको प्रयोग र अन्तर निकाय समन्वय एवं अनुगमनलाई थप प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ । राजश्व छुटको पारदर्शिता र उपयोग सुनिश्चित गर्ने, सेवाप्रवाह, लागत, सुविधा, प्रविधिको उपयोग र समय समेतलाई मध्यनजर राखी गैरकरका दरहरूको पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ । करदाता र कर प्रशासन दुवै पक्षमा इमान्दारिता, पारदर्शिता, स्वच्छता र सदाचारिता कायम गर्न राजस्व चुहावट गर्ने र कर कानूनको पालना नगर्नेलाई कारवाही गर्ने कार्य प्रभावकारी हुनुपर्दछ । एकीकृत कर संहिता तर्जुमा र केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन गरी राजश्व प्रशासनलाई थप व्यवस्थित गर्दै लैजानुपर्दछ ।
४. **आयोजना व्यवस्थापन** - परियोजना बैंक तयार गरी विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययनबाट सम्भाव्य देखिएका आयोजना प्राथमिकीकरणको आधारमा वातावरणीय प्रभाव अध्ययन लगायतका पूर्व तयारीका सम्पूर्ण कार्यहरू गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । राष्ट्रिय निर्माण क्षमताको मूल्यांकन गरी ठुलो लगानी आवश्यक पर्ने राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू तथा गेम चेन्जर आयोजनाहरू निर्धारण गर्ने मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयनमा सहजता ल्याउन खरिद र ठेक्का व्यवस्थापनमा क्षमता अभिवृद्धि, आवश्यकता अनुसार बेग्लै कानूनको निर्माण एवं पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । पर्याप्त अध्ययन विस्तृत अध्ययन नगरी त्रुटिपूर्ण ढंगले ड्रइङ्ग, डिजाइन र लागत अनुमानको तर्जुमा तथा स्वीकृती गर्ने कर्मचारी र परामर्शदातालाई जिम्मेवार बनाउने कानुनी व्यवस्था गर्ने, सम्भाव्यता अध्ययन र लागत लाभ विश्लेषण बेगरका एवं दिगोपना नभएका टुक्रे योजनामा बजेट छर्ने प्रवृत्तिमा सुधार गर्नुपर्दछ । आयोजना सम्पन्न भएपछि आन्तरिक प्रतिफल दरको अवस्था मूल्याङ्कन एवं अनुगमन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्दछ । आयोजनाको वर्गीकरण गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको कार्य क्षेत्रमा पर्ने आयोजनाहरू दोहोरोपना, खप्तने र टुक्रिने पद्धति अन्त्य गर्दै आयोजनाको लागि बजेट विनियोजन नगर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ । कन्टिन्जेन्सी खर्चलाई व्यवस्थित गर्ने, परामर्शदातासँगको परनिर्भरता घटाउदै लैजाने, आयोजना कार्यान्वयनमा कर्मचारीको दक्षता अभिवृद्धि गर्ने, कार्यसम्पादन

करारलाई वृत्ति विकाससँग आबद्ध गर्ने, अनुगमन र मूल्यांकन प्रकृत्यालाई प्रविधिमा आधारित गर्दै थप प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ ।

५. **खरिद व्यवस्थापन** - योजनाबद्ध र रणनीतिमा आधारित खरिद पद्धतिको स्थापना गर्ने, प्रतिस्पर्धालाई सीमित गर्नेगरी स्लाईसिङ्ग र प्याकेजिङ्ग गर्ने र निश्चित ब्राण्डसँग मात्र मिल्ने गरी स्पेशिफिकेशन तयार गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्दै बोलपत्रमा हुने मिलोमतो न्यूनीकरण गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । डिजाइन एण्ड विल्ट, इन्जिनियरि-प्रोक््योरमेन्ट-कन्स्ट्रक्सन (ईपीसी), फ्रेमवर्क एग्रीमेन्ट, क्याटलग सपिङ्ग लगायतका महत्वपूर्ण खरिद विधिसँग बोलपत्र सम्बन्धी कागजातको नमुना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ । निर्माण व्यवसायीको क्षमता मूल्यांकन गरी ठेक्का सम्भौता गर्ने, संयुक्त उपक्रमका प्रत्येक फर्महरूलाई काम प्रति जबाफदेही बनाउने नीति लिनुपर्ने, उपभोक्ता समितिबाट निर्माण कार्य गराउने प्रकृत्यालाई थप व्यवस्थित गर्ने, संरचनात्मक करार सम्भौता, विशेष परिस्थितिको खरिद लगायतका विषयहरूलाई थप स्पष्ट पाउँदै खरिद कानूनमा रहेको द्विविधा र जटिलतामा आवश्यकताअनुसार सुधार गर्दै जानुपर्दछ । खरिद कानूनी प्रकृत्याको पूर्ण पालनाको लागि नियमक निकायले अनुगमनको दायरा बढाउनु पर्ने, खरिद प्रकृत्यामा संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकास गर्नुपर्दछ ।
६. **खर्च कटौती एवं व्यवस्थापन** - चालु खर्चलाई कुल ग्राहस्थ उत्पादनको निश्चित अनुपातमा राख्नुपर्ने तथा निश्चित विधि र मापदण्डका आधारमा चालु खर्च प्रक्षेपण गर्ने व्यवस्था गर्ने, चालु खर्च नियन्त्रणका उपाय अबलम्बन गरी राजस्वबाट यस्ता खर्च धान्ने गरी बजेट विनियोजन गर्ने परिपाटीको विकास गर्ने, एउटै प्रयोजनको लागि केन्द्र, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहमा कार्यालय स्थापना गर्ने प्रवृत्ति नियन्त्रण गर्ने, खर्चमा मितव्ययीता ल्याउन हालका मन्त्रालय, निकाय, कार्यालय, बोर्ड, समितिको संख्यालाई पुनरावलोकन गरी उपस्थिति जनाउन मात्र कार्यालय खोल्ने परिपाटीलाई निरुत्साहित गर्नु पर्दछ । कार्यक्रम, विनियोजन र खर्चमा दोहोरोपना हटाउन साभा अधिकार बाँडफाँडमा सम्बन्धमा स्पष्टता ल्याउनु पर्दछ । विशिष्ट पदाधिकारीहरूको सुविधा सम्बन्धी स्पष्ट मापदण्ड बनाई राज्यकोषबाट दोहोरो सुविधा लिन नपाउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । कार्यबोझको आधारमा दरबन्दीको व्यवस्था र सरकारी कार्यालय वा कर्मचारीले प्रयोग गर्ने भवन, अफिस कोठा, फर्निचर, उपकरण तथा सवारी साधन सम्बन्धमा मापदण्ड निर्धारण गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने र बढी भएमा हस्तान्तरण गर्नुपर्दछ । निश्चित अबधिको लागि सवारी साधन खरिदमा रोक लगाउनु पर्दछ । योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण प्रणाली विद्यालय र विश्व विद्यालयका शिक्षक तथा स्थानिय तहका कर्मचारीमा समेत लागू गर्नुपर्दछ ।
७. **सामाजिक सुरक्षा तथा अनुदान** - लोक कल्याणकारी राज्यको अवधारणा र राज्यको क्षमताअनुसार विभिन्न वर्ग, उमेर, समुह, जात, उपेक्षित उत्पिडितलाई राज्यले सुरक्षा प्रदान गर्ने र निश्चित पेशा व्यवसाय उद्योगलाई प्रोत्साहन गर्न सामाजिक सुरक्षा अनुदान सम्बन्धी एकीकृत नीति र कार्यक्रम लागू गरी व्यवस्थित गर्नुपर्दछ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम खण्डिकृतरूपमा बीसभन्दा बढी निकायबाट सञ्चालित रहेकाले दोहोरोपना र समन्वयको समस्या निराकरणको लागि उच्चस्तरमा एक समन्वय ईकाइ स्थापना गरी सो मातहत सम्पूर्ण सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ । लाभान्वित वर्गको पहिचान प्रणाली लागू गर्ने, तथ्याडकहरू एकिकृत एवं अद्यावधिक गर्ने, आर्थिक सहायता बितरणको वस्तुनिष्ठ आधार तयार गर्ने एवं विभिन्न तहका सरकारबाट अनुदान दिने प्रवृत्ति बढेकोले अनुदानबाट उत्पादन र उत्पादकत्वमा योगदान पुगे नपुगेको बारे प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । नतिजामा आधारित अनुदान प्रणालीको कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ ।
८. **सार्वजनिक सम्पत्तिको उपयोग र संरक्षण** - सरकारी स्वामित्वमा रहेको जग्गा, भवन, सवारी साधन लगायतका स्थिर सम्पत्तिको विवरण एकीकृत र अद्यावधिक गर्न सम्पत्ती व्यवस्थापन सुचना प्रणाली लागू गर्ने एवं खारेज भएका कार्यालयहरूको सम्पत्ति हस्तान्तरण गरी उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । नदीजन्य तथा खानीजन्य पदार्थहरूको उत्खनन, संकलन तथा निकासीलाई नियमन गरी प्राकृतिक स्रोत साधनको अनियन्त्रित दोहन नियन्त्रण गर्नुपर्दछ । सरकारी जग्गा तथा वन क्षेत्रको लिज, उपयोग, भोगाधिकार दिने तथा खानी उत्खनन लगायत प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोगलाई व्यवस्थित गर्न स्पष्ट मापदण्ड तयार गरी सोको समुचित उपयोग र प्रतिफल प्राप्त हुने ढङ्गले व्यवस्थापन एवं अनुगमन गर्नुपर्दछ । विभिन्न सरकारी र सार्वजनिक निकाय एवं विश्वविद्यालयहरूको स्वामित्वमा रहेका प्रयोग विहीन जग्गाको अभिलेख, संरक्षण तथा समुचित उपयोग गरी आयमूलक कार्यमा लगाइनुपर्दछ । अतिक्रमणमा परेका सरकारी तथा सार्वजनिक र

गुठी जग्गाहरुबाट अतिक्रमण हटाई त्यसको संरक्षण गर्नुपर्दछ । विद्युत उत्पादनको अनुमति, नवीकरण एवं उत्पादन अनुगमनको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ । पुरातात्विक महत्वका सम्पदा तथा संग्रहालयहरुमा रहेका बहुमूल्य वस्तुको अभिलेख, मर्मत सम्भार र संरक्षण गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक मठ, मन्दिर, देवालय, गुम्बा, तीर्थस्थल लगायतमा दर्शनार्थीबाट चढाइने भेटीघाटी व्यवस्थापन, त्यसको अभिलेख र संरक्षणको व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ । नेपाल ट्रष्टको कार्यालयको नाममा रहेका नगद, जग्गा लगायतका चल, अचल सम्पत्तिको संरक्षणको उचित प्रबन्ध गरी उत्पादनशील कार्यमा उपयोगमा ल्याउनु पर्दछ ।

९. **सेवाप्रवाह** - सार्वजनिक निकायले गर्नुपर्ने सेवा प्रवाह र क्षमता विश्लेषण गरी दोहोरोपन नहुनेगरी आवश्यक जनशक्ति तथा स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । सेवाग्राहीको बढी चाप रहने मालपोत, नापी, वैदेशिक रोजगार, यातायात व्यवस्था लगायतका कार्यालयमा चक्रीय समय प्रणाली, टोकन प्रणाली, एकद्वार सेवा प्रणाली र हेल्पडेस्क प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याई मध्यस्थको भूमिका न्यून गर्ने, सेवाग्राहीको समय र लागत घटाउन विद्युतीय माध्यमबाट सेवा प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । सेवा प्रवाह सम्बन्धी कानून, कार्यविधि, प्रकृया एवं फारममा सुधार गर्दै जानुपर्दछ । एकद्वार प्रणाली, क्षतिपूर्ति समेतको नागरिक वडापत्र, सार्वजनिक सुनुवाई र सेवाग्राही सेवा सन्तुष्टि सर्वेक्षण एवं राष्ट्रिय परिचयपत्र बितरण गर्नुपर्दछ । आधारभूत बाहेकका सेवा प्रवाह गर्ने जिम्मेवारी निजी क्षेत्रलाई प्रदान गरी अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । गुणस्तरीय आधारभूत स्वास्थ्य सेवाप्रवाहको लागि आवश्यक जनशक्ति, उपकरण र भौतिक पूर्वाधार सहित नियमित औषधी आपूर्ति र वितरणको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । निःशुल्क शिक्षालाई कडाईका साथ लागू गर्दै प्राविधिक शिक्षाको विस्तार एवं उच्च शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाउनु पर्दछ ।
१०. **सूचना प्रविधिको उपयोग** - संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका अधिकांश निकाय सूचना प्रविधि प्रणालीको प्रयोग भैरहेको सन्दर्भमा यस प्रविधि मार्फत सेवा प्रवाह, सूचना संकलन, आदान प्रदान, पारदर्शिता र अनुगमन लगायतका विषयलाई समय र लागत प्रभावी बनाउनु पर्दछ । सरकारी निकायले आफ्नो कार्य विद्युतीय माध्यमबाट सञ्चालन गर्नका लागि प्रयोग गर्ने सूचना प्रविधि प्रणालीको निर्माण गर्दा त्यस्तो प्रणाली सम्बन्धी कागजात तयार गरी मानक अनुरूप भए नभएको निर्धारण गर्न सूचना प्रविधि विभागबाट स्वीकृत गराएर मात्र सञ्चालनमा ल्याउनु पर्दछ । सरकारी एकीकृत डाटा सेन्टरलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप विकास गर्दै सबै सरकारी निकायका सूचना प्रविधि प्रणाली तथा सूचना एवं तथ्यांकहरु यसै डाटा सेन्टरमा राखी सञ्चालन गर्नुपर्दछ । विद्युतीय हस्ताक्षर व्यवस्थाको शीघ्र कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । सरकारी निकायहरुद्वारा सञ्चालनमा ल्याएको सूचना प्रविधि प्रणालीको मितव्ययिता, दक्षता, डाटा तथा प्रणालीको सुरक्षा, विश्वसनीयता सूचना प्रविधिको लेखापरीक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
११. **संस्थान व्यवस्थापन** - सार्वजनिक संस्थाको स्थापनाको उद्देश्य अनुरूप सञ्चालन भए नभएको अध्ययन गरी त्यस्ता संस्थाको आवश्यकता र योगदान अनुरूप खारेज, मर्ज, सञ्चालनको प्रारूप परिवर्तन गर्ने लगायतका विकल्पमा पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ । लेखा तथा व्यवस्थापकीय सुचना प्रणाली कम्प्युटरीकृत बनाउने, नेपाल वित्तीय प्रतिवेदनमान अनुरूप वित्तीय विवरण तयार गर्नुपर्दछ । संगठित संस्थाहरुको कार्य सम्पादनको नियमन गर्न प्रभावकारी संयन्त्र विकास गर्ने, सार्वजनिक संस्थाहरुलाई नियमन गर्न एउटा छाता संस्थान व्यवस्थापन तथा सञ्चालन ऐन तर्जुमा गर्ने, सरकारी लगानीको हिसाब अद्यावधिक गर्नुपर्दछ । सञ्चालक समितिका सदस्य र कार्यकारी प्रमुखमा बिज्ञको नियुक्ति मार्फत व्यवसायिकताको प्रवर्द्धन गर्नुपर्दछ । कमचारी दरबन्दीको पुनरावलोकन, क्षमता विकास एवं कर्मचारीको दायित्व व्यवस्थापन ध्यान दिनुपर्दछ ।
१२. **लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणाली** - सार्वजनिक निकायको लेखाङ्कन तथा वित्तीय प्रतिवेदन प्रणालीमा समय सापेक्ष बनाई सार्वजनिक कोषको यथार्थता, पारदर्शिता र विश्वसनीयता प्रवर्द्धन गर्ने, नगदमा आधारित नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामानको आधारमा स्वीकृत ढाँचामा सबै तहका सरकारको वित्तीय विवरण तयार गर्ने, तीनै तहका सरकारको एकमुष्ट आय व्यय विवरण तयार गर्ने परिपाटीको स्थापना गर्ने, सरकारका विभिन्न निकायले आफ्नो वित्तीय कार्यसम्पादन र प्रतिवेदनमा सहजता ल्याउन कार्यान्वयनमा ल्याएका सुचना प्रविधिसम्बन्धी प्रणालीहरु लागू गर्नुपूर्व महालेखापरीक्षकको स्वीकृति लिने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

सरकारी कार्यालयको लेखाङ्कनका लागि लेखा र लेखा सम्बन्धी कागजातसमेत सिस्टममा अपलोड हुने कागजरहित लेखाप्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याउने, संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको कारोबार समेत समेट्ने एकीकृत प्रतिवेदनको सफ्टवेयर लागू गर्नुपर्दछ । निजामती सेवाका लेखा समुहमा लेखा विषय अध्ययन

गरेको न्यूनतम योग्यता राख्ने, लेखाका कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, सरकारी सम्पतीको एकिकृत अभिलेख तयार गर्न सम्पती व्यवस्थापन सुचना प्रणाली प्रयोगमा ल्याउनु पर्दछ । वित्तीय हस्तान्तरणको खर्च गणनामा दोहोरो नपर्ने व्यवस्था मिलाउने, राज्यको केन्द्रीय वित्तीय विवरण प्रमाणीकरण र प्रकाशनमा अन्तराष्ट्रिय असल अभ्यासको पालना गर्नुपर्दछ ।

१३. **आन्तरिक नियन्त्रण तथा आन्तरिक लेखापरीक्षण** - संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका निकायहरूले आ आफ्नो कार्य प्रकृतिअनुसारका आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने र सोको अनुगमन गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । नेपाल सरकारको लेखा राख्ने र आन्तरिक लेखापरीक्षणको कार्य महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट भई रहेकोमा लेखा राख्ने कार्य र आन्तरिक लेखापरीक्षण कार्य गर्न बेग्ला बेग्लै स्वतन्त्र विभाग गठन हुनु आवश्यक छ । आन्तरिक लेखापरीक्षण गर्ने कर्मचारीको बेग्लै समुह गठन गर्ने, आन्तरिक लेखापरीक्षणको कार्यात्मक स्वतन्त्रता कायम हुने गरी संगठनात्मक व्यवस्था, पेसागत सक्षमता, मार्गदर्शन, मानदण्ड, निर्देशिकाको कार्यान्वयन, क्षमता अभिवृद्धि तथा सुपरिवेक्षणमार्फत आन्तरिक लेखापरीक्षणको प्रभावकारिताको अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ ।
१४. **नियमन व्यवस्था** - अर्थतन्त्रको आकारको बढोत्तरी, प्रविधिको विकास तथा विदेशी लगानी भित्रिने वातावरण अनुसार नियमनसंग सम्बन्धीत कानूनमा सुधार, संगठनात्मक क्षमता विकास र कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ । स्वास्थ्य संस्था तथा औषधि र खाद्य सामग्रीको नियमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन ऐनद्वारा स्वतन्त्र र अधिकार सम्पन्न नियमनकारी निकायको व्यवस्था गरिनुपर्दछ । नियमनकारी निकायले गर्ने नियमनलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै दिएका निर्देशन कार्यान्वयन भएको सुनिश्चितता प्राप्त गर्नुपर्दछ । वित्तीय कारोबार गर्ने कर्मचारी सञ्चय कोष लगायतका गैर बैकिङ्ग संस्थाको समेत नियमन हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । नियमनकारी निकायको कार्यात्मक स्वतन्त्रता प्रदान गर्ने, आचारसंहिताको पालना र सूचना आदान प्रदान गर्ने उपयुक्त संयन्त्रको विकास गर्नुपर्दछ ।
१५. **अन्तिम लेखापरीक्षण** - लेखापरीक्षणको प्रभाव अभिवृद्धि गर्दै सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनमा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र निष्ठा प्रवर्द्धन गर्न अन्तिम लेखापरीक्षणमा निरन्तर सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ । लेखापरीक्षणको प्रभावकारिता बढाउन कार्य वातावरणमा सुधार ल्याउन आवश्यक पर्ने न्यूनतम भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ । सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गरी कार्यस्थलमै जानु पर्ने अवस्थामा सुधार गर्दै दूर लेखापरीक्षण (रिमोट अडिट) को अवधारणा कार्यान्वयनमा ल्याई लेखापरीक्षण प्रक्रिया सरल, मितव्ययी र छरितो बनाउने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ । कार्यमूलक र विशेष लेखापरीक्षणको दायरा विस्तार, सूचना प्रविधिको समेत प्रयोग गरी लेखापरीक्षणमा नागरिक समाज र सरोकारवालाको संलग्नतालाई अभिवृद्धि गर्दै लेखापरीक्षणको प्रभाव बढाउनु पर्दछ । लेखापरीक्षणको नीति, मानदण्ड र कार्यविधिलाई अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास समेतको आधारमा अद्यावधिक गरी लेखापरीक्षण प्रक्रियामा सुधार गर्ने, लेखापरीक्षणबाट औल्याउने ब्यहोरामा एकरूपता कायम गर्ने र लेखापरीक्षणमा उच्च नैतिकता एवं सदाचारितामा ह्यास आउन नदिने एवं कर्मचारी क्षमता विकासको लागि लेखापरीक्षण उत्कृष्टता केन्द्रको स्थापना गरिनुपर्दछ । लेखापरीक्षणको गुणस्तर नियन्त्रण र गुणस्तर आश्वस्तता पुनरावलोकन कार्यलाई थप विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्यमान संघीय संरचना अनुरूप प्रदेश तहसम्म कार्यालयको भौगोलिक उपस्थितिको लागि कार्यालयको विद्यमान सांगठनिक संरचना विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ । लेखापरीक्षण नियमावली तर्जुमा गर्ने र समयमा वित्तीय विवरण उपलब्ध नगराउने, लेखापरीक्षण नगराउने लगायतका बिषयमा लेखापरीक्षण ऐन बमोजिम कारवाही गर्ने व्यवस्थाको परिपालना हुनुपर्दछ । आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन २०७६ को बेरुजुको लगत राख्ने र कट्टा गर्ने प्रावधान एक आपसमा बाभिएकोले संशोधन हुनुपर्दछ । लेखापरीक्षणको मान्यता अनुरूप सम्परीक्षण गर्ने अधिकार तथा दायित्व महालेखापरीक्षकको र सम्परीक्षण भै सकेपश्चात लगत कट्टा गर्ने दायित्व सम्बन्धित निकायको हुने गरी स्पष्ट पार्नु पर्दछ ।
१६. **लेखापरीक्षणको स्वतन्त्रता एवं सरोकारवासंगको सम्बन्ध** - सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संगठनको लिमा तथा मेक्सिको घोषणा र विभिन्न समयमा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाले पारित गरेका प्रस्तावहरूले सम्बोधन गरे बमोजिम सर्वोच्च लेखापरीक्षण संस्थालाई वित्तीय एवं प्रशासनिक र कार्यात्मक स्वतन्त्रता प्रदान गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक लेखा समितिलाई लेखापरीक्षण प्रतिवेदनउपर गरिने छलफललाई सहजीकरण गर्ने प्रश्नहरू तयार गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ । सार्वजनिक लेखा समितिले गरेका निर्णय तथा निर्देशनको अभिलेख तयार गर्ने र कार्यान्वयन सम्बन्धमा आवधिक रूपमा अनुगमन गर्नुपर्दछ । लेखापरीक्षणको

प्रभाव अभिवृद्धि गर्ने लेखापरीक्षणका व्यहोराहरूलाई सरलीकरण गरी ब्रोसर लगायतका प्रकाशन मार्फत आम समुदायमा सञ्चार गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

लेखापरीक्षण मानदण्ड, निर्देशिका र निश्चित सिद्धान्तका आधारमा नमुना छनौट समेत गरी सम्पादन गरिने भएकाले यसले पूर्ण आश्वस्तता प्रदान गर्न सक्दैन भन्ने अन्तरराष्ट्रिय मान्यता रहेको छ । लेखापरीक्षणले यथोचित आश्वस्ततामात्र प्रदान गर्ने भएकाले लेखापरीक्षण सम्पादन भएकै अवस्थामा पनि सबै प्रकारका जालसाजीजन्य वा अन्य गल्ती पत्ता लगाउन सक्ने निश्चितता हुदैन । लेखापरीक्षण मानदण्ड निर्देशिकाको आधारमा योजनाबद्ध तवरले पेशागत ईमान्दारीताका साथ लेखापरीक्षण सम्पादन गर्दा पहिचान हुन नसकेको विषयमा लेखापरीक्षकलाई जिम्मेवार बनाउन नमिल्ने तथ्यलाई सबै सरोकारवाला निकायले आत्मसाथ गर्नुपर्ने देखिन्छ । यससम्बन्धमा समुचित समन्वय एवं अन्तरक्रिया हुनु जरुरी देखिन्छ । संवैधानिक निकायहरूको कार्यक्षेत्र कार्यप्रकृया सम्बन्धमा एकआपसमा समन्वय गर्ने र सुचना आदन प्रदान गरी एक अर्काको कार्यसम्पादनमा सहयोग गर्नुपर्दछ । सरकारी निकायले लेखापरीक्षणमा माग भएका सुचना समयमा नै उपलब्ध गराउने र लेखापरीक्षणको समयमा उपस्थित भई छलफल अन्तरक्रियामा भाग लिई बेरुजू हुन नदिने र भएमा पनि तोकिएको समयमा फर्छ्यौट गरी आर्थिक अनुशासन कायम गर्न सहयोग गर्नु पर्दछ ।

१७. **संघीयता कार्यान्वयन** - नेपालको संविधानको अनुसूचीमा उल्लेख भएका संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साभा अधिकार सूची अनुसारका कानून निर्माण गरी एकले अर्काको क्षेत्रमा हस्तक्षेप हुने स्थितिको अन्त्य गर्दै आ आफ्नो तहबाट योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ । राजश्व बाँडफाँड र अनुदानको वितरणमा निश्चित सिद्धान्त र मापदण्डको अवलम्बन गर्दै र आन्तरिक स्रोतको परिचालनमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । स्थानीय तहले प्रदान गर्ने सेवाको गुणस्तर, सेवाशुल्क, सेवाप्रवाहको प्रक्रिया, राजश्वको दर सम्बन्धमा अनुगमन गर्नुपर्दछ । साभा अधिकार अन्तर्गत संकलन भएको राजस्व विभाज्य कोषमा जम्मा हुनुपर्ने संचितकोषमा जम्मा गरी बाँडफाँड नगर्ने परिपाटीमा सुधार गर्नुपर्दछ । प्रदेश तथा स्थानियतहले पेफाको उत्तरदायित्व सुचकहरूको आधारमा नियमितरूपमा सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापनको जवाफदेहिताको स्वःमूल्याङ्कन गर्ने प्रणाली स्थापना गर्नुपर्दछ ।

नेपालको वर्तमान वित्त व्यवस्थापन सुधार रणनीति संघीयता लागु हुनुपूर्व तयार गरिएकोले संघीय सरकारका कार्यहरूमा बढी केन्द्रित छ । यसमा समयानुकूल सुधार गरी संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकार लाई लागु हुनगरी आवश्यक परिमार्जन गर्नुपर्दछ । संघीयताको मर्म अनुरूप कानून निर्माण, संगठन संरचना, जनशक्ति व्यवस्थापन समेतका आधारमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट विकास निर्माण स्रोत परिचालन र सेवा प्रवाहमा सुधार मार्फत संघीयता कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्याउनु पर्दछ ।

१८. **प्रदेशको वित्तीय व्यवस्थापन** - प्रदेश सरकारको बजेट तर्जुमा गर्दा मध्यकालीन खर्च संरचना, आवधिक योजना र कार्यक्रमसँग तालमेल हुनेगरी शुन्य, नतिजा वा कार्यसम्पादनमा आधारित बजेट प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्दछ । वितरणमुखी र अनुत्पादक खर्चमा नियन्त्रण एवं एकीकृत कार्यालयको अबधारणा अनुसार सिमित संख्याका कार्यालयबाट कार्यसम्पादन गर्ने व्यवस्था मार्फत खर्चमा मितव्ययिता, कार्यसम्पादनमा दक्षता र योजनाबद्ध विकास प्रणालीको अवलम्बन एवं परियोजना बैंक तयार गरी प्राथमिकता प्राप्त आयोजना कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । प्रभावकारी अनुगमन, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको स्थापना र प्रभावकारी आन्तरिक लेखापरीक्षण मार्फत वित्तीय अनुसाशनको प्रवर्द्धन गर्दै राजस्व सङ्कलनलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्दछ । प्रदेशस्तरबाट निर्माण हुने कानून संघीय कानूनसँग सामञ्जस्यता हुने गरी निर्माण गर्ने र सबै पदाधिकारीहरूको सेवा सुविधा सम्बन्धमा एकरूपता हुने गरी मापदण्ड तयार गरी लागु गर्नुपर्दछ । स्वीकृत ढाँचामा प्रदेश तहको सञ्चितकोष हिसाब तयार गर्ने एवं प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयले स्थानीय तह समेतको चौमासिक आय व्यय विवरण सङ्कलन गरेर एकिकृत विवरण तयार गरी संघीय अर्थ मन्त्रालयमा पठाउने व्यवस्था हुनुपर्दछ । आन्तरिक तथा अन्तिम लेखापरीक्षणमा उल्लेख भएका व्यहोराको कार्यान्वयन मार्फत वित्तीय व्यवस्थापनामा सुधार गर्नुपर्दछ ।

१९. **स्थानीय तहको वित्तीय व्यवस्थापन** - स्थानीय तहको बजेट तर्जुमा गर्दा आवधिक योजना तयार गरी सो सँग तालमेल गर्दै टुक्रा टुक्रा आयोजनामा बजेट छर्ने प्रवृत्ति नियन्त्रण गर्ने र प्राथमिकता प्राप्त आयोजनामा बजेट गर्नुपर्दछ । अबण्डामा बजेट राखी खर्च गर्ने परिपाटीमा नियन्त्रण गर्नुपर्दछ । खर्च व्यवस्थापनमा सुधार गर्दै अनुत्पादक र वितरणमुखी खर्च नियन्त्रण गर्ने मापदण्ड बनाई लागू गर्नुपर्दछ । वित्तीय हस्तान्तरण रकमको उदेश्यमूलक प्रयोग गरी प्रशासनिक खर्चको सीमा निर्धारण गरिनुपर्दछ । उपभोक्ता समितिबाट भएको कार्य,

त्यसको गुणस्तर तथा लागत सहभागिता सम्बन्धमा प्रभावकारी अनुगमन हुनुपर्दछ । आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली स्थापना गर्ने र आन्तरिक लेखापरीणको लागि स्वतन्त्र निकायको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । लेखा र प्रतिवेदन प्रणालीलाई व्यवस्थित गरी स्थानीय तहको आम्दानी र खर्चको समग्र अवस्था राष्ट्रिय आय व्ययमा समावेश हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । राजस्व संकलन गर्ने राष्ट्रिय मापदण्ड तयार गरी सबै स्थानीय तहले एकरूपता कायम हुने गरी आन्तरिक आय संकलनलाई व्यवस्थित, प्रभावकारी र विश्वसनीय बनाउनु पर्दछ । महालेखापरीक्षकको स्वीकृत ढाँचामा स्थानीय तहको सञ्चितकोष हिसाब तयार गर्ने एवं स्थानीय तहको बेरुजू फछ्यौट गर्ने प्रयोजनको लागि स्वार्थ बाभिने व्यवहार हुन नदिने प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।